

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ÇAĞDAŞ KAZAN TATAR YAZARI MARSEL GALİYEV ESERLERİNDE DİL VE
ÜSLUP**

DOKTORA TEZİ

**Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM Fatma CANPOLAT CANAL**

MALATYA-2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**ÇAĞDAŞ KAZAN TATAR YAZARI MARSEL GALİYEV ESERLERİNDE DİL
VE ÜSLUP**

DOKTORA TEZİ

Fatma CANPOLAT CANAL

**Danışman
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM**

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Doktora tezi olarak sunduğum “Çağdaş Kazan Tatar Yazarı Marsel Galiyev Eserlerinde Dil ve Üslup” adlı bu çalışmanın bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Fatma CANPOLAT CANAL

ÖN SÖZ

Dil, edebiyatın temel taşı olduğu gibi kültürün de taşıyıcısıdır. Bir milletin yarattığı edebiyat, aynı zamanda o milletin kültür birikiminin bir yansımasıdır. Zira bir dil sanatı olan edebiyat kendi içinde halkın tarihini, yaşam tarzını, maddi ve manevi kültürünü barındırır, milli değerleri gelecek kuşağa aktarma vazifesini üstlenir. Diğer taraftan, bir halkın dünya görüşünü ve felsefi düşüncelerini incelerken de o halkın kullandığı söz varlığını, dil ve üslup kurallarını dikkate almak gerekir.

Her yazar ve şair, herkes gibi hayat kazanında kaynarken toplumda yaşanan olaylar, değişimler ve keskin çatışmalarla da yoğrulur. Ancak sıradan insanlardan farklı olarak, dış olaylardan esinlenerek her sanatçı kendi eserinde yeni bir dünya tasavvur eder. Yazarın ya da şairin yarattığı yeni dünya modeli okura sözler yardımıyla iletilir. Bir sanatçı, duygu ve düşüncelerini kendi milletinin fertlerine ancak dilin zengin imkânları aracılığıyla ulaştırabilir. Dil iletişiminin aracı ve vazgeçilmez unsuru ise sözdür. Bir dilin temelini, onun söz varlığı (o dilin geçmişine ışık tutan, yüzyıllar boyunca değişen ve gelişen, anlam değişiklikleri yaşayan sözcük hazinesi) oluşturur. Zengin söz sanatlarından, halkın kültürünü yansıtan deyim, atasözü, kalıplaşmış sözlerden oluşan söz varlığı aracılığıyla eserde aksedilen hayatın incelikleri ve insanın derin iç dünyası canlı bir şekilde gözler önüne sunulur. Bunların hepsi de sözün gücünü, kudretini gösterir.

Bütün Türk edebiyatlarında olduğu gibi Kazan Tatar edebiyatı da en eski çağlardan bugüne kadar bütün safhaları, devirleri ve sosyal tabakaları ile Türk milletinin hayatını, dünya görüşünü, yaşama gücünü gösteren duygu ve düşünceleri özünde saklar. Tatar edebi dili, yüzyıllar boyunca gelişen, çeşitli değişimlere uğrayan, sürekli yenilenen, olgun ve çok zengin bir dildir. Çağdaş Tatar dil bilimi; edebi, gazetecilik, fenni, resmi ve konuşma üslupları gibi çeşitli üslup dallarını içerisinde barındırır. Tatar edebi dilindeki bu üsluplar, konuşma diline dayanır fakat her üslup halkın söz varlığından kendine özgü iç kurallara uygun biçimde yararlanır. Adı geçen üsluplar arasındaki farklılık; onların söz varlığında, terimleri, deyimleri, kalıplaşmış ifadeleri ve söz sanatlarını özel bir şekilde kullanımında, cümle yapısının özelliklerinde görülür. Sadece üsluplar değil, her yazar ya da şair de tasvir sanatlarını kendince, kendi görüşüne, zevkine ve hayal dünyasının zenginliğine göre kullanır. Sanatkârlık açısından yazarlar birbirinden ayrılır. Eserlerde kullanılan söz sanatları incelendiğinde; her yazarın yaratıcılığı ve edebi üslubu hakkında

bilgi edinilebilir. Başka bir deyişle üslup; bir yazarın fikirlerinin kendisine özgü anlatımı, düşünce aynası ve parmak izidir. Halkın sözcük hazinesinin ve konuşma dilinin sanat eserlerinde edebi dil kuralları çerçevesinde nasıl ifade edildiğini araştırmak, üslupbilim dalının önemli bir görevidir.

Tatar dil biliminde üslupların tarihi gelişimi, çeşitli dallara ayrımı, her dalın kendine özgü özellikleri gibi konular ciddi bir derecede incelenmiştir. Bunlarla birlikte eserleri üzerinden her yazarın dil ve üslup özellikleri araştırılır, böylece Çağdaş Tatar Türkçesinde konuşma diliyle edebi dil arasındaki bağlantılar tespit edilir, milli kimlik kavramının önemli parçalarından sayılan milli edebi dil normları ve söz varlığı ortaya konulur. Günümüz sanatçılarından ressam, şair ve yazar Marsel Galiyev eserlerini dil ve üslup bakımından ele alan bu çalışma, Tatar Türkçesinin zenginliğini ve olgunluğunu kanıtlama yolunda bir adım olacaktır.

Çalışmanın belirlenmesi ve araştırmaların yürütülmesi sürecinde, fikirleriyle beni yönlendiren, her türlü kaynağın temini konusunda benden yardımlarını esirgemeyen, bana rehberlik eden, yoğun çalışma saatleri arasında bana zaman ayıran kıymetli hocam Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM'a, tez izleme süresince kıymetli bilgilerinden yararlandığım değerli hocalarım Prof. Dr. Neslihan DURAK ve Prof. Dr. Erhan AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma sürecinde gösterdikleri sabır ve her türlü maddi, manevi destek için aileme, eşim M. Emrah CANAL'a ve oğluma sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum.

Bu tez Türk Dil Kurumu bursu desteği ile hazırlanmıştır.

ÖZET

Dil, insanlık dünyasının en büyük zenginliği ve her milletin en değerli servetidir. Her insanın kendi dilinin güzelliğini görebilmesi, o dilin kurallarına uygun biçimde konuşması ya da kullanması, en önemli vazifelerdendir. Bir milletin tarihini, halkın milli ve manevi kültürünü yansıtan dilin korunmasında ve yaşatılmasında, sözü bir sanat olarak kullanan yazarların büyük katkısı vardır. Yazılı edebiyat dili, edebi dilin gelişimiyle sıkı bir bağlantı içerisindedir. Dilin tüm imkânlarından ustaca yararlanan sanatçılar, edebi üslubun gelişmesine ve edebi dilin zenginleşmesine yardımcı olurlar.

Çağdaş Tatar edebiyatında önemli bir yere sahip olan şair ve yazar Marsel Galiyev, hem nazım hem nesir türünde kendisine özgü edebi üslubu, yaklaşımı ve düşünce tarzı olan bir sanatçıdır. Onun edebi yaratıcılığı, beklenmedik yeni tasvirler ve söz sanatları bakımından zengin olması yönüyle ayrı bir yer tutar. Eserlerinde fikir derinliğini dil inceliğiyle ustaca kaynaştıran sanatçının edebi kişiliği Türkiye’de henüz tanınmamıştır. Bu yüzden edebi dili kullanımındaki ustalığını ortaya çıkartabilmek hem de günümüz Tatar edebi dilinin zenginliğini gözler önüne serebilmek amacıyla bu çalışmada; Çağdaş Tatar sanatçısı Marsel Galiyev’in nazım türünde yirmi şiiri ve nesir türünden *Ak Abağalar* “Beyaz Eğreli Otları” adlı eseri incelenmiştir. Yazarın eserlerinden aktarım yapmak suretiyle edebi kişiliği, dil ve üslubu hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Kazan Tatar Edebiyatı, Marsel Galiyev, Edebi Dil, Üslup

ABSTRACT

Language is the greatest enrichment of the human world and the most valuable service of every nation. It is one of the most important tasks for every human being to see the beauty of their native language, to be able to adapt or use it in accordance with the tools of that language. There is a great deal of writers who use the word as an art in the preservation and preservation of the history of a nation, the national and spiritual culture of the people. The language of written literature is inextricably linked with the development of literary language. Artists who are well versed in the full potential of the language will contribute to the development of the literary style and the enrichment of the literary language.

Marcel Galiev, a poet and writer who has a prominent place in contemporary Tatar literature, is an artist who has a unique literary style, approach and concept in his own way, both in Nazism and prose. His literary creativity, unbroken new imagery, and the richness of his word art stand out in terms of richness. The literary personality of the artist, who masterfully combines the depth of thought with his language skills, is still unknown in Turkey. In this regard, it is possible to demonstrate the mastery of the literary language and to look at the richness of the Tatar literary language today; Thirteen poems and prose works by fellow Tatar artist Marcel Galiev, including *Ak Abağalar*, entitled "White Eternal Herbs", are included in the poem. From the author's works, information about literary personality, language and style is provided in the photo.

Keywords: Comparative Kazan Tatar Literature, Marsel Galiyev, Literary Language, Development

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xviii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TATAR TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Kuzey-Batı Türkçesi (Kıpçak Türkçesi)	11
1.2. Kıpçak Türkçesinin Türk Lehçeleri İçerisindeki Yeri	13
1.3. Tatar Adı	15
1.4. Tatar Edebi Dilinin Tarihi Dönemleri.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

MARSEL GALİYEV'İN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Marsel Galiyev'in Hayatı	26
2.2. Marsel Galiyev'in Edebi Kişiliği ve Eserleri	26
2.2.1. Esas Basma Kitapları.....	29
2.2.2. Tatar Aydınlarının Marsel Galiyev'in Edebi Kişiliği Üzerine Görüşleri.....	31
2.2.3. Marsel Galiyev'in <i>Ak Abağalar</i> "Beyaz Eğrelti Otları " Eserinin İçeriği.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARSEL GALİYEV ESERLERİNDE DİL İNCELEMESİ

3.1. Tatar Türkçesinin Ses Özellikleri.....	41
3.1.1. Tatar Türkçesinde Ünlüler	41
3.1.1.1. Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Şematik Gösterimi.....	42
3.1.1.2. Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri	42
3.1.2. Tatar Türkçesinde Ünsüzler	44

3.1.2.1. Tatar Türkçesindeki Ünsüzlerin Şematik Gösterimi	46
3.1.2.2. Tatar Türkçesindeki Ünsüzlerin Özellikleri	46
3.1.3. Ses Uyumları	51
3.1.3.1. Damak (İncelik-Kalınlık) Uyumu.....	51
3.1.3.2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu.....	51
3.1.4. Ses Olayları	51
3.1.4.1. Ünlülerde Görülen Ses Olayları.....	51
3.1.4.1.1. Tat. /i/ >T.T./e/	51
3.1.4.1.2. Tat. /ě/ >T.T. /i/	51
3.1.4.1.3. Tat. /u/ >T.T./o/.....	52
3.1.4.1.4. Tat. /ü/ >T.T. /ö/.....	52
3.1.4.1.5. Tat. /o/ >T.T./u/.....	53
3.1.4.1.6. Tat. /ö/ >T.T. /ü/.....	53
3.1.4.2. Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları	53
3.1.4.2.1. Tat.: /b/ >T.T.: /v/.....	54
3.1.4.2.2. Tat. /w/ >T.T.: /ğ/.....	54
3.1.4.2.3. Tat.: /m/ >T.T.: /b/	54
3.1.4.2.4. Tat.: /t/ >T.T.: /d/	55
3.1.4.2.5. Tat. /k/ >T.T. /g/.....	55
3.1.4.2.6. Tat.: /c/ >T.T.: /y/.....	55
3.1.4.2.7. Tat.: / ñ/ >T.T.: /n/, /m/	55
3.2. Kelime Türleri.....	56
3.2.1. İsim (İsēm).....	58
3.2.1.1. İsim İşletme Ekleri (Çokluk eki, İyelik Ekleri, Aitlik Eki, Hâl Ekleri, Soru Eki).....	58
3.2.1.1.1. Çokluk Eki (Küpläk San Kuşımçası).....	58
3.2.1.1.2. İyelik Ekleri (Tartım Kuşımçaları).....	59
3.2.1.1.3. Aitlik Eki (Beyleněş Kuşımçası).....	59
3.2.1.1.4. Hâl Ekleri (Kilěş Kuşımçaları).....	60
3.2.1.1.5. Eşitlik Ekleri (Tiñdeşlěk Kuşımçası)	61
3.2.1.1.6. Vasıta Eki: <i>bēlen</i>	61
3.2.1.1.7. Soru Ekleri (Sorav Kuşımçaları).....	62

3.2.2. Yapı Yönünden İsimler	62
3.2.2.1. Basit İsimler (Tamır İsemner).....	62
3.2.2.2. Türemiş İsimler (Yasalma İsemner)	62
3.2.2.3. Birleşik İsimler (Kuşma İsemner).....	63
3.2.2.3.1. Basit İsimler (Saf Kuşma İsemner)	63
3.2.2.3.2. İkileme İsimler (Parlı İsemner)	63
3.2.2.3.3. Öbekleşmiş Sözcükler (Tözme İsemner)	63
3.2.2. Sıfat (Sıyfat)	63
3.2.2.1. Niteleme Sıfatları (Asıl Sıyfatlar).....	63
3.2.2.2. Belirtme Sıfatlar (Nisbi Sıyfatlar).....	65
3.2.2.2.1. Karşılaştırma Derecesi (Çağıştıru Derecesë)	65
3.2.2.2.2. Fazlalık Derecesi (Artıklık Derecesë)	65
3.2.2.2.3. Azlık Derecesi (Kimlek Derecesë).....	66
3.2.2.3. İşaret Sıfatları (Kürsetü Sıyfatları)	66
3.2.2.4. Soru Sıfatları (Sorav Sıyfatları)	66
3.2.2.5. Belirsizlik Sıfatları (Bilgësözlek Sıyfatları).....	67
3.2.3. Sayı (San)	67
3.2.3.1. Sayı Sıfatları	68
3.2.3.1.1. Asıl Sayı Sıfatları (Mik'dar Sanı Sıyfatları)	68
3.2.3.1.2. Kesir Sayı (Öleş Sanı Sıyfatları).....	68
3.2.3.1.3. Sıra Sayı Sıfatları (Tertip Sanı Sıyfatları)	68
3.2.3.1.4. Üleştirme Sıfatları (Bülëm Sanı Sıyfatları).....	68
3.2.3.1.5. Tahmin Sayı Sıfatları (Çama Sanı Sıyfatları)	68
3.2.3.1.6. Topluluk Sayı Sıfatları (Cıyu Sanı Sıyfatları).....	68
3.2.3.2.3. Birleşik Sıfatlar (Kuşma Sıyfatlar).....	69
3.2.3.2.4. İkileme Şeklindeki Sıfatlar (Parlı Sıyfatlar).....	69
3.2.3.2.5. Öbekleşmiş Sıfatlar (Tözme Sıyfatlar).....	70
3.2.4. Zamir (Almaşlık)	70
3.2.4.1. Şahıs Zamirleri (Zat Almaşlıkları).....	70
3.2.4.2. İşaret Zamirleri (Kürsetü Almaşlıkları)	72
3.2.4.3. Soru Zamirleri (Sorav Almaşlıkları).....	72
3.2.4.4. Belirli Zamirler (Bilgelev Almaşlıkları).....	73

3.2.4.5. Belirsizlik Zamirleri (Bilgësözleşk Almaşlıkları)	73
3.2.4.6. Yokluk Zamirleri (Yuklık Almaşlıkları).....	73
3.2.4.7. Şahıs Zamirlerinin Aitlik Çekimi (Tartım Almaşlıkları).....	74
3.2.5. Zarflar (Revüşler)	74
3.2.5.1. Bilgi Zarfları (Bilgë Revüşlerë)	74
3.2.5.1.1. Miktar Zarfları (Külem-Çama Revüşlerë).....	74
3.2.5.1.2. Hâl Zarfları (Ëş-ĤelnëĤ Ütelü Revüşën Bëldërgen Revüşler)	74
3.2.5.2. Durum Zarfları (Ĥel Revüşlerë).....	75
3.2.5.2.1. Zaman Zarfları (Vaķıt Revüşlerë)	75
3.2.5.2.2. Yer -Yön Zarfları (Urn Revüşlerë).....	75
3.2.5.2.3. Sebep-Maksat Zarfları (Sebep-Maķsat Revüşlerë)	76
3.2.5.2.4. Soru Zarfları (Sorav Revüşlerë)	76
3.2.5.3. Yapılarına Göre Zarflar	76
3.2.5.3.1. Basit zarflar (Ėadi Revüşler).....	76
3.2.5.3.2. Türemiş zarflar (Yasalma Revüşler)	76
3.2.5.3.3. Birleşik zarflar (Kuşma Revüşler).....	76
3.2.5.3.4. İkileme zarflar (Parlı Revüşler).....	77
3.2.6. Fiil (Fiğil')	77
3.2.6.1. Kişi Ekleri	77
3.2.6.1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri.....	78
3.2.6.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri	78
3.2.6.1.3. Emir Kipindeki Kişi Ekleri.	78
3.2.6.2. Fiil Çekimleri.....	79
3.2.6.2.1. Bildirme Şekilleri	79
3.2.6.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman (Bilgëlē Ütken Zaman): - <i>dt/-dë,</i> <i>-ti/-të.</i>	79
3.2.6.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman (Neticelë Ütken Zaman): <i>-ķan/-ken, -ġan/-gen.</i>	79
3.2.6.2.1.3. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman (Ĥezërgë Zaman):	79
3.2.6.2.1.4. Kesin Gelecek Zaman (Kileçek Zaman): - <i>açak/-eçek</i>	80
3.2.6.2.1.5. Geniş Zaman: - <i>r/ -ar/-ër, -mas/-mes</i>	80
3.2.6.2.2. Tasarlama Şekilleri.....	80

3.2.6.2.2.1. Şart Fiil (Şart Fiğil'): -sa/-se.	80
3.2.6.2.2.2. İstek Fiil (Tëleğ Fiğil'): -ası/-esě (iyelik kökenli şahıs ekleri) + kile, -mağçı/-mekçi (zamir kökenli şahıs ekleri), -sana/-sene.....	81
3.2.6.2.2.3. Gereklilik Fiili (Kireklëlëğ Fiğil'): -rğa/-rgě kirek(tiyěş).	81
3.2.6.2.2.4. Emir (Boyırık Fiğil')	82
3.2.6.2.2.5. Nezaket/(Ütëñüv):	82
3.2.6.2.3. Hikâye	82
3.2.6.2.3.1. Duyulan Geçmiş Zaman Hikâye (Neticelë Ütken Zaman): -ğan/-gen, -қан /-ken idě.....	82
3.2.6.2.3.2. Şimdiki (Geniş) Zaman Hikâye (Temamlanmağan Zaman): -a/-e/-ıy/-i idě.	83
3.2.6.2.3.3. Geniş Zaman Hikâye: -ěr/-ar/ -r idě.	83
3.2.6.2.4. Tasarlama Şekillerinde Hikâye	83
3.2.6.2.4.1. İstek İşlevi: -sa/-se idě, -sın/-sën idě.	83
3.2.6.2.4.2. Gereklilik İşlevi: -ası/-esě idě, -ırğa/-ěrge idě.	84
3.2.6.2.5. Rivayet	84
3.2.6.2.5.1. Şimdiki Zaman Rivayet: -a/-e/-i iken	84
3.2.6.2.5.2. Görülen Geçmiş Zaman Rivayet: -dıñı/-dëmě iken, -tıñı/tëmě iken.	84
3.2.6.2.5.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Rivayet: -қан/-ken iken, -ğan/-gen iken	84
3.2.6.2.5.4. Geniş Zaman Rivayet: -ar/-ěr/ -ır iken.....	84
3.2.6.2.5. Şart.....	85
3.2.6.2.5.1. Geçmiş Zaman Şart: -ğan/-gen bulsa, -қан/-ken bulsa	85
3.2.6.2.5.2. Geniş Zaman Şart: -ar/-er bulsa, -mas/-mes bulsa.....	85
3.2.6.2.5.3. Tasarlama Şekillerinden Şart: -mağçı/-mekçě bulsa	85
3.2.6.3. Tasvir Fiilleri	85
3.2.6.3.1. Yeterlik: .al-; bul(-e bilmek).....	85
3.2.6.3.2. Tezlik Fiili: yaz-; ciber-; başla-; totın-; kěrěş-	85
3.2.6.3.3. Sürüş: yat-; tor-; қал-; utır-; bar-, bir-, yör-, çığ-	86
3.2.6.3.4. Bitiş: kit-; al-; қuy-; қал-; at-; sal-; bir-; cit-; çık-.....	86
3.2.6.4. Mastar Fiiller (İnfinitiv).....	86

3.2.6.5. Çatı Bakımından Fiiler.....	88
3.2.6.5.1. Etken (Töp Yünelüş)	88
3.2.6.5.2. Edilgen (Töşem Yünelüşë).....	88
3.2.6.5.3. Dönüşlülük (Kaytım Yönelüşë).....	89
3.2.6.5.4. İşteşlik (Urtaqlık Yünelüşë)	89
3.2.6.5.5. Ettirgen (Yökletüv Yönelüşë)	89
3.2.6.6. Fiillerde Derecelendirme	90
3.2.6.7. İsim Fiil (İsëm Figıl')	91
3.2.6.8. Sıfat Fiil (Sıyfıt Figıl')	91
3.2.6.8.1. Şimdiki zaman: <i>-uçı/-üçë, -a/-e/-ıy torğan.</i>	91
3.2.6.8.2. Geçmiş zaman: <i>-ğan/-gen, -қан/-ken.</i>	91
3.2.6.8.3. Gelecek zaman: <i>-açaq/-eçek, -ası/-esë.</i>	92
3.2.6.8.4. Geniş zaman: <i>-ar /-ır/ -ër</i>	92
3.2.6.9. Zarf Fiil (Hël Figıl').....	93
3.2.6.9.1. Basit Zarf Fiiller	93
3.2.6.9.1.1. <i>-ıp /ëp, -p:</i>	93
3.2.6.9.1.2. <i>-a/-e, -ıy/-i:</i>	93
3.2.6.9.2. Birleşik Zarf Fiiller	93
3.2.6.9.2.1. <i>-gaç/-geç, -қаç/-кеç</i>	93
3.2.6.9.2.2. <i>-ғанçı/-gençë, -қанçı/-кенçë</i>	93
3.2.6.9.2.3. <i>-ғанда/-gende, -қанда/-kende</i>	93
3.2.6.9.2.4. <i>-ışlıy/ -ëşli:</i>	94
3.2.6.9.2.5. <i>-ırға/-ërge</i>	94
3.2.6.9.2.6. <i>-rday/-ërdey, -arday/-erdey</i>	94
3.2.6.9.2.7. <i>-ғандay/-gendey, -қандay/-kendey</i>	94
3.2.7. Yansıma Sözcükler (Avaz İyertëmnerë)	94
3.2.7.1. Yapı Yönünden Yansıma Sözcükler.....	97
3.2.7.1.1. Basit Yansımalar	97
3.2.7.1.2. İkileme Yansımalar	97
3.2.7.1.3. Tekrarlanan Yansımalar	97
3.2.7.1.4. Üç kelimededen Oluşan Yansımalar.....	97
3.2.7.2. Yansımalarından Türemiş Kelime Türleri	98

3.2.7.2.1. Yansıma Sözcüklerden Türemiş Fiiller.....	98
3.2.7.2.1. Yansıma Sözcüklerden Oluşan İsimler	99
3.2.8. Bağlama Edatları- Bağlayıcılar (Tërkeğëçler).....	99
3.2.8.1. Sıralama Bağlaçları (Tëzuvçë Tërkeğëçler)	100
3.2.8.1.1. Toplayıcı-Birleştirici Bağlaçlar (Cıyuçı Tërkeğëçler)	100
3.2.8.1.2. Karşıt Bağlaçlar (Karşı Kuyuçı Tërkeğëçler)	101
3.2.8.1.3. Pekiştirici Bağlaçlar (Bülüçë Tërkeğëçler)	103
3.2.8.2. Cümle başı edatları (İyertüçë Tërkeğëçler)	103
3.2.9. Bildirme Sözlere (Hëberlëk Sözlere)	105
3.2.10. Cümle Sonu Edatları (Kisekçe).....	107
3.2.11. Ünlemler (İmlıklar)	112
3.2.11.1. Duyguları yansıtan ünlemler (Ëmontsional' İmlıklar).....	112
3.2.11.2. İstekleri Bildiren Ünlemler (İmperativ İmlıklar).....	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT VE ÜSLUP İLİŞKİSİ

4.1. Tatar Türkçesinde Edebi Sanatlar	119
4.1.1. Açıklayıcı Sözlere (Epitet)	119
4.1.1.1. Basit Açıklayıcı Sözlere (Yalgız Epitet)	120
4.1.1.2. Eşit Parçalardan Oluşan Açıklayıcı Sözlere (Tiñdeş Kiseklë Epitetlar)	121
4.1.1.3. Geniş Açıklayıcı Sözlere (Ceyënkë Epitetlar).....	122
4.1.1.3.1. İsim+İsim Açıklayıcı Sözlere (İsëm+İsëm Epitetlar)	123
4.1.1.3.1.1. Özel İsimlerle Yapılan Açıklayıcı Sözlere (Yalgızlık Sözlere Bëlen Yasalğan Epitetlar).....	124
4.1.1.3.2. Sıfat+İsim Açıklayıcı Sözlere (Sıyfat+İsëm Epitetlar).....	124
4.1.1.3.2.1. Nitelik Bildiren Sözlerele Yapılan Açıklayıcı Sözlere (Üzëncëlëk Bëldëruçë Sözlere Bëlen Yasalğan Epitetlar)	124
4.1.1.3.2.2. Duyu Organlarıyla İlgili Açıklayıcı Sözlere (His-Toyğı Bëldëruçë Sözlere Bëlen Yasalğan Epitetlar)	125
4.1.1.3.2.3. Renklerle Yapılmış Açıklayıcı Sözlere (Töslerden Yasalğan Epitetlar)	125

4.2.1.3.2.4. Sayılarla Yapılmış Açıklayıcı Sözler (Sannar Bëlen Yasalğan Epitetlar)	126
4.2.1.3.2.5. Benzetme Yoluyla Yapılan Açıklayıcı Sözler (Çağıştırılı Epitetlar)	127
4.2.1.3.2.6. Deri ve Metal Ürünlerden Yapılan Açıklayıcı Sözler (Metal hem Kumaç İşëmlere Bëlen Yasalğan Epitetlar)	127
4.2.1.3.2.7. Soyut Açıklayıcı Sözler (Abstrakt Epitetler).....	128
4.2.1.3.2.8. Yansıma Sözcüklerden Oluşan Açıklayıcı Sözler (Avaz İyërtemnerë Bëlen Yasalğan Epitetler)	128
4.2.1.3.1. Zarflarla Yapılan Açıklayıcı Sözler (Revëş Epitetlar).....	129
4.2.1.3.2. Zarf-Fiille Yapılan Açıklayıcı Sözler (Hel Figël' Epitetlar).....	129
4.2.1.3.3. Sıfat-Fiillerle Yapılan Açıklayıcı Sözler (Sıyfat Figël' Epitetlar).....	129
4.2.1.3.4. Zamirlerden Oluşan Epitetler (Zamir Epitetler):.....	131
4.2.2. Benzetme (Çağıştiru).....	131
4.2.2.1. Bağlama Edatlarıyla Yapılan Benzetmeler	132
4.2.2.1.1. <i>Këbëk</i> Edatıyla Yapılan Benzetmeler (<i>Këbëk</i> Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştirular).....	132
4.2.2.1.2. <i>Siman</i> Edatıyla Yapılan Benzetmeler (<i>Siman</i> Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştirular)	134
4.2.2.1.3. <i>Şikëllë</i> Edatıyla Yapılan Benzetmeler (<i>Şikëllë</i> Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştirular).....	136
4.2.2.1.4. <i>Töslë</i> Edatıyla Yapılan Benzetmeler (<i>Töslë</i> Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştirular).....	136
4.2.2.2. Eklerle Yapılan Benzetmeler (Kuşımçalar Yulı Bëlen Yasalğan Çağıştirular)	137
4.2.2.3. Cümle Başı Edatlarıyla Yapılan Benzetmeler (Tërkegëçler Bëlen Yasalğan Çağıştirular)	139
4.2.2.4. Müstakil Sözlerle Yapılan Benzetmeler (Möstekiyl' Süz Bëlen Yasalğan Çağıştirular)	141
4.2.2.5. İki Parçadan Oluşan Benzetmeler.....	143
4.2.2.5.1. Genişletilmiş Benzetmeler (Kiñeytëlgen Çağıştirular)	144

4.2.3. İstiâre (Metafora).....	144
4.2.3.1. İsim+İsim Kelime Gruplarından Oluşan İstiâreler	146
4.2.3.1.1. İki İsmın Yalın Halde Birlikte Kullanılmalarıyla Oluşan İstiâreli Kelime Grupları	146
4.2.3.1.2. İstiâreyi Oluşturan Kelime Grubunun İkincisinin Şahıs Ekleriyle Çekimlendiği Kelime Grupları.....	146
4.2.3.1.3. Birinci Bileşeni İlgi, İkinci Bileşeni Şahıs Eki İle Çekimlenmiş İsim+İsim İstiâre Kelime Grupları	147
4.2.3.2. Sıfat+İsim Şeklinde Oluşan İstiâreler	147
4.2.3.3. Sıfat Fiille Yapılan İstiâreler.....	148
4.2.3.4. Fiil+Fiil Şeklinde Oluşan İstiâreler.....	148
4.2.4. Ad Aktarması (Metonimiya)	151
4.2.4.1. Sinekdoha.....	153
4.2.5. Abartma (Giperbola)	154
4.2.6. Eş Anlamlılar (Sinonimnar)	155
4.2.6.1. Tam Eş Anlamlılar (Tulı Sinonimnar).....	156
4.2.6.2. Yakın Anlamlılar (Yakınça Sinonimnar).....	157
4.2.7. Dilde Ses Dizilişi.....	157
4.2.7.1. Tam Eş Sessiler^	158
4.2.7.2. Omofonar	158
4.2.7.3. Omograflar.....	158
4.2.7.4. Çok Anlamlı (Küp Meg'nelë) Sözlür.....	158
4.2.8. Mahalli Sözlür (Dialektizmler).....	159
4.2.9. Alıntı veya Yabancı Sözcükler	159
4.2.10. Zıt Anlamlılar (Antonimnar)	160
4.2.10.1. Karşıtlık (Antiteza)	162
4.2.11. Tezat (Oksyumoron).....	165
4.2.12. Canlandırma (Sınlandırır)	166
4.2.13. Derecelendirme (Gradatsiya).....	167

BEŞİNCİ BÖLÜM
DEYİM (FRAZEOLÖJİZM)

5.1. Tatar Türkçesi’de Deyimsel İfadelerin Araştırılma Tarihçesi Üzerine.....	170
5.2. Deyim Sistemi Hakkında Genel Bilgiler.....	175
5.3. Deyimsel İfade ve Sözcük.....	177
5.4. Deyimsel İfade ve Bağımsız Söz Grupları.....	179
5.5. M. Galiyev’in Eserlerinde Anlamsal Özelliklerine Göre Deyimler.....	181
SONUÇ	191
KAYNAKLAR	197
EKLER	204

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
E.T.	: Eski Türkçe
Haz.	: Hazırlayan
Moğ.	: Moğolca
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Tat.	: Tatarca
AKDITYK	: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
T. T.	: Türkiye Türkçesi
Yy.	: yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

А а	A a	Т т	T t
Б б	B b	У у	U u (W w)
В в	V v	Ф ф	F f
Г г	G g	Х х	H h
Д д	D d	Ц ц	Ts ts
Е е	Ë ë (yı, yě)	Ч ч	Ç ç
Ё ё	Yo yo	Ш ш	Ş ş
Ж ж	J j	Щ щ	Şç şç
З з	Z z	Ы ы	I ı
И и	İ i	Ю ю	Yu yu, Yü yü
Й й	Y y	Я я	Ya ya, Ye ye.
К к	K k	Ә ә	E e
Л л	L l	Ө ө	Ö ö
М м	M m	Ү ү	Ü ü
Н н	N n	Ж ж	C c
О о	O o	Ң ң	Ñ ñ
П п	P p	Һ һ	H h
Р р	R r	Ъ ъ	Kalınlık işareti
С с	S s	Ь ь	İncelik işareti ¹

¹ Buran A. ve E. Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, 9.baskı, Ankara 2013, s.378.

GİRİŞ

Kazan Tatar edebiyatı, çok eski asırlara uzanan zengin bir gelişme sürecine sahiptir. Tatar edebiyat tarihçileri, siyasi ve sosyal sebeplere ve yaşadığı döneme bağlı olarak Tatar edebiyatını beş ana devreye ayırmaktadır:

Eski ve Orta Asır Tatar edebiyatı

XIX. Asır Tatar edebiyatı

XX. Asır Başı Tatar edebiyatı (1901-1917)

Sovyet Dönemi (1917- 1990) edebiyatı

Günümüz Tatar edebiyatı (1990'lı yıllardan sonraki).

Bu dönemler içerisinde en uzun devreyi oluşturan Eski ve Orta Asır Tatar edebiyatı kendi içerisinde;

a. En Eski ya da Ortak Türk edebiyatı

b. Bulgar Devri edebiyatı (IX- XII. yüzyılın ortalarına kadar)

c. Altın Ordu Devri edebiyatı (XII. Yüzyılın ortalarından XIV. yüzyıl ortalarına kadar)

d. Kazan Hanlığı Devri edebiyatı (XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyılın sonuna kadar)

e. XVII. yüzyıl edebiyatı

f. XVIII. yüzyıl edebiyatı şeklinde dönemlere ayrılır.²

Sovyet Dönemi Tatar edebiyatı kendi içerisinde; İç Savaş (1918-1920), 1920-1930'lu yıllar, İkinci Dünya Savaşı (1941-1945) ve savaştan sonraki dönem edebiyatı, 1960-1990'lı yıllar edebiyatı gibi dönemler içerisinde incelenir.

Bilim adamları, Tatar yazılı edebiyatının ilk devri olarak yarattığı üstün medeniyeti ile dünya çapında ün kazanmış İdil boyu Bulgar Devleti'nin (IX-XII. yy.) hüküm sürdüğü devri kastetmektedirler. Bu devir, İdil-Ural boylarında yaşayan çeşitli Türk ve Ugor-Fin

²Zahidullina, Daniya vd. Tatar Edebiyatı: Teoriya-Tarih, Kazan: Megarif, 2006, s.105.

kabilelerini birleştiren güçlü Bolgar Devleti'nin kurulmasından başlamaktadır.³Bu dönem, Tatar edebiyatının ve şiirinin en ünlü temsilcisi Kul Ali'dir. XIII. yüzyılın ortaları ile XV. yüzyılın ortaları, Tatar edebiyatı tarihinde Altın Ordu Devri Tatar edebiyatı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, Tatar edebiyatı Doğu ve bütün başka Türk boyları edebiyatı birlikte gelişme gösterir. Bu devir yazılı edebiyatında Türk şiiri, sanat değeri bakımından büyük ilerleme kaydeder. İdil boyu edebiyatı ve Harezmi edebiyatının ortak edebi mirası olarak kabul edilen, Nasreddin İbn-i Burhaneddin Rabguzi'nin *Kıyasü'l Enbiya*'sı, Mahmud Bolgari'nin *Nehcü'l-Feradis*'i, devrin dünyevi ve ahlaki meselelerine hikmetli ifadelerle cevap vermeye yönelik eserlerdendir.⁴ XV. asır ortalarında Altın Ordu Devletinin Kırım, Kazan, Sibiryaya, Nogay, Kasım ve Astrahan hanlıklarına ayrılması Tatar edebiyatı tarihinde yeni bir sayfa açar. Kazan Hanlığı devrinde, Tatar medeniyetinin son derece yüksek seviyelere ulaşarak hukuk, mantık, felsefe, matematik ve astronomi gibi bilim alanlarında ciddi eserler yazılır. Bu devirde, Tatar Türkleri Ahmedî'nin *İskandernâme*, Durbek'in *Yusuf ve Züleyha*, Muhammet Çelebi'nin *Muhammediye*, Baydaba'nın *Kelile ve Dimne*, Attar'ın *Pendname* adlı eserlerinin Türkçeye tercümelerini severek okumuşlardır.⁵ Bu dönem edebiyatı ve şiiri için daha çok Kazan Hanlığını yöneten Han Muhammet Emin, Muhammedyar ve Kul Şerif isimleri anılmaktadır. 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra toplum hayatında gözlemlenen durgunluk çok uzun sürer.

Tatarların milli bilincinin uyanarak milli bağımsızlık hareketlerinin yayılmaya başladığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren; toplumun gelişmesini sağlayan dünyevi temelde eğitim modeli ve akli ön plana çıkarma eğilimi başlar. XVIII-XIX. yüzyılların en ünlü şairleri arasında; birçok Türk boyu için ortak şair kabul edilen ve Orta Asya'da yaşayıp eserler veren Abdelmenih Kargalıy, Şemsetdin Zeki, Abdalcabbar Kanadalıy, Miftahettin Akmolla vb. isimler sayılabilir.⁶ Onların eserlerinde tasavvufi düşünceler geniş yer tutmakla beraber İslam dinine dayanan ahlaki ve felsefi görüşlere de ağırlık verilir.

³Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım), Tatar Edebiyatı, C. 19, T.C. Kültür Bakanlığı. Ankara 2001, s.15.

⁴Zaripova Çetin, Çulpan vd. Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı, Kesit Yayınları, Ankara 2018, s.140.

⁵Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, s.24.

⁶[http://www.kerkukgazetesi.com/tatar-edebiyati-ve-siirinin-niteliği-ve-eğilimleri\(17.05.2022\)](http://www.kerkukgazetesi.com/tatar-edebiyati-ve-siirinin-niteliği-ve-eğilimleri(17.05.2022)).

XIX. yüzyılın sonuna doğru Tatar edebiyatı yalnız Doğu'ya değil, Batı'ya da yönelmeye başlar. Tatar edebiyatı doğrudan doğruya Ceditçilik hareketine bağlı fikri-estetik gelenekleri geliştirip Avrupa'nın eriştiği medeniyeti de örnek alarak yoluna devam eder. İlimin gelişmesi, Ceditçilik hareketinin şekillenmesi sonucu edebiyatta yeni edebi neviler ve türler meydana gelir, konular genişler, edebiyat gerçek hayatı ve gündelik olayları yansıtmaya başlar.

İlk realist roman, (M. Akyiğit “*Hisametdin Molla*”, Zahir Biğiyev “*Elifya da Güzel Kız Hatiçe*”), ilk dram eseri (G. İlyasi “*Biçare Kız*” F. Halidi “*Redde Biçare Kız*”), modernleşme sürecinin ilk güzel örneklerindedir. Tabii insanı merkeze alan bu dönem eserlerinde eğitilmiş kahraman üzerinden birey özgürlüğü, millet kaderi ve yaşamın anlamı gibi konular işlenir, özellikle kadın özgürlüğü meselesine değinilir.

“Altın Çağ” diye adlandırılan XX. yüzyılın başı, Tatar halkının toplumsal ve dünyevi bakış açısının genişlemesi, milli şuurun gelişmesi ve milli bağımsızlık hareketinin güçlenmesi sonucu, edebiyatın şekil ve içerik yönünden zenginleşmesine neden olur. Süreli yayının, milli matbaanın, milli tiyatrunun oluşumu da edebiyatın büyük bir hızla ilerlemesini sağlar. *“Bu çağda edebi metot olarak biçimlenen örneğin; romantizmin çeşitli akımları fikirler (aydınlanma) romantizmi, pesimistik (felsefi) romantizm, isyancılık romantizmi ve realizm-romantizm birleşmesinden oluşan sinkretik romantizm gibi türleri ortaya çıkar. Modernizm, dekadantlık, varoluşçuluk, sembolizm vs. gibi akımlar da o dönem Tatar edebiyatını Altın Çağ denilen mertebeye ulaşmasında büyük katkı sağlar.”*⁷

Bu dönem, Tatar ve Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Abdullah Tukay'la birlikte Derdmend, Sagit Remiyev, Necip Dumavi, Şeyihzade Babiç, Mecit Gafuri gibi şairlerin, Ayaz İshaki, Fatih Emirhan, Alimcan İbrahimov, Fatih Kerimi, Şerif Kamal gibi nesir yazarlarının, Aliasker Kamal, Mirheyder Fevzi gibi dram yazarlarının yaşadığı dönemdir. Bu dönemin Tatar sanatçıları, zengin Doğu edebiyatının geleneklerini devam ettirmekle birlikte Batı edebiyatının öncü fikirlerine de önem vermiş ve orijinal eserler ortaya koymuştur.

⁷Yarullina Yıldırım, Ramilya, “1905 Devrimi ve Kazan Tatar Edebiyatı”, Uluslararası İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı ve Türk Dünyası Edebiyatlarında Hürriyet Fikri Sempozyumu Bildiri Kitabı, 18-19 Haziran 2021, Erzurum, s.476.

1917 Ekim İhtilali sonrası Bolşevik partisinin ülke idaresine gelmesi ve devlet düzeni vasıtası ile parti diktatörlüğünün yerleştirilmesi, ülkede yeni ideolojik ve siyasi ortamın oluşmasına sebep olur.⁸ Bilindiği üzere, 1934'te Moskova'da gerçekleşen Sovyet yazarları kurultayında Maksim Gorki tarafından yeni dönem edebiyatının ana hatları belirlenir. Yazar, kendi konuşmasında tüm bölgedeki milli edebiyatların ortak bir düşünce çatısı altında birleşerek birbirine yaklaştığından, sadece dil yönünden birbirinden ayrıldığından bahseder. Bu kurultayda Sovyet edebiyatının asıl ve tek edebiyat yöntemi olarak toplumcu gerçekçilik metodu kesinleştirilir.⁹ Sovyet ideolojisinin etkisi altına giren Tatar edebiyatı, Stalin döneminde en ağır ve korkunç yılları yaşar. Bu ortam edebi hayatın da keskin bir şekilde değişmesine neden olur. Halka sosyalist fikri yerleştirme maksadı ile yeni matbuat ve neşriyat oluşturulur. Bolşevik partisinin milli bağımsızlık; iktisadi iyileştirme, medeniyeti geliştirme meselelerinde halka verdiği vaatleri ve yaptığı programlarına tamamen güvenen Tatar aydınlarından bazıları ihtilali överek zenginleri, burjuva sınıfını, ihtilal karşıtı güçleri eleştiren eserler yazar. A. İbrahimov, K. Tinçurin, Ş. Usmanov vs. gibi Sovyet ideolojisini öven yazarlar bile Stalin'in kızıl kırgın siyasetinin kurbanı olur, şair Hasan Tufan on yedi sene sürgünde kalır. Derdmend, Fatih Emirhan gibi bir kısım tarafsız kalırken diğer bir kısım (mesela; Ayaz İshaki) ise yurt dışına gitmeye mecbur bırakılır.

Lenin'le birlikte durağan ve rutin hale gelen Tatar edebiyatı, İkinci Dünya Savaşını da kapsayan 1940-1950 yılları arasında savaşın heyecanı ve coşkusuyla başta yazarları heyecanlandırırsa da sonradan Tatar toplumu üzerinde derin etkiler bırakır. Tatar edebiyatında ülkedeki kritik dönemden dolayı büyük çaplı eserler yazılmaz, özellikle vatan sevgisi ve savunmasını konu olarak benimseyen şiir ve savaş döneminde insanların iç dünyalarını anlatan hikâyeye türleri popüler olur. Tatar edebiyatının geleneksel kalıplardan çıkarak modernleşme sürecini yaşadığı bu dönemde patlayan bu büyük savaş, Tatar toplumunu derinden etkiler. Tatar gençleri ve yazarların birçoğu gönüllü olarak İkinci Dünya Savaşı'na katılır. Bu savaş sürecinde otuzdan fazla yazarla (A. Aliş, K.

⁸Zaripova Çetin, 2018, s.146.

⁹Galiullin, T.ve Yarullina, R., Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Cilt IX, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.712.

Basırov, M. Celil, M. Gayaz, R. İlyas, F. Kerim, G. Kutuy vb.) birlikte çok sayıda Tatar genci de hayatını kaybeder.¹⁰

Stalin'in ölümünden sonra yani 1960'lı yıllarda ideolojik baskıların azalması, demokratik değişimlerin yaşanması ve rejimin yumuşaması Tatar edebiyatına ve sanatına olumlu etki yapar ve kişisel bir edebiyat meydana gelmesine neden olur. Bu dönemde; Ravil Feyzulin, Redif Gataş, Gali Rehim, Renat Haris, Rüstem Mingalim ve Şefket Galiyev gibi lirik ve felsefi şiirler yazan sanatçılar yetişir.¹¹ Nesirde Emirhan Yeniki, Nurihan Fettah, Fatih Hüsni, Ömer Beşirov, Mirsey Emir; dram türünde Neki İsenbet, Şerif Hüseyinov, Hey Vahit, Riza İşmorat vs. sanatçılar güzel eserleriyle tanınır.

1970-80'li yıllarda nesir kuşağına Gazi Kasapov, Marsel Galiyev, Ehet Gaffar, Foat Sadriyev, Fenzaman Battalov gibi yetenekli yeni edipler dâhil olur.¹² Tatar tiyatro sanatı Tufan Minnullin, İldar Yüzeyev, Rabit Batulla, daha sonra Zülfet Hekim, Danil Salihov, Mansur Gıyalev, Rizvan Hemid¹³ vs. gibi dram ustalarının milli yaşayışı farklı yönleriyle ve yeni yaklaşımlarla ele alan eserleriyle zenginleşir. Geçmişteki zengin edebi geleneklerini koruyup zamana uyum sağlayan ve geleceğe umutla bakan Tatar edebiyatı bugün de gelişimini sürdürmekte ve derin içerikli eserler ile zenginleşmeye devam etmektedir.

Çağdaş Kazan Tatar Edebiyatında önce şair olarak tanınan sonra nesir türünde eserler de vermeye başlayan Marsel Galiyev (1946 -), gerek nazım gerekse de nesirlerinde kendine özgü edebi üsluba ve düşünce tarzına sahip bir yazardır. Onun şiir ve hikâyeleri, lirizm ve hayal gücünün zenginliği, geçmişe özlem ve yaşam hakkındaki felsefi düşüncelerin yoğunluğuyla ayrı yer tutmaktadır. Şairin Doğu (Arap, Fars, Divan) edebiyatlarına özgü tasvirlerle örülmüş özellikle son yıllarda yazılmış eserlerinde, edebi yaratıcılığının ürünü olarak geleneksel eski Türk inancının temelini oluşturan önemli kavramlar yeniden canlandırılarak güzel bir uyum içerisinde verilmiştir. Yaşamın çeşitli konuları, geçmişi ve bugünü evrensel açıdan yorumlayan sanatçının edebi kişiliği Türkiye'de henüz tanınmamıştır.

¹⁰ Kamaliev, Alsu, Tatar Edebiyatında İkinci Dünya Savaşı'nın Yansımaları (1940-1950'li Yıllar), Türk Dünyası Araştırmaları, C.125, S.247, Temmuz- Ağustos 2020, s.241-256.

¹¹Galiullin, T. ve Yarullina, R., a. g. e., s.728.

¹²Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, s.29.

¹³Zahidullina vd., 2006, s.282.

Yapılan araştırmalar neticesinde; Marsel Galiyev'in eserleri üzerine Tataristan'da ve Türkiye'de sınırlı sayıda arařtırmanın¹⁴ yapıldığı, yapılan çalışmaların daha çok edebi tahliller niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Sanatçının güzel üslubu, edebi dilinin zenginliği ve eserlerinde kullandığı sz sanatlarını orijinalliği ilgi çeker. Bilindiği üzere, üslup ve söz sanatları, Türk bilim adamları tarafından daha çok Eski Türk edebiyatı alanı içerisinde yapılan çalışmalarda değerlendirilmektedir. Her yazarın söz varlığını belirleyen bu iki önemli konu Tatar dilbiliminde her zaman merak konusu olmuş, bu yönde ciddi incelemeler yapılmıştır. Türkiye'deki dilbilim alanında bu tarz çalışmaların sayısının azlığı göz önünde bulundurularak şair ve nesir yazarı Marsel Galiyev'in edebi üslubunu incelemek, tez konusu olarak belirlenmiştir. Marsel Galiyev eserlerinin dilinin ilk olarak üslup ve söz sanatları açısından ele alınması ve Tatar Türkçesindeki sz sanatlarının Türkiye Türkçesi'ne kazandırılması, çalışmamızın **güncelliğini** oluşturmaktadır.

“Dil, çok fonksiyonlu ve sistematik bir kavramdır. Dilin içerisinde sözcükler farklı bağlamlarda ve farklı anlamlarda kullanılabilir. Bu husus dilin ifade gücünü gösterir. Dilin ifade gücünün zenginliği ise sanatçının üslup dünyasının çerçevesini meydana getirir. Çünkü üslubun oluşmasında sözcüklerin her sanatçıda farklı yapı ve anlamlarda kullanılmasının etkisi yer alır.”¹⁵ Her yazar ve şair herkes gibi hayat kazanında kaynarken toplumda olan haller, olaylar, değişimler ve keskin çatışmalarla da yoğrulur. Fakat yazar ya da şair, sıradan kişilerden farklı olarak edebi eserlerde gerçeklikten etkilenerak kendilerine özgü dünya yaratır. Edebi eserlerdeki hayat, okuyucuya szler yardımıyla ulaşır. Bir şair, duygu ve düşüncelerini kendi milletinin fertlerine ancak dili ile ulaştırabilir. Dilin, iletişimin çaresi ve vazgeçilmez unsuru ise; sözdür. Edebi metinlerde tasvir yapmak için söz kullanırız. Her yazar ya da şair tasvir unsurlarını kendi dünya görüşüne göre ele alır. Bu açıdan yazarlar birbirinden ayrılırlar. Sz sanatlarına bakılarak her yazarın yaratıcılığı ve üslubu değerlendirebilir.

¹⁴Bknz. ner, Mustafa, Marsel Galiyev ve Köstebek Bilmecesi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,2012a 2(3), s. 169-176.; şemsutova, Alsu, Hezrg Tatar Prozasında Mif Tuduru / Hezrg Tatar Prozası, XXXII. Tom, Mektep Kitaphanes Seriyası- Kazan:Hetr Neşriyatı, 2005 b.5-16.; Zahidullina, Daniya, Yaņa Dulkında (1980 - 2000 Yıllar Tatar Prozasında Traditsiyeler Hem Yaņaılık), Kazan: Megarif Neşriyatı, 2006, 255 b.; Yarullina Yıldırım, Ramilya, Tatar Nesri ve Romantizm Estetiği, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.

¹⁵Karabulut, Mustafa, Edeb Metinlerde Dil, İfade ve slp İlişkisi, Edebiyatıta slp Meselesi, İKSAD Global Yayıncılık, Ankara 2021, s.17-21.

Çağdaş Tatar edebiyatında önemli bir yere sahip olan şair ve yazar Marsel Galiyev, yukarıda bahsettiğimiz gibi, edebi dilinin zenginliği ve muazzam söz sanatlarını kullanması yönünden dikkate değer bir sanatçıdır. Bu nedenle edebi dili kullanımındaki ustalığını ortaya çıkartabilmek hem de Tatar edebiyatının zenginliğini gözler önüne serebilmek amacıyla bu çalışmada; Çağdaş Tatar sanatçısı Marsel Galiyev'in nazım türündeki yirmi şiiri ve nesir türündeki *Ak Abağalar* "Beyaz Eğrelti Otları" eserleri incelenmiştir. Sanatçının eserlerinden aktarım yapmak suretiyle edebi kişiliği, dil ve üslubu hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezin Bölümleri

Bu tez çalışması giriş ve beş ana bölüm ile sonuç, kaynakça ve eklerden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde; Tatar edebiyatının dönemleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra tez ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde; Tatar Türkçesinin Türk dili içerisindeki yeri, Tatar adı, Tatar Türkçesinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi hakkında kısaca bilgiler aktarılmıştır. İkinci bölümde; Marsel Galiyev'in hayatı ve eserleri kısa bir şekilde incelenmiş, Tatar ve Türk İlim adamlarının Marsel Galiyev'in sanatı ve edebi kişiliği hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. İki kısımdan oluşan üçüncü bölümde; ses ve şekil bilgisi başlıkları altında sanatçının seçilen eserleri üzerinde dil incelemesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde; edebiyat-dil bağlantısı, dilin söz hazinesi üslup ve üslup türleri hakkında bilgi verilmek suretiyle, daha önce yapılan çalışmalardan farklı bir biçimde, Çağdaş Tatar edebiyatındaki edebi sanatlar hakkında genel bilgilere değinilmiş, yazarın edebi incelenen eserlerinden hareketle örneklendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde, Tatar Türkçesindeki deyimler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise sanatçının lirik ve felsefi ağırlıklı şiirlerinden ve uzun hikâye türündeki eserinden örneklerle Tatar edebiyatının zenginliği, düşünce gücü ve söz varlığının kullanımı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Sanatçının uzun hikâye türündeki *Ak Abağalar* adlı metninin ve yirmi tane manzum eserinin transkripsiyonlu yazımı ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Çalışmamızın ana hedefine ulaşabilmek için aşağıdaki **amaçlar** belirlenmiştir:

1. 1.Tatarca ve Türkçe kaynaklardan dil ve üslup üzerine literatür taraması yapmak.

2. Tatar edebiyatı ve tarihi üzerine bilgi toplamak.
3. Marsel Galiyev'in lirik ve felsefi içerikli şiirlerini ve *Ak Abağalar* "Beyaz Eğrelti Otları" adlı uzun hikâyelerini Türkiye Türkçesine aktarmak.
4. Türkçeye aktarımı yapılan eserler üzerinde dil ve üslup incelemesi yapmak.
5. Sanatçının çeşitli eserlerinden alınan örneklerdeki söz sanatlarını yapı bakımından incelemek.
6. Sanatçının eserlerinde kullanılan deyimlerin leksik ve gramatik özelliğini açıklamak.
7. Marsel Galiyev'in edebi dili kullanmadaki sanatkarlığı hakkında sonuca varmak.

Tezde, dil ve üslup üzerine verilen bilgilerde Tatar ve Türk dilbilimcilerin görüşlerine ilişkin bilgiler çeşitli kaynaklardan araştırılarak inceleme ve karşılaştırma yöntemleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın hedefine ulaşabilmesi adına, çalışma esnasında aşağıda yer alan kaynaklardan yararlanılmıştır.

Tatar Türkçesinin Türk Dili İçerisindeki Yeri, Tatar Adı, Tatar Türkçesinin Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi hakkında bilgiler verilirken Mustafa Öner'in, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* (1998) ve *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri* (2012), Vahit Haşov'un *Tatar Edebi Tələ Tarihi* (XII. kısım- XX. başı) (2015), Ayşe Melek Özyetgin'in *Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı* (2006), M. Ergin'in *Türk Dilbilgisi* (2002), Reşid Rahmeti Arat ve Ahmet Temir'in "*Türk Şivelerinin Tasnifi*"/*Türk Dünyası El Kitabı* (1992), Ahmet Buran ve Ercan Alkaya'nın *Çağdaş Türk Yazı Dilleri* (2014), Talat Tekin'in, *Türk Dialektlerinin Yeni Bir Tasnif Denemesi* (1989), Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'in *Türk Dilleri* (2014), Mirfatih Zekiyev'in *Türklerin ve Tatarların Kökeni* (2006), Flyora Safiullina ve M. Zekiyev'in *Hezërgë Tatar Edebi Tələ* (2006), Fatma Şahan Güney'in *Tatarca Referans Grameri* (2015), Nevzat Özkan'ın *Türk Dilinin Yurtları* (2002), Ercan Alkaya'nın *Sibirya Tatar Türkçesi* (2008), K. Yıldırım'ın *Tatar Adının Kökeni Üzerine* (2012), Ufuk Tavkul'un *Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler* (2003), Hatice Şirin User'in *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri Sosyo Kültürel Bir Yaklaşım* (2006) gibi çalışmaları esas alınmıştır.

Marsel Galiyev'in hayatı ve eserleri değerlendirilirken; M. Galiyev'in *Eserler*, 6 Tomda (2011), M. Öner'in *Marsel Galiyev ve Köstebek Bilmecesi* (2012), Ramilya Yarullina Yıldırım'ın *Tatar Nesri ve Romantizm Estetiği* (2016), Alsu Şemsutova'nın "Hezërgë Tatar Prozasında Mif Tuduru"/Hezërgë Tatar Prozası, XXXII. Tom (2005), Daniye Zahidullina'nın *Yaña Dulkında "1980-2000 Yıllar Tatar Prozasında Traditsiyeler Hem Yañaçılık"* (2006), Reis Dautov ve Ravi Rahmani'nin "Marsel Galiyev"/Ediplerëbëz, 1. Tom (2009), Çulpan Zaripova Çetin'in XX. yy. *Kazan Tatar Edebiyatı/Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı* çalışmalarına başvurulmuştur.

Tatar Türkçesinde Ses ve Şekil Bilgisi Üzerine yapılan çalışmalarda daha çok Tatarca kaleme alınan Tatar Grammatikası-II (2002), F. Saftullina ve M. Zekiyev'in *Hezërgë Tatar Edebi Tëlë* (2006) gibi önemli kaynaklara bağlı kalınmakla beraber Türk dilbilimcilerinden Saadet Çağatay'ın *Kazan Lehçesinde İndë* (1996), M. Öner'in *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri* (2012), Erdal Şahin'in *Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı* (2009), Caner Kerimoğlu'nun, *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi* (2006) gibi çalışmalarından ve Ahmet Turan Türk'ün *Nurihan Fettah'ın "Sızgıra Torgan Uklar" Romanı Üzerine Dil İncelemesi* (2014), Cihan Çakmak'ın *Fatih Kerimî'nin "Hıyal mı? Hakikat mı?" ve "Andan Bundan" Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi* (2014), Murat Uzun'un *Muhammed Ayaz İshakî'nin "Öyge Taba" Adlı Romanı Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi* (2020) adlı doktora tezlerinden de istifade edilmiştir.

Edebiyat-dil bağlantısı, dilin söz hazinesi, üslup ve üslup türleri üzerine bilgi toplanırken, V. Hakov'un *Stilistika Hem Süz Sengätë* (1979), *Tatar Tëlë Stilistikası* (1980), *Tatar Edebi Tëlë Tarihi* (1993), *Tatar Edebi Tëlë (Stilistika)* (1999), *Tatar Edebi Tëlë Tarihi (XII.asır-XX.ğasır başı), 1. Tom* (2015), Helef Kurbatov'un *Süz Sengätë: Tatar Tëlënëň Lingvistik Stilistikası Hem Poyetikası* (2002) ve *Hezërgë Tatar Edebi Tëlënëň Stilistik Sisteması* (1971), Sufiyan Povarisov'un *Galimcan İbrahimov Stilënëň Üzëñçelëklere hem Alarnı Mektepte Öyrenü* (1974), İlida Beşirova'nın *Süz Bëlen Suret Yasav* (1974), Mustafa Karabulut'un *Üslupbilim (Stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir İnceleme* (2019) ve *Edebî Metinlerde Dil, İfade ve Üslup İlişkisi* (2021) Şerif Aktaş'ın *Edebiyatta Üslup ve Problemleri* (1988) vb. çalışmalara başvurulmuştur.

Tatar Türkçesi deyimleri hakkında bilgilendirme yapılırken ise; Tatar Grammatikası-Morfologiya, I.Tom (1998), Tatar Grammatikası-Morfologiya, II.Tom (2002), Tatar Leksikologiyesě, I.Tom (2015), F. Safiullina'nın "Tatarca-Rusça Frazeologik Sözlük" (2001), Foat Ganiyev ve Rifkat Eħmet'yanov'un Tatarça-Törėkçe Sözlük (1997), Tatar Tělněň Añlatmalı Sözlėĝě (1979), Tatar Tělněň Zur Dialektologik Sözlėĝě (2009), Adler Timėrgalin'in Milliyet Sözlėĝě, üç ciltli Añlatmalı Sözlük (2007) gibi çalışmalar referans alınmıştır.

İlgili Anabilim Dalına Sağlayacağı Yararlar (Özgün Katkı)

Bugüne kadar üniversitelerde Tatar dili ve edebiyatı ilişkisi üzerine yapılan bilimsel araştırmaların azlığı göz önünde bulundurulduğunda araştırmanın zengin bir kültüre sahip Tatar Türklerinin dili ve üslubu hakkında geniş bilgiler içermesi, dil ve edebiyatı sentezleyen bir çalışma olmasından dolayı faydalı olacaktır. Ayrıca Çağdaş Kazan Tatar edebiyatının önemli temsilcilerinden sayılan Marsel Galiyev'in edebi kişiliğinin ve zengin üslubunun Türkiye'de tanıtımına katkı sağlayacak kaynak niteliğinde bir çalışmadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TATAR TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Türklerin XX. yy 'da İslâmiyet'i kabul ederek yeni bir çevreye girmesiyle Eski Türkçe döneminden itibaren süregelen yazı dili geleneği değişmemiş, aynen devam etmiştir. Ancak İslâmiyet'in kabulüyle birlikte Eski Türkçe dönemi kapanmış ve yeni yazı dillerinin oluşum sürecindeki Orta Türkçe dönemi (XI-XVI. Yy.) başlamıştır. Bu dönemde Orta Asya steplerinden çıkan Türk toplulukları Avrasya ve ön Afrika coğrafyasına yayılmaya başlamışlardır. Ugorlar ve Kıpçaklar, Kıpçak bozkırlarına (Deşti Kıpçak) ve Mısır-Suriye bölgesine; diğer eski Türk toplulukları batıya, Avrasya derinliklerine; Uygurlar güneye, Şıncan'a; Oğuzlar ise güneybatıya, İran, Anadolu ve Balkanlara yönelmişlerdir. Böylelikle Türk dilli toplulukları Avrasya ve Afrika coğrafyasında, çok sayıda siyasî oluşumun (devletin) içinde, en eski dönemlerden itibaren tarihsel gelişmeleri belirleyici birer öge olarak tarih sahnesinde yer almışlardır. Oldukça uzun bir süreci kapsayan Orta Türkçe dönemi içinde sınırları yer yer birbiri içine geçen çeşitli yazı dilleri oluşmaya başlamıştır. Bu dönem çeşitli Türk yazı dillerinin oluşma dönemidir. Bu dönemdeki yazı dillerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.Karahanlı Türkçesi (XI-XIII. yy.); 2. Harezmi Türkçesi (XIV. yy.), 3. Kıpçak Türkçesi (Altın Ordu-Kıpçak Türkçesi) (XIII-XVI. yy.), Memlûk Kıpçak Türkçesi (XIV-XVI. yy.), Ermeni Kıpçakçası (XVI-XVII. yy.), 4. Eski Anadolu Türkçesi (XIII-XV. yy.), 5. Çağatay Türkçesi (XV-XIX. yy.).¹⁶

1.1. Kuzey-Batı Türkçesi (Kıpçak Türkçesi)

Muharrem Ergin, XII. ve XIII. asırdan sonra, biri Kuzeydoğu Türkçesi, diğeri Batı Türkçesi olmak üzere iki Türk yazı dilinin meydana geldiğini, bunlardan Kuzeydoğu Türkçesi'nin önce XIII. ve XIV. yüzyıllarda Eski Türkçe'nin bir devamı olarak eski ve yeni arasında köprü vazifesi gören bir geçiş devresi hâlinde devam ettiğini, XV. yüzyıldan

¹⁶ Özyetgin, Ayşe Melek, "Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı," Chinese Academy of Social Science (Konferans), TURFAN, China, 2006.

itibaren ise Kuzey Türkçesi (Kıpçak Türkçesi) ve Doğu Türkçesi olarak iki yeni yazı diline ayrıldığını belirtir.¹⁷

Kıpçakların tarih sahnesine IX. ve XI. yüzyıllar arasında çıktıkları bilinmektedir.¹⁸ Coğrafi olarak kuzeyde, Türklerin yaşadığı bölgeler bir bütün olarak düşünüldüğünde bu bölgenin “Kuzey-Batı” kesiminde, Ural bölgesine kadar uzanan Avrasya bozkırlarında, Kafkaslardan Hazar denizinin ve Karadeniz’in kuzey ve batı kesimlerine değin hâkimiyet kuran Kıpçaklardan¹⁹ kalma dil yadigârları veya çeşitli kaynaklarda geçmek suretiyle Kıpçak Türkçesini temsil eden dil örnekleri yok denecek kadar azdır. Ancak XIII. yüzyılda Kıpçak-Kuman Türklerini Hristiyanlaştırmaya çalışan misyonerlerce kaleme alınmış iki defterden mürekkep olan Codex Cumanicus, Eski Kıpçak Türkçesinin genel mahiyeti ve diyalektolojisi hakkında fikir veren en eski ve önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu eserin varlığı, Kıpçak Türkçesinin gelişiminin XIII. yüzyıldan itibaren takip edilmesini sağlamaktadır. Bilinenler dâhilinde Kuzey-Batı (Kıpçak) Türkçesinin tarihî gelişimi, genel hatlarıyla, üç kısımda ele alınabilir:

1. *Tarihi Kıpçak Türkçesi (XIII-XVI. yy.):* (Codex Cumanicus’ta izleri görülen ve tabii olarak XIII. yüzyıldan çok daha eskilere giden Kıpçak lehçesi), Tarihi Kıpçak Türkçesi XIII-XVI. yüzyıllar arasında Güney Rusya steplerinde ve Mısır-Suriye olarak sınırlarını çizebileceğimiz Ön Asya’da, yani Mısır-Suriye bölgesinde konuşulan ve yazılan bir yazı dilidir.
2. *Memlûk-Kıpçak Türkçesi (XIV-XVI. yy.):* Memlûk-Kıpçak Türkçesi, paralel bir gelişme gösterdiği Altın Ordu Türkçesi ile çeşitli çevre muhitlerdeki dil ile desteklenmiş bir yapı içinde Mısır-Suriye alanında gelişmiştir.²⁰
3. *Ermeni Kıpçakçası (XVI-XVII. yy.):* Tarihi Kıpçak dil malzemesi arasında XIV-XVII. yy.’da Türkiye, Kırım, Moldovya, Romanya, Polonya ve Ukrayna’da Ermeni harfleriyle kaleme alınmış birçok Kıpçakça metin vardır. Sosyo-linguistik açıdan ilginç bir örnek olan bu Ermeniler, kendi dilleri olan Ermeniceyi bilmeyen, yazıda, ibadette, ticarete ve diğer alanlarda Kıpçakçayı kullanan kişiler olmuşlardır. Burada Ermenilerle Kıpçakların ilişkilerinin tarihi

¹⁷ Ergin, Muharrem, Türk Dilbilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2002, s.14-20.

¹⁸Öner, 1998, s.17.

¹⁹Vural H. ve R. Toparlı, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2004.

²⁰Özyetgin, 2006, s. 8-11.

XII.-XIV. yüzyıllara kadar geriye gitmektedir. Ermeni Kıpçakçası XVII. yüzyıldan itibaren Slav dilleri içinde eriyip gitmiş, ardında zengin bir Ermeni Kıpçakçası eser külliyatı bırakmıştır.²¹

1.2. Kıpçak Türkçesinin Türk Lehçeleri İçerisindeki Yeri

Türk lehçelerinin sınıflandırılması meselesi ile ilk uğraşan araştırmacının XI. yüzyılda *Dîvânu Lugâti't-Türk'ü* yazan Kaşgarlı Mahmud olduğu bilinmektedir. Eserinde kendi çağında yaşayan Türk boylarını Doğu ve Batı olmak üzere kabaca iki gruba ayıran Kaşgarlı Mahmud, Hakaniye adını verdiği Doğu grubuyla Karahanlılar, Kaşgar ve Balasagun civarındaki yazı dilini kastederken Karluk, Çigil, Yağma, Tohsı ve Uygur lehçelerini de buna dâhil etmiştir. Kaşgarlı Mahmud'a göre Batı grubu; bütün Oğuz lehçeleri, Kırgız, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar lehçelerini içerir.²²

W. Radloff, 1882 yılında Leipzig'de yayımlanan *Phonetik der nördlichen Türksprachen* “Kuzey Türk Dillerinin Fonetigi” adlı eserinde Türk diyalektlerini dört gruba (Doğu Diyalektleri, Batı Diyalektleri, Orta Asya Diyalektleri, Güney Diyalektleri) ayırır.²³ Batı Diyalektleri içerisinde yer alan Volga (Kuzey Rusya) diyalektleri arasında Tatar Türkçesi'nin de şivelerinin içinde bulunduğu Kazan ve Mişer Şivesi, Kırgız, İrtiş ve Başkurt lehçeleriyle birlikte gösterilir.

1922 yılında Petrograd (Leningrad) şehrinde yayımlanan *Nekotorie Dopolneniya Klassifikatsi Turetskih Yazıkov* “Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Bazı İlaveler” adlı eserinde 6 ses ölçütüne göre yaptığı tasnifte Türk lehçelerinin ilk bilimsel tasnifini yapan Aleksandır Samoyloviç,²⁴ Türk lehçelerini altı grupta toplar ve Kıpçak lehçelerini ise III. Grup olan tav grubu (Kıpçak – Kuzeybatı) başlığı altında gösterir.

Nicholas Poppe, *Introduction to Altaic Languages (VViessbaden, 1965)* adlı eserinde²⁵ Türk dillerinden biri olan Tatar (Kazan veya Volga Tatarcası) dilinin, Türk dil ailesinin Kuzeybatı (Kıpçak) koluna mensup olduğunu; Tatarların da kendilerine Tatar,

²¹Demir N. ve E. Yılmaz, Türk Dili El Kitabı, Ankara 2003, s.74-75.

²²Arat, R.R. ve A. Temir, “Türk Şivelerinin Tasnifi”, Türk Dünyası El Kitabı, 2. Cilt “Dil-Kültür-Sanat”, Ankara 1992, s. 225.

²³Tekin, Talat, “Türk Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnif Denemesi”, 1989, 5 (13), s. 142.

²⁴ Tavkul, Ufuk, “Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler”, Kırım Dergisi, 2003, 12 (45), s. 23-32.

²⁵Tekin, 1989, s.158.

dillerine de Tatar dili (Tatar T l ) dediklerini ifade eder ve çok yaygın olan bu dilin geniş bir edebiyata sahip olduğunu belirtir.

T rk lehçelerinin sınıflandırılmasında etnologların araŐtırmalarından ve tarihi kayıtlardan yararlanan Sergey Malov, T rk dillerinin sınıflandırılmasında tarihi kategorileri d rt devire (Eski, Orta, Modern ve Yeni) ayırır.²⁶ Yeni devre içerisinde; Kazan ve Batı Sibirya Tatarcası ile Mişer T rkelerine yer verir.

N.A. Baskakov, *Hunik* (Hunlara ait) adını vererek Doğu ve Batı gruplarına ayırdığı T rkeyi; Batı Hunik (Bulgar-OĞuz grubu-Kıpçak grubu-Karlık grubu) ve Doğu Hunik (Uygur, Kırgız-Kıpçak Grubu) adları altında sınıflandırır.

Fonetik esaslara ve coğrafi konumlarına g re T rk dili ve diyalektlerini beş grup (I. uvaŐ dili, II. Yakut dili, III. Kuzey Grubu, IV. Doğu grubu, V. Batı grubu, VI. G ney grubu) altında sınıflandıran karşılaştırmalı Altay dilinin kurucusu Finli bir bilim adamı Ramstedt'in tasnifinde ise Tatar T rkesi; Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay, Volga diyalektleri (Tatar-Mişer) Karaim ve Başkurt lehçeleri ile birlikte Batı Grubu içerisinde g sterilir.²⁷

L. Ligeti, T rk lehçelerini altı grupta (I. Uz (OĞuz) dilleri, II. Kıpçak Dilleri, III. Sibirya Dilleri, IV. T rki Diller, V. uvaŐ ve VI. Yakut) toplar. Kıpçak dillerini, başlı başına bir grup içinde değerlendirir.

T rk dilini ses denkliklerine g re (T rk Lehçe grupları ve T rk Őive grupları) ikiye ayıran Reşid Rahmeti Arat, Kıpçak lehçelerini Őive gruplarından III. tav-grubu (ayak, tav, tavlı, kalĐan) (Kuzey) içinde g sterir.

Talat Tekin ise muhtelif tasnif çalışmalarına ek olarak kendi tasnif denemesinde her dil grubu için ayırt edici fonetik  l tler kullanarak bunları daha k  k alt gruplara veya bağımsız dil ve diyalektlere (12 gruba) ayırır. Tatar T rkesi'ni X. grup, Tawlı grubu içerisinde g sterir:

(I. r-/grubu: Çuvaşça, II. hadaq grubu: Halaa, III. atah grubu: Yakutça., IV. adaq grubu: Tuvaca (Karagas diyalekti ile birlikte), V. azaq grubu: Hakasça; Orta Çulım, Mrass, Yukarı Tom diyalektleri; Sarı Uygurca, VI. tağlığ grubu: Kuzey Altay diyalektleri

²⁶ Tavkul, 2003, s.23-32.

²⁷ Tekin, a.g.e., s.145.

(Tuba, Kumandü, Çalkandü, Aşağı Çulım, Kondon, Aşağı Tom. içinde, VII. tulu grubu: Altayca (Güney diyalektleri: Asıl Altay, Telengit, Televüt), VIII. tölü grubu: Kırgızca, IX. tağlığ grubu: Özbekçe, Yeni Uygurca, X. *tav grubu*: Tatarca, Başkurtça, Kazakça (ile birlikte), Nogayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Karayca, Baraba Tatarcası, Kırım Tatarcası, XI. tağlı grubu: Salarca, XII. dağlı grubu: Türkmençe, Horasani, Özbekçenin Harezmi-Oğuz diyalektleri Azeri (Kaşkay-Aynalı, Kerkük, Erbil diyalektleri ile birlikte), Türkçe (Gagavuzca ile birlikte)).²⁸

1.3. Tatar Adı

Tatar adı, tarihi süreç içerisinde çeşitli halklar tarafından çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.

Orhun Abideleri'nde, Tatarlar hakkında, Bumin Kağan'ın cenaze törenine temsilci gönderen oymaklar içinde adı geçen *Otuz Tatar* ve Tula Irmağı'nın doğusunda yaşadıkları söylenen *Tokuz Tatarlar*²⁹ şeklinde bilgilere rastlanır.

Kaşgarlı Mahmud, XI. yüzyıl ortalarında yazdığı *Divânü Lügâti't-Türk* adlı eserinde “Tatar: Türklerden bir zümredir” diye bahsetmekte ve eserinin birçok yerinde Tatarı da Türk uruğları arasında saymaktadır. Ancak eserde Tatar adının menşei hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.³⁰ M. Ergin, Tatar adının *Dede Korkut Hikâyelerinde* de iki farklı yerde (Dresden Nüshası, 142-2 ve 275-5) geçtiğini belirtmektedir.³¹

XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başında yaşamış olan tarihçi Reşidüddin ise; Moğol adının sadece Cengiz Han'ın mensup olduğu boyun adı olup, sonradan diğer boyların da kendini Moğol olarak adlandırmaya başladığını ve dillerinin Moğolca olduğunu yazmaktadır.³²

Ebul Gazi Bahadır Han, Tatar adının, önceleri bir han adı olduğunu sonra kavim adı hâline geldiğini belirtirken, N. M. Karamzin gibi bazı tarihçiler, Yakutların Tatar adlı ongununa dikkat çekmişlerdir. Orta Çağ'da Avrupa'da Latince *tartar* “cehennem, yer altı

²⁸ Tekin, a.g.e., s.163.

²⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, 40.cilt, s.169.

³⁰ Taymas, Abdullah, “Türklüğe ve Türkçülüğe Dair”, Türk Yurdu, XXVI, sayı 1 (Eylül 1942), s. 18.

³¹ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı II, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 286; Ergin, M., Dede Korkut Kitabı I, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 168-235.

³² Ahincanov, Sercan M., Türk Halklarının Katalizör Boyu KIPÇAKLAR, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 153-154.

hükümdarlığı” sözünün analogisiyle, hasımları olan Altın Ordu devleti bu şekilde adlandırılmış ve Avrupa’da XIII. asırdan itibaren, eski barbar sözüyle neredeyse eş bir anlam kazanmış ve onun yerini almıştır.³³

İdil-Ural Bölgesinde yaşayan Kazan Türkleri, önceleri kendilerini sadece Müslüman olarak tanıtıyorlardı. Böyle bir kullanımda hiç şüphesiz Rusların Altın Ordu dönemini Tatarskoe İgo (Tatar boyunduruğu / Tatar zulmü) olarak adlandırmaları ve bu ada menfi bir anlam yüklemiş olmalarının yanı sıra Tatar adının kendilerine Ruslar tarafından kasıtlı olarak takıldığı şeklindeki görüşün de etkisi vardı. Ayrıca Müslüman kimliğin ve ümmetçilik bilincinin de bunda etkisi söz konusudur.³⁴ Tatar ismini İdil boyu Türkleri için ilk defa kullanan kişiler Kazanlı tarihçi ve fikir adamı Şihabeddin Mercanî ile yazar Kayyum Nasıyrî olmuştur. Kazan’ı işgal eden Ruslar, Kazan Hanlığı içerisinde aslında İdil Bulgarlarının devamı olan ve kendine Bulgar veya Müslüman adını vererek Tatar adını reddeden Türkleri hemen farklı adlarla adlandırmışlardır. Burada yaşayan Türklere önce yeni Bulgarlar, sonra Kazanlılar, en sonunda da reddettikleri Tatar ismini koymuşlardır. Ş. Mercani ve K. Nasıyrî’nin etkisi ile XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Kazanlı yazarların büyük bir kısmının Tatar ismini kullanmaya başladığını belirtir.³⁵

M.Z. Zekiyev, tarihsel süreç içerisinde çeşitli halkları adlandırmak için çok anlamlı bir sözcük olarak kullanılan Tatar kelimesine ilk olarak tarihî Çin kaynaklarında rastlandığını, bazı bilim adamlarının bu kelimenin Çince *ta-ta* (da-da) sözünden ortaya çıktığını düşündüklerini ifade eder. Kendisi ise Tatar adının *tat* (yat>tad>tat) ve *ar* (er) sözlerinin birleşmesinden oluştuğunu ve *Tat-ar (er) >Yat-ar (er)* “yabancı er, kişi” anlamına geldiğini söyler. M. Zekiyev, ayrıca bugünkü Tatarları tanımlamak için Kırım Tatarları, Dobruca Tatarları ve Bulgar-Tatarlar üç bileşik etnonim kullanıldığından bahseder. Kırım ve Dobruca Tatarları şeklindeki ayrımın Tatarların yaşadıkları bölgelere göre yapıldığını, Bulgar-Tatar adının ise Bulgarlarla bağlantılı Tatarlar (Astrahan, Kazan, Kasimov, Nijniy Novgorod, Sibirya, Litvanya, Orenburg) için kullanıldığını belirtir.³⁶

³³Öner, Mustafa “Tatar Türkçesi.” Şu kitapta: Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Türk Lehçeleri Grameri, Ankara 2012, s.682.

³⁴Devlet, Nadir, “XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu” [Bildiri], Köstence 1994, s.1.

³⁵Ğabdëlbari Battal, Kazan Törkilerë, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı 1996, s.169.

³⁶Zekiyev, Mirfatih, Türklerin ve Tatarların Kökeni (Çev. D. A. Batur), İstanbul 2006, s.230.

Son dönem araştırmacılarından Murat Uzun'un çalışmasında Tatar adını kökeni üzerine Tatar bilim adamlarının görüşlerine şu şekilde yer vermiştir.

İ. A. Abdullin, genel olarak Tataristan ile diğer özerk cumhuriyetlerde yaşayan Türki halk ve *bu halka mensup olan kişi*; Tatar halkı, Tatarlar; *er kişi* gibi tanımlamalar yaparken Ebrar Kerimullin, birleşik bir kelime saydığı *Tatar* etnonimi ile ilgili *dağ kişisi* (tat: dağ, ar: kişi) anlamlarına geldiğini söyler. R.G. Eğmetyanov; *Tatar* kelimesinin *yabancı kabile/halk/boy kişisi* sözünden geldiği şeklindeki açıklamanın (Tatar < tat-er) tatmin edici olmadığını, çünkü *tat* kelimesinin Farslarla ilgili olduğunu belirtir. İlyas Kamalov da *Tatar* sözünün kökü olan *tat* kelimesinde olağan şekilde *tat>dat>yat* kökündeki t>d>y ses değişiminin görüldüğünü ve bu değişimin Türk dillerinde olağan olduğunu belirtir. Buradan hareketle *tat* kelimesinin *yat/yad* (yabancı) sözünün değişmiş şekli olduğunu, *Tat-ar* adının da *yabancı kişi* anlamına geldiğini ifade eder.³⁷

Tuncer Gülensoy (2011:868), *Tatar* sözünü, “bir Türk boyunun adı”, Moğ. Tatar şeklinde açıklar. Hasan Eren (1999:396) ise Anadolu'da yer adı olarak da geçen *Tat* kelimesinin eski kaynaklarda *yabancı* anlamında; Göktürke ve Orta Türkçede de *yabancı*, Orta Türkçede *İranlı*, Eski Kıpçakçada *ekinci* anlamına geldiğini belirtir.³⁸

F. Safiullina ve M. Zekiyev'in görüşleri doğrultusunda geçmişte Tatar diye adlandırılan ama günümüzde var olmayan kavimlerle eski merkezi Asya Tatarları ve Moğol Tatarları kastedilmiştir. Ruslar tarafından Altın Orda'nın (Başkurt, Nogay, Kazak, Özbek, Fin-Ogur ve bazı Kafkas) tüm halkları için kullanılan Tatar adı Rus tarihçiler tarafından ise XVIII-XIX. yüzyıllarda Rusyadaki bütün Müslüman Türkleri adlandırmak için kullanılmıştır. Tatar sözü tarihi süreç içinde pek çok farklı boy veya millete ad olmuştur. Tataristan Tatarları, Başkurdistan Tatarları, Moskova Tatarları, Sen Petersburg Tatarları, Özbekistan Tatarları, Kazakistan Tatarları, Ukrayna Tatarları, Azerbaycan Tatarları, Türkmenistan Tatarları, Türkiye Tatarları, ABD Tatarları, Finlandiya Tatarları vb.³⁹

Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, hatta bazen Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere Tatar denilmişken bugün Tatar kelimesi

³⁷Uzun, Murat, Muhammed Ayaz İşhakî'nin “Öyge Taba” Adlı Romanı Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli 2020, s. 13.

³⁸ Yıldırım, Kürşat, “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, *Türkiyât Mecmuası*, 2012, 22 (2), s.171-190.

³⁹ Safiullina F. Ve M. F. Zekiyev, *Hezërgë Tatar Edebi Tëlë*, Kazan 2006. s.9-10

bir Türk boyunun adıdır ve genellikle Kazan, Sibirya ve Kırım halkları için kullanılmaktadır.

1.4. Tatar Edebi Dilinin Tarihi Dönemleri

Bugün konuşulan veya XX. yüzyılın başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, Oğuz, Kıpçak, Karluk şeklinde genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte Kıpçak lehçeleri geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte Kuzeybatı Türkçesi veya bazen sadece Batı Türkçesi fakat çoğunlukla da Kuzey Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihi ve kavmi adlandırmalarda hep Kıpçak grubu olarak kabul edilmiştir. Kıpçak grubuna dâhil edilen Türk lehçeleri şu şekildedir:

I. Karadeniz- Hazar Bölgesi II. İdil-Ural Bölgesi III. Aral-Hazar Bölgesi

1. Karayim	1. Tatar	1. Kazak
2. Kırım-Tatar	2. Başkurt	2. Karakalpak
3. Karaçay-Balkar		3. Nogay
4. Kumuk		4. Kırgız ⁴⁰

Bütün Türk lehçelerinin ortak yazılı en eski kaynağı olarak Orhun Abideleri kabul edilmektedir. Günümüzde Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinde kullanılmakta olan Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi; Kazak Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Tatar Türkçesi, Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesi vb. gibi yazı dillerinde olduğu gibi Kazan Tatar Türkçesinde de Orhun Abideleri'ndeki temel dil özelliklerini görmek mümkündür. Tatar Türkçesi, Türk dilinin üç büyük kolundan (Karluk, Kıpçak, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde yer alır.⁴¹

Türkçenin Kuzeydoğu (Kıpçak) lehçe grubunun kuzey dalında yer alan Tatar Türkçesi başlıca Rusya Federasyonu içinde yer alan Tataristan ve Başkurdistan Özerk Cumhuriyetlerinde konuşulur. XX. yüzyılda sayısı beş milyonu aşan Tatarca konuşanların önemli bir kısmı Rusya'nın orta-batısında, Volga (İdil) nehrinin orta kısmı

⁴⁰ Öner,1998, s.23

⁴¹a.g.e.

ile onun bir kolu olan Kama (Çulman) nehri boyunca ve Ural dağlarının doğusunda yaşamaktadır.⁴²

Dünyada yaşayan Tatar Türkleri; İdil-Ural Tatarları, Kırım Tatarları ve Sibirya Tatarları olmak üzere üç ana kola ayrılırlar.

1. İdil-Ural Tatarları: Kazan, Kasım, Kreşin, Mişer ve Tipter Tatarları olarak alt gruplara ayrılır. Kreşin Tatarları da kendi içinde Eski Kreşin, Yeni Kreşin ve Nogaybek adlarıyla anılmaktadır.
2. Kırım Tatarları: Dobruca/Romanya ve Kırım Tatarları gibi iki coğrafi isimle adlandırılır. Kırım kolu ise Yalı ve Çöl gruplarına ayrılır.⁴³
3. Sibirya Tatarları: Tobol-İrtiş, Baraba ve Tomsk Tatarları⁴⁴ isimleriyle bilinmektedir.

Günümüz Kazan Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi ile birlikte Kıpçak grubu Türk lehçelerinin İdil-Ural Bölgesi kolunu oluşturur. Tatar Türkçesi, XI-XII. yüzyıllar arasında Bulgar, XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar Kıpçak, XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İdil-Ural Bölgesi Türkîsi veya Çağatay Türkçesi, XIX. yüzyıldan günümüze kadar ise mahallî Tatar ağızlarından hareketle gelişen Tatar Türkçesi yazı dili olmak üzere dört farklı ana dönemden geçerek günümüze ulaşmıştır.⁴⁵

M. Zekiyev ve F. Safiullina tarafından Tatar edebi dilinin gelişimi beş döneme ayrılmaktadır. *İlk dönem*, Tatar dilinin iki ana bileşeninin Bulgarca ve Mişer ile baylar⁴⁶ ve Kazan dillerinin ayrı ayrı gelişme dönemlerini içerisine alan dönemdir. Bu dönem, en eski zamanlara (çağımızdan önce yaşayan Kimmerler, İskitlere) kadar uzanır. Baylarla birlikte Kazan dilinin oluşumunda katkı sağlayan diğer bir kavim, Bigerler'in ataları olan Hunlardır. Bigerler, VII. yüzyılın sonlarında Biarəm devletini kurmuşlar. Ancak VIII. yüzyılın sonlarında ve IX. yüzyılın başlarında bu devlet *k-diyalektinin* Bulgarları tarafından ele geçirilmiştir.

⁴²Şahan Güney, Fatma, Tatarca Referans Grameri, Ankara 2015, s.1.

⁴³Özerk, Remzi, Tatar Türklerinin Yaşadığı Ülke Tataristan Özerk Cumhuriyeti ve Ekonomik Yapısı, Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Sayı 48 Mart 2017/ 45.

⁴⁴Alkaya, Ercan, Sibirya Tatar Türkçesi, Turkish Studies Publication, Ankara 2008, s.22.

⁴⁵Özkan, Nevzat, Türk Dilinin Yurtları, Ankara 2002, s.211.

⁴⁶ İyi, zengin, sahip erkek anlamındadır.

Eski yazılarda, Hazar dili ile Bulgar dilinin benzer olduğunu söylenir. Fakat Eski Bulgar dilinin Çuvaş diline benzediği fikri ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bazı bilim adamları, Bulgar mezar taşı yazıtlarındaki Çuvaşça kelimelerle benzerlikler bulmuşlardır ve bu temelde, Bulgarlar Çuvaşça konuşurlardı ve Eski Bulgarcanın modern bir Çuvaş dili olduğu fikrini savunmuşlardır. Ancak Bulgarların tarihi ayak izleri günümüz Çuvaşlarında yok denecek kadar azdır. Âlimler, şimdi Bulgar mezar yazıtlarına Çuvaş dilinin girişini şöyle yorumlamaktadırlar: “Çuvaşların yaşadığı toprakların büyük bir kısmı Bulgar devletinde kalmış ve onlar Müslüman olmuşlar. Tamamen Bulgar-Tatar olmadan önce kendi dillerinde mezar taşları yazıp satmışlar. Bulgarlar arasında başlayan asimilasyondan sonra, Çuvaş dilinin mezar taşlarındaki etkisi yavaş yavaş ortadan kalkmıştır”⁴⁷.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Bulgar-Mişer dili muhtemelen güneybatıda yaşayan eski Onogurların ve Akatzirlerin diline kadar uzanır, çünkü Mişer fonetiği, güney Türklerinin kullandığı fonetiğe yakındır. Böylece Bulgar-Tatar konuşma dilinin ilk dönemi, baylarla birlikte Kazan, Bulgarca ve Mişer dillerinin oluşumu ve birbirlerine yakınlaşmaya başlaması sonucunda şekillenir.

Bulgar-Tatar konuşma dilinin *ikinci dönemi*, Bulgar-Mişerlerin bay ve Kazan kabilelerinin toprakları üzerinde kurulan Biarēm eyaletinin fethi ile başlar. Çulman Nehri'nin güneyinde ve İdil'in sol kıyısında, Biërler'in bir kısmı, Bulgar-Mişerlerin etkisiyle *k-diyalektine* geçer. M. Zekiyev, Kazan kabilelerinin *k-lehçelerini* sadece Çulman'ın kuzeyinde koruduğunu, hatta onu Volga (İdil)'nin sağ kısmına kadar genişlettiklerini söyler. Günümüzde bu diyalekt, Tataristan'ın Dağlık bölgesi konuşma dili olarak adlandırılmaktadır.

XVI. yüzyılda başlayan *üçüncü dönemi*, yirminci yüzyılın ortalarına kadar sürer. Bu dönemde Tatar edebi dilinin oluşumu, Mişerlerin baylar ve Kazan halkıyla birlikte ortak bir köy inşa etmelerinden büyük ölçüde etkilenir. Farklı diyalektlerin bu şekilde bir araya gelmesi ve birbirleriyle kaynaşmaları sonucunda Tatarlar için ortak bir konuşma dili köy-koin (Yunancadan, *koine dialektos*-ortak dil) oluşur. Aynı süreç şehirlerde de yaşanır ve şehrin ortak konuşma dili oluşur. Daha sonra, XIX. yüzyılın ortalarında, bu diyalekt, eski yazılı normlarla birlikte yeni yazılı edebi dilin temelini oluşturur.

⁴⁷ http://belem.ru/tatar-tele/vuz-tat/61_____.html (Erişim 20.04.2022)

Kazan Hanlığı sınırları içerisinde kalan Bulgar topraklarının Rus devletinin boyunduruğu altına girmesi, Mişerlerin baylar ve Kazan halkı ile ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına neden olur. Yeni topraklar fethedilip sınırlar genişleyince Ruslar, Mişerleri sınır boylarına yerleştirir. Bu ise Ruslar için çok faydalı olur. Bir yandan Mişerler güvenilir sınır muhafızları olurken diğer yandan "Mişer Ovası" olarak adlandırılan bölge boşalınca bu bölgedeki topraklar, Rusların eline geçer.

Tatar edebi dilinin gelişiminde *dördüncü dönem* ise yirminci yüzyılın ortalarında başlar. Stalin'in çeşitli milletleri Ruslaştırma politikasının etkisiyle Tatar konuşma dili, Rus dilinden büyük ölçüde etkilenir ve bozulmaya uğrayarak edebi dilden oldukça uzaklaşır. Özellikle kentsel alanlarda yarı Tatar ve yarı Rusça kelimelerden oluşan konuşma diline ağırlık verilmeye başlanır.

1980'lerin sonuna doğru başlatılan yeniden yapılandırma siyaseti sonucunda Tatar edebi dilini yeniden kalkındırma alanında önemli çalışmalara imza atılır. Bu dönem, Tatar edebi dilinin gelişimindeki *beşinci dönem* olarak tanımlanabilir.

Modern Tatar milli edebi dilinin sözcüksel, leksik ve fonetik normları esas olarak Orta diyalekten (Kazan diyalektinden), morfolojik normları Mişer diyalektinden, sözdizimsel normları ise Eski Tatar yazılı edebi dilinden gelir. Tarihin derinliklerine incek olursak, Eski Tatar edebî dili eski Türk halklarının edebi diline, daha sonrası ise eski Türk edebi diline bağlanır.⁴⁸

Bilindiği üzere Eski Türk edebi dili, runik kitabelerde korunur. Bu tür yazılı hatıralar V. -VI. yüzyıllara kadar uzanır. Orhun ve Yenisey nehirleri boyunca kayalık bir çıkıntıda bulunan Runik metinler çeşitli taşlara metaller ve kemiklerle yazılmıştır. VIII.-IX. yüzyıllara ait kâğıt üzerine yazılan metinlere de rastlanır.

Eski Türk alfabesini, Türklerin kendileri icat etmiştir. Runiform yazının kökeni ve ne zaman oluşturulduğu konusu bir hayli karmaşıktır ve üzerinde çok konuşulmasına rağmen bu konuda henüz tatmin edici bir sonuç elde edilememiştir.⁴⁹ Bu alfabe, yaklaşık olarak otuz sekiz adet işareten oluşur. Metinler sağdan sola, yukarıdan aşağıya doğru yazılır. Eski Türk edebi dilinin V.-X. yüzyıllar arasında kullanıldığı düşünülmektedir. X.-

⁴⁸ http://belem.ru/tatar-tele/vuz-tat/61_____.html (Erişim 20.04.2022)

⁴⁹ Aydın, Erhan, Orhon Yazıtları, Kömen Yayınları, Konya 2012, s.9.

XV. yüzyıllarda İslâm dininin etkisiyle ve Arap alfabesiyle yazılan eserlerde eski Türk edebi dili kullanılır.

Eski Türk edebi dili, günümüzdeki tüm Türk halklarında ortaktır ve her Türk halkı, bu dillerde yazılan eserleri kendilerinin ilk yazılı kaynağı olarak kabul eder. Çünkü bu dönem, Türk halklarının henüz birbirinden tamamen ayrılmadığı, yazılı edebi dilin halkın konuşma dilinden uzak olduğu bir dönemdi. Ortak eski Türk edebi dilinin söz varlığının yüzde 60-80'i Arapça-Farsça alıntılardan oluşur. Eskiden Türkler için uluslararası bir fon işlevi gören bu edebi dil, tüm Türkler tarafından eşit olarak anlaşılan bir dil olur.

Kıpçak grubuna mensup Türkler arasında en eski yazı dili geleneğine sahip olanlar, Tatarlardır. Tatarların İdil-Bulgar Devleti'ni oluşturan Türk unsurların torunları oldukları dikkate alındığında, bu geleneğin IX. yüzyılın sonlarında başladığı ortaya çıkar. İdil-Bulgar Devleti'nin İslam dinini benimsemesi ile kullanılmaya başlanan Arap alfabeli örnekler, günümüzde ancak İdil Bulgarlarına ait mezar taşlarının varlığı ile bilinmektedir.⁵⁰ Azak-Don Bölgesi ile Kuzey Kafkasya'daki Büyük Bulgaristan'da ve onun bir parçası olan İdil-Ural Devleti'nde runik yazının uzun süre kullanıldığı bilinmektedir. 922 yılında İslam dinini kabul eden Bulgarlar yeni din ile birlikte Arap yazısını da kullanmaya başlamışlardır. İdil-Bulgar Devleti'nin Moğollar tarafından işgal edilmesinden sonra bu bölgede bir süre Uygur yazısı da kullanılmış, ancak bu yazı Arap alfabesinin yerini alamamıştır.⁵¹

XV. ve XVI. yüzyıllarda farklı Türk devletleri kendi devletlerini kurmaya başlayınca ortak eski Türk edebi dili ayrı ayrı eski Türk edebi dillerine (Eski Türk edebi dili, Eski Tatar, Eski Özbekçe, Eski Azerice vb.) ayrılmaya başlar. Tatar Türkçesinin, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren bütün Türkistan Türklüğünün dili olan ortak Türkçeden uzaklaşmasının, Rusların yönlendirmelerinden başka sebepleri de vardır. Yenilikçi ve milliyetçi aydınlar mahalli dil ile yazmayı vatanseverlik saymış ve XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başındaki romantizm akımının da etkisiyle dil hususunda böyle bir anlayışa yönelmişlerdir. Çarlık Rusya'sı gibi Sovyet Rusya döneminde de desteklenen bu uygulamanın ortaya çıkardığı mikro kavmiyetçilik anlayışı

⁵⁰ User, Hatice Şirin, Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri Sosyo Kültürel Bir Yaklaşım, Akçağ Yay., Ankara 2006.

⁵¹ Kerimullin, Ebrar, Tël - Milletnëñ Saqçısı, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1997.

Türk Dünyasında etkileri bugün de devam etmekte olan bir parçalanmaya sebep olmuştur.⁵²

Eski Tatar edebî dili XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Tatar milleti ayrı bir etnik grup olarak oluşmaya başlayınca günümüz milli edebi dili (modern edebiyat dili) şekillenmeye başlar. Edebi dilin kitlesel olarak kullanılması ihtiyacı ortaya çıkınca halk tarafından anlaşılmayan eski Tatar edebi dili rafa kaldırılır ve onun yerine halkın konuşma diline dayanan edebi dil oluşturma süreci başlatılır. Ancak eski Tatar diline dayanan üslup normları yavaş yavaş geliştirilir.

Tatar yazı dili XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tatar kentsoylu sınıfının oluşumu yıllarında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Türkistan ve İdil-Ural bölgesinin kimi Tatar aydınları tarafından konuşma dilini yazı diline yaklaştırmanın yolları aranmış ve bu düşünce Ruslar tarafından da desteklenmiştir.

XX. yüzyıldan itibaren Rus kültürünün yaygınlaştırılması ve Sovyet halkları projeleriyle sistemleştiren eğitim sayesinde köy okullarına giren Rusçanın öğretimi ve özellikle şehirlerde ortaya çıkan iki dililik sonucunda Rusçanın Tatarca üzerinde hissedilen etkisi artmıştır.⁵³ XIX. yüzyılda Tatarca'nın devlet dili ve aynı zamanda Rusya'nın Doğu ile olan ilişkilerinde diplomasi dili olarak kullanılması, Tatarca sözlük ve dil kitaplarının yazımını da beraberinde getirir. Tatarca'nın karşılıklı öğrenilmesini temin amacıyla iki dilli sözlükler ve dilbilgisi kitapları oluşturulmaya başlar. 1804 yılında Kazan Üniversitesinin açılması ve bu okulun gelenekleri Tatar halkının içinden çıkan ilk ünlü ilim adamı Kayyum Nasırıy'nın (1825-1902) faaliyetlerine ve ilmi çalışmaları üzerinde büyük oranda etkisini gösterir.⁵⁴ 1878 yılında Kayyum Nasırıy'nın sözlük çalışmaları neticesinde genel milli Tatar Türkçesi bütün şekilleri ile bir edebi dil olarak ortaya çıkar.⁵⁵ Tatarlarda aydınlanma hareketinin öncü kişilerinden biri olan Kayyum Nasırıy, Tatar Türkleri için bir yazı dili meydana getirme düşüncesi ile yola çıkmış ve bunun için gerekli kaynağın Kazan İdil Türk lehçesi olduğu kanaatine varıp bu Türk lehçesine de Tatarca adını verir. Bu dilin düzenli

⁵² Özkan, 2002, s.211.

⁵³ Şahan Güney, 2015, s.6.

⁵⁴ Zekiye, M.F. ve D. Tumaşeva, "Türkolojinin Gelişiminde Kazan Üniversitesinin Rolü", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 2004, s. 209-216.

⁵⁵ Şahan Güney, 2015, s.3.

kaideleri ve sağlam temelleri olduğunu ispat etmek için *Enmûzec* ve *Kavâid-i Kitâbet* adları ile gramerini yazmış, *Lehçe-i Tatarî* adlı iki ciltlik sözlük de hazırlamıştır.⁵⁶

Kazan Tatarları, 1927 yılına kadar Tatarcanın yazımında Arap harfli bir yazı sistemi kullanmışlardır. 3 Temmuz 1927 tarihinde Latin alfabesi kabul edilmiş ve 1927-1939 yılları arasında bu alfabe kullanılmıştır. Tatarcanın yazım incelikleri bu alfabe esnasında geliştirilmiş ve bu süreç Kiril alfabesine geçişin bir ara dönemini oluşturmuş, 1939 yılından sonra ise Kiril alfabesine geçilmiştir. Tatarcanın bugün kullanımda olan resmî alfabesi Kiril alfabesine dayanır.

XX. yüzyılın başlarında, Tatar milli edebi dilinin varlık üslupları da bir dereceye kadar standartlaştırılır. Edebi dil normları Sovyet döneminde daha da geliştirilir. Sadece eskiden beri oturtulmuş olan güçlü edebi ve gazetecilik üslupları değil, aynı zamanda bilimsel, resmi ve konuşma üslupları da geliştirilerek standartlaştırılır. Bununla birlikte, Stalin'in etnik grupları Ruslaştırma politikası Tatar edebi konuşmacılarının sayısını büyük ölçüde azaltmış; 1980'lerde Tatar çocuklarının sadece yüzde 7'si Tatar okullarına gitmiştir. Tatarca konuşanların sayısındaki düşüş, edebi dilin kullanım alanlarının da azaldığını göstermektedir.

Bugün Tatar dilinin ve genel olarak Tatar ulusunun ve kültürünün kalkındırılması ve geliştirilmesi için mücadeleler sürdürülmektedir. Öğretmenler için anadil eğitimi ve öğretimi, mücadelenin kilit noktalarından birini oluşturmaktadır.

Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Tatarlar, yaşadıkları bölgelere göre dört gruba ayrılır. Birinci grup, Tataristan'da yani kendi cumhuriyetlerinde yaşayan Tatarlardır. İkinci grup, Tataristan sınırları dışında yani kendilerinin kadim topraklarında Rusya Federasyonu içerisinde hayat sürdürenlerdir. Üçüncü grup; Tatar diasporası, bir zamanlar anavatanlarından kovulan veya gönüllü olarak uzaklaşmaya zorlanan, ancak eski SSCB topraklarına yerleşen Tatarlardır. Dördüncü grup, yurtdışındaki diaspora yani Türkiye, Finlandiya, Amerika, Japonya, Avustralya ve diğer ülkelerde yaşayan Tatarlardır.⁵⁷

1979'da SSCB'de 5 milyon, 1989 yılında ise 313.000'den (yüzde 85,9) 5 milyon 529 binden fazla Tatar (yüzde 83,2) Tatar Türkçesi'ni ana dili olarak kabul eder. Yani ana

⁵⁶Akıdil, Mehmet Ali, "Kazan Tatar Türklerinin Edebiyatı." Şu kitapta: Haz. Komisyon. Türk Dünyası Edebiyatları. İstanbul: MEB Yayınları, 1998, s.383-435.

⁵⁷ <https://www.tarihistan.org/diasporadaki-kazan-tatarlari-akin-laciner/22285/> (Erişim: 10.03. 2022)

dilinden vazgeçenlerin sayısı 10 yılda 872 binden 1 milyon 459 bine yükselir. 10 yılda Tatarların toplam sayısı yüzde 7,4 artarken; ana dilini unutan Tatarların sayısı ise yüzde 28 artar. Bu nedenle Tatar halkını ve dilini korumak için çeşitli önlemler alınmaktadır.

Tatar milletini canlandırmak, korumak ve geliştirmek için 8 Temmuz 1992'de Tataristan Cumhuriyeti tarafından "Tataristan Cumhuriyeti Halkları ve Dilleri Hakkında" yasa kabul edilir. Bu yasada Tatar dilini devlet dili olarak canlandırma, koruma, öğrenmenin ve geliştirmenin ilkeleri belirlenir. 20 Temmuz 1994'te ise Kanunun Uygulanmasına İlişkin "Tataristan Cumhuriyeti Halklarının Dillerinin Korunması, İncelenmesi ve Geliştirilmesi için Tataristan Cumhuriyeti Devlet Programı" kabul edilir.⁵⁸

⁵⁸ http://belem.ru/tatar-tele/vuz-tat/61_____.html (Erişim: 20.04.2022)

İKİNCİ BÖLÜM

MARSEL GALİYEV'İN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Marsel Galiyev'in Hayatı

Tanınmış edebiyatçı, şair, nesir ve dram yazarı Marsel Bayan oğlu Galiyev, 8 Ekim 1946 yılında Tataristan Cumhuriyeti'nin Aznakay ilçesi Baltaç köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. İlkokulu doğduğu köyünde, ortaokulu aynı ilçedeki Tüye köyü mektebinde, liseyi ise 1964 yılında Aznakay'nın birinci numaralı orta mektebinde tamamlar. Askeri hizmete alınmadan bir yıl önce Aznakay'daki inşaat teşkilatında ressam olarak çalışan genç, askerlik döneminde (1965-1968) Perm şehrinde küçük hava uzmanları hazırlayan bir yıllık askeri mektebi bitirdikten sonra hizmetini Beyazrusya'nın Bobruisk şehrinde, tümen ordusunda devam ettirir.

1969-1974 yılları arasında Kazan Devlet Üniversitesinin Gazetecilik Fakültesinde eğitimini tamamladıktan hemen sonra 1979 yılına kadar Tataristan Yazarlar Birliğinin günlük edebiyatta propaganda yapma bürosunda çalışır. Daha sonra üç yıla yakın *Kazan Utları* "Kazan Işıkları" dergisinin, nesir bölümünün sorumluluğunu üstlenir. 1982-1984 yılları arasında M. Galiyev, Moskova'da Maksim Gorkiy isimdeki Edebiyat Enstitüsünün iki yıllık Yüksek Edebi kurslarında yazarlık eğitimini arttırır. Hâlen yaşamakta olan yazar, Tatar edebiyatının gelişiminde büyük katkılarından dolayı, 1993 yılında Tataristan'ın Ünlü Sanat Hizmetkârı adına, 2006'da Tataristan Cumhuriyeti'nin Abdullah Tukay isimdeki devlet ödülüne, 2014'te Rusya Federasyonu'nun G. Derjavin Edebi Ödülüne layık görülür. 1996'da Tataristan Cumhuriyeti'nin Takdir Belgesi ile onurlandırılır.⁵⁹

2.2. Marsel Galiyev'in Edebi Kişiliği ve Eserleri

Edebiyat meydanında önce şair olarak tanınan sonra nesir türünde de eserler vermeye başlayan Marsel Galiyev, kendisini "sözden resim yapma" ustası olarak tanıtan ve ana dilin zenginliğini altın, gümüş, inci mercanlardan daha kıymetli hâle getiren yazarlardandır. Onun hikâyeleri lirizm ve hayal gücünün zenginliği, geçmişe özlem ve

⁵⁹Galiyev, Marsel', Üz Teĥetën Ėzlim Herbër Süzge//Meydan, 12 Dekabr' 2005, s.24-25.

yaşam hakkındaki felsefi düşüncelerin yoğunluğuyla ayrı yer tutmaktadır.⁶⁰ Ünlü Tatar yazarı Emirhan Yeniki, Marsel Galiyev’i her yönden özgün dili ve tarzı ile başkalarından farklı olan, hiç kimseyi tekrarlamayan, her şeye kendine özgü bakışı olan, bu dünyanın ve yaşamın yeni taraflarını gören, açıklayabilen ve onlara kendi görüşünü bildiren yazar olarak değerlendirir.⁶¹

Marsel Galiyev, edebiyatın nazım ve nesir türlerinde eşit derecede fikir ve sanatkârlık yönünden kıymetli eserler yaratan ve kısa zaman aralığında üne kavuşan yazarlardandır. Onun ilk şiirleri ve hikâyeleri matbuatta 1970’li yılların başında görülmeye başlar. Şiirlerinin bir kısmı, diğer genç şairlerin de ortak derlemelerini içine alan *Bërënçe Karlıgaçlar* “Birinci Kırlangıçlar” adlı kitapta yer alır. Daha sonra peş peşe *Yıllar Çalımı* “Yılların Vasfı” (1979) isimli şiir kitabı, iki lirik uzun hikâye ve kısa hikâyelerini barındıran *Ul Çakta* “O Dönemde” (1980) adlı nesir kitabı basılır. Edebi tenkit ve okuyucular tarafından olumlu değerlendirilen bu ilk kitaplarının basımından sonra yazarın kalemi daha da aktifleşir, “sözle resim çizme” yeteneğini özellikle nesir türündeki ürünlerinde özgün bir şekilde ortaya koyar. “Onun kişinin iç dünyasındaki derin düşünceleri, duygu değişimini zaman, memleket, doğa ve tarihi hatıra gibi kavramlarla iç içe işleyen ve hayat olaylarını yüksek sanatkârane şekilde kaleme alan *Yırak Urman Avazı* “Uzak Orman Sesi” (1983) romanı, *Ak Abağalar* “Beyaz Eğrelti Otlar”ı (1988), *Nigëz* “Baba Ocağı” (1996), *Altın Totka* “Altın Kulp” (1988) gibi lirik uzun hikâyeleri XX. yüzyılın sonu Tatar entelektüel nesrinin yeni bir başarısı olarak değerlendirilir.”⁶² Ramilya Yarullina Yıldırım’ın ifadesiyle; ‘lirizm ve ince psikolojizmle yazılan nesirlerinde yazar kendisini şiir dili kullanarak farklı imaj, his ve duygu aracılığıyla “sözden nakış yapma ustası” olarak tanıtır. Dolayısıyla belki de eserlerindeki karmaşık olaylar değil de lirik düşünceler okurun dikkatini çekmektedir.”⁶³ Yazarın *Ak Abağalar* ve *Altın Totka* adındaki uzun hikâyelerindeki olay halkaları birbirine lirik duygular aracılığıyla bağlanmış, eserlerde yansıma bulan hayat modeli romantik prensiplere göre vücut bulmuştur.⁶⁴

⁶⁰Galiyev, Marsel’, Eserler.6 Tomda. T.1., İdil- Press Neşriyatı, Kazan 2011. s.63.

⁶¹a.g.e.

⁶²Dautov ve Rahmani, 2009, s.333.

⁶³Yarullina Yıldırım, 2016, s.191.

⁶⁴Zahidullina, 2006, s.124.

Diğer taraftan yazarın uzun hikâye ve romanlarında Tatar insanının özünü anlamaya, yaşamın milli kodlarını açıklamaya yönelik milli ve felsefi düşüncelere de ağırlık verilir. Örneğin; *Nigëz* uzun hikâyesinde Tatar yaşamında büyük önem arz eden söğüt ağacı motifi üzerinden halkının çetrefilli geçmişini ve bugününü parça parça oluşan anılar halkası aracılığıyla canlandırır. Alsu Şemsutova'nın da belirttiği gibi, milletinin geçmiş hatıralarını mitolojik söğüt ağacına "sığdırarak" oluşturulan bu eserinde yazar "dikkat çekici ve orijinal mikro kompozisyon ortaya koyar."⁶⁵ M. Galiyev'in meşhur *Doğalı Yıllar* eserinden *Köstebek Bilmecesi* adında önemli bir parçayı Türk okuruna kazandıran Mustafa Öner, aktardığı hikâyede yazarın "doğduğu toprağa olan bağlılığı, köyünün dağlarına has bir hayvanın tarihi çerçevesinde, nasıl milli tarih şuuruna çevrildiğinin örneği"⁶⁶ yansıma bulduğunu dile getirir.

Lirik ve felsefi ağırlıklı eserlerinin yanısıra, M. Galiyev'in mizah-yergi (hiciv) türünde *Keyëfëñ Şepmë?* "Keyfin İyi mi?", *Arıslan Yokısı* "Arslan Uykusu" derlemeleri, çocuk edebiyatı türünde *Ak Resëm* "Ak Resim", *Şürelë hem Cil* "Orman Ruhü ve Rüzgâr" şiiri derlemeleri, *Ciñesëm Kilde* "Yenmek İstedim" isimli küçük hikâyeler derlemesi, dram, edebi tercüme ve şarkı metni yazma alanlarında da kendisini başarılı bir sanatçı olarak kanıtlar. Şair olarak özellikle *Su Buyınnan Enkey Kaytıp Kile* "Su Boyundan Annem Dönüyor", *Közge Moñ* "Sonbahar Hüznü", *Kaytu* "Dönmek" gibi insanın samimi duygularını ince bir yaklaşımla aksettiren şarkıları halkın en sevilen eserlerine dönüşmüştür. Sanatçının *İsëmsëz Utravda* "İsimsiz Adada" adlı dram eseri 1983 yılında Minzele Tatar Drama Tiyatrosu, *Elëge Soñ Tügël* "Henüz Geç Değil" adlı dramı 1985 yılında Tataristan Göçmen Tiyatrosu (şimdiki K. Tinçurin ismindeki Drama ve Komedi Tiyatrosu) sahnelerinde oynanır.

Marsel Galiyev, kendisini tercüme alanında usta bir çevirmen olarak tanıtır. Onun kalemi Azerbaycan yazarı Ekrem Eylisli'nin, Japon yazarı Ekötögava'nın ayrı eserlerini, Kalmuk âlimi Erencen Karadavan'nın Cengiz Han hakkındaki tarihi monografisini⁶⁷ Tatar okuruna kavuşturur.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, M. Galiyev hem nazım her nesir türünde kendisine özgü edebi üslubu, yaklaşımı ve düşünce tarzı olan bir sanatçıdır. Onun edebi yaratıcılığı,

⁶⁵Şemsutova, 2005, s.13.

⁶⁶Öner, 2012b, s. 169-176.

⁶⁷Cengiz Han, Kazan, Matbuat Yurdu,1998, s.271.

eserlerinin beklenmedik yeni tasvirler ve söz sanatları bakımından zengin olması yönüyle ayrı bir yer tutar. M. Galiyev'in doksanıncı yıllarda kaleme aldığı ve Tatar toplumunda ses getiren önemli eseri, belgesel niteliğindeki *Doğalı Yıllar* "Dualı Yıllar" (1998) adlı kitabıdır. Bu çalışmasında yazar, kendi gönül dünyasını saran düşünce ve gamlarını, kaygı ve mutluluklarını, umutlarını, geçmiş zamanın tarihi olayları çevresinde tanınmış şahısları, kendi çağdaşlarının canlı portrelerini şairane bir kalemle beyan eder. Yazar, sadece kendi memleketinin insanlarıyla sınırlanmaz, Tatarlarla birlikte Rus ve yabancı şair ve yazar, artist ve besteci, ressam ve mimar, tarihi şahıs ve bilim adam vs. gibi önemli simalar üzerine kıymetli görüşlerini aktarır. 1998'de Tatneft'in "*Ruhiyat*" Yenilenme Vakfı tarafından düzenlenen edebi yarışmada birincilik ödülüne layık görülen bu kitap, felsefi fikirlerin derinliği, kaleme aldığı konuların zenginliği ve çeşitliliği bakımından Tatar hatırat türüne önemli bir yenilik getirir.⁶⁸ Bunun dışında, Marsel Galiyev, çeşitli yıllarda yapılan en güzel çocuk şarkısı, en güzel mizahi hikâye, en güzel gazetecilik eserini belirleme yarışlarında da ödüller kazanır.

Düşünce özgürlüğü ve milli duyguların güçlendiği dönemin önemli bir sonucu olarak ortaya çıkan *Ruh* (2005) isimindeki kitabı da dikkate şayandır. Yazarın bu kitabı, içeriği ve yazma üslubu yönünden *Doğalı Yıllar*'ın devamı olarak değerlendirilmektedir.

1979 yılından beri SSCB (Tataristan) Yazarlar Birliği üyesi olan Marsel Galiyev'in çeşitli eserleri Rus, Polonya, Ukrayna, Özbek, Kazak, Karakalpak, Osetya, Çuvaş dillerine aktarılır.

2.2.1. Esas Basma Kitapları

Yıllar Çalımı "Yılların Vafı": Şiirler /Giriş Söz Yazarı R. Feyzullin.-Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1979.-112 b.

Ul Çağta "O Çağda": Hikâyeler ve Uzun Hikâyeler.- Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1980.-176 b.

Cinesëm Kildë "Yenesim Geldi": Hikâyeler. Tataristan Kitap Neşriyatı, 1981.-32 b.

Yırak Urman Avazı "Uzak Orman Sesi": Uzun Hikâye, Hikâyeler. -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1983.-232 b.

⁶⁸Dautov, 2009, s.334.

- Ak Resëm “Ak Resim”**: Şiirler. -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1984.-24 b.
- Apriel’ Kızı “Nisan Kızı”**: Şiirler.-Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı,1985.-94 b.
- Siña Min Kirek “Sana Ben Gerek”**: Roman, Hikâyeler.- Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1986.-293 b.
- Altın Totka “Altın Kulp”**: Uzun Hikâyeler -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1986.-206 b
- Şürelë hem Cil “Orman Ruhı ve Rüzgâr”**: Şiirler. -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1990.-276.
- Su Buyënnan Enkey Qayıp Kile “Su Boyundan Annem Dönüyor”**: Şiirler.- Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı,1992.-135 b.
- Nigëz “Baba Ocağı”**: Uzun Hikâyeler. -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı,1996.-367 b.
- Keyëfëñ Şepmë “Keyfin İyi Mi?”**: Gülünç Hikâyeler, Edebi Portreler.- Çallı: Kamaz Gazeta-Kitap Neşriyatı, 1996.-127 b.
- Doğalı Yıllar “Dualı Yıllar”**: Denemeler, Edebi Portreler.-Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1998.-430 b.
- Seçme Eserler**: 4 Ciltte. -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1988.-1999.
- 1T.: Şiirler, Efsaneler, Şarkılar.1998.-385 b.
- 2T.: Uzun Hikâye, Lirik ve Mizahi Hikâyeler, 1998.-414 b.
- 3T.: Roman, Uzun Hikâyeler, Piyes.1998. 430 b.
- 4T.: Deneme-Tasvirlemeler, Lirik Felsefi Düşünceler. 1999.-430 b.
- Qayıtu “Dönmek”**: Şarkılar (Notaları ile).-Kazan: İdil-Press, 2000.-113 b.
- Şürelë Gayëplëmë “Orman Ruhı Suçlu mudur?”**: Çocuklar için Şiir-Efsane. Kazan: Ruhıyat, 2002.-32 b. (Tatar ve Rus Dillerinde)
- Arıslan Yoqsı “Arıslan Uykusu”**: Gülünç Hikâyeler.-Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 2003.-256
- Ğomër Bizmenë “Ömür Kantarı”**: Şiirler.- Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 2004.-363 b.

Ruh “Ruh”: Felsefi Yazmalar, Edebi Portreler. -Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı 2005.-558 b.

Köle Bëlesëñmë “Gülebiliyor Musun?”: Gülünç Hikâyeler, Mizahi Haller, Gülücükli Hatıralar. - Kazan: Ruhiyât, 2007.-320 b.

Uçımda- Turğay Şevlesë “Avucumda -Turgay Şulesi”: Şiirler. - Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı 2008.-208 b.

Karadauan E. Cengiz Han: deneme/terc. M. Galiyev.-Kazan: Matbuat Yurdu, 1998.-271b.

Karadauan E. Cengiz Han: deneme/terc. M. Galiyev- Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı 2008.-319 b.

2.2.2. Tatar Aydınlarının Marsel Galiyev’in Edebi Kişiliği Üzerine Görüşleri

Marsel Galiyev, diğerlerinden çok farklı bir yazardır. Her açıdan farklıdır: hem dil hem de üslubuyla. Çok yetenekli yazar. Daha da önemlisi, ilgimi çeken özelliği şu; o, hiç kimseyi tekrarlamıyor, hiç kimseyi izlemiyor. Onun her şeye karşı kendi bakış açısı, kendi yaklaşımı var. Bu dünyanın, yaşamın yeni yönlerini keşfetme yeteneği ve gördüklerine karşı tutumu, saf görüşü ile o, diğerlerinden çok farklı bir yazar ve bu nedenle merak uyandırır. Merak uyandırmak, çok önemli bir meseledir. Ben buna edebiyat tarihinde Taktaş⁶⁹ üzerinden örnek verebilirim. Onun her seferinde ne söyleyeceğini, hangi yeni kelime ortaya koyacağını bekliyorlardı. İşte, bir yazarın bu kadar merak uyandırması nadir görülen bir olaydır. Bizim edebiyatımızda hayatı boyunca pek çok eser yazmasına rağmen Taktaş kadar dikkatleri üzerine çekemeyen sanatçılar da olmuştur. Eserleriyle ilgi ve merak uyandıran Marsel Galiyev, edebiyatımızda kendine has tarzı ile ayrı bir yer tutar.

Emirhan Yeniki (Tataristan’ın Halk Yazarı)

Onun hem coşkulu hem entelektüel hem hüznü hem dikenli hem ılımlı kabiliyeti gözlerimin önünde büyüdü, güçlendi ve halkın gönüllerinde kök saldı. Her ne kadar şiirleri, Tatar nazmında güzel bir manzara oluştursa da nesir ve gazetecilikteki

⁶⁹ Hadi Taktaş (1901-1931) - Tatar Sovyet edebiyatının klasik yazarlarından.

çalışmalarının ayrı bir değeri vardır. Hangi konuda yazarsa yazsın, saçtığı bereketli tohumlardan her zaman şefkatli fideler filizlenir. Sanki her fide: “Ben Marsel Galiyev’in tarlasındanım” diyerek haber verir. Şairin sevinçleri hüzünlü, üzüntüleri de umutludur.

O, çağdaşlarını ve yazar arkadaşlarını içtenlikle sever. Sevgisine inanmak için ilk önce onlara dokunur, hatta onları çimdikler, bu şekilde dener. Marsel Galiyev’in şiirlerini okuduğumda şunları hissederim:

Gönüllerde, kuşların sesi,
Zihinlerde, zamanın kaderi.

Mostay Kerim (Başkurdistan’ın Halk Şairi)

Marsel Galiyev’in şiirlerine ayrı bir dünya - İdilli, karaçamli, yıldızlı, pembe şafaklı, güneşli bir dünya - sığmış. Resim sanatıyla uğraşan bir kişi olarak da o, renklerin ışığını kendi şiirine toplayabilmiş. Onun şiirlerinde; kar beyaz kırlar, yeşil çayırlar, yıldızlı gök kubbeler görülür.

Memleketini anlatırken o; hayali bir genç, yelelerini dağıtıp bozkırda koşan kırılmış bir tay, ilk kez saf aşk duyguları alevlenen bir âşık, doğduğu toprağın aziz çocuğu...

Beklenmedik tasvirler, canlandırmalar, tutkulu saba rüzgârı memleketine adadığı nesirlerinde güzel bir masal oluverir.

Halk şairi Sibgat Hekim'in samimi sohbet anlarında geçen meşhur sözleri aklıma gelir. O, “Şairin halkı için gerekli olup olmadığını anlamak için; onun adını edebiyattan çıkarmak yeterlidir” demişti. Eğer biz bugün Tatar edebiyatından Marsel Gali adını çıkarmış olsaydık, edebiyatımız çok şey kaybederdi. Yüksek zevk kaybolur, dil ustalığı gider, Marcel Galiyev'in şiiriyeti giderdi.

Garif Ahunov (Tataristan’ın Halk Yazarı)

Marsel Galiyev, fikir derinliği ile dil inceliğini dengeleyen bir yazardır. Böyle bir ustalık Emirhan Yeniki'nin kaleminde de görülür. Diğer yandan, kişiliğiyle Marsel Galiyev’i devlet sınırlarını aşan, geniş düşünme ve yaşam şekli bakımından Mehdi’ye benzetiyorum. Yazdığı her cümleyi gösterebilmek, okuyucuyu şaşırtabilmek yeteneği her

yazara da kısmet olmaz. Muhammet Mehdiyev⁷⁰ gösterebildi, Marsel Galiyev de gösterebiliyor. Böyle bir yetenek doğuştan gelir. Onun gönlünden çıkan, kaleminden düşen her eser güneş nuru gibi parlıyor. Marsel Galiyev'in her eserinde kendisinden izler görürüz.

Tufan Miñnullin (Tataristan'ın Halk Yazarı)

Benim onun bazı resimlerini görmüşlüğüm de var. O, ciddi bir şekilde bu işe asılmış olsaydı iyi bir ressam olurdu, diye de düşünmüştüm. İşte bu özelliği onun *Doğalı Yıllar* kitabında yer alan nesirlerine tam olarak yansımış. Eserlerinin ana konusunu, çağdaşlarına olan özlem duygusu olarak değerlendirirdim. Bu ise her yazar ve edip için çok gerekli bir özelliktir.

Marsel Galiyev'in eserlerinde, şahıslarına içtenlikle sevgisi hissedilir. O, yaşamı, dünyayı kendisine özgü bir şekilde algılama ve tasvir edebilme yeteneğiyle diğer yazarlardan çok ayrılır. Onun mizahı da samimidir, sevgi ruhu ile yoğrulmuştur.

Onun kahramanları gerçek hayattan alınmıştır. Betimlediği olayları çok farklı yönlerden, etkili ve başarılı bir şekilde değerlendirir. Örneğin; 1991 yılında Özgürlük meydanında olan olayları hatırlatalım. Yazar bunu bir iki cümle ile anlatmış: "...*Meydan. Dualı nakışlı çizmeler... Meydan. Nallı çizmeler...*". Olağanüstü net ve muazzam bir şekilde anlatılmamış mı? Bu olaya bağlı olarak bir başka hikmet dolu ifade göze çarpar: "... *Kendini mutlu sayan kullar iğrendirir...*". Aslında gerçek hayatta onlar gibi kullar az değildir. İşte bunların hepsi de yazarın kendi canlandığı şahıslar ve değerlendirdiği evren hakkında fikir yürütürken sorunun kökenine ne kadar derinden baktığını gösterir. O, tarihle de ilgilenir. Elbette tarihçi değil. Tarihe, edebiyatçı gözüyle bakar. Hem söylemek gerek, birçok tarihi olayları kendince, orijinal şekilde anlatmaya özen gösterir ve başarıya da ulaşır.

Mirkasıym Gosmanov (Tarihçi, Âlim, Ord.Prof.)

Altmışıncı yılların sonunda, Marsel Galiyev'in daha ilk edebi tecrübelerini paylaşmaya başladığı dönemin şahidi olmak bana nasip oldu. Belli bir derecede etkim de oldu galiba. Onun 1979 yılında yayımlanan *Yıllar Çalımı* "Yılların Vasfı" denen birinci şiir kitabına yazdığım ön sözümde böyle satırlar vardı: "Marsel Galiyev, entelektüel şiir

⁷⁰ Tataristan'ın halk yazarı, edebiyat âlimi.

temsilcisi... O dünya şiirinin en güzel eserlerini kendisine örnek alıp yazmaya özen gösteriyor.” Şükür, yanılmamışım. Şarkı olarak da bestelenen metinlerini hatırlayalım. *Havalar da Torna Tavışları* “Havalar da Turna Sesleri”, *Su Buyınnan Enkey Kıyıp Kile* “Su Boyundan Annem Dönüyor”, *Közge Moñ* “Sonbahar Hüzünü” bunlarda insan ruhunun çok çeşitli duyguları yansıma bulmuştur. Açıkçası bunlar klasik şarkılar, geleceğe kalacak şiirler. Eserlerinin konusu şimdi daha da genişledi. Şiir ile nesir iç içe geçmiştir. Bana göre kişilerin edebi portrelerini onun gibi detaylı, nefis bir şekilde tasvir eden sanatçı bizde henüz yoktu. Anlam desen anlam, tasvir desen tasvir... ya dili? Yeni Fatih Hüsni’imiz⁷¹ galiba o.

Şair, deneme yazarı, nesir yazarı, hicivci olarak, çoğumuza göre kişi ruhunu daha üst seviyede yüceltebilen Marsel Galiyevdir!

Ravil Feyzullin (Tataristan’ın Halk Şairi)

Onun çalışmaları insanlara, vatanımıza ve genel olarak bizi çevreleyen her şeye duyulan derin sevginin bir sonucu olarak doğmuş gibidir. Gerçekliğimizi tüm kalbiyle ve ruhuyla sevmeseydi, bu tür dizeler kaleminden tek başına çıkar mıydı?

Akşam şafağı ben babama bakıyorum,

Kulak veriyorum her bir sözüne:

Dünya kafesinin gölgeleri,

Kırışıklar onun yüzünde.

Eserlerindeki aşırı zarafet, yazarın gönlünün özgürlüğünden geliyor olabilir. İç dünyasındaki hürriyetten kaynaklanan gururlu duygusunu, Marsel Galiyev’in herhangi bir eserinde hissetmek mümkündür. O, böyledir: Secde kıldığı hakikatten, hayran olduğu bir güzellikten kolayca vazgeçebilenlerden değildir. Marsel sevinirse, bütün dünya bayram eder; hüzünlenirse dünyanın sonu gelmiş gibi olur.

Koyaş Timbikova (Yazar, Gazeteci)

Marsel Galiyev, hiç şüphesiz yetenekli bir sanatçıdır. Edebiyatımızın, özellikle de bizim kuşağımızın gurur kaynağı. Hangi türde yazarsa yazsın, eserlerini o türle

⁷¹Tataristan’ın halk yazarı. Fatih Hüsni, eserlerinin çoğunda köy hayatını anlatır. Sıradan, basit insanları eserlerinin kahramanı olarak seçer.

ilişkilendirerek ortaya koyar. Bu nedenle edebiyatta, özellikle edebi ortamlarda o, oldukça özgürce davranır; hatta bazen biraz kibirli davrandığı dönemleri de olur. Böyle zamanlarda bizim gibileri şair olarak bile görmemeye başlar. Keyfi olmadığı zamanlarda klasikleri bile eleştirmeye cesaret eder. Onun nazarında sanatçılarımızın pek çoğu sadece orta seviye düzeyindedir. Kim bilir, belki de haklıdır!

Son yıllarda Marsel'in başka yetenekli bir tarafı ortaya çıktı. O, harika bir anı yazarıymış. Tatar edebiyatında, onun gibi usta bir şekilde anı yazan henüz olmamıştır. Hasan Sar'yan, Nebi Devli, Muhammed Mehdiyev hakkındaki yazılarını okuduktan sonra "Nihayet Tatarlarda da anılar yazabilen biri bulundu" diyerek hayran kalışımı hâlâ hatırlıyorum. Daha nelerle şaşırtır acaba diye bekliyorum işte.

Robert Minnullin (Tataristan'ın Halk Şairi)

Daha önce, ebeveynleri hala hayatta iken ot biçme zamanı yaklaşınca Marsel tırpan sapını özler, onun avucu kaşınmaya başladılar. O, eskimiş otobüse binip aceleyle doğduğu köye, Baltaç'a giderdi.

Ot biçme zamanı çok net bir şekilde gözlerimin önünde canlanıyor. İşte o, yavaşça kollarını açıp ot biçiyor. Biçilen otlar, düz bir şekilde uzanıyor, ayak izleri "ıslak otların üzerine koyu yeşil bir nakış gibi" işleniyor. Geride bir ateş yanıyor; orada babası, annesi... Bayan amca, parmakları kopmuş sağ elini kaşının üzerine koyarak sabır ve gururla oğlunu izliyor. İklim teyze, ocak üstünde çay demliyor, dumandan kararan alüminyum kulptan, metrüskeli⁷², naneli, çilekli çayın hoş kokusu etrafa dağılıyor ve bunun etkisinden at sinekleri bayılıp otların arasına düşüyor. Bu tılsım, çocuk geri dönene kadar devam etsin diye, annesi alüminyum kulpun üstüne Yevtuşenko'nun⁷³ yıpranmış kitabını kapatıyor.

Şairin yazdıklarını anlamak için onun doğduğu yerleri görmek gerek, demiş Goethe.

Memleketini seven, onun her bir köylüsünü felsefeciye dönüştüren sadece iki yazar mevcuttur bizim edebiyatımızda. Onlardan biri Muhammed Mehdiyev, diğeri Marsel Gali. Edebiyatın çeşitli türlerinde kalem oynatmış olsa da; ben onu, her şeyden önce, şair

⁷² Mor renkli çiçekleri olan bir tür bitki.

⁷³ Yevtuşenko Yevgeniy (1932-2017), ünlü Rus şairi, yazar ve yönetmen.

olarak kabul ediyorum. Diğerleri de aynı düşüncede galiba. Her hâlükârda; nesri esnek kullanımı, tasvirli, şiirsel dil ile yazarak kendince yeni benzetmeler kullanması şairliğinden kaynaklanır.

Marsel Gali, edebi yaratıcılığının önemli bir kısmının, nesir türündeki eserleri olduğunu belirtir. Belki haklıdır da.

Rkail Zeydulla (Şair, Tataristan'ın A. Tukay Devlet ödülü sahibi)

Ona saygısını sunmak isteyen genç bir yazar arkadaşı, Marsel Galiyev'e güya şunları söylemiş: "Yazamayacağımı hissettiğimde senin eserlerini okuyorum ve ondan sonra tekrar yazmaya devam ediyorum", demiş. "Böyle bir durumda ben de aynısını yapıyorum" diye cevaplamış yazar. Bunlar, elbette Marsel Galiyev'in karakterine çok uyumlu bir şekilde söylenmiş esprili sözleridir. Fakat biz her şakanın arkasında bir gerçek olması gerekliliğini de çok iyi biliyoruz. Marsel Galiyev ise hayatın ciddiliğinden yaramazlık; yaramazlığından ciddilik bulup yaşayan, yazabilen usta kalem sahibidir. Bu yazara, uzun yıllar boyunca gelişen dilimizin tüm asil niteliklerini koruyarak, kendi gönül süsleriyle zenginleştirerek yüksek bir üslupta yazabilme kabiliyeti verilmiştir. Ana dilimiz gözlerimizin önünde gitgide fakirleşirken elbette Marsel Galiyev 'in eserlerini de tekrar tekrar okumak gerekir. Dolayısıyla onun eserleri okullarda da yükseköğretim kurumlarında da ciddi bir şekilde öğrenilmeli, geleceğin dil ve edebiyatçılarına, gazetecilerine "Marsel Galiyev dili" denen ders de verilmeli diye düşünüyorum. Günümüzde gazetede yayınlanan makalelerde kullanılan dilin fakirleştiğini, radyo ve televizyonda sunum yapanların edebi dil normlarından uzaklaştığını görmekteyiz.

Ana dilimizin büyüklüğünü, fırtınalı geçmişinin dünya dilleri arasında ayrı bir melodiye, güzel bir telaffuz şekline sahip olduğunu kendimize kanıtlamak için yazarın yaratıcı sanat dünyasına girmek, kendisinin söylediği gibi, onun sözlerinin nisan yağmurunda yıkanmak gerekir.

Gazinur Morat (Şair, Tataristan'ın Musa Celil ismindeki Cumhuriyet ödülü sahibi)

Doğalı Yıllar "Dualı Yıllar"ı o, deneme diye adlandırmış. Aman Allah'ım nasıl bir üslup! O, edebi dilin en yüksek minberine çıkmış tabii. Bu minbere onu; Çadır Dağı,⁷⁴

⁷⁴ Çadır Dağ (Çadır Tav): Tataristan Cumhuriyetinin Aznakay ilçesinde bulunan yüksek bir dağdır.

memleketi yükseltmiştir. Sözcüklerle muazzam mucizeler yaratmış! Son yıllar nesrinde Tatar dili bu derecede güzel, nezaketli, ahenkli bir şekilde yankılanmamıştı.

Tatar köyünde doğup büyüyen sıradan bir insanoğlu, kozmik yükseklikteki şairler derecesinde fikirler ortaya koyuyor; bu büyük, gizemli, büyülü fikirler güzel bir ahenkle betimlemeler meydana getiriyor. Dilimizin bu saflığından, sesinden nefesler kesiliyor, boğaz düğümleniyor, mutluluk gözyaşları dökülüyor. Bu eserde, özgür fikrin serbest akışı; bu eserde, halkımızın acı kaderi, onun şanlı geçmişi ile gururlanma; bu eserde “Tatar Fenomeni”nin aslını anlamaya çalışma; bu eserde gönlü etkileyen efsaneler, tarihi olaylar mevcuttur.

Marsel Galiyev; dürüstçe hakikati yazıyor, kişiyi onurlandıran hatıralar paylaşıyor. Başka bir bakış açısına ne gerek var ki? Benim gözümde Hasan Sar’yan, Röstem Yaşin, Nebi Devliler, Ravil Feyzullinler daha ilginç, daha anlaşılır, daha heybetli göründüler. Röstem Yaşin hakkındaki o kadar nefis, nezaketli yazıda adeta bestecimizin bizzat özü yansımıştır. Yazar, Yaşin’in müzik yeteneğinin kökleri hakkında şöyle diyor: "Tatarın geniş dallı ve derin köklere sahip yaşam ağacında sadece kırılan, kömürlenen kaygı-hasret, endişe ve sıkıntı dalları değil; aynı zamanda yukarıya doğru tırmanan güçlü ve sağlıklı fidelerinde hayata olan övgü, sevgi ve mutluluk ruhu da bulunmaktadır. Röstem bey, kendi sanatında kullandığı milli renkleri işte bu dallardan almıştır. Yazarın her kıssasında anlatılan tarih; kanlı, facialı, incitilen, ibretli ve gururlu tarihtir! Tatarların diğer milletlerin maneviyatına ve ilmine olan büyük katkılarıyla gururlanmayalım mı?"

Doğalı Yıllar’ı okuyunca bende onların üslubunu koruyarak güzel bir şekilde Rusçaya aktarıp dünyaya tanıtmaya isteği oluştu. Tatar edebiyatında nasıl zevkli şahsiyetler olduğunu dünya görsün! Onlar dünyayı dolaşıyor, yeni şeyler keşfediyor, ufukları açılıyor ve bakış açıları gitgide genişliyor!⁷⁵

Flera Safiullina (Filoloji Doktoru, Profesör)

2.2.3. Marsel Galiyev’in *Ak Abağalar* “Beyaz Eğrelti Otları” Eserinin İçeriği

M. Galiyev, romantik içerikli *Ak Abağalar* “Beyaz Eğrelti Otları” eserini 1974 yılında povest’ yani uzun hikâye türünde yazmıştır. Terimler sözlüğünde povest’ “Kıssa. Orta hacimli destansı ve rivayet özellikleri taşıyan mensur eserdir. ... muhteva olarak

⁷⁵ Galiyev, 2011, s.388-391.

romandan daha dar, hikâyeden de daha geniş ve karmaşık” şeklinde tanımlanır.⁷⁶ Ana kahramanın hayatındaki bir bölümü kaleme alan *Ak Abagalar* eseri, hacim itibariyle fazla uzun bir eser olmamasına karşın (toplam 60 sayfa) kendisinde felsefi görüşleri, lirik unsurları ve çeşitli söz sanatlarını barındırması nedeniyle sanatkârlık açısından dikkate değer bir eserdir.

İlk satırlarından itibaren okuyucuyu hayali ve gizemli bir dünyaya sürükleyen uzun hikâyedeki olaylar, birinci kişi ağzından (özne anlatıcı) sanat akademisi öğrencisi Daniyar tarafından aktarılır. Ana kahraman Daniyar’ın aşk, doğa, yaşam ve sanat hakkındaki düşünceleri kendisi tarafından yorumlanarak ve iç içe örülerek verilir. Eserde iki olay örgüsü, iki katmanlı hayat modeli mevcuttur. Birincisini ben’in yani Daniyar’ın hayatında gerçekleşen dış olaylar; ikincisini ise yaşanan olaylardan etkilenecek ortaya konulan felsefi ve lirik düşünceler katmanı oluşturur. Yazar, eserde yer alan lirik bir kahraman gibi olayları sanki kendisi yaşamış gibi anlatır, okurda kendi duygularını paylaştığı hissi uyandırır, bu da eserin etkileyciliğini ve inandırıcılığını artırır.

Ak Abagalar’da ağırlıklı olarak hissettirilen duygulardan en önemlisi, aşk duygusudur. Hikâyenin ilk sayfalarında Daniyar’ın hemşerisi olan Ayrüze’ye duyduğu samimi ve sıcak aşk duygularını kaleme alırken, yazar aşkın önemine, tabiat ve yaşama dair düşüncelere geniş yer verir. İnsanla doğayı bir bütün olarak gören ana kahraman Ayrüze’nin gözlerini beyaz eğrelti otlarının çiçeklerine benzetir, aşkın sarhoş edici etkisiyle mutlu kız silueti “güneşe batırılıp çıkarılan kız sureti” çizmek ister. Bir müddet sonra Ayrüze’nin uzaktan akrabası Fakiye’nin etkisiyle Daniyar ile Ayrüze aşkı sona erer. Bütün kaybediş ve bulmalardan sonra Daniyar, şehirde Dinara ile karşılaşır. Dinara’ya olan gizemli aşkı sayesinde hayata başka bir pencereden bakmaya başlar. Geçmiş hayatını gözden geçirerek yeniden değerlendirir ve hayatın o ana kadar görmediği başka yönlerini keşfetmeyi öğrenir. “Ancak gerçek hakikate ulaşabilmek için hayatta beklemedik dönüşler, ani değişimler gerekliymiş: “Bir şeyler kaybetmek zorunda olsan bile fark etmez!”. Yazara göre, hayat, kaybetme ve bulmalardan ibarettir. Bunun farkına varan Daniyar büyük hedeflere ulaşma yolunda önce Ayrüze’yi, sonra Dinara’yı kaybeder.

⁷⁶ Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, AKDYYK Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2006, 112 s.

Aşkın etkisiyle ruhu özgürleşen ancak aşkının kaybedişiyle hüznülenen Daniyar, sonunda kendi iç dünyasına yoğunlaşır: “Bana hüznü, bunalma lazım. Sadece değerli şeyleri kaybettiğinde, kendini incitilmiş durumda hissettiğinde, gönlü titretici hisler ortaya çıkar. Hayır, bu karamsarlığa kapılmaktan değil, tamamen başka, akıl dışı, sakın bir akım. Hüznü gönülde daha da büyür, cana yakın, değerli kaygıya dönüşür ve seni dış dünyadan ayırıp kendi dünyanı icat etmeye sevk eder.”⁷⁷

Ara sıra komşusu yaşlı müzisyen Geydelbert’le sanat üzerine dertleşir. Geydelbert, orduevinde müzik dersleri veren, konserlerde piyano çalan ve besteler yapan, hayal dünyasında geçmişle gelecek arasında yaşayan asabi ve entelektüel bir karakterdir. Yazar, bu şahıs üzerinden insanın kendi “ben”ini açmak için durmadan mücadele etmesi gerektiği fikrini iletir. “Sana talih gülmemiş. Yetenek vermiş. Ama sen onu söndürmeye çalışıyorsun. Biz daha çok kendimizi insanlar arasında ispat etmek için yaşıyoruz. Kendine kendini ispat et ve insanlara varlığını ispat et, kanıtla. Sanatınla elbette. O zaman seni tanır ve sen kendini tanır. Eğer böyle ahenkli eşitlik olmazsa; sen inancını, irade gücünü kaybedeceksin. Gönlünden ayrılacaksın... Benim bütün felaketim şunda. Ben şimdi yaşamdan korkuyorum”, der o üniversiteyi bırakıp köye gitmeyi düşünen Daniyar’a. Akademideki mimarlık tarihi dersinin hocası Samat İshanoviç da her zaman güçlü olmak, “sürekli kendini bulmak” gerektiğini dile getirir. Ancak idealist ve kendi yeteneğine güvenen Daniyar, tecrübeli yaşlı kuşağın duruşuna tepki de gösterir. Mesela: “Samat İhsanoviç’in yanından öfkelenerek ayrıldım. Genç kuşağın karşısında yaşlı kuşak bir kalkan gibi engel olmasa gençlik neler yapmazdı ki? Bu oluşan öfkenin etkisiyle yeni bir eser çiziverdim.”

Daniyar, bireyin ruhsal ve fiziki özgürlüğünü her şeyden üstün sayar ve insanın hayattaki yeri hakkında şöyle der: “Kendi gönlünde, icadında özgür olmak için hayat labirentlerinde yolunu kaybetmeden, yanılmadan yürüyebilmen gerekir. Hayat, hızlı şekilde öne ilerleyen trendir”.

Babasının hastalığına dair aldığı telgraf Daniyar’ı çocukluk yıllarına, geçmişine götürür. Babasının ölümüyle insan ömrü ve yaşam hakkında sorgulamalar yapmaya başlayan eser kahramanı, bir süre karmaşık duyguların etkisinde kalır. Üniversitede yaşadığı talihsiz bir olay sonucunda okuldan atılır. Tekrar köyüne dönen Daniyar, doğal

⁷⁷ Galiyev, 1996, s. 56.

insanı yüceltmeye, insanın değerini anlamaya, sıradan bir köylünün (mesela; Mirhetim amca) büyüklüğünü, ruhi yönden zengin olan iç dünyasını anlamaya ve görmeye başlar. “İşte dünya böyledir. Küçük insan diye düşünüyorsun. Aşağılayarak bakıyorsun. Fakat onun içinde cevher yatıyormuş. Doğal yetenek. Kendisi icat. Öyle tip insanlar öne çıkmaz, çok övünmez. Onlar kendi içlerinde ne kadar servetin yattığını bile bilmeden, sezinlemeden yaşar... Yanlışlıkla açılırlar ve hemen unutulurlar... Ne kadar uzakta durmuşum ben insanlardan”, diyor.⁷⁸ Sıradan bir insanın hayata ve geçip giden olaylara bakış açısı Daniyar’ı çok etkiler.

Uzun hikâyenin sonunda, hayatta yolunu bulmaya çalışırken umutsuzluğa kapılan Daniyar, bahçesinde akça ağaçlar üzerine akşamın sessizliği çökmüş karanlık bir odada açık pencerenin yanında düşüncelere dalar. “Hoşça kalın, beyaz eğrelti otları” diyerek gençliğiyle vedalaşıp kendisini bulmaya şehre gitmeye ve eğitimine devam etmeye karar verir. Böylece, “romantik bireye özgü olan özelliklerini korur, iç dünyasındaki hayal ve isteklerini kaybetmeden hayatın yeni bir basamağına doğru yürür.”⁷⁹

Uzun hikâyenin şiirsel ismi olan ve metinde birkaç kez karşımıza çıkan *Ak Abağalar*, sembolik anlam içerir. “İlk lirik girişte, pencereye çizilen kar tanesi nakışı, hem Daniyar’ın kar attığı gönül penceresi olan Ayrüze’nin hisleri anlamındadır hem de mutluluğun yansıması “Eğrelti otları arasından mutlu gözler dikilmiş, senin gözlerin beyaz eğrelti otu çiçekleri...” olarak anlaşılmaktadır. Eğrelti otları, aşkın simgesi anlamında da okunabilir. Dinara ile ilgili lirik kısımlarda bu şekilde yorumlanabilir. Aklığı benimseyen yazar, beyaz eğrelti otlarında, “kar eğrelti otları”nda Daniyar’ın gençlikteki temiz hayallerini de yansıtmıştır.⁸⁰

⁷⁸ A.g.e, s.59.

⁷⁹ Zahidullina, 2006, s.128.

⁸⁰ Yarullina Yıldırım, 2016, s.200.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARSEL GALİYEV ESERLERİNDE DİL İNCELEMESİ

3.1. Tatar Türkçesinin Ses Özellikleri

Ses sistemi çok karmaşık bir olgudur ve üç açıdan ele alınması gerekir. İlk olarak ses birimlerinin oluşumu, konuşma organlarını kontrol eden merkezi sinir sisteminin bir işlevi olduğundan, sesler insan vücudunun faaliyetlerinin bir sonucu kabul edilir. Bu, seslerin biyolojik yönüdür. İkincisi, doğadaki herhangi bir ses gibi, konuşma sesleri de bazı yiyeceklerin salınımları sonucu oluşur, yani fiziksel bir fenomen haline gelir, bu onların akustik (veya fiziksel) yönünü oluşturur. Ve üçüncü olarak çeşitli ruhsal birimleri (kelimeler, biçimbirimler, vb.), yani iletişim kurmak, görüşlerimizi ifade etmek için sesler düzenlenirler ve bu üçüncü en önemli yön ise olan dilsel (veya işlevsel) yönü oluşturur.⁸¹

3.1.1. Tatar Türkçesinde Ünlüler

Konuşmayı sağlayan hareketlerin tümüne; ciğerlerden gelen havanın, ses yoluyla belirli bölgelerinde açılma, kapanma, daralma, hışırdama vb. hareketlerle sese dönüştürülmesi olayına boğumlanma denir. Ağız boşluğunda seslerin olduğu çeşitli noktalara; bir ünsüzün çıkışı sırasında ses yolunun daralan veya kapanan noktasına “boğumlanma noktası” adı verilir.⁸²

Günay Karaağaç hece kurmadaki işlevleri esas alınarak, dillerdeki sesler ünlü ve ünsüz olmak üzere sınıflandırır. Ünlülerin, ciğerlerden alınan havanın, ağzın değişik bölgelerinde ve dilin değişik hareketleriyle boğumlanmasıyla oluşurken; ünsüzlerin, havanın ses çıkarma organlarına çarpıtmasıyla elde edildiğini belirtir. Dil seslerini boğumlanma bakımından ünlü ve ünsüzler diye ayırmanın genel nedeni şöyle açıklar: “Ünsüzün oluşumu sırasında basınç, ses aygıtının bir üyesi üzerinde daha bölgesel boğumlanma özelliğine sahipken, ünlünün oluşumu sırasında basınç bir üye üzerinde değil, bütünüyle ses aygıtına yayılmış durumda daha genel boğumlanma özelliğine sahiptir” der.⁸³

⁸¹ Tatar Grammatikası, Morfologiya, Öç Tomda, T.1., Moskova “İnsan”, Kazan “Fikër”, 1998, s.64.

⁸² Vural H. ve T. Böler, Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit Yayınları, Ankara 2012, s.55.

⁸³ Karaağaç, Günay, Türkçenin Ses Bilgisi, Kesit Yayınları, Ankara 2013, s.31.

İnsanın konuşma aparatı aşağıdaki yerlerden oluşur: Nefes alma organları (akciğerler, bronşlar, trakeler), ses telleri ile boğaz; boğaz ve burun boşlukları, yumuşak ve sert damak, alveoller (diş boşlukları), dil, küçük dil, dişler, dudaklar.⁸⁴

F. Safiullina ile M. Zekiyev'in (2006,188) *Hezërgë Tatar Edebi Tëlë* kitabında ve *Tatar Gramattikası I* (1998, 66) adlı akademik basmada, Tatar Türkçesindeki ünlüler hakkında şu bilgiler yer almıştır:

Boğumlanma yerlerine göre ünlüler; dil ve damağın durumuna göre art damak ve ön damak ünlüleri veya kalın ve ince ünlüler olarak ikiye ayrılmaktadır. Tatar Türkçesinde, /a/, /o/, /u/ art damak(kalın) /e/, /ë/, /i/, /ö/, /ü/ ön damak (ince) ünlüleridir.

Boğumlanmada dudak durumuna göre ünlüler; yuvarlak ve düz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tatar Türkçesinde /a/, /e/, /ı/, /i/, /ë/, düz; /u/, /ü/ /o/, /ö/ yuvarlak ünlülerdir. Boğumlanmada çene açıklığına göre ünlüler geniş, dar ve yarı-dar olarak üçe ayrılmaktadır. Tatar Türkçesinde /a/, /e/ geniş, /ı/, /i/, /u/, /ü/ dar ve /ë/, /o/, /ö/ yarı-dar ünlüdür. Tatar Türkçesinde uzunluk-kısalık durumuna göre bir sınıflandırma mümkün değildir; çünkü Tatar Türkçesindeki ünlülerin uzun ve kısalıklarının anlam değıştiriciliğı yani fonem değeri yoktur⁸⁵ ve genel olarak ünlüler normal uzunluktadır.

3.1.1.1. Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Şematik Gösterimi

	Ön	Arka
Yukarı	(ı-i) (ü-ü)	(ı-ı) (y-u)
Orta	(e-ë) (ə-ë) (ö-ö)	(o-o)(ı-ı)(ö)
Aşağı	(ə-e)	(a-a)

3.1.1.2. Tatar Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri

/a/ sesi art damakta, düz-geniş ve açık biçimde telaffuz edilir. Bu ünlü genel olarak birinci ve ikinci hecelerde, art damak, dudak, genizsi ve sonor ünsüzlerinin (b, ğ, ħ, k, m, n, ñ, p, v) yanında yuvarlak telaffuz edilir.⁸⁶

⁸⁴ Tatar Gramattikası, T.1. s.65.

⁸⁵ Safiullina, F.ve M. Zekiyev, Hezërgë Tatar Edebi Tëlë, Kazan: Meğarif Neşriyatı, 2006. s.194.

⁸⁶ A.g.e., s.192.

/e/ sesi ön damakta, düz-geniş ve açık olarak telaffuz edilir. Bu ses, söz köklerinde ve eklerde sıklıkla kullanılır: *eybet* “güzel”, *terez* “pencere”, *eyt-* “söylemek”, *yeşlek* “gençlik”, *kinet* “birden, aniden”.

/ě/ sesi ön damakta, düz ve yarı-dar telaffuz edilir. Dilcilik literatüründe “kapalı e” olarak bilinen bu ses, Tatar Türkçesinde /i/ ünlüsünün ince sıradaki dengidir. M. Öner Tatar Türkçesindeki bu sesin, değişim süreci /i/ > /ě/ şeklinde bir gelişme gösterdiği için “açık e” diye tanımlamak ve adlandırmak daha uygun olduğunu söyler:⁸⁷ *těz* “diz”, *ěç-* “içmek”, *kěçě* “küçük”, *öçěn* “için”, *kěşě* “kişi”, *ikě* “iki”, *kěm* “kim”.

/ı/ sesi art damakta, düz-dar, orta açıklıkta ve diğer ünlülere göre daha kısa telaffuz edilir: *ırgıt-* “fırlatmak, atmak”, *tarı* “darı”, *mamık* “pamuk”, *ışan-* “inanmak”.

/i/ sesi ön damakta, düz-dar ve kapalı olarak telaffuz edilir. M. Öner Tatar Türkçesinde bu ünlünün iki şekilde kullanıldığını ifade eder.

1. Türkçe sözlerin ilk hecesindeki normal, kısa ünlülü şeklinde (*ipteş* “arkadaş, dost”, *ir* “erkek”) kullanılır.

2. Özellikle vurgulu açık hecelerde rastlanan yarı ünlü /y/ alofonu ile uzamış şeklidir.⁸⁸ Örneğin; etiy *eti* “baba”, *söyliy* “söylüyor” vb.

/o/ sesi art damakta, yuvarlak-yarı dar ve yarı açık olarak telaffuz edilir. Bu ünlü, Türkiye Türkçesindeki /o/ sesi gibi tam yuvarlak değildir, daha dar telaffuz edilir: *ozın* “uzun”, *oluğ* “ulu, yüce”, *koyaş* “güneş”.

/ö/ sesi ön damakta, yuvarlak-yarı dar ve yarı açık olarak telaffuz edilir. Bu ünlü, Türkiye Türkçesindeki /ö/ sesi gibi tam yuvarlak değildir, daha dar telaffuz edilir: *öçěn* “için”, *öy* “ev, çadır”, *ölěş* “pay, hisse”, *köç* “güç”.

/u/ sesi art damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir. Tatar Türkçesinde bu ses ilk hecede ve eylem adı (infinitif) yapma ekinde görülebilir: *ul* “o”, *uğıl* “oğul”, *tulı* “dolu”, *yul* “yol”, *ayrılıuv* “ayrılmak” vb.

⁸⁷ Öner, 1998, s.3.

⁸⁸ A.g.e., s.4.

/ü/ sesi ön damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir. Tatar Türkçesinde bu ses ilk hecede ve eylem adı (infinitif) yapma ekinde görülebilir: *üz* “öz, kendi”, *ügöz* “öküz”, *ülēm* “ölüm”, *bülek* “armağan”, *süz* “söz”.⁸⁹

Bu ünlüler dışında, Tatar Türkçesinde Rusçadan giren ve Rusça kelimelerde kullanılan uzun ses değerine sahip *ō*, *ī* ve *ē* ünlüleri vardır. Yazıda bu uzunluklar gösterilmez ama telaffuz edilirken bu ünlüler uzun okunur: *lektor* “konferansçı”, *tıl* “orta, cephe gerisi” vb.

Tatar Türkçesinde bir de y ünsüzüyle birlikte kullanılan ünlüler vardır: Ee (yı, yē), Ю ю (yu, yū), Я я (ya, ye).⁹⁰

3.1.2. Tatar Türkçesinde Ünsüzler

Rusça alıntı sözlerde kullanılan ünsüzleri de eklediğimizde Tatar Türkçesinde ünsüz kadrosu şu şekildedir: /b/ /c/ /ç/ /d/ /f/ /g/ /ğ/ /h/ /ħ/ /j/ /k/ /k̄/ /l/ /m/ /n/ /ñ/ /p/ /r/ /s/ /ş/ /şç/ /t/ /ts/ /v/ /v̄/ /y/ /ya/ /yu/ /z/. Tatar Türkçesinde genel olarak ünsüzlerin sınıflandırılması şu şekilde yapılmaktadır:

Ötümlü Olup Olmama Durumuna Göre:

Ötümlü Ünsüzler: /b/ /c/ /d/ /g/ /ğ/ /j/ /l/ /m/ /n/ /ñ/ /r/ /v/ /v̄/ /y/ /z/

Ötümsüz Ünsüzler: /ç/ /f/ /h/ /ħ/ /k/ /k̄/ /p/ /s/ /ş/ /t/

Çıkış Yerlerine Göre:

Dudak ünsüzleri:

Çift dudak ünsüzleri: /b/ /p/ /m/ /v/

Diş-dudak ünsüzleri: /v̄/ /f/

Diş ünsüzleri:

Diş-damak ünsüzleri: /d/ /t/ /n/

Diş eti ünsüzleri: /c/ /ç/ /j/ /g/

Diş arası ünsüzleri: /z/ /s/

⁸⁹ A.g.e.

⁹⁰ Buran A. ve E. Alkaya, Çağdaş Türk Yazı Dilleri, 3. Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s.35.

Damak ünsüzleri:

Ön damak ünsüzleri: /l/, /r/, /y/, /g/, /k/

Art damak ünsüzleri: /ğ/, /k/, /h/, /ñ/

Gırtlak ünsüzü: /h/

Boğumlanma Biçimlerine Göre:

Patlamalılar: /b/, /c/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /p/, /t/

Sürtünmeliler: /f/, /h/, /h/, /j/, /s/, /ş/, /z/

Sürtünmesizler: Geniz Sesleri: /m/, /n/, /ñ/

Yan sesler: /l/

Titrete sesler: /r/

Kayıplar veya yarı ünlüler: /y/, /v/, /v/

Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı dört ünsüz (*x*, *ñ*, *v*, *g*) vardır. Bunlardan *x* gırtlaktan çıkan “hırıltılı h” sesini karşılamaktadır. /ñ/ sesi, bizim alfabemizde yer almayan “damak n”sidir. /v/ harfi ise bizdeki diş-dudak v’si değil, iki dudak arasından çıkan w’dur. Diş-dudak v’si ise Rusça alıntı kelimelerde kullanılır. /g/ sesi ise Türkiye Türkçesinden daha belirgin bir şekilde çıkartılır.⁹¹

⁹¹ A.g.e.

3.1.2.1. Tatar Türkçesindeki Ünsüzlerin Şematik Gösterimi

BOĞUMLANMA BİÇİMLERİNE GÖRE		ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE							
		DAMAK SESLERİ		DİŞ SESLERİ			DUDAK SESLERİ		GIRTLAK
		ART DAMAK	ÖN DAMAK	DİŞ- DAMAK	DİŞ ETİ	DİŞ ARASI	DİŞ- DUDAK	ÇİFT DUDAK	
PATLAMALI	ÖTÜMLÜ	ğ	g	d	c			b	
	ÖTÜMSÜZ	ķ	k	t	ç			p	
SÜRTÜNME Lİ	ÖTÜMLÜ				j	z			
	ÖTÜMSÜZ	ħ			ş	s	f		h
SÜRTÜNME SİZ	GENİ ZSİ	ñ		n				m	
	YAN		l						
	TİTREK		r						
	YARI ÜNLÜ		y				v	w	

3.1.2.2. Tatar Türkçesindeki Ünsüzlerin Özellikleri

M. Öner'in (1998, 2007), F. Safiullina ve M. Zekiyev'in (2006) çalışmaları ve *Tatar Grammatikası I* (1998) adlı kitap referans alınarak Tatar Türkçesindeki ünsüzlerin ses özellikleri hakkında şu bilgiler verilmiştir.

Çift dudak ünsüzleri: /b/, /p/, /m/, /v/

/b/: Patlamalı, ötümlü ve çift dudak ünsüzüdür. Bu ses ön ses ve iç ses olarak kullanılır. /b/ sesi söz sonunda bulunmaz: *boyırık* “buyruk, emir”, *ķabatla-* “tekrarlamak”, *ķēbēķ* “gibi”, *taba* “...e doğru”.

/p/: Patlamalı, ötümsüz ve çift dudak ünsüzüdür ve /b/ sesinin ötümsüz karşılığıdır. p sesi ön seste daha çok alıntı kelimelerde kullanılır; fakat yansıma sözler ve tarihî /b/ > /p/ ötümsüzleşmesi sonucu Türkçe sözlerin başında da bulunabilir. Söz içi ve söz sonunda kullanılan bu ses, söz içinde genellikle ötümlüleşerek /b/ şeklini alır: *ķūpēr* “köprü” (*Öç Mizgēl*)⁹²

/m/: Sürtünmesiz, ötümlü, genizsi, sonor ve çift dudak sesidir. Söz başı, içi ve sonunda kullanılır: *monı* “bunu”, *min* “bin”, *sıman* “gibi”, *ülēm* “ölüm”.

/v/: Sürtünmesiz, yarı ünlü, ötümlü ve çift dudak sesidir. Bu ses, Türkiye Türkçesindeki gibi diş-dudak sesi olarak değil, çift dudak arasında tellafuz edilir. Rusça alıntılar dışındaki bütün diş dudak /v/’si Tatar Türkçesinde çift dudak /v/’sidir.⁹³ *vaķıt* “vakit, zaman”, *avız* “ağız”, *avlaķ* “ıssız, تنها”, *tav* “dağ”.

Diş-dudak ünsüzleri: /v/, /f/

/v/: Sürtünmesiz, yarı ünlü, ötümlü ve diş-dudak sesidir. Tatar Türkçesinde Rusça alıntı sözlerde bulunur ve Türkiye Türkçesindeki /v/ ile aynıdır.

/f/: Sürtünmeli, ötümsüz, diş-dudak ünsüzüdür. Söz başı, içi ve sonunda kullanılmaktadır. Tarihî /p/ > /f/ değişimi ve yansıma sözler dışında daha çok alıntı sözlerde bulunur: *fikēr* “fikir”, *yēfek* “ipek”.⁹⁴

Diş-damak ünsüzleri: /d/, /t/, /n/

/d/: Patlamalı, ötümlü ve diş-damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesindeki gibi olan bu ses söz sonunda bulunmaz: *dala* “kır, bozkır”, *di-* “demek”, *mondıy* “böyle”, *iden* “taban, yer”.

⁹²İlerdeki sayfalarda M. Galiyev’in şiirlerinden alınan örnekler şiirin adıyla, uzun hikâyesinden alınan örnekler rakamlarla gösterilecektir.

⁹³ Öner, 1998, s.6.

⁹⁴ Safiullina ve Zekiyev, 2006, s. 197.

/t/: Patlamalı, ötüksüz ve diş-damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesindeki gibi olan bu ses /d/ sesinin ötüksüz dengidir: *yëğët* “yiğit”, *yat* “yabancı”.

/n/: Sürtünmesiz, ötümlü, genizsi, sonor ve diş-damak ünsüzüdür. Soru sözleri dışında söz başında daha çok alıntı sözlerde bulunur: *nerse* “nesne”, *tin* “nefes”, *utin* “odun”.

Diş eti ünsüzleri: /c/, /ç/, /j/, /ş/ /c/

/c/: Patlamalı, ötümlü ve diş eti ünsüzüdür. Türkçe sözlerde bu ses söz başında Türkiye Türkçesindeki c’ den daha sürtünmeli ve süreklileşen hâdedir. şç ve son ses durumunda nadiren kullanılır: *cëğët* “yiğit”, *cey* “yaz”, *ğacep* “tuhaf, acayip”, *höcüm* “hücum”.

/ç/: Patlamalı, ötüksüz ve diş eti ünsüzüdür. Örneğin; *çağ* “çağ, devir”, *çin* “gerçek”, *çıklı* “çiğli”

/j/: Sürtünmeli, ötümlü ve diş eti sesidir. Tatar Türkçesinde alıntı sözler dışında yansıma sözlerde bulunabilir.

/ş/: Sürtünmeli, ötüksüz ve diş eti sesidir. Söz başında genel olarak alıntı sözlerde kullanılır:⁹⁵ *şakıty* “epey, epeyce”, *şöketsëz* “kılıksız, kıyafetsiz”, *këşë* “kişi”, *yeş* “genç”.

Diş arası ünsüzleri: /z/, /s/ /s/

/s/: Sürtünmeli, ötüksüz ve diş arası sesidir. Türkiye Türkçesindeki gibidir. Örnek: *sin* “sen”, *salkın* “soğuk”, *çiksëz* “uçsuz bucaksız”.

/z/: Sürtünmeli, ötümlü ve diş arası sesidir. Türkiye Türkçesindeki gibidir: *zur* “büyük”, *zihën* “zihin” *izgë* “kutsal”, *kuzğal-* “hareket etmek”, *süz* “söz”, *diñgëz* “deniz”.

Ön damak ünsüzleri: /l/, /r/, /y/, /g/, /k/

/l/: Sürtünmesiz, ötümlü, yan, sonor ve ön damak sesidir. Bu ses ön ses durumunda alıntı kelimelerde veya yansıma sözlerde bulunabilir: *lekin* “ama, lâkin”, *leçtit* “gevezelik”.

/r/: Sürtünmesiz, ötümlü, titrek, sonor ve ön damak ünsüzüdür. Bu ses söz başında alıntı kelimelerde kullanılır: *rehet* “rahat”, *reħmet* “teşekkür, şükran”, *ğaraş* “bakış”, *ezër* “hazır”.

⁹⁵ A.g.e.

/y/: Sürtünmesiz, yarı ünlü, ötümlü, sonor ve ön damak ünsüzüdür. Telaffuz bakımından /i/ ünlüsüyle benzerliğine dayanarak yarı ünlü olarak değerlendirilebilir: *yav* “savaş” *ya da* “tekrar, yeniden”, *eyt-* “söylemek”, *ķaya* “nereye”, *bötēnley* “tamamen”, *öy* “ev, çadır”.

/g/: Patlamalı, ötümlü ve ön damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesine göre ön damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir. Söz sonunda bu ses kullanılmaz: *tügēl* “değil”, *üzger-* “değişmek”.

/k/: Patlamalı, ötümlü ve ön damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesine göre ön damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir.⁹⁶ *küz* “göz”, *kiyēz* “keçe”, *kēbēk* “gibi”.

Art damak ünsüzleri: /ğ/, /ķ/, /h/, /ñ/

/ğ/: Patlamalı, ötümlü ve art damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesine göre art damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir. Söz başında alıntı ve yansıma sözlerde kullanılır. Genel olarak söz sonunda bu ses kullanılmaz. Mesela: *gomēr* “ömür”, *buğay* “galiba, sanki”, *yağımlı* “güzel, iyi”, *oluğ* “ulu, yüce”

/ķ/: Patlamalı, ötümsüz ve art damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesine göre art damağın biraz daha gerisinde telaffuz edilir.⁹⁷ Örnek: *oçķın* “kıvılcım”, *uçaķ* “ocak”.

/h/: Sürtünmeli, ötümsüz ve art damak ünsüzüdür: *ħatın* “hatun”, *teħēt* “taht”, *ocmaħ* “cennet”.

/ñ/: Sürtünmesiz, genizsi, sonor ve art damak ünsüzüdür. Alıntı sözlerde bulunmayan bu ses Türkçe sözlerin başında da kullanılmaz: *sōñgē* “süngü”, *meñgē* “ebedi, sonsuz”, *mēñ* “bin” soñ “sonra”.

Gırtlak ünsüzü: /h/

/h/: Sürtünmeli, ötümsüz ve gırtlak ünsüzüdür. Bu sese Tatar Türkçesine Arapça ve Farsçadan alıntılanan sözcüklerde daha çok rastlanır:⁹⁸*haman* “daha, devamlı”, *hava* “hava”, *höner* “hüner”.

⁹⁶ A.g.e.

⁹⁷ A.g.e.

⁹⁸ A.g.e.

Prof. Dr. Ahmet Buran ve Prof. Dr. Ercan Alkaya Tatar Türkçesiyle Türkiye Türkçesi kıyaslandığında ünsüzlerle ilgili şu özellikleri tespit etmiştir.

1. Türkçe asıllı sözlerin başındaki bütün /g/ler Tatar Türkçesinde /k/’dir: *kük* “gök”, *kil-* “gelmek” *kiçer-* “geçirmek”, *kümël-* “gömül-”.
2. Türkçe kelimelerin başındaki /d/ler Tatar Türkçesinde /t/’dir: *tël* “dil”, *tugız* “dokuz”.
3. Kelime başındaki bazı /b/ler /m/ şeklindedir: *miñ* “ben”, *moñ* “bun, sıkıntı”.
4. “*var-*, *ver-*, *var*” sözlerindeki kelime başı v- sesi Tatar Türkçesinde b şeklinde kullanılmıştır: “*bar-*, *bir-*, *bar*”.
5. İki ünlü arasında kalan /p/ler /b/ olur: *yabış-* “yapışmak”.
6. İki ünlü arasında kalan kalın /k/’lar /g/’ye dönüşür: *igin* “ekin”, *sigiz* “sekiz”.
7. Türkçe asıllı bazı kelimelerde baştaki /p/ler /b/’ye dönüşür: *börçe* “pire”, *barmak* “parmak”.
8. Bazı kelimelerin başındaki /y/’ler /ç/’ye döner: *cil* “yel”, *cir* “yer”.
9. Türkiye Türkçesinde gösterilmeyen /ñ/ sesi Tatar Türkçesinde gösterilir: *tañ* “şafak”.
10. Arapça kelimelerde ki ayın sesi, Tatar Türkçesinde /g/ olur: *gaciz* “aciz”, *şagıyr* “şair”.
11. Türkçe sözlerdeki /c/’ler genellikle /ç/’dir: *kileçek* “gelecek”.
12. Türkiye Türkçesinde /ğ/ olarak kullandığımız harf Tatar Türkçesinde /y/ olur: *üyren-* “öğrenmek”, *beyle-*, “bağlamak”.
13. /g/ sesi, iki ünlü arasında kaldığında /v/’ye döner: *avır* “ağır”.
14. Kalın ünlülü ve tek heceli kelimelerin sonunda bulunan /-ğ/ sesi /v/’ye döner: *tav* “dağ”, *buv-* “boğmak”.
15. Türkiye Türkçesindeki bazı /p/’ler, Tatar Türkçesinde /f/’dir: *yifek*” ipek”, *tufrak* “toprak”.⁹⁹

⁹⁹ Buran ve Alkaya, 2014, s. 36.

3.1.3. Ses Uyumları

3.1.3.1. Damak (İncelik-Kalınlık) Uyumu

Türk dilinin her döneminde ve her lehçesinde görülen bu uyumun Tatar Türkçesinde yabancı asıllı kelimeler *gomumi* “umumi” ve birleşik isimler *karbike* “kardan kız” dışında düzenli kullanıldığını görmekteyiz. Örnek: *Avıl* “köy”, *tügerək* “yuvarlak”, *mamık* “hafif, yumuşak” vb.

3.1.3.2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu

Damak uyumunun aksine Tatar Türkçesinde dudak uyumu sağlam değildir. İlk hece dışındaki geniş-yuvarlak ünlülerin darlaşma, düzleşme temayülü bu uyumu bozmaktadır. Örnek: *ülēm* “ölüm”, *östennen* “üstünden”.

3.1.4. Ses Olayları

3.1.4.1. Ünlülerde Görülen Ses Olayları

3.1.4.1.1. Tat. /i/ > T.T. /e/

Türkiye Türkçesindeki kök hecedeki /e/ ve /ě/ fonemleri Tatarcada /i/ ile karşılanmaktadır. Söz başında, içinde ve sonunda /i/ sesi /e/ sesine dönüşmüştür. Bu değişim Tatarca için karakteristiktir.

Söz Başı:

Tat. *iskě* > T.T. eski, Tat. *is-* > T.T. *es-* (*Heyet*).

Söz İçi:

Tat. *cir* > T.T. yer, Tat. *citměş* > T.T. yetmiş, Tat. *min* > T.T. ben, Tat. “*siñ* > T. T. *sen* (Cihangir), Tat. *cidě* > T.T. yedi, Tat. *fida itü* > T. T. feda etmek (*Işanam*)

Tat. *ciñëlmeslěk* > T.T. yenilmezlik (*Kitaphanedede*), Tat. *çişme* > T.T. çeşme, Tat. *biştaş* > T.T. beştaş (*Şeherde Nevmiz Hetěr*).

3.1.4.1.2. Tat. /ě/ > T.T. /i/

Eski Türkçedeki /i/ fonemi Tatarcada /ě/ fonemine dönüşmektedir. Bu fonem, kelime başında normalden biraz daha kısa bir ünlüdür. Kelime başında “ə” harfiyle

gösterilirken, kelime içinde "ë" harfiyle gösterilmektedir. Bilhassa düz/dar ünlülü eklerde /ı/'nın ön sıradan karşılığıdır. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki /ö/'ye nazaran daha dar bir fonemdir.¹⁰⁰

Söz başı:

Tat. éz >T.T.iz (*Min Kötüçë Bulam, Digen İdëm*)

Söz İçi:

Tat. gadël> T.T.adil, Tat. bër> T.T. bir, Tat. kěşë >T.T.kişi, insan, Tat. tél> T.T.dil (*Tuğan Tël*), Tat. bëlü > T.T. bilmek (*Tufanlı İdë*).

Tat. çigën- >T.T. çekil- (*Min Kötüçë Bulam, Digen İdëm*), telek>T. T. dilek(*Tëleklë Tërek*), Tat. diñgëz > T.T. deniz (*Şeherde Nevmiz Hetër*)

Söz Sonu:

Tat. ikë >T.T. iki (*Galemi Uy*)

3.1.4.1.3. Tat. /u/ >T.T./o/

Söz başında ve içinde /o/ sesi /u/ sesine dönüşmüştür.

Söz Başı:

Tat. ul > T.T. "o", Tat. ut > T.T. od ateş

Söz İçi:

Tat. tuğrı> T.T.doğru, sadık, Tat. tuzan >T.T. toz, Tat. kon- > T.T. kon-, Tat. kuy- T.T. koy- (*Tuğan Tël*), Tat. yuk> T.T.yok (*Min Kötüçë Bulam, Digen İdëm*), Tat. tugız > T.T. dokuz (*Cihangir*), Tat. "yul" T.T.yol (*Şeherde Nevmiz Hetër*)

3.1.4.1.4. Tat. /ü/ >T.T. /ö/

Söz başında ve içinde /ü/ sesi /ö/ sesine dönüşmüştür.

¹⁰⁰ Develi, Hayati, "Türkiye Türkçesi ile Tatarca Arasındaki Ses Denklikleri Üzerine", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 27 (0) ,2012, s.73-99.

Söz Başı:

Tat. üz >T.T. öz “kendi”(Süzler), Tat. ülēm > T.T. ölüm (*Tufanlı İdē, Cihangir*),
Tat. ūrnek”> T.T. örnek (*Ġalemi Uy*)

Söz İçi:

Tat. kük > T.T. gök, Tat. kōn > T.T. gün (*Min Kōtüçē Bulam, Digen İdēm*), Tat.
süz > T.T. söz (*Süzler*), Tat.“kümēl- > T.T. gömülmek (*Tufanlı İdē*), Tat. kür- >T.T. gör-
(*Tornalar Tōşkēnde*), Tat. kül> T.T. göl (*Tuzan Bulıp*), Tat. köç >T.T.güç (*Ġalemi Uy*)

3.1.4.1.5. Tat. /o/ > T.T. /u/

Söz başında ve içinde /o/ sesi /u/ sesine dönüşmüştür.

Söz Başı:

Tat. oçında > T.T. ucunda, Tat. ofık > T.T. ufuk (*Cihangir*)

Söz İçi:

Tat. torna > T.T. “turna”, Tat. қоş > T.T.kuş (*Tornalar Tōşkēnde*), Tat. bolıt >T.T.
bulut (*Tufanlı İdē*), Tat. koyırık > T.T.kuyruk (*Dōn 'ya Kārşısında*)

3.1.4.1.6. Tat. /ö/ > T.T. /ü/

Söz başında ve içinde /ö/ sesi /ü/ sesine dönüşmüştür.

Söz Başı:

Tat. özeñgē > T.T. üzengi, Tat. öç >T.T. üç (*Cihangir*)

Söz İçi:

Tat. böyēk > T.T.büyük, Tat. hōkēmdar> T.T. hükümdar (*Tuğan Tēl*), Tat. dön'ya
>T.T.dünya, Tat. kodret>T.T. kudret, güç, Tat. yörek > T.T.yürek (*Heyet*), Tat. tōş->T.T.
düşmek, inmek (*Tornalar Tōşkēnde*), Tat. köl > T.T. kül(*Dala Doğası*), Tat. kölü > T.T.
gülmek, gülüş(*Ġalemi Uy*), Tat. bōtēn > T.T. bütün (*Cihangir*).

3.1.4.2. Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları

Eski Türkçe'nin ünlü sistemine nazaran dar ünlülere sahip olan ve bu özelliğiyle
günümüz Türk şivelerinin pek çoğundan da ayrı bir grup teşkil eden Tatarca'nın,

ünsüzlerde Eski Türkçe'nin özelliklerini daha çok muhafaza ettiği; tonlulaşma temayülündeki Batı Türkçesinden farklı olarak tonsuz ünsüzleri korumakta olduğu görülmektedir.¹⁰¹

3.1.4.2.1. Tat.: /b/ >T.T.: /v/

Türkiye Türkçesinde, Türkçe kelime başlarındaki /v/ fonemleri, ses taklidi kelimeler dışında (vırıltı, vızıltı gibi) aslî olmayıp ikincildir. var, var-, ver-kelimelerindeki /v/ler Eski Türkçedeki /b/ foneminin sızıcılaşması ile gelişmiştir. Bunlar Tatarcada /b/ şeklinde korunmuşlardır. “vur” kelimesindeki /v/ ise ön türeme ünsüzüdür.

3.1.4.2.2. Tat. /w/ >T.T.: /ğ/

Eski Türkçedeki hece ve kelime sonundaki artdamaksıl /w/ fonemleri Türkiye Türkçesinde sızıcı /ğ/, Tatarca'da /w/ fonemine dönüşmüştür. Tatarca /w/ fonemi, Türkiye Türkçesindeki diş/dudak fonemi /v/'den farklı olarak bir çift dudak fonemidir.¹⁰²

Söz içi:

Tat. bawır > T.T. bağır, Tat. awız > T.T. “ağız”.

Söz Sonu:

Tat. taw > T.T. dağ

3.1.4.2.3. Tat.: /m/ >T.T.: /b/

Kelime başındaki /b/, /m/ ikiliği Eski Türkçe dönemine kadar uzanır. Tarihî devrelerdeki bu ses değişikliğine patlamalı /b/ ünsüzünün çevresindeki /n/ ve /ñ/ gibi geniz ünsüzleri sebep olmaktadır. Tatar Türkçesi, büyük ölçüde Eski Türkçe 'deki /m/li varyantları devam ettirmiştir.

Tat. min > T.T. bin, Tat. muyın > T.T. boyun. Bunun dışında kelime başı /b/ fonemleri her iki dilde de aynıdır: bay "bay, zengin", baş, bër "bir", biyëk "büyük" (*Tornalar Töşkende*), bişëk "beşik" (*Tuğan Tël*), bötën "bütün" vs.

¹⁰¹ Develi, 2012, s.73-99.

¹⁰² A.g.e.

3.1.4.2.4. Tat.: /t/ >T.T.: /d/

Eski Türkçedeki kelime başı /t/ fonemlerinden bir kısmı Türkiye Türkçesinde /d/ olmuş, ancak bu fonem Tatar Türkçesinde korunmuştur.

Tat. tamır >T.T.damar, Tat. tire >T.T.derî, Tat. tîren > T.T.derin, Tat. tuğız > T. T. dokuz (*Cihangir*), Tat. tēş > T.T.diş, Tat. tuğrı >T.T.doğru (*Min Kötüçë Bulam, Digen İdëm*)

3.1.4.2.5. Tat. /k/ >T.T. /g/

Eski Türkçedeki kelime başındaki /k/ fonemleri ağızlardaki istisnalar dışında Türkiye Türkçesinde büyük oranda tonlularak /g/ye dönüşmüştür. Tatar Türkçesinde ise bu ses korunmuştur.

Tat. kēbēk > T.T.gibi, Tat. kük > T.T. gök, Tat. kölü > T.T. gülüş, Tat. kōn > T.T. gün, Tat. köç > T.T. güç (*Galemi Uy*), Tat. kōmēş > T.T. gümüş (*Dön 'ya Karşısında*)

3.1.4.2.6. Tat.: /c/ >T.T.: /y/

Kıpçak grubu şivelerinde yaygın olarak görülen /y/ > /c/ değişmesi Tatar Türkçesinde de görülür. Tatar Türkçesinde pek çok kelimedede bu ses denkliği varsa da düzenli değildir.

Tat. cidē >T.T. yedi, Tat. cir > T.T. yer (*Galemi Uy*)

3.1.4.2.7. Tat.: /ñ/ >T.T.: /n/, /m/

Eski Türkçe döneminde /ñ/ ünsüzü bulduran kelimeler Tatarcada aynı ses değerlerini korurken Türkiye Türkçesi'nde ya /n/ye yahut (bilhassa yuvarlak ünlülerin yanında) /m/ye dönüşmüştür.

Tat. diñgez >T.T. deniz, Tat. tañ > T.T. “tan, şafak vakti” (*Öç Mizgël*), Tat. meñgē > T.T. ebediyen, sonsuza dek (*Tuğan Tël*), Tat. mēñ-mēñ > T.T. “binlerce”, Tat. yaña > T.T.yeni (*Süzler*)

Sonuç olarak, M. Galiyev'in incelenen eserlerinde Tatar Türkçesinin Eski Türkçenin özelliklerini daha çok muhafaza ettiği tonlulaşma temayülündeki Batı Türkçesinden farklı olarak tonsuz ünsüzlerini, (**t>d**, **k>g**) daha çok söz başında korumakta olduğu görülmektedir. Yine Eski Türkçe döneminde /ñ/ ünsüzü bulduran

kelimeler Tatarca'da aynı ses değerlerini korurken Türkiye Türkçesi'nde ya /n/ye yahut (bilhassa yuvarlak ünlülerin yanında) /m/ye dönüştüğü gözlenmiştir.

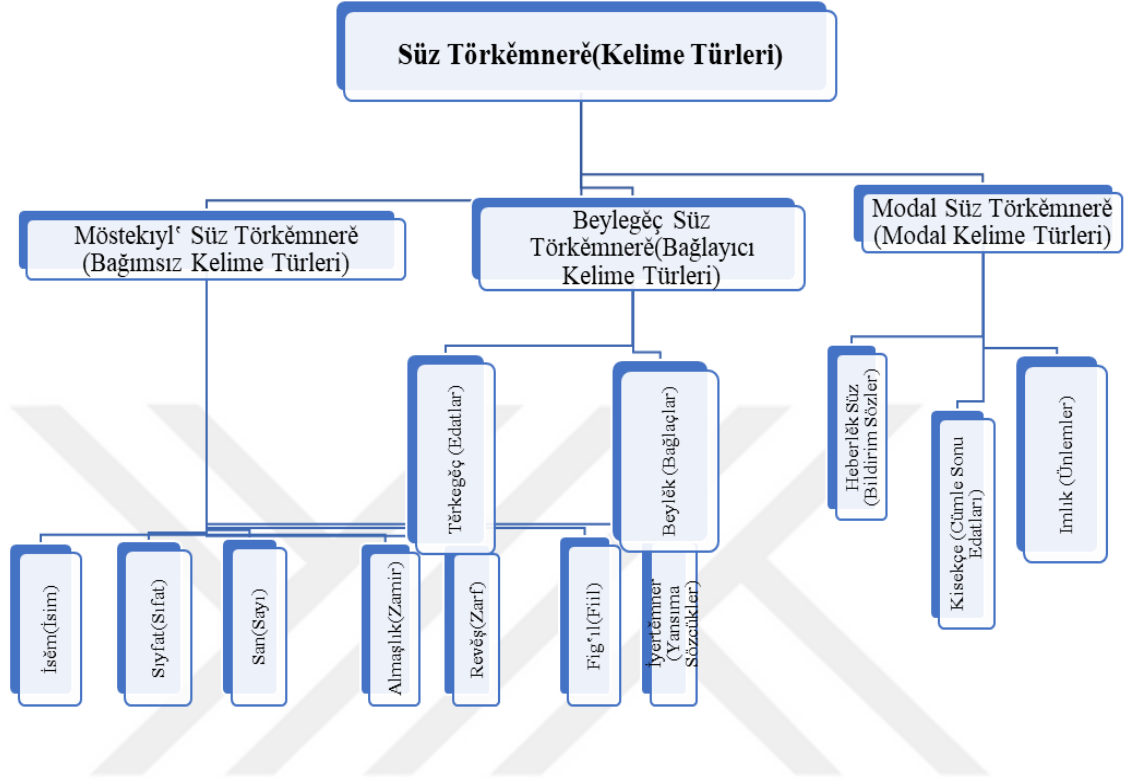
Patlamalı /b/ ünsüzünün çevresindeki /n/ ve /ñ/ gibi geniz ünsüzlerinin yanında /m/ye dönüşen /b/ sesi Tatar Türkçesinde Eski Türkçe 'deki /m/'li varyantları devam ettirmiştir.

Kıpçak grubu lehçelerinde yaygın olarak görülen /y/>/c/ değişmesi Tatar Türkçesinde de karşımıza çıkar. Bu ses denkliği, Tatar Türkçesindeki pek çok kelimedede bulunsa da düzenli değildir. M. Galiyev'in eserlerinde kelime başında özellikle /y/>/c/ değişimi geçiren sözcüklere rastlanılmıştır.

3.2. Kelime Türleri

F.S. Safiullina ve M. Z. Zekiyev, *Hezërge Tatar Edebi Tělë* “Çağdaş Tatar Edebi Dili” adlı eserinde sözcüklerin konuşma organizasyonundaki rolüne bağlı olarak, 12 kelime grubunu üç ana gruba ayırmıştır. *Tatar Grammatikası* adlı çalışmada ise Tatar dilbiliminde sözcüklerin gruplandırılmasıyla ilgili son yorumlar da göz önünde bulundurarak, kelime türleri şematik bir diyagramda aşağıdaki gibi gösterilmiştir.¹⁰³

¹⁰³ Tatar Grammatikası, Öç Tomda - II.Tom- Morfologiya, Moskova, Kazan, 2002. s.12.

Şekil bilgisi incelemesi kısmında yukarıdaki tablodaki sınıflandırma göz önünde bulundurularak Tatar Türkçesindeki kelime türleri hakkında bilgiler verilir ve örneklemeler ise M. Galiyev'in manzum ve mensur eserleri üzerinden yapılmıştır.

Tatarca yazılan dil bilgisi kitaplarında kelime türleri geleneksel olarak üç gruba ayrılır:

1. Müstakil (Bağımsız) Kelime Türleri
2. Bağlayıcı Kelime Türleri
3. Modal Kelime Türleri

A. Müstakil (Bağımsız) Kelime Türleri

Müstakil (bağımsız) kelime grupları; sözcüksel-semantik anlamda gerçek sözcüksel anlamlara sahiptir, yani bunlar gerçek varlıkların isimleridir. Bu kelime grupları; bir nesneyi, varlığı, işareti, eylemi, koşulları ifade ederler ya da genel bir biçimde onlara işaret ederler. Morfolojik olarak bağımsız kelimeler hem kelime

oluşturucu hem de biçimlendirici eklerle çeşitlenirler. Söz dizimsel olarak ise bunlar cümlenin bir parçasıdır. Bağımsız kelime grupları arasında sayısal olarak en çok sayıda isim ve fiil türünde kelime türleri yer alır.¹⁰⁴

3.2.1. İsim (İsēm)

İsimler canlı cansız bütün varlıkları, somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da cins cins karşılayan varlıkların ve kavramların veya bir oluş kılış ya da durumun adı olan kelimelerdir.¹⁰⁵

İsimler ana nitelikleri bakımından çeşitli gruplara ayrılırlar:

Varlıklara verilişlerine göre; özel ve cins (tür) isimleri.

Cins İsim (Tür İsimleri): Aynı türden birbirine benzer varlıklara, nesnelere verilen isimlerdir: *uram* “sokak”, *şehar* “şehir”, *kul* “el”, *avıl* “köy”, *östel* “masa”, *malay* “çocuk”.

Özel İsim: Belli bir varlığı, tek bir kişiyi veya topluluğu gösteren adlara denir. Özel isimler daha çok varlıklara sonradan verilen isimlerdir. Kişi, isimleri, soy isimleri, coğrafik adlandırmalar, tarihi olaylar, gazete, dergi, kitap isimleri, din, millet isimleri de özel isimler içerisine dâhil edilir: *Söyëmbike manarası* “Süyümbike minaresi” [5], *Kreml’ kurantı* “Kremlin saat kulesi [13] vb.

Varlıkların sayılarına göre: tekil ve çoğul isimler. Örneğin; *küpër* “köprü”, *yoldız* “yıldız”, *tavişlar* “sesler”, *uramnar* “sokaklar”.

Varlıkların oluşlarına göre: somut ve soyut isimler. Örneğin; *sandugaç* “bülbul”, *Daniyar*, *Ayrüze*, *san* “saygı”, *uylan-* “hüzünlenmek” vb.

3.2.1.1. İsim İşletme Ekleri (Çokluk eki, İyelik Ekleri, Aitlik Eki, Hâl Ekleri, Soru Eki)

3.2.1.1.1. Çokluk Eki (Küplëk San Kūşımçası)

Tatar Türkçesinde isimlerin çokluk şeklini ifade etmek için geniz sesleriyle biten isimlere *-nar* /*-ner* diğer isimlere ise; *-lar/-ler* ekleri getirilir. Örneğin; *tulpar-lar*

¹⁰⁴ A.g.e. s.11.

¹⁰⁵ Vural, H. ve T. Böler, 2012, s.183.

“tulparlar”, *süz-ler* “sözler” (*İlham*), *yoldız-lar* “yıldızlar” (*Heyet*), *uram-nar* “sokaklar” (Süzler), *kuğan-nar* “kurganlar” (*Dala Doğası*), *han-nar* “hanlar”, *ısanğan-nar* “inananlar” (*Ütken Ğasır Buylap Baram*)

3.2.1.1.2. İyelik Ekleri (Tartım Kuşımçaları)

Özel ekler aracılığıyla nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir. İyelik eklerinin her şahısta hem teklik hem çokluk çekimi için özel ekleri vardır.¹⁰⁶

Şahıs	Teklik	Şahıs	Çokluk
I	-ım, -ëm, -m	I	ıbız, -ëbëz, -bız, bëz
II	-ın, -ëñ, -ñ	II	-ıgız, -ëğëz, ğız, ğëz
III	-ı, -ë, -sı, -së	III	-ları, -leri

Ünsüzle biten (*is* “akıl”, *tehêt* “taht”) ve ünlüyle biten (*şevle* “gölge” ve *in* “omuz”) kelimelerden sonraki kullanımı aşağıdaki gibi örneklendirilmiştir.

İsëm	tehêtêm	şevlem	İnem
İsëñ	tehêtëñ	şevleñ	İneñ
İsë	tehêtë	şevlesë	İně
İsëbëz	tehêtëbëz	şevlebëz	İnebëz
İsëğëz	tehêtëğëz	şevlegëz	İnegëz
İslerë (<i>Ğalemi Uy</i>)	tehêtlerë (<i>Süzler</i>)	şevlelerë (<i>Dala Doğası</i>)	İnlerë (<i>Kitaphanedede</i>)

3.2.1.1.3. Aitlik Eki (Beylenëş Kuşımçası)

Tatar Türkçesi’nde aitlik eki olarak *ĝı*, *-ğë*, */-kı, -kë* ekleri kullanılır.

Örneğin; Bu şakuv, anı**kı**. “Bu tıkladma onun**ki**.” [146]

¹⁰⁶ Safiullina ve Zekiye, 2006, s.283.

3.2.1.1.4. Hâl Ekleri (Kilêş Kuşımçaları)

Hal Ekleri (Kilêşler)	(Hal Eki Soruları) Kilêş Soravları	Ünlü ve Tonsuz Ünsüzle Biten İsimlerle Kullanılanlar		Tonsuz Ünsüzlerle Biten İsimlerle Kullanılanlar	
		Kalın	İnce	Kalın	İnce
Yalın Hal(Baş Kilêş)	Kêm? Nerse?(Kim? Ne?)	-	-	-	-
İlgi Hali (İyelêk Kilêşê)	Kêmnên? Nêrsenêñ? (Kimin? Neyin?)	-nıñ	-nêñ	-nıñ	-nêñ
Belirtme Hali (Tôşem Kilêşe)	Kêmnê? Nersenê? (Kimi? Neyi)	-nı	-nê	-nı	-nê
Yönelme Hali (Yönelêş Kilêşê)	Kêmge? Nersege? (Kime? Neye?)	-ğa	-ge	-ğa	-ke
Bulunma Hali (Urn-Vakit Kilêşê)	Kêmde? Nersedê? Kimde? Nerede?	-da	-de	-ta	-te
Ayrılma Hali (Çıgış Kilêşê)	Kêmnên? Nersedên? (Kimden? Neyden?)	-dan (-nan)	-den (-nen)	-tan	-ten

Örneğın;

Tön esirê bulıp, tın bülmede yatam. Bülmemnê bilegen karañgılık kuyınında töslernêñ hemmesê de bar, emma alar, perence bêlen kaplanğan kêbêk. “Gecenin esareti altında, sessiz odada uzanıyorum. Odamı saran karanlığın koynunda renklerin hepsi de mevcut, fakat onlar peçe ile kaplanmış gibi.” [1]

Ut kabızıp, östelde yatқан köndelêğemnê kulğa alam. Êçennen kipken yafrağ töşe.

“İşığı açıp, masanın üzerindeki günlüğümü elime alıyorum. İçinden kurumuş bir yaprak düşüyor.” [2]

Künêlde, açınuv, izgê nersenê yuğaltu nevmizlêğê. “Gönülde, hüzün, kutsal bir şeyi kaybetmenin ümitsizliği.” [9]

3.2.1.1.5. Eşitlik Ekleri (Tiñdeşlök Kuşımçası)

Tatar Türkçesinde eşitlik ekleri olarak *-ça/-çe; -dıy/-diy; -day/-dey* ekleri kullanılmaktadır.

Eserlerden örnekler:

Sin bötën nersege balalarça soqlana alasıñ. “Sen her şeye çocuk gözünden(çocukça) bakabiliyorsun”. [7]

Min de, ul da şuşı uylardan oyalganday, küzlernë yeşereböz. “Ben de o da bu düşüncelerden utanmış gibi gözlerimizi birbirimizden kaçırıyoruz.” [8]

Leniza artistlarça intonatsiya bëlen söylene-söylene ireyip yörëne, minë üçëklerge teli, küresëñ. “Leniza artistçe bir vurgulama ile söylene söylene etrafta dolanıyor, beni tahrik etmek istiyor anlaşılıyor.” [214]

Ayrüze, uylarımni sizgendey, şıgır’den bër özëk söyli. “Ayrüze, aklımdan geçenleri sezmiş gibi, şiirden bir parça okuyor.” [26]

Mondıy yazmışlı gomërnëñ

Böyle kederli ömrün,

Barmı aña kiregë?

Var mı, ona gereği? (*Cihangir*)

3.2.1.1.6. Vasıta Eki: bëlen

Vasıta hâli eki olarak E.T.’de *-ın/-un* ekleri kullanılmıştır. Zamanla bu ekin, işlekliliğini kaybederek yerine *ile* (veya eklenerek *-la*) edatının kullanılmaya başlanıldığı görülmektedir.¹⁰⁷ Tatar Türkçesinde de vasıta eki olarak *bëlen* “ile” edatı kullanılır.

Örneğin; Böz manara kırırında, tantanalı toyğı *bëlen* anıñ oçına qarap torabız. “Biz kulenin yanında, coşkulu duygularla onun ucuna gözlerimizi dikmiş bakıyoruz.” [6]

Şulçaq Ayrüzë tıyınkı ğına tavış *bëlen* kışkırap cibere. “O anda, Ayrüze kısık bir sesle bağırıyor.” [6]

¹⁰⁷ Vural H. ve T. Böler, 2012, s.55.

3.2.1.1.7. Soru Ekleri (Sorav Kuşımçaları)

Tatar Türkçesinde soru biçimi, arka ve ön damağa uyumlu iki türü olan **-mı/-më** edatıyla yapılır. Çok eski dönemlerden beri ses uyumlarına bağlanan bu edat giderek ekleşmiştir.¹⁰⁸ Tatar Türkçesinde soru eki her zaman birleşik yazılır. Eserlerden örnekler:

Bu Kıpçak dalasını? “Bu Kıpçak bozkırı mı?”, Atlarda çabasımı? “Atlarla koşsak mı?”, Kurğannar tabasını? “Kurğannar bulsak mı?”, Köllerën kağasını? “Küllerini silkelese mi?” Min dala balasını? “Ben bozkır çocuğu muyum?” (*Dala Doğası*)

Sabırlık doğası kılyımmı

Bu Qodret İyesëne... (*Dala Doğası*)

Manara, kuvetlë nigëzëne tayanıp, üz turındağı küknë iñine salğan. Anı avdaru, tamırınnan ayıruv mömkinmë soñ?... “Kule, sağlam temeline dayanıp, yanındaki göğü kendi omuzlarına koymuş. Ama onu yıkmak, kökünden ayırmak mümkün mü ki?...” [5]

3.2.2. Yapı Yönünden İsimler

3.2.2.1. Basit İsimler (Tamır İsemner)

Kök halindeki isimlerdir. Örnek: *küz* “göz”, *koyaş* “güneş”, *taviş* “ses”.

3.2.2.2. Türemiş İsimler (Yasalma İsemner)

Yapım eki almış isimlerdir.

İsimden İsim Yapım Ekleri: Tatar Türkçesinde aktif olarak **-lık/-lëk**, **-daş/-deş**, **-taş/-teş** ekleri kullanılır: *kiñlëk* “derinlik”, *karañgılık* “karanlık”, *citdilëk* “ciddilik”, *köçsëzlëk* “güçsüzlük”, *köndelëk* “günlük”, *üsëmlëk* “bitki”.

Fülden İsim Yapım Ekleri: **-ta/-te**, **-ğıç/-gëç**, **-ım/-ëm**, **-ş/-ëş**, **-ım/-ëm**, **-ş/-ëş/-ış**, **-k/-aķ/-ek**, **ıç/-ëç**, **-ğın/-gën**, **-kın/-kën**, **-ğı/-gë**, **-kı/-kë**.

Örneğin; *sulış* “soluk”.

¹⁰⁸ Öner, 2012b s.710.

3.2.2.3. Birleşik İsimler (Kuşma İsemner)

3.2.2.3.1. Basit İsimler (Saf Kuşma İsemner)

Suišem “su bitkisi”, *taşbaka* “kaplumbağa”, *tönboyık* “nilüfer çiçeği”, *kul'yavlık* “mendil”, *çuyırtaş* “çakıl taşı”.

3.2.2.3.2. İkileme İsimler (Parlı İsemner)

uñ-sul “sağ sol”, *erlë -birlë* “oraya, buraya”, *allı-göllë* “pembeli, güllü”, *şık-şüphe*, *ir-yëğët*, *hatın-kız*, *isen-imin* “sağ salim”.

3.2.2.3.3. Öbekleşmiş Sözler (Tëzme İsemner)

perevëz cëplerë “örümcek ağları”, *yalan ayak* “yalın ayak”, *tuğan kön* “doğum günü”, *cir şarı* “yer küre” olmak üzere üç gruba ayrılır.¹⁰⁹

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde birleşik isimlerin hemen hemen her türü kullanılmıştır.

3.2.2. Sıfat (Sıfat)

Sıfatlar, isimleri vasıflandıran ve belirten kelimelerdir. Nesnelere özelliklerini gösteren bu gramer kategorisi esas itibarıyla isimdir. Fakat sıfatların asıl isimden farkı varlıkları özelliklerine göre göstermeleridir. Türkçede isim unsuru her zaman sıfat unsurunun önünde yer alır.¹¹⁰

Tatar Türkçesinde sıfatlar, görevleri bakımından asıl sıfatlar ve nisbi sıfatlar olarak iki grupta toplanır.

3.2.2.1. Nitelendirme Sıfatları (Asıl Sıfatlar)

Türkiye Türkçesinde nitelendirme sıfatları başlığı altında incelenen bu sıfat; varlıkların rengi, fiziki görünüşü, karakteri, hacmi ve ölçüsü gibi niteliklerini bildiren sıfatlardır.¹¹¹

a. Nesnenin rengini belirtir: *ak*, *yeşël*, *kızıl*, *sarı*, *kara* vs.

¹⁰⁹ Bu konuyla ilgili örnekler gösterilirken Marsel Galiyev’in eserlerinden faydalanılmıştır.

¹¹⁰ Ergin, Muharrem, Türk Dilbilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2002. s.14-20.

¹¹¹ Safiullina ve Zekiye, 2006, s.286.

Kükneň zeňger basmasınan

Gögün mavi basamağından

Töşe torna kervanı.

İniyor turna kervanı. (*Tornalar Töşkende*)

Ciller elle heber ittëmë,

Yoksa rüzgâr haber mi verdi,

Sizêp ak çeçeklë küñlëñ.

Sezip ak çiçekli gönlünü. (*Tufanlı İdë*)

b. İnsanın fiziki özelliklerini açıklar: yeş “genç”, *aksak* “aksak”, *köçlë* “güçlü”, *taza* “şişman”, *nezëk* “ince, zayıf” (këşë).

Dehşetlë han urınında

Dehşetli han yerinde

Gap- gadi kart utıra

Sradan yaşlı adam oturuyor. (*Cihangir*)

Halkım këbëk *uňgan* tël!

“Halkım gibi *hamaratlı* dil!” (*Tuğan Tël*)

Şeyli gëne tügël, ul anıñ *sıgımalı* gevdesën, *ağımsu* çeçlerën küre, sulışın işëte.

Sadece fark etmekle kalmıyor, onun *esnek* vücudunu, *dalgalı* saçlarını görüyor, nefes alışımı duyuyor. [4]

c. Nesnenin karakterini ve iç özelliklerini niteler:

Köbe külmek. *Bulat* kılıç. “*Zırh* gömlek. *Çelik* kılıç” (*Tuzan Bulıp*)

d. Sezme ve duyum yoluyla açıklanan fiziki özellikleri belirtir.

Kön bëlen tön. Allah bëlen iblis.

Gün ile gece. Allah ile şeytan.

Heter uylar kollıgınnan min de

Korkunç düşüncelerin esaretinden ben de

İrgitıldım *yaktı* alanga.

Atıldım *aydınlık* alana. (*Galemi Uy*)

M. Galiyev’in *İlham* şiirinin genelinde sözlerin niteliklerini belirten sıfat örnekleri çokça kullanılmıştır.

Tabunnarda *yılkı süz*-Atlarım,

Sürülerde *başiboş* gezen söz- Atlarım

Tabırlana *yılgır* tulparlarım.

Toplanıyor *kıvrak* tulparlarım¹¹²

¹¹² Kanatlı at.

<i>Soltan süzler</i>	<i>Sultan sözler</i>
Küpmě,	Nice,
<i>Oltan süzler,</i>	<i>Taban sözler</i>
<i>Subay süzler</i>	<i>Direk sözler</i>
Küpmě,	Nice,
<i>Suqbay süzler,</i>	<i>Evsiz sözler,</i>
<i>Yalğan süzler</i>	<i>Yalan sözler</i>
Küpmě,	Nice,
<i>Yangan süzler,</i>	<i>Yanan sözler</i>
<i>Qanlı süzler</i>	<i>Kanlı sözler</i>
Küpmě,	Nice,
<i>Danlı süzler!</i>	<i>Şöhretli sözler!</i>

3.2.2.2. Belirtme Sıfatlar (Nisbi Sıfatlar)

Karşılaştırmaya, kıyaslamaya dayanan, mutlak olmayan, bağıntılı, görelî, izâfî sıfatlardır.¹¹³

3.2.2.2.1. Karşılaştırma Derecesi (Çağışturu Derecesë)

-rak/-rek eki getirilerek yapılır. Örneğîn; Sin barıbër yeş'ke minnen *olırağ* kēbēk. “Olsun, yine de yaş olarak benden sanki daha büyüsun.” [27]

3.2.2.2.2. Fazlalık Derecesi (Artıklık Derecesë)

Önden hece eklemeli yapılar kullanılır: *appağ* “bembeyaz”, *çıpçın* “tam gerçek”, *tüptügerək* “yusyuvarlak”, *yapayalgız* “yapayalnız” vb.

Örneğîn;

<i>Tıp-tın</i> gasker diñgězë,	<i>Çok sessiz</i> asker denizi,
Dehşetlë ħan urımında	Dehşetli han yerinde
<i>Gap- gadi</i> qart utıra.	<i>Sıradan</i> yaşlı adam oturuyor. (<i>Cihangir</i>)

¹¹³Safiullina, Flera, Hezërge Tatar Edebi Tëlë, Kazan Üniversitesi Neşriyatı, 1993, s.89.

3.2.2.2.3. Azlık Derecesi (Kiml k Dereces )

İ in de *- ilt/-g lt, -kilt/ -k lt, -kiltim/-k ltem, -ısım/-ıs m, - ilt/-  lt, -su/-s , -sıl/-s l, - a/-  , -msa/-ms * ekleri kullanılır.¹¹⁴  rne in; sal ın a “so uk”, a sıl “beyazımsı”, alsu” pembemsi vb.

A  Aba alar’dan  rnekler:

y z ne alsulık y r rge  kız “y z n  pembelik saran kız” [6]

 azan yıl ası ya ınnan sal ın a cil ise. “ azan nehri tarafından serin bir yel esiyor.” [7]

3.2.2.3. İ aret Sıfatları (K rset  Sıfatları)

Nesnelerin yerini i aret yoluyla belirten sıfatlardır. *Bu “bu”,  ul,  u ı “ u”, ul, t g  “o”*.

 rne in;

 ul  arasat,  iks z me g l kte

 u fırtına, sınırsız ebedilikte

B z mosafir bulıp y zgenb z.

Bir misafir olup y zm   z. (*İ anam*)

 ul mel nde derrev  uba saflar,

 u anda birden saflar kalkıyor,

 aynıy, uba s zler ta kını.

 aynıyor s zler ta kını. (*İlham*)

T zlen p, b r  ad l a ı  yasa

Diz   k p, bir do ru ke if yap

 u ı neni b cek ar ılı.

Bu minik b cek  zerinden. (* alemi Uy*)

3.2.2.4. Soru Sıfatları (Sorav Sıfatları)

Varlık ve nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır. Tatar T rk esinde ba lıca soru sıfatları  unlardır: *nindi* “hangi”, * aysı* “hangi”, *ni en  * “ka ıncı”, *ni* “ne”, *ni e* “ka ”.

¹¹⁴  ner, 2012b, s.712

<i>Niñdi k̇odret, niñdi ilham nuru!</i>	<i>Hangi kudret, hangi ilham nuru!</i>
Bar ṫeṙekl̇ek - ilah moğciza.	Tüm canlılar ilahi mucize.
<i>Qaysı bahadırğa yazğan</i>	<i>Hangi kahramana nasiptir</i>
Beğ̇etl̇e kitü çirden?	Mutlu ayrılmak yeryüzünden? (<i>Işanam</i>)

3.2.2.5. Belirsizlik Sıfatları (Bilgēsöz Sıfatlar)

Bu tür sıfatlar, varlıkların ve nesnelere birtakım özelliklerini belirsiz olarak bildirirler.¹¹⁵Tatar Türkçesinde kullanılan başlıca belirsizlik sıfatları şunlardır: *küpṁe* “birçok”, *niç̇e* “birçok” *qayḃer* “bazı, kimi”, *ḃerqader*, *ḃerñikader* “biraz”, *ḃerñiç̇e* “birkaç”. Mesela;

<i>Niçe bitke sıygan</i>	<i>Birçok sayfaya sığan</i>
Halıqlarnıñ olı tarihları...	Halkların ulu tarihleri... (<i>Kitapñanede</i>)
Dön'ya qarınında <i>küpṁe ṡerler</i> ,	Dünya karnında <i>nice sırlar</i> ,
Küñel arınında <i>küpṁe ṡüzler</i> .	Gönül gözünde <i>nice ṡözler</i> ... (<i>İlham</i>)

M. Galiyev'in incelenen eserlerinde yazarın anlatımını daha etkileyici ve tasvirsel kılmak için sıfatları ve sıfat türlerini bolca kullandığı tespit edilmiştir. Yazarın eserlerinde sıfatları bu kadar çok kullanmasının nedenlerinden biri de ressam özelliğinden kaynaklanmaktadır.

3.2.3. Sayı (San)

Tatar Türkçesinde sözcük türleri arasında sayı gruplandırılması ayrı bir başlık altında incelenmektedir. Sayı, bir kelime grubu olarak, nicelik kavramını nesnelere sayı ve tanesini ifade eder.¹¹⁶ Safiullina ve Zekiyev'in, *Heżerġe Tatar Edebi Ṫel̇e* çalışmasında sayı başlığı altında sayı sıfatları ele alınmıştır. Biz de bu çalışmamızda sayı kategorisini, Türkiye Türkçesindeki gibi sayı sıfatları başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

¹¹⁵ Kartallıoğlu, Y. ve H. Yıldırım “Türkiye Türkçesi.” Şu kitapta: Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Türk Lehçeleri Grameri. Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s.54.

¹¹⁶Safiullina ve Zekiyev, 2006, s.288

3.2.3.1. Sayı Sıfatları

3.2.3.1.1. Asıl Sayı Sıfatları (Mik'dar Sanı Sıfatları)

Dön'yalıknıñ *biş kıytğasın* Dünyanın beş kıtasını

Gizdëm de, gizmedëm de. Gezdim de gezmedim de. (*Dön'ya Karşısında*)

İkë yarımşarı tigëz bizmën. *İki yarım* küre eşit terazidir. (*Ğalemi Uy*)

3.2.3.1.2. Kesir Sayı Sıfatları ((Ölëş Sanı Sıfatları)

3.2.3.1.3. Sıra Sayı Sıfatları (Tertip Sanı Sıfatları)

Asıl sayı sıfatlarına, *-ıncı /-ëncë* eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. *Aķ Abağalar'*dan örnek:

Minde ul tönnë *bërëncë* tapķır nefret ħisë uyandı. "Ben de ilk defa o gece, nefret hissi uyandı." [14]

3.2.3.1.4. Üleştirme Sıfatları (Bülëm Sanı Sıfatları)

Tatar Türkçesinde ünsüzle biten sayılara *-ar/-er* ve ünlüyle biten sayılara *-şar/-şer* ekleri getirmek suretiyle yapılır.¹¹⁷

3.2.3.1.5. Tahmin Sayı Sıfatları (Çama Sanı Sıfatları)

Varlıkların sayısını tahmin yoluyla belirten sıfatlardır. *-lap/-lep, -larça/-lerçe, -lağan/-legen* ekleriyle yapılır.¹¹⁸

Tahmin sayı sıfatları ard arda gelen asıl sayı sıfatlarının yan yana kullanılmasıyla da yapılabilir: dört-beş, yedi-sekiz gibi.

3.2.3.1.6. Topluluk Sayı Sıfatları (Cıyu Sanı Sıfatları)

Aynı türdeki varlıkların bir arada toplandığını belirtmek için asıl sayı sıfatlarına *-av/-ev* ekleri getirilmek suretiyle yapılır.¹¹⁹

¹¹⁷A.g.e.

¹¹⁸a.g.e.

¹¹⁹A.g.e.

Eserden örnek:

Běz öçev kıaytabız. “Biz üçümüz dönüyoruz.” [14]

3.2.3.2.Yapı Yönünden Sıfatlar

3.2.3.2.1. Basit Sıfatlar (Tamır Sıfatlar)

Kök halindeki sıfatlardır. Örneğin; *matur* “güzel”, *zifa* “endamlı”, *zur* “büyük”, *tin* “sessiz” vb.

3.2.3.2.2. Türemiş (Yapım Ekiyle Oluşan) Sıfatlar (Yasalma Sıfatlar)

Yapım eki *-lı/-lě*, *-ğı/-gě*, *-kı/-kě*, *-gın/-gěn*, *kın/-kěn*, *-dık/-děk*, *-laç/-leç*, *-lı/-lě*, *-lık/-lěk*, *-sız/-sěz*, *-çıl/-çěl*, *-dıklı/-děklě*, *-dıksız/-děksěz*, *-lıklı/-lěklě*, *-lıksız/-lěksěz*, *-çak/-çek*, *-çan/-çen*, *-şak/-šek*, *-ınkı/-ěnkě*, *-ık/-ěk*, *-daş /-deş*, *-kıc/-kěç* almak suretiyle oluşturulmuş sıfatlardır.

Eserlerden örnekler:

ğamlě bizek “gamlı süsü” (*Işanam*), tuğız çuklı aķ elemner “dokuz püsküllü ak alemler”, devletlě irler “kudretli erler”, şavkımlı dan “güçlü ad” (*Cihangir*), yağımlı kön “güneşli gün” (*Öç Mizgěl*), utlı terezeler “ışıklı pencereler”, öşetkěç yeşel tös “soğuk yeşil renk”, maturlık ilě “güzellik diyarı” (*Ak Abağalar*), çiksěz meñgělěk “sınırsız ebedilik” (*Işanam*), ütken ğasır buylap baram. “geçmiş asır” (*Ütken Ğasır Buylap Baram*), yüvěş cěpşěk kar “ıslak sulu kar” (*Ütken Ğasır Buylap Baram*), beysěz-uynaķ cil “bağımsız, oynak rüzgâr” (*Dala Doğası*)

3.2.3.2.3. Birleşik Sıfatlar (Kuşma Sıfatlar)

İki kelimededen veya iki ayrı sıfattan oluşan sıfatlardır. Örneğin; *açukitěrgeç* “acı veren”, *ķotoçkıç* “korkunç”, *běrdenběr* “yalnız, tek”, *halıķara* “milletler arası”, *aşığıç yardım maşinası* “ambulans” vb.

3.2.3.2.4. İkileme Şeklindeki Sıfatlar (Parlı Sıfatlar)

Eş anlamlı ya da zıt anlamlı sıfatların birlikte kullanılmasıyla oluşan sıfatlardır. Şiirlerden örnekler:

Yomrı-yomrı süzler ırğıtar “Sivri sivri sözler atıyorlar.”, *Měñ-měñ tölř süzler* eşlim, tabam. “Bin bir türlü söz arıyorum, buluyorum” (*Süzler*)

Çişme töbendegë *cëm-cëm çuyırtaşlar*. “Çeşme dibindeki pırıl-pırıl çakıl taşlar.”
(*Şherde Nvmiz Hetër*)

Měñ- mēñ caydağ taptap uzdı.

Bin bir süvari üzerinden geçti.

Tětrep çapқан atlarda.

Titreyip koşan atlarda. (*Cihangir*)

3.2.3.2.5. Öbekleşmiş Sıfatlar (Tözme Sıfatlar)

Çeşitli kelime türlerinin bir araya gelip öbekleşmesi sonucunda oluşmuş sıfatlardır. Örneğin; kara küzle “kara gözlü”, matur yözle “güzel yüzlü” vb.

M. Galiyev’den örnekler:

Sarı çeçekler şevlesë töşken zur *qara küzlerën* miña töbi.

“Sarı çiçeklerin gölgesine yansıyan büyük *kara gözlerini* bana diyor.” [11]

Şigaretın kabızdı da *dimli*, *matur irennerë* arasınnan tötën alqaları çığara başladı.
“Şigarasını yaktı ve *nemli güzel dudakları* arasından tütün halkaları çıkarmaya başladı.”
[60]

Sonuç olarak, Tatar Türkçesinde sözcük türleri arasında sayı gruplandırılması ayrı bir başlık altında incelenmektedir denilebilir. M. Galiyev’in incelenen eserlerinde sayı kategorisinde daha çok asıl sayı sıfatları ile yapılan örneklere çokça rastlanılmıştır. Yapı bakımından sıfatların her çeşidinin ise etkili bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

3.2.4. Zamir (Almaşlıq)

İsim, sıfat, zarf ya da sayı gibi sözcükleri zamirleştiren kelime türüne zamir denir. Zamirler başka söz türlerinden genelliği ile ayrılır.¹²⁰ Tatar Türkçesinde zamirler anlam ve işlevleri yönünden yedi gruba ayrılır.

3.2.4.1. Şahıs Zamirleri (Zat Almaşlıqları)

min “ben”, *sin* “sen”, *ul* “o”, *bëz* “biz”, *sëz* “siz”, *alar* “onlar”.

¹²⁰ Safiullina ve Zekiyev, 2006, s.290.

Zamirler aslen isim türünden sözcükler olduğu için çekimleri de isim gibidir. “*l*” ve “*n*” gibi değişmeye açık olan ünsüzlerle biten sözcüklerin, çekim içinde kök değişimlerine uğradığı görülmektedir.¹²¹

Şahıs zamirlerinin aitlik çekimi aşağıdaki gibidir:

Yalın	İlgi	Yükleme	Yönelme	Bulunma	Çıkma
min	miněm	mině	miña	minde	minnen
sin	siněñ	sině	siña	sinde	sinnen
ul	anıñ	anı	aña	anda	annan
běz	bězněñ	bězně	bězge	bězde	bězden
sěz	sězněñ	sězně	sězge	sězde	sězden
alar	alarnıñ	alarnı	alargá	alarda	alardan

Eserlerden örnekler:

Küpěrden *ul* yögěrěp kěne çıqtı.

Köprüden o koşarak çıqtı.

Almaları qaldı qoyılıp.

Elmaları kaldı dökülüp (*Öç Mizgěl*)

Měñ-měñ törlě süzler ızlim, tabam,

Bin bir türlü söz arıyorum, buluyorum,

Alar küpmě tire-yağımda!

Onlar çokça etrafımda! (*Süzler*)

Yakınnan *min anıñ* küzlerěne turı qarıy almıym. “Birbirimize yakınken, ben onun gözlerine direk bakamıyorum.” [8]

Ėsterlěněñ suvı, dime, tězden gene,

Esterle’nin suyu, deme, sadece dizden,

Totaşqan *ul*, yırak Qaspiy diñgězěñ.

Birleşmiş *o*, uzak Hazar denizine.

(*Şeherde Nevmiz Hětěr*)

¹²¹ Öner, 2012b, s.713.

Dönüştürme zamiri “üz” ün Tatar Türkçesinde iyelikli çekimi ise aşağıdaki şekildedir: *üzem* “kendim”, *üzëñ* “kendin”, *üzë* “kendisi”, *üzëbëz* “kendimiz”, *üzëgëz* “kendiniz”, *üzlerë* “kendileri”.

Üzëmnë gëne qaldır, üzëñ belen... “Beni yalnız bırak *kendinle*.” [29]

Nersenëdër Ayrüzeden, añardan gına tügël, hatta *üz-üzëmnen* yeşërem buğay. “Bir şeyleri Ayrüze’den, sadece ondan değil, hatta *kendimden* bile gizliyorum galiba.” [24]

3.2.4.2. İşaret Zamirleri (Kürsetü Almaşlıkları)

bu “bu”, *şul* “şu”, *ul* “o”, *mëne*, *ene* “işte”, *şuşı*, *işbu* “şu”, *tëgë* “şu”

İşaret Zamirlerinin Çekimi

bu	moniñ	moni	moña	monda	monnan
şul	şuniñ	şuni	şuña	şunda	şundan
ul	anıñ	anı	aña	anda	andan

Aq Abağalar’dan örnekler:

Hem *şuni* kirë qaytara almav köçsëzlëgë. “Ve onu geri döndürememenin güçsüzlüğü.” [9]

Orlıqñı gömër buyı uçta yörtëp bulamını. *Anı* irtemë-soñmı tufrakqa çeçerge kirek.

“Tohum, ömür boyunca avuçta taşınır mı? Eninde sonunda *onu* toprağa ekmek gerekir.” [30]

3.2.4.3. Soru Zamirleri (Sorav Almaşlıkları)

këm “kim”, *nerse* “ne”, *qaya* “hangi”, *qayda* “nerede”, *qaysı* “hangi, hangisi”, *qaydan* “nereden”, *nige* “neden”, *ni öçën* “niçin”, *niçelep* “ne kadar” vb.

Şiirlerden örnekler:

-Külëm *qayda*? Gölüm nerede?

Kügëm - anda Göğüm orada.

-Kügëm *qayda*? Göğüm nerede?

Külëm – anda... Gölüm orada. (*Tornalar Töşkende*)

Cirde yeşev uyunınıñ Yerde hayat oyununun

Kağıydesên *kēm* ciñgen? Kurallarını *kim* yenmiş?(*Cihangir*)

Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında bir kısım zamirler, belirsizlik zamirleri başlığı altında incelenir. Tatar Türkçesinde ise F. Safiullina, *Hezërgë Tatar Edebi Tëlä* adlı eserinde bu zamirleri 3 gruba (belirli, belirsiz ve yokluk zamirleri) ayırır.¹²²

3.2.4.4. Belirli Zamirler (Bilgelev Almaşlıkları)

her, *herkēm* “herkes”, *bötën* “bütün”, *hemme* “hepsi” vb. Örneğin;

Bülmemnë bilegen karañgılık kuyınında töslernëñ *hemmesë* de bar. “Odamı saran karanlığın koununda renklerin *hepsi* de mevcut.” [1]

Sin *bötën* nersege balalarça soqlana alasın. “Sen *her şeye* çocuk gözünden bakabiliyorsun.” [8]

Hernersenëñ üz koyı bar... “*Her şeyin* kendine özgü bir tarzı var...” [26]

Bötën kēşë söyliy. “Herkes söylüyor.” [32]

3.2.4.5. Belirsizlik Zamirleri (Bilgësëzlëk Almaşlıkları)

elle kēm “biri, herhangi birisi”, *elle niçëk*, *elle nerse* “herhangi bir şey”, *këmdër* “biri, birisi”, *ni de bulsa* “ne de olsa”, *kēm de bulsa* “kimde olsa” vb.

Nersenëdër Ayrüzeden, anardan gına tügël, hetta üz-üzëmnen yeşërem buğay. “Bir şeyleri Ayrüze’den, sadece ondan değil, hatta kendimden bile gizliyorum galiba.” [24]

Eninëñ tavişı *elle kaydan*, yıraqtan işëtële kēbëk. “Annemin sesi uzak bir yerden duyuluyordu.” [196]

3.2.4.6. Yokluk Zamirleri (Yuqlıq Almaşlıkları)

Türkiye Türkçesinde belirsizlik zamirleri içerisinde değerlendirilen bu zamirler Tatar Türkçesinde de ayrı bir başlık altında incelenir: *hiçkēm* “hiç kimse”, *hiçnerse*

¹²² Safiullina, 1993, s.93.

“hiçbir şey”, *hiçkaycan* “hiçbir zaman”, *bërnerse* de “hiçbir şey de”, *bërkaçcan* da “hiçbir zaman”, *birniçək* te “hiçbir şekilde”, *bërkëm* de “hiç kimse”.

Bërkëmge de küterëlöp qarıy almadım. “Hiç kimsenin yüzüne bakamadım.” [196]

3.2.4.7. Şahıs Zamirlerinin Aitlik Çekimi (Tartım Almaşlıqları)

Nesnenin kime, kaçınıcı şahsa ait olduğunu belirten zamirlerdir. **-nıķı/-nëķë** ekleriyle oluşturulur.¹²³ Mesela: *minëķë* “benimki”, *sinëķë* “seninki”, *alarnıķı* “onlarınki” *sëznëķë* “sizinki”, *üzëbëznëķë* “bizimki”.

3.2.5. Zarflar (Revëşler)

Fiilleri zaman ve şekil bakımından niteleyen kelimelere zarf denir. İşlevleri bakımından TatarTürkçesinde zarflar iki türe ayrılır: bilgi zarfları ve durum zarfları.¹²⁴

3.2.5.1. Bilgi Zarfları (Bilgë Revëşlerë)

Kendi içerisinde iki başlık altında incelenir.

3.2.5.1.1. Miktar Zarfları (Külem-Çama Revëşlerë)

Fiillerin miktarını belirtir ve fiilleri azlık, çokluk yönünden niteler: *bik* “çok” *şakty* “epey”, az “az”, *bëraz* “biraz”, *küp* “çok”, *ozak* “uzun”, *baytaķ* “epey” *bötënley* “tamamiyle”, *tulayım* “tamamen”. Mesela:

Tayağı bëlen kiñeşleşöp këne,

Değneği ile anlaşıarak,

Küpërden ul *bik aķrın* çıktı.

Köprüden o *yavaşça* çıktı. (*Öç Mizgël*)

Küp sanar dip kırıkçı buğay...

Fazla sayar diye korktu galiba... (*Öç*

Mizgël)

3.2.5.1.2. Hâl Zarfları (Ëş-ħelnëñ Ütelü Revëşën Bëldërgen Revëşler)

Eylemin gerçekleşme şeklini veya durumunu ifade eden zarflardır: *tiz* “tez”, *kızu* “hızlı”, *ceyev* “yaya”, *buşlay* “bedava” vb. Eserlerden örnekler:

Küpërden ul *yögëreöp* këne çıktı,

Köprüden o *koşarak* çıktı

¹²³ A.g.e, s.293.

¹²⁴ Tatar Grammatikası, II. Tom - Morfolojiya, s.320.

Almaları aldı koyulup. Elmaları kaldı dökölüp. (Öç Mizgël)

Küpêrden ul *salmak kına* ıktı. Köprüden o yavaşıa ıktı. (Öç Mizgël)

Hetta miñ aniñ kêrfêkleriñêñ hareketlenüvên *ap-açık* kürem, tavişın işetem. “Hatta onun kirpiklerinin hareket ettiğini *apaçık* görüyorum. Sesini duyuyorum.” [166]

3.2.5.2. Durum Zarfları (Hel Revêşlerê)

3.2.5.2.1. Zaman Zarfları (Vaıt Revêşlerê)

kışın “kışın”, *bıyıl* “bu yıl”, *bıltır* “geçen yıl”, *ceyên* “yazın” *herça* “her zaman”, *bügên* “bugün”, *irtege* “yarın”, *küpten* “çoktan”, *soñ* “geç”, *êlêk êlêkten* “çok önceden”, *vaıt vaıt* “ara sıra”, *kiçe* “dün”, *köndêz* “gündüz”, *hezêr* “şimdi”.

Örneğın;

İndê mêne *ikê tevlêk* İşte artık *iki gündür*

Tıp-tın asker diñgêzê. Çok sessiz asker denizi. (*Cihangir*)

Anı *herça* hêkêm itken Onu *her zaman* hüküm eden

İzüvê aık dala. Bağı aık bozkır. (*Cihangir*)

– Mêsken...*bıltır* hıyallandı,– dide. “– Zavallı... *Geçen sene* delirdi, dedi.” [206]

3.2.5.2.2. Yer -Yön Zarfları (Urn Revêşlerê)

arı “öte”, *bire* “beri”, *tüben*, *ast* “aşıağı”, *yuğarı* “yukarı”, *yakın* “yakın”, *yırak* “uzak”, *yırakta* “uzakta”, *yıraktan* “uzaktan”, *yeneşe* “yan yana”.

A Abağalar’dan örnekler:

Bêz arı kırıyına tutalbız. *Asta-* şarlavık... “Biz arıa yaklaşıncı adımılarımızı yavaşlatıyoruz. *Alta*, şelale.” [15]

Miña Ayrüze’nin *yeneşemde* buluvı can tınıçlığı bire. “Ayrüze’nin *yanımda* olması bana huzur veriyor. [26]

ayğı herça *aldan* yöri. “Keder, her zaman *önden* gider.” [185]

Etkey yatağı minnen *yırağannan-yırağaya* bara kēbēk. “Babamın yatağı benden *uzaklaşıkça uzaklaşıyor* gibi. [193]

Tuzan bulıp, gölden gölge Toz olup, çiçekten çiçeğe

Ꞑunıp kilem *yırağtan*. Konup geliyorum *uzaktan*. (*Tuzan Bulıp*)

3.2.5.2.3. Sebep-Maksat Zarfları (Sebep-Maksat Revēşlerē)

yukka “boşu boşuna”, *buşka* “nafile, boşu boşuna”, *zayağa* “zayi”.

3.2.5.2.4. Soru Zarfları (Sorav Revēşlerē)

Fiilin anlamını soru bakımından tamamlayan zarflardır. Mesela;

Kükē tavışları Guguk kuşu sesleri

Nindi yakın idē... *Nasil* yakındı. (*Öç Mizgēl*)

3.2.5.3. Yapılarına Göre Zarflar

3.2.5.3.1. Basit zarflar (Ġadi Revēşler)

ēş “sıklıkla”, *bik* “az”, *soñ* “sonra”, *gēl* “her zaman”, *irte* “erken”, *kinet* “aniden”, *haman* “daima, sürekli”, *hezēr* “şimdi” vb.

Bu süzden *soñ* küñēl ҡaltırıp ҡuya. “Bu sözden *sonra* insanın içi burkuluyor.” [18]

3.2.5.3.2. Türemiş zarflar (Yasalma Revēşler)

kıskaca “kısaca”, *bötēnley* “tamamıyla”, *buşlay* “bedava, ikēlete “iki katı”, *küplep* “topluca”, *bērem- bērem* “ayrı ayrı”.

Sin de, min de *bötēnley* başkaça idēk bit! “Sen de ben de *bambaşka* insanlardık ki!” [9]

3.2.5.3.3. Birleşik zarflar (Kuşma Revēşler)

bügēn “bugün”, *bērkön* “bir gün”, *bıyıl* “bu yıl”, *bērsüzsēz* “itirazsız”, *yalanayağ* “yalın ayak”.

Ayrüzenñ *bügën* tuğan köñe, kěsemnen bülekke digen alqalarını alam. “Ayrüze’nin *bugün* doğum günü, cebimdeki hediye küpeleri alıyorum.” [19]

3.2.5.3.4. İkileme zarflar (Parlı Revüşler)

vakıt-vakıt “zaman zaman”, *goměr-goměrge* “ömür boyunca”, *almaş-tilmeş* “değiş tokuş”, *borın-borınnan* “çok eskiden”, *elěden-elě* “sürekli”, *buydan-buyga* “boydan boya”.

Aq Abağalar’dan örnekler:

Ayrüze *yış-yış* sulıy. Ayrüze *sık sık* nefes alıyor. [172]

Ayrüze, barmakları bėlen çemětėp itegėn çak kına kütere de yalan ayakları bėlen vaq taşlarğa *basa-basa* suğa kerė. “Ayrüze, parmaklarının ucuyla etegini çok az kaldırarak, yalın ayaklarıyla çakıl taşlarına *basa basa*, suya giriyor.” [15]

Alar, kızganiç ak taviş çığarıp, *üksi üksi* eyleneleler. “Onlar acıyla beyaz ses çıkarıp, hıçkıra hıçkıra dönüyorlar. [16]

Etkey, usal qaraş bėlen *tirgi-tirgi*, stenağa ėlėngen kayışka üreldė. “Babam, kızgın bir bakışla beni azarlaya azarlaya duvardaki kayışı aldı.” [191]

Min *aşığa aşığı* kiyine başlıym. “Aceyle giyinmeye başlıyorum.” [168]

3.2.6. Fiil (Fiğil’)

Şahıs ekleri çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden eklerdir.¹²⁵

Bu bölümde eylem çekimini (fiğilnin gramatik kategoriyelerė) oluşturan kişi ekleri, zaman, şekil (kip) ve soru kategorileri incelenmiştir.

3.2.6.1. Kişi Ekleri

Bitmiş eylem olarak adlandırılan çekimli bir eylemde, kip ve zaman öğeleri dışında kişi ve sayı öğeleri de bulunur.¹²⁶ Genel Türkçede olduğu gibi Tatar Türkçesinde de üç tür şahıs eki bulunmaktadır:

1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri

¹²⁵ Kartallıoğlu ve Yıldırım, a.g.e., s.57.

¹²⁶ Karaağaç, a.g.e, s.355.

2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri

3. Emir Kipindeki Kişi Ekleri

3.2.6.1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri

Tatar Türkçesinde Şimdiki zaman ifadeli geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, kesin gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerinde kullanılır.¹²⁷

	Teklik	Çokluk
I	-m; -mın/-mən	-bız/-bëz
II	-sıñ/-sëñ	-sız/sëz
III	-	-lar/-ler -nar/-ner

3.2.6.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri

	Teklik	Çokluk
I	-m	-ķ
II	-ñ	-ğız/-gëz
III	-	-lar/-ler/-nar/-ner

3.2.6.1.3. Emir Kipindeki Kişi Ekleri: Altı şahısta da ayrı ve özel eklerle yapılır.

	Teklik	Çokluk
I	-ıym/-iym	-ıyķ/-iyķ
II	-	-ğız/-gëz
III	-sın/-sëñ	-sınnar/-sëñner

¹²⁷ Öner, 2012b, s.715.

3.2.6.2. Fiil Çekimleri

3.2.6.2.1. Bildirme Şekilleri

3.2.6.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman (Bilgələ Ütken Zaman): *-dı/-dǝ, -tı/-tǝ.*

Şiirlerden örnekler:

Pııldavlı Teñrǝ süze

Fııldamalı Tanrı sözü

Güya uttan yaraldı;

Sanki ateşten yaratıldı;

Zihən sürüvən, köydǝrǝp,

Zihin kabuğunu tütsüleyip,

Ofıqlarğa taraldı.

Ufuklara dağıldı. (*Cihangir*)

Qoyrık çençǝp çabar beğǝt

Kuyruğunu kıstırıp koşar baht,

Kıldǝ de, kilmedǝ de;

Geldi de, gelmedi de;

Qırıs yıllar görür başını

Acımasız yıllar gururlu başı

İdǝ de, imedǝ de.

Eğdi de eğmedi de. (*Dön'ya Qarşısında*)

3.2.6.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman (Neticələ Ütken Zaman): *-қан/-ken, -ған/-gen.*

Aq Abağalar'dan örnekler:

Üzǝm de bǝlmiçe kötkenmǝn bit min anı. Kötkenmǝn. E ul – kinet şulay minǝm alda peyda bulır oçǝn ezǝrlengen, üsken, citlǝkkǝn. Hem cir buylap miña taba kilgen!

“Farkında olmadan beklemişim ben onu, aslında. Beklemişim. Ve o, beklenmedik bir şekilde benim karşıma çıkmak için, hazırlanmış, büyümüş, olgunlaşmış. Nihayet dünya üzerinden bana doğru gelmiş.” [14]

3.2.6.2.1.3. Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman (Hǝzǝrgǝ Zaman):

-a/-e/-ıy (ünsüzle biten fiillerde); *-y* (ünlüyle biten fillerden sonra). Örneğin;

Ul ǝçkǝ taraftan terezege yaqınlaşıp kilgen şevlenǝ şeyli. Şeyli gǝne tügǝl, ul anıñ sıgılmalı gevdesǝn, ağımsu çǝçlerǝn küre, sulışın işǝte. Barmaqlar ǝçkǝ yaqtan boznı ǝrǝte. Abağalar arasınnan dön'yağa beğǝtlǝ küzler töbele.

“O, iç taraftan pencereye doğru yaklaşan gölgeyi farkedi**yor**. Sadece fark etmekle kalmı**yor**, onun esnek vücudunu, dalgalı saçlarını görü**yor**, nefes alışını duyuy**or**. Parmakları iç taraftan buzu eriti**yor**. Beyaz eğrelti otları arasından dünyaya mutlu gözler yöneli**yor**. [4]

3.2.6.2.1.4. Kesin Gelecek Zaman (Kileçek Zaman): -aça**ğ**/-e**ç**ek

-Suğış - suyiş. Küpmě kavěm	Savaş-kesiş, birçok kavim
Ut-kılıçtan uza ç ak.	Ateş- kılıçtan ge ç ecek
Miña kader şulay bulgan,	Benden önce böyle olmuş,
Minnen soñ da bula ç ak.	Benden sonra da ol a cak. (<i>Cihangir</i>)

3.2.6.2.1.5. Geniş Zaman: -r/ -ar/-**ěr**, -mas/-**mes** (Olumsuz çekimlerde).

...Vaqıtlar üter de, nigězěnnen kıpқан manara, İděl buyların tětretěp, Qazan yöregěne iñrep yığılır hem...

“Zaman ge**ç**er de temelinden kopan kule, İdil boylarını titretip, Kazan’ın yüreğine inleyip *düşer* ve...” [5]

Tormışta da şulay bit. Başta barasıñ, barasın: annan soñ, kilgen yizlerěñnen kirě qaytarısıñ...

“Hayatta da böyle elbet. Önceleri yürürsün, yürürsün; ondan sonra, geldiğin izlerden geri dönersin...” [24]

Tatar Türkçesinde fiilin bildirme şekillerinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak Öğrenilen geçmiş zaman eki olarak -gan, -gen eki kullanılır.

3.2.6.2.2. Tasarlama Şekilleri

3.2.6.2.2.1. Şart Fiil (Şart Figil’): -sa/-**se**.

Ak Abağalar’dan örnekler:

Eger cirde kěşeden köçlě těrěklěk iyese bulsa, ul çitlěklerněñ běrsěnde kěşě utırır idě.

“Eğer yeryüzünde insandan daha güçlü canlı olsa, o kafeslerden birisinde mutlaka insan olurdu.” [60]

3.2.6.2.2.2. İstek Fiil (Tələk Fiğıl’): -ası/-esě (iyelik kökenli şahıs ekleri) + kile, -mağçı/-mekçi (zamir kökenli şahıs ekleri), -sana/-sene.

Eserlerden örnekler:

Eləgeçe talanmağan Henüz yağmalanmayan

Kurgannar tabasımı? Kurganlar bulsak mı?

Uçağı süngen devərnəñ Ateşi sönen devrin

Köllərən qağasımı? Küllerini silkeleseک mi?

Minde dala qanı bar, dip, Bende bozkır kanı var deyip

Şuşında qalasımı? Buralarda kalsak mı?

Balbal şevlesəne yatıp, Balbal gölgesine uzanıp,

Bər sıxtap alasımı? Bir hıçkırık alsak mı? (*Dala Doğası*)

Üzəñe çitten qarıysı kile. “Kendime uzaktan bakasım geliyor.” [16]

3.2.6.2.2.3. Gereklilik Fiili (Kireklələk Fiğıl’): -rğa/-rgě kirek(tiyěş).

Aq Abağalar’dan örnekler:

Hıyalımda - qoyaşqa mañılıp torğan beğtılə kız suretə. Min ul resəmnə yasargā tiyěş. Tiyěş...

“Hayalimde, güneşin renklerine boyanmış mutlu kız silüeti. Benim bu resmi çizmem **gerekıyor**. Gerekiyor...” [15]

Orlıqnı gomər buyı uça yörtəp bulamını. Anı irtemə-soñmı tufra kqa çeçerge kirek.

“Tohum, ömür boyunca avuçta taşınır mı? Eninde sonunda onu toprağa ekmek **gerekir.**” [30]

3.2.6.2.2.4. Emir (Boyırık Figül’): Altı şahıs içinde ayrı ve özel eklerle yapılır. Mesela:

Alaysa, ipteşler bulıp **kalıyık**. Yuğ tuğannar bulıyık. Sin abıyım **bul**, gomër buyı oçraşıp-kürüşöp torırbız. “Öyleyse, arkadaş olarak **kalalım**. Hayır, kardeş **olalım**. Sen abim **ol**, ömür boyu görüşürüz.” [27]

Dinara çeçeklernë miña suzdı.

– Salkın suğa kuy.

“Dinara çiçekleri bana uzattı.

– Soğuk suya bırak.” [160]

3.2.6.2.2.5. Nezaket/(Ütënüv): -çı/-çë (sadece 2.şahısta).

E, sëznëñçe, çeçek üzë nerse soñ ul? “Peki, size göre çiçek nedir acaba?” [12]

3.2.6.2.3. Hikâye

3.2.6.2.3.1. Duyulan Geçmiş Zaman Hikâye (Neticelë Ütken Zaman): -ğan/-gen, -қан /-ken idë.

Örnekler:

Sport sarayı proyektın eşlerge konkurs ig’lan itëlgeç, min de üzëmnë sinap qararğa bulğan **idëm**.

Spor sarayı projesi yarışmasını ilan edince, ben de kendimi denemeye karar **vermiştim**. [50]

Başlangıç klassta uqıganda spektakl’ kuyğan **idëk**. Firzan heyërçë ispan malayın gacep osta uynağan **idë**. [50]

“İlkokulda okurken bir tiyatro sergilemiştik Firzan, fakir bir İspanyol çocuk rolünü acayip usta bir şekilde oynamıştı.” [91]

Lekin üzegë çërëmegen, milenëp katқан **idë** anıñ. “Fakat onun özü çürümemiş, kuruyup sertleşmişti.” [199]

3.2.6.2.3.2. Şimdiki (Geniş) Zaman Hikâye (Temamlanmayan Zaman): -a/-e/-ıy/-i idë.

Örneğin;

Tıñlıy **idëk** suğış kiçken ağayları, Dinliyorduk savaş geçirmiş ağabeyleri,

Yakın idë Berlin-Baltaç araları. Yakın idi Berlin-Baltaç mesafesi.

(Şherde Nvmiz Hetër)

Ayrüze elle nişledë, irënnerë ƣaltırıy **idë** aniñ. “Ayrüze’ye bir şeyler oluyor, dudakları titriyorduk onun.” [22]

-Hetërlisëñmë, sin ƣar ırğıta **idëñ**. “-Hatırlıyor musun, sen kar atıyordun.” [23]

Zıratnı ütüge, ƣarşıbızğa elle niçëk tarav atlap, bër ƣatın kile **idë**. “Mezarlığı geçince ƣarşımızdan düzensiz adımlarla yaklaşan bir kadın geliyordu.” [205]

Daniyarñiñ küñelë tuldı. Şuşı ğadi avıl këşësëñëñ üzën behetlë toyuvı bër yaƣtan soƣlandırsa, ikëñçë yaƣtan açuvın kitëre **idë**.

“Daniyar, etkilendi, heyecanlandı. Bu sıradan köylünün kendisini şanslı hissetmesi bir yandan onu gururlandırır da diğër yandan rahatsız ediyordu.” [277]

3.2.6.2.3.3. Geniş Zaman Hikâye: -ër/-ar/ -r idë.

Eger cirde këşëden köçlë tërëklëk iyese balsa, ul çitlëklernëñ bërsënde këşë utırır **idë**.

“Eğër yeryüzünde insandan daha güçlü canlı olsaydı, o kafeslerden birisinde mutlaka insan olurdu.” [60]

Sin eger çınlap ta ülerge tëleseñ, minnen ağı soramas **idëñ**. “Eğër sen gerçekten de ölmek isteseydin, benden zehir sormazdın.” [63]

3.2.6.2.4. Tasarlama Şekillerinde Hikâye

3.2.6.2.4.1. İstek İşlevi: -sa/-se idë, -sın/-sën idë.

Ülëm bötënley bulmasa **da**, këşë anı barıbër uylap tabar idë. “Ölüm hiç olmasaydı da insan onu yine de bir şekilde bulurdu.” [63]

Açası idë şul ciñël perdelernë! “Keşke, o hafif perdeler açılıverseydi!” [210]

Moña qarşı çıǵasım, cimëresem **kilde**. “Bunlara qarşı çıkmak, bunları yıkmak **istedim**.” [31]

Mëne elë de cıtdileşe bargan mizgëlnë şayartuǵa borası **kildë**. “İşte şu an, gittikçe ciddileşen durumu espiyie dönüştürmek istiyorum. [24]

3.2.6.2.4.2. Gereklilik İşlevi: -ası/-esë idë, -ırǵa/-ërge idë.

Üzëm açkan, üzëm kütergen biyëklëkte totarǵa **idë**... “Kendimin keşfettiǵi kendimin çıkardıǵım yükseklikte tutmalıydım (tutabilseydim)...

Alarnı kōtkarıǵa **kirek idë**. “Onları kurtarmak gerekti.” [168]

3.2.6.2.5. Rivayet

3.2.6.2.5.1. Şimdiki Zaman Rivayet: -a/-e/-i iken.

Üzëñnë yalgız, behëtsiz his itken çakta këmgedër sıyınası, **irkelenesë kile iken**. “Kendini yalnız ve mutsuz hissettiǵinde birilerine sığınmak, nazlanmak **istiyormuşsun**.” [209]

Baylar kayda saklıy **iken** Zenginler nerede saklıyormuş acaba

Bezge digen hemërlernë? Bizim olan içkileri? (Ütken Ğasır Buylap Baram)

Şul süzënnen soñ yügërëp kitse ikën ul. “O sözünden sonra, koşarak gitseymiş o.”

3.2.6.2.5.2. Görülen Geçmiş Zaman Rivayet: -dıvı/-dëmë iken, -tıvı/tëmë iken.

Tatar Türkçesinde daha çok soru cümlelerinde karşımıza çıkar.

3.2.6.2.5.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Rivayet: -қан/-ken iken, -ğan/-gen iken

Ëşëñë bëtërmice, nik ırte kaytқан **iken**? “İşini bitirmeden neden erken gelmiş acaba?”

3.2.6.2.5.4. Geniş Zaman Rivayet: -ar/-ër/-ır iken.

Ütken hatireler kileçek tormışına da şulay şakıp kilëp kërër **mikenni**? “Geçmiş anılar, gelecek hayatımıza da böyle tıklatarak **girer mi acaba**?” [146]

3.2.6.2.5. Şart

3.2.6.2.5.1. Geçmiş Zaman Şart: -ğan/-gen bulsa, -қан/-ken bulsa.

3.2.6.2.5.2. Geniş Zaman Şart: -ar/-er bulsa, -mas/-mes bulsa.

-ar/-er eki Tatar Türkçesinde belirsiz gelecek zaman anlamını kendisinde barındırdığından dolayı Türkiye Türkçesine çevirirken bazı durumlarda *-ar /-er* geniş zaman eki olarak değil; *acak/-ecek* gelecek zaman eki olarak kullanmamız gerekir.

3.2.6.2.5.3. Tasarlama Şekillerinden Şart: -mağçı/-mekçë bulsa

Cey ayında tuğannarım diñgëzge barmağçı bulsa, yannarina qoyaş kremı da alırğa onıtmasın. “Yaz ayında akrabalarım denize gidecek olsa, yanlarına güneş kremi almayı unutmasınlar.”

3.2.6.3. Tasvir Fiilleri

Tasviri fiiller cümledeki eyleme başlama, yönelme, süreklilik, aniden yapılma, tekrarlanma sonuçlandırma, tamamlama ve eylemin kısmen yapılması anlamlarını verirler.

3.2.6.3.1. Yeterlik: .al-; bul-(-e bilmek)

Җетта моннан мең yıldan соñ туваçак кешë синëñ арқада дөн'ya küre almayaçак.

“Hatta bundan bin yıl sonra doğacak kişi senin yüzünden dünyayı göremeyecek.”

[64]

3.2.6.3.2. Tezlik Fiili: yaz-; ciber-; başla-; totın-; kërëş- (Bir işe başlama anlamı verirler.)

Қурқудан қıçқırıp cibere yazdıм. “Az kalsın korkudan çığlık atacaktım.” [31]

Hem şıgırdap torğan rifmalardan torğan medhiye ukıp kittë. “Ve kulağa çarpan kafiyelerden oluşan methiyesini okumaya başladı.” [38]

Samat İhsanoviç bula almıy, avırıy, didë. Şul mel Leniza “Ura!” dip kıçқırıp cibermesënmë. “-Samat İhsanoviç olmayacak, hastalanmış, dedi. O anda Leniza “Yaşasın” diye çığlık atmasın mı?” [48]

Tönner buyı azaplanıp eşlegen sızımını Samat İhsanoviç arqılı-tırkılı sızlağap, üzemnë şaktıy ğına *kızdırıp ciberdë*.

“Geceler boyu emek verdiğim çizimimin üzerine Samat İhsanoviç çarpı işareti koyarak beni epeyce *öfkelenirmişti*.” [50]

3.2.6.3.3. Sürüş: yat-; tor-; qal-; utur-; bar-, bir-, yör-, çığ- (Eyleme süreklilik anlamı katarlar.)

Aña aqça *tülep tora*. “Ona, her ay düzenli olarak ailesinden iyi bir *harçlık geliyor*.” [45]

3.2.6.3.4. Bitiş: kit-; al-; quy-; qal-; at-; sal-; bir-; cit-; çık-

Uqıp bëtërgeç, quyı qara qaşların uynatıp *yılmayıp quydı*.

Şiiri tamamlayınca, kalın kara qaşlarını oynatarak, yüzünde mutlu bir *tebessüm beliriverdi*.” [38]

Dörës bulmavına künelënnen söyëngen küpler, Mira Semenovnağa tëlekteşlëk bëldërëp, Lenizağa şëltelë *qarap kuyğan buldılar*.

“Dersin olmadığına yürekten sevinenler, Mira Semenovna’ya destek vererek, Leniza’ya eleştirici *bakış atıverdiler*.” [49]

Açudan yana sızım *sızıp taşladım*. “Bu oluşın öfkenin etkisiyle yeni bir eser *çiziverdim*.” [52]

3.2.6.4. Mastar Fiiller (İnfinativ)

1. Eylemin amacını bildirirler. Örneğin;

Artist bulırğa hıyallana idem bit, ey... Kölkë. “Oyuncu olmanın hayaliyle yaşıyordum, ya... Komik.” [92]

Söyleşërğe iñ uñaylı vaqıt iken. “Konuşmak için en uygun zamandı.” [72]

Sınalırğa töşken yulçılar. “*Sınanmak için inen yolcular*” (*Işanam*)

2. Mastar filler cümlede **tiyəş, kirek, mömkin** gibi modal sözlerle birlikte kullanıldıklarında yüklem görevini üstlenirler.¹²⁸

M. Galiyev'in *Aķ Abağalar* hikâyesinde bu yolla yapılan mastar fiilere sıkça rastlanır:

Yañadan velosiped uylap tapmas öçen, uzğan zamannarnıñ hem üz çoriñniñ hëzmetlerë bëlen tanışırğa **kirek**.

“Yeniden bisikleti icat etmemek için, geçmiş zamanın ve o dönemlerin buluşları ve çalışmalarıyla *tanışmak gerek.*” [78]

Alarnı yaqtı, zamanca eşlengen yortlarğa **çığarığa kirekmë?** Kirek!

“Onları daha ferah, zamana uygun yapılan evlere yerleştirmek *gerekmiyor mu?*” [58]

İhlas küñëlën bëlü öçen këşë bëlen ye açulanışırğa, yeise anı kiskën-heveflë helge kuyarğa **kirek**.

“Bir insanın gerçek yüzünü görmek için ya onunla kavga etmek ya da onu zor durumda *bırakmak gerekiyor.*” [69]

Cirde küpmë nersenë këşë uylap çığara, e nige şularnıñ bërsë min **bulmaşka tiyəş.** “Dünyada birçok şeyi insan keşfediyor, bunlardan birisi neden ben olmayayım?” [50]

Askı taçları, yaķ yaķlarğa sirpëlgen kuvëtlë su taşkıñı, duğaylanıp aķkanlıkta, ëçënde ҡalğan ҡuvışlıkta këşëler yal itëp, tamçılar cırına hõzurlanıp yörëрге **mömkin**.

“Altaki yapraklarından, her tarafa serpiyen kuvvetli su seli yayılıp aktığında, içinde oluşan boşlukta insanlar damlaların sesiyle huzurla **dinlenebilir.**” [53]

3. Tek başlarına kullanıldıklarında davet, uyarı ve yasak anlamlarında kullanılırlar.

– Eyde, su **kërëрге** kittëkmë? “ – Haydi, yüzmeye gidelim mi?” [59]

4. Daha çok soru cümlelerinde kullanılan mastar filler ikilem ve kararsızlık içerir.

– Belki miña söyle**meskedër.** “Belki de anlatmamam **gerekliyordur.**” [171]

5. **bul-** yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında niyet, istek anlamı bildirirler.

¹²⁸ Safiullina, 1998, s.107.

Қараşлар кiсештә, иһлас күнһәлнә чағıldırғанда күзлерге турı қарарға **була**.

“Бакıшлар кesiшти. İnsan iç дүныасынı samimiyetle yansıttıǵında gözlerine doğrudan **bakabilirsın.**” [83]

Min engemenә ikәнçәrek dulқıngа күçәрәрге buldım.

“Ben, sohbeti farklı bir yöne taşımaya **karar verdim.**” [90]

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde *tiyēş, kirek, mömkin* gibi modal sözlerle kullanılan mastar fiil örneklerine sıkça rastlanılmıştır.

3.2.6.5. Çatı Bakımından Fiiler

Fiillerin özne ve nesneye bağılı olarak kazandığı ve anlama girdiği biçime çatı denir. Fiil çatısı, en genel ifadeyle yüklemın özne ve nesne ile olan ilişkisidir.

Tatar Türkçesinde de Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi fiiller çatı bakımından 5’e ayrılırlar.

3.2.6.5.1. Etken (Töp Yünelēş)

Yüklemde belirtilen eylemi, öznenin kendisi yapar.

Min bu kartınamnı canımnan ayırdım. “Ben bu tabloyu ruhumdan ayırdım.” [111]

3.2.6.5.2. Edilgen (Töşēm Yünelēşē)

Özne, yüklemde bildirilen işi yapmaz; başkasının yaptığı işten etkilenir. Edilgen eylem, “-l/-ıl/-ēl” ekleriyle yapılır. Şiirlerden örnekler:

Mēñe taǵın uқ oçına

İşte yine ok ucuna

Һeter һеber қуyıldı.

Korkunç haber koyuldu. (*Cihangir*)

Yomıldı cir beǵırēne

Gömüldü yer baǵrına

Yapan dala қабәрә.

Yaban bozkır kabri. (*Cihangir*)

Һeter uylar қоллıǵınnan min de

Korkunç düşüncelerin esaretinden ben de

İrgitıldım yaқtı alana.

Atıldım aydınlık alana. (*Galemi Uy*)

3.2.6.5.3. Dönüslülük (Kaytım Yönelëşë)

Özne, yüklemde belirtilen eylemi hem yapar hem de yaptığı eylemden etkilenir. Dönüslü eylemler “-l, -n /-ln/-ën” ekleriyle yapılır.

Ayakların karavattan salındırdı. “Ayaklarını yataktan çıkardı(sallandırdı).” [195]

3.2.6.5.4. İştëşlik (Urtaqlık Yünelëşë)

Bir işi birden fazla öznenin birlikte yaptığı eylemlerdir. -ş/-ış/-ëş ekleriyle yapılır.

Samat İhsanoviç bëlen bëz yañadan oçraştık. “Samat İhsanoviçle biz yeniden karşılaştık.” [53]

Ayrılışır aldınnan süzsöz gëne kıl birëştëk. “Ayrılmadan önce sessizce el sıkıştık.” [109]

Dulķınnar yögëreşe. “Dalgalar yarışıyor.” [291]

Sinëñ bëlen hat yazışmıybız, dide. “Seninle mektuplaşmıyoruz, dedi.” [288]

3.2.6.5.5. Ettirgen (Yökletüv Yönelëşë)

Bir işi başkasına yaptıırma anlamı vardır. -dır/-dër, -tır/-tër, -t, -ır/-ër/-r, -ğır/-gër, -kır/-kër, -ğız/-gëz ekleriyle yapılır.

Min bër kılın barı... Çaban ğına, Ben ancak bir kulum...Sadece çoban

Süz artınnan ersöz çabam ğına. Sözün peşinden arsızca koşan.

Uzıştıram, Yarıştıyorum,

Suğıştıram, Savaştıyorum,

Sözëştërem, Tokuşturuyorum,

Kilëştërem, Barıştıyorum,

Übëştërem. Öpüştürüyorum. (İlham)

Karaşımın kükke yöneltedër Bakışlarımı göğe yöneltiyordur.

Tanış sukmakların azayuvı. Tanıdık patikaların azalması,

(Ütken Ğasır Buylap Baram)

Közgäden çeçregen nurlar küzlernë çağıp yomdırdı. “Aynadan saçılan ışıklar gözlerimi kamaştırdı. [97]

Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ettirgenlik eki olarak **-ğır/-gër, -kır/-kër, -ğız/-gëz** ekleri de kullanılmaktadır.

3.2.6.6. Fiillerde Derecelendirme

Eylemin nasıl yapıldığını göstermek için Tatar Türkçesinde ayrı ekler ve yardımcı fiiller kullanılır.

-ğala/-gele, kala/-kele ekleri eylemin sürekli yapıldığını belirtir. Örneğin;

İşkek dulkın yözënnen tayıp-tayıp kitkeli. “Kürek dalganın etkisiyle ara sıra kayıp kayıp gidiyor.” [66]

Niçëk soñ, bërge ukığan iptëşlernë kürgelisëñmë? “Peki nasıl, birlikte okuduğun arkadaşlarımı görüyor musun? [90]

-ştır/-ştër, -ıştır/-ëştër ekleri eylemin nadiren yapıldığını bildirirken, **-ınkıra/-ënkëre, -nkıra/-nkëre** ekleri eylemin kısmen gerçekleştiğini, **-ımsıra/-ëmsëre, -msıra/-msëre** ekleri ise eylemin eksik yapıldığını belirtir.¹²⁹ Örneğin;

– E, sëznëñçe, çeçëk üzë nerse soñ ul?

“-Peki, size göre çiçek nedir acaba?”

Ul kölëmsëri töşëp.

“O, biraz gülümseyerek.” [12]

Qazlar këbëk bër ayakta basıp,

Kazlar gibi bir ayakta basıp,

Yoqımsırap tora öyenkëler.

Uyuklayıp duruyor salkım söğüt.

(*Min Kötüçë Bulam, Digen İdëm*)

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde eylemin kısmen gerçekleştiğini bildiren **-ınkıra/-ënkëre, -nkıra/-nkëre** eklerinin kullanıldığı örneklere pek rastlanmazken yazarın, hem nazım hem nesir eserlerinde **ımsıra/-ëmsëre, -msıra/-msëre** eklerini sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

¹²⁹ Safiullina ve Zekiye, 2006, s.303.

3.2.6.7. İsim Fiil (İsēm Figıl’)

Tatar Türkçesinde isim fiil; kök halindeki fiile+**-u/-ü/-yu** eklerinden birinin eklenmesiyle oluşur. İsim fiiller, isim gibi hâl ve iyelik eklerini alır, tekilde-çoğulda çekimleri yapılır. Fiiller gibi olumlu ve olumsuz şekilleri de vardır.¹³⁰

Eserlerden örnekler:

Min ışanam siña, Kükler şahı!

Ben inanıyorum sana, Gökler Şahı!

Yeşev cirde – ilahi devam.

Yaşamak yerde, ilahi devam. (*Işanam*)

“Min kudretle!” diyöp yeşev-

Ben ‘kudretli’ deyip yaşamak

Kükten inğen ferman ul.

Gökten inen ferman o. (*Cihangir*)

3.2.6.8. Sıfat Fiil (Sıyfāt Figıl’)

3.2.6.8.1. Şimdiki zaman: **-uçı/-üçě, -a/-e/ty torğan.**

Örneğin;

Kükten inğen iman nurın

Gökten inen iman nurun

Meñge saklıy torğan tël!

Ebedi koruyan dil! (*Tuğan Tël*)

Öste urğılıp-urğılıp ağuçı kügergen bolıtlar. “Yukarıda coşkuyla akan gri bulutlar...” [67]

Uynavçı malaylar törkemënnen bërsë kinet kıçkırip ciberdë. “Oynayan çocuk grubu içerisinde birisi aniden bağırıverdi.” [211]

3.2.6.8.2. Geçmiş zaman: **-ğan/gen, -қан/-ken.**

Eserlerden örnekler:

Ay yasağan resemde yalgız şevle ҡaltırana. “Ayın çizdiği resimde yalnız bir gölge titriyor.” [1]

Ëçënnen kipken yafrak töşe.” İçinden kurumuş bir yaprak düşüyor.” [2]

¹³⁰ Safiullina, 1993, s.107.

Poçta aşa buş konvert alğan kēşēdey ğacepke alıp uylanam. “Postadan boş mektup almış biri gibi şaşkınlık içinde oturuyorum.” [29]

Tön. Derya. Yarlarga ürele Gece. Derya. Kıyılara tırmanıyor

Adaşkan dulqın ğına. Yolunu kaybeden dalga.

Kartayğan yoldızlar yığıla İhtiyarlayan yıldızlar yıkılıyor

Kük-ğalem upkınlına. Gök-âlem uçurumuna. (*Heyet*)

Adlaşmış sıfat fiiller atasözlerinde sık kullanılır:

Utız tēř arasınnan ıkkın utız ğalemge cite. “Otuz diş arasından ıkan, otuz âleme ulaşır.” [32]

3.2.6.8.3. Gelecek zaman: -açak/-eek, -ası/-esē.

Mesela;

Yatlarğa alası yarlar Ellere kalacak yârlar

Söydē de, söymedē de. Sevdi de sevmedi de. (*Dön 'ya arşısında*)

Üz tehetēn ēzlim herbēr süzge Kendi tahtını arıyorum her bir söze

Yazılacak yaña şığır'de. Yazılacak yeni şiirde (*Süzler*)

3.2.6.8.4. Geniş zaman: -ar /-ır/ -ēr

Tatar Türkçesinde belirsiz gelecek zaman olarak bilinir.

Kükten yoldız tamar mel bu, Gökten yıldız damlar an bu,

Tēl oyısı sirtmecēne Dil kuyusu kaldıracına

Sayrar sanduğaç unsa. Öten bülbül konarsa. (*Tēleklē Terēk*)

Adlaşmış sıfat fiiller; isim gibi hal, iyelik ve çoğul eki alırlar. Fiil gibi olumlu ve olumsuz şekilleri de bulunur.

3.2.6.9. Zarf Fiil (H el Fiġil’)

Tatar T rk esinde zarf fiiler iki başlık altında incelenir.

3.2.6.9.1. Basit Zarf Fiiller

3.2.6.9.1.1. -ıp / p, -p:

Dala doġasın pışıld**ap**, Bozkır duasını fisıldıyıp,
Ul inel p yalvara. O inleyip yalvarıyor. (*Cihangir*)

3.2.6.9.1.2. -a/-e, -ıy/-i:

Min illern  yavlı**y**-yavlı**y** Ben  lkeleri fethederek
K an kıyudan tıyamın. Kan d kmeyi yasaklarım. (*Cihangir*)

3.2.6.9.2. Birleşik Zarf Fiiller

3.2.6.9.2.1. -ga /-ge  /-ġa /-ke  : (Zaman; an)

B zn n yanga kil p cit**ke **, a ılıp kit p yılmaydı. ‘‘Bizim yanımıza gelince g l msedi.’’ [205]

P  en bazarında arıym. Saman pazarında yoruluyorum
‘‘Kis kbaş’’nı k r p  al**ġa **, ‘‘Kesikbaş’’ı g r **nce**,
 z başımını totıp  arıym. Kendi başımını tutup bakıyorum.

(* tken Ğasır Buylap Baram*)

şundi y matur, art ayakları b len basıp tora alġan sıpay etke garip k ş  is m n kuşun n sebeb n sora**ġa **, ul: ‘‘B yle g zel, arka ayakları  zerinde durabilen, s sl  bir k peġe  z rl  bir insanın ismini vermesinin nedenini sorunca o.’’ [38]

3.2.6.9.2.2. -ġan /-gen  /- an /-ken : (S re )

3.2.6.9.2.3. -ġanda/-gende/- anda/-kende: (Zaman, An)

Yav-seferge kuzġal**ġanda**, Ordu sefere  ıktıġında( ıkarken)
Kılı    k n ġıybadet. Etmek    g n ibadet. (*Cihangir*)

Kükrep-yeşnep Kükler aňlaşkanda,
Kuyan kēbēk posa cir canı.

Kükreyip çakan Gökler anlaşırken,
Tavşan gibi pusuyor yerin canı.

(Ġalemi Uy)

...kulin bolğağanda, çeçek vazasın avdara yazdı. "... elini sallarken az kalsın önündeki vazoyu düşürüyordu." [212]

Min vestibyl'ge kērgende, ul inde vahtyor yanında tora idē. "Ben, lobiye girdiğimde o, zaten yurt görevlisinin yanında duruyordu." [212]

3.2.6.9.2.4. -ıŝly/-ēŝli: (Zaman)

3.2.6.9.2.5. -ırğa/-ēрге: (Hazırlık; tarz)

Min köymenē borırğa tēlim. "Ben tekneyi döndermeye çalışıyorum" [68]

3.2.6.9.2.6. -rday/-ērdey ; -arday/-erdey: (Tarz):

3.2.6.9.2.7. -ğanday/-gendey, -kanday/-kendey: (Tarz)

Eserlerden örnekler:

Çeç uçması, ut kapkanday, Saç dibi, ateş sarmış gibi

Kölsulanıp ağara. Kül renğinde ağarıyor. (Cihangir)

Daniyar, ciñēl, te'sirlē hiske birēlēp, atınıñ başın söygendey itte. "Daniyar, hafif ve heyecanlı bir hisse kapılarak atının başını sevmiş gibi yaptı. [286]

M. Galiyev'in incelenen eserlerinde zaman bildiren, -gaç/-geç /-ğaç/-keç, -ğanda/-gende/-kanda/-kende ve hazırlık (tarz) bildiren -ırğa/-ēрге gibi zarf fiil eklerine daha çok rastlanırken süreç bildiren, -ğançı/-gençē /-kançı/-kençē, -ıŝly/-ēŝli gibi eklere daha az rastlanılmıştır.

3.2.7. Yansıma Sözcükler (Avaz İyertēmnerē)

Yansımalar, canlı cansız bütün varlıkların çıkardıkları sesleri yansıtan, (özellikle canlı varlıkların) dış görünüşlerini ve hareketlerini betimleyen, insanların yalnız

kendilerinin deri, koku ve tat alma yoluyla hissedebildiği duyuları, sezimleri karşılayan sözcüklerdir.¹³¹

Tatar Türkçesinde anlam yönünden yansıma sözcükler iki gruba ayrılır.

1. Ses Taklidi Yansımalar: Ses yansımaları kelime varlıklarının eylemleri esnasında çıkarmış oldukları seslerden kaynaklı yansımalarlardır.

2. Obrazlı (Biçim) Yansımalar: Canlı veya cansız varlıkların gerçekleştirmiş oldukları eylemleri esnasında uzuvlarının hareketlerini tasvir etme görevini üstlenmiş olan yansıma kelimelerdir.¹³²

1. İnsan hareketinden ortaya çıkan seslere benzer yansımalar: *döp-döp* “güp güp”, *lap-lap* (yörü) “rap rap yürümek”, *şap-şap* “şap-şap”, *şak-şık* (itü) “şak şak yapmak”, *çap-çop* (aşav) “şapur şapur yemek”, *tıtır-tıtır* (yörü) “tıpış tıpış yürümek”, *mëştër-mëştër*, *muştır-muştır* (yörü) “ağır ağır hareket etmek”, *pış-pış* (söyleşü) “fısır-fısır konuşmak”, *şığır-şığır* (açı) “gıcır gıcır açmak”, *mış-mış* (yoqlav) “mışıl mışıl uyumak”, *şıpır-şıpır* (ëçü) “höpür höpür içmek”, *laştır- lıştır* (yörü) “paldır küldür yürümek”.

Ak tuzanlı Pavıl Dede tığermenë, Beyaz tozlu Paul dede değirmeni,

Almaları – *tupır-tupır* ölgërgenë. Elmaları, *tupır tupır* olgunları.

(Şherde Nevmiz Hetër)

İnsan seslerine benzer ses yansımaları: *ha-ha-ha* “ha-ha-ha”, *hi-hi-hi* “hi-hi-hi”, *üe-üe* “nga-nga bebek ağlaması”, *muşık-muşık* (yılav) “için için ağlamak”, *kıçkırıp* (yılav) “hüngür hüngür ağlamak, hıçkıra hıçkıra ağlamak” *pış-pış* (söyleşüv) “fısır fısır konuşmak”, *ëhëm* “öhöm öhöm”, *lış-lış* borın tartuv “fiş fiş burnunu çekmek”, *çırık-çırık* (kölüv) “kıkır kıkır gülmek” v.b.

2. Hayvanların, kuşların ve böceklerin seslerini tanımlayan yansıma sözcükler:

Evcil hayvanların yansıma sesleri: *iha-ha-hay* “ihi-hi-hi”(at sesi:), *be-e* “me-e” (kuzu sesi), *hav-hav*, *len-len* “hav-hav” (köpek sesi), *ëm-me-e* “mö-ö” (inek sesi), *miki-ki* “me-me” (keçi sesi), *mu-u* “mö-ö” (inek sesi) v.b.

¹³¹ Koca, Ergün, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Sözcüklerin Leksiko Semantik Analizi”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2012, s.393-408.

¹³² Tatar Gramattıkası, II. Tom - Morfologiya, s. 423.

Kanatlı kümes hayvanlarının yansıma sesleri: *ka-ka-ka* “ga-ga-ga, kıygak “gag-gak” (kaz sesi), *kikrikük* “ü-ürü-ü” (horoz sesi), *kit-kit-kit* “gıt-gıt-gıdak” (tavuk sesi), *bi-bi* “cik-cik-cik” (civciv sesi), *bağ-bağ* “vak-vak” (ördek sesi), *bızz-zz* “vızz-vızz” (arı sesi), *göldër-göldër* “gulu-gulu” (hindi sesi), *tıryk- tıryk* “tıryk- tıryk” (turna sesi), *gör-gör* “güvercin sesi”

Tıryk! – diyöp, suzıp-suzıp, *Tıryk!* diye uzatıp uzatıp,

Kük bitënë sörmə sızıp, Gökyüzünde sürme çekip

Sağınıp kayta tornalar. Özleyip dönüyor turnalar (*Tornalar Töşkənde*)

Vahşi hayvanların ses yansımaları: *u-u-u* (kurt uluması)

Böcekler seslerinin yansımaları: *bëzz-bëzz* “vız-vız, zız-z-z” (sivri sinek sesi), *çarr-çarr* “cirt cirt” (çekirge sesi).

3.Cansız nesnelere çıkardığı seslere benzer yansımalar: *çac-poc* (cart-curt ekin biçerken çıkan ses), *şart-şort* “çatır çatır, çat çüt”, *görs-görs* “güm-güm”, *şıbir-şıbir* “şırıl-şırıl”, *tıp-tıp*, *şıp şıp* “şıp-şıp” *şatır-şotır* “çatır-çutur”, *dırk-dırk* “takır tukur”, *tupır-tupır* “tupır-tupır”, *dan-doñ* “dan don”, *këlt-këlt* “tik tak”, *tırr-tırr* “dırrı-dırrı”, *zırr-zırr* “zır-zır”, *tik-tak* “tik-tak”, *göbër-göbër* “gümbür-gümbür”, *şalt-şolt* “yalap şalap”, “*ğıbir-ğıbir* “fokur fokur”, *këtër-këtër* “kütür kütür”, *çiltır-çiltır* “şırıl şırıl”, *ding-dong* “ding-dong”.

Ak tuzanlı Pavıl Dedeş tığərmenë, Beyaz tozlu Paul dede değirmeni,

Almaları – *tupır-tupır* ölgërgenë. Elmaları, *tupır tupır* olgunları;

(*Şeherde Nevmiz Hëtër*)

Tereze *zëñgëldep* kıygak, min koyılıp töşem. “Pencere *zingıldayınca*, elim ayağıma dolaşıyor.” [23]

4. Doğadaki ve insandaki farklı sesler için ışık ve renk yansımaları:

Işık ve renklerle ilgili yansımalar: *yaltır* “parıl-parıl”, *gölt* “pır-pır”, *yalt-yolt* “şimşek çakması”, *yaltır-yoltır* “pırıl pırıl”, *yalık-yolık* “ışıl-ışıl”, *cëm-cëm* “pırıl-pırıl” v.b

Çişme töbëndegë *cëm-cëm* çuyırtaşlar,

Çeşme dibindeki *pırıl-pırıl* çakıl taşlar

Biştaş këbëk çeçëlgenbëz, uyındaşlar.

Beştaş gibi saçılmışız, oyundaşlar.

(*Şeherde Nevmiz Hëtër*)

Hareket yansımaları (Hareket tasvirleri) : *tır-tır* “dır-dır”, *cil-cil* “hızlı hızlı”, *děrt-děrt* “tir tir”, *mělt-mělt* “dudakların hareket etmesi”, *çělt-çělt* “göz kırıştırmak”, *děr-děr* “tir-tir etmek/titrelemek”, *gölděr-gölděr* “gürül gürül”.

İçsel ve duygusal durumla ilgili yansımalar (Ėçkě sizěmlevge, psihik haletke beylě tasvirler)¹³³ *çü* “cız etmek”, *děr-děr* “tir-tir titrelemek”, *lěp-lěp*, *sulķ-sulķ* “nefes nefese” v.b.

3.2.7.1. Yapı Yönünden Yansıma Sözcükler

3.2.7.1.1. Basit Yansımalar

görs “güm-güm”, *gölt* “pır-pır”, *dıķ* “tak”, *lıp* “şap diye oturdu”, *çalt* “şap diye vurdu”, *vızt* “vızt-vızt”, *děrt* “irkilmek”.

Měne köyme *dırık* itěp tüşě bėlen töpke utırdı. “Bir anda kayıģın önu *taak* diye inerek dibe oturdu.” [68]

3.2.7.1.2. İkileme Yansımalar

yalt-yolt “şimşek parıltısı, çakmak-çakmak”, *laştır-loştır* “paldır küldür”, *şak-şok* “şak-şak”, *şaltır-şoltır* “şaldır şuldur”, *ķaltır-ķoltır* “kaldır küldür”, *pış-pış* “fis-fis”.

Yögen, şlēyalerge tēzēlgen ciz teńkeler *cēmēldep- cēmēldep* kite. Dizgine ve kayışlara dizilen madeni paraları *pırıl pırıl* parıldııyor. [121]

3.2.7.1.3. Tekrarlanan Yansımalar

děr-děr, *mělt-mělt*, “tir tir”, *ķıyģak-ķıyģak* “gak-gak”, *tıpır-tıpır* “tıpış tıpış”, *cil-cil* “tin-tin”, *döběr-döběr* “gümbür gümbür”, *şıģır-şıģır* “şıkır-şıkır, hışır hışır” v.b.

Ķolaķ töbēnde *cil, cil, cil*. “Kulaģımın dibinde rüzgār, *tin tin...*” [192]

3.2.7.1.4. Üç kelimededen Oluşan Yansımalar: *ħa-ħa-ħa* “ha-ha-ha”, *ħi-ħi-ħi* “hi-hi-hi”, *kıt-kıt-kıt* “kıs-kıs-kıs”

Tamçılar yańģıraşı... *ta...tam...tam...*Dulķınnar yögērēşe.

“Damlaların yankısı... *şı...şıp...şıp...*Dalgalar koşuşturuyor.” [121]

¹³³ Tatar Gramattikası, II. Tom - Morfologiya, s. 423-430.

3.2.7.2. Yansımalarından Türemiş Kelime Türleri

3.2.7.2.1. Yansıma Sözcüklerden Türemiş Fiiller

a) **-la/-le;** *şartla-* “patla-“, *çırsla-* “şırsla-“, *görle-* “gürle-“, *çınla-* “çınla-“, *şavla-* “gürülde-“, *miyavla-* “miyavla-“ v.b.

b) **-a/-e;** *şaltıra* “şingırda-“, *yaltıra* “parla-“, *mögöre* “böğür-“, *küköre* “gürülde-/kükre-“ v.b.

Çınmayak *şaltırap* kuydu. “Fincan *şingırdayıverdi.*” [32]

c) **-ilda/-ælde;** *çıcılta* “cızılta-“, *şakılta* “şakılta-“, *dërælde-* “titremek”, *dırılta-* “gürülde-“, *vıcılta-* “vızılta-/çabuk hareket etme”, *çerælde-* “acı ve tiz bir sesle ötmek” v.b.

Ak Abağalar’dan örnekler:

Uçımda anıñ barmak oçlarınıñ *dërældeven* toyam. “Avucumda onun parmak uçlarının *titreyişini* hissediyorum.” [28]

Köymenëñ borını küterëlöp kite de, dulkın itegëne töşöp, *şapıldap berële.*

“Kayığın burnu bazen yükseliyor ve alçalınca dalganın eteğine küt diye çarpıveriyor.” [66]

Zëñgëldep stakan avdı. “*Zingildeyip* (*zing diye*) bardak düştü.” [103]

Kızıl kaymalı duğağa ëlëngen kışırav, at başın çaykap kuygan sayın, kömëş taviş çığarıp *zëngëldi.* “Kırmızı tasmayla koşum yayına sarılı çingırak, at başını her salladıkça, gümüş sesler çıkarıp *çınılıyor.*” [121]

– Miña ğına qarap tor elë - dim *pışıldap* kına. *Pışıldav* canını sağayta, tınıçlandıra.

“– Sadece bana bak, diyorum fısıldayarak. Fısıldamak gönlü uyandırıyor, sakinleştiriyor.” [129]

Birleşik yani grup fiiller: *it-*, *kit-*, *kuy-* v.b. yardımcı fiillerle oluşanlar: *yalt it-* “parla-“, *këlt it-* “tık-tık et-“, *şart it-* “pat et-“, *şilt it-* “çın et-“, *du kil-* “gürültü yap-“. Eserlerden örnekler:

Çınayağ *şaltırap kuydı*. [33] “Fincan *şingırdayıverdi*.”

Stenadağı kartına dehşetlĕ maturlığı bĕlen *yaktırıp kite*. “Duvardaki tablo, dehşetli güzelliğiyle *parlıveriyor*.” [113]

3.2.7.2.1. Yansıma Sözcüklerden Oluşan İsimler

Yansıma sözcüklerden isim kelime türü de türemektedir. Örneğin; *şarlavıķ* “şelale”, *görlevĕk* “gürültü ile akan su”, *görlĕtĕ* “gürültü” v.b.

Tatar Türkçesinde yansıma sözcükler daha çok türetilmiş şekilde kullanılmıştır. M. Galiyev’in incelenen eserlerinde de yansıma sözcüklerinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

B. Yardımcı Kelime Türleri

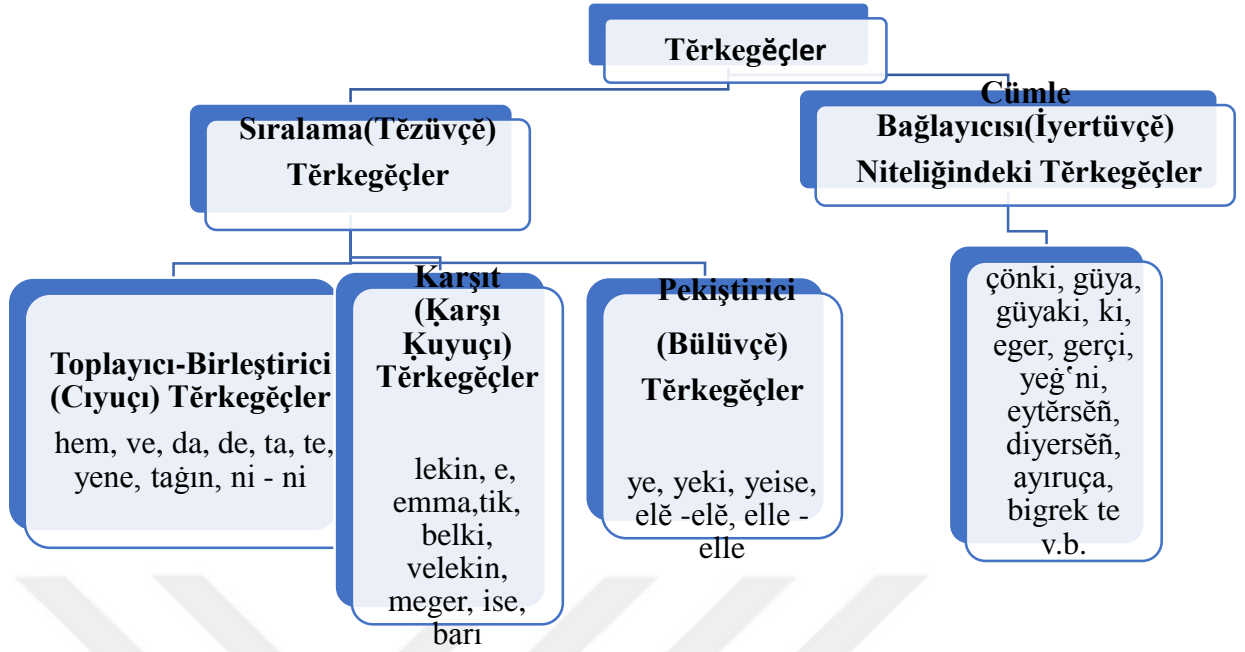
Yardımcı sözcük grupları; semantik olarak doğrudan nesnelere, işaretleri vb. adlandırmazlar, ancak gerçekliğin fenomenlerini temsil ederler. İlişkileri, yani dilbilgisel anlamları (bağlar, tutucular) veya çeşitli anlamsal tonları (parçacıklar) ifade ederler. Nitelikler, sabitleyiciler, parçacıklar farklı değildir, sözcük oluşturucu ve biçimlendirici sıfatlar (morfolojik olarak) bunlara katılmazlar, onlar da, kendi başlarına, cümlenin bir parçası olamazlar (sözdizimsel anlamda). Şekil oluşturucu dilindeki kayıtların özellikleri ve işlevleri Kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlamaya hizmet ettikleri ve aynı zamanda çeşitli ilişkileri ifade ettikleri için zarflara yakındırlar.¹³⁴

3.2.8. Bağlama Edatları- Bağlayıcılar (Tĕrkeğĕçler)

Bağlaçlar, temel işlevi bağımsız kelimeler arasında farklı anlamları ifade etmek, bunları birbirine bağlamak olan destek kategorisine giren sözcük birimleridir.¹³⁵

¹³⁴ Tatar Grammatikası, II. Tom - Morfologiya, s.12.

¹³⁵ A.g.e., s.362

3.2.8.1. Sıralama (Təzüvçə) Bağlaçları

3.2.8.1.1. Toplayıcı-Birleştirici Bağlaçlar (Cıyuçı Tərkegəçlər)

hem, ve, da, de, ta, te, yene, tağın, ni – ni. Mesela;

Minəm barlığıma söyənəç, soqlanıçın bəldərgen **hem** şunıñ bəlen minə de cilkəte, algısıtə torğan balkıışı küzlerənde süngen idə anıñ.

“Benim varlığımla mutluluğunu ve hayranlığını belirten **ve** bununla beni de etkileyen bana ilham veren parıltı onun gözlerinde sönmüşdü artık.” [181]

Tekrarlanan **ne-ne** bağlacı cümlelere inkâr anlamı katar. Örneğin;

E həzər...Narat astında şaytan da üsmi anıñ. **Ni** ülen, **ni** gömbe...

“ Şimdi ise... Çam altında şeytan bile yetişmiyor. **Ne** bir ot, **ne** mantar...” [283]

Toplayıcı, bağlayıcı bağlaçlardan *tağın, tağı, yene(yine), bər-bər, həm-həm* gibi bağlaçlar arka arkaya tekrarlanan eylemlerin tasvirine yardımcı olurlar. M. Galiyev’in bu tarz bağlaçları daha çok uzun hikâye türündeki eserinde kullandığı görülür.

Ak Abağalar’dan örnekler:

Ayrüze, yuq digennə añlatıp, başın çaykadı, kulumı kısıbraq tottı. Apasınıñ bolay da şökketsöz yözə *tağı* da töksəlenəp kitte.

“Ayrüze “hayır” der gibi başını salladı. Elimi sıkıca tuttu. Teyzesinin zaten kılıksız olan yüzünün rengi *daha* da değişti.” [21]

– Nerse, borınıña is kėrdemė? Kėmge arşı barasıñ *tağın*?! – didė de, altıranı, ağarıp alęan yözėn yem’şeytėp kostyum yağamnan ėlektėrėp aldı.

“Etkilendin mi yoksa? Kime karşı geliyorsun *yine*?!- dedi ve titreyerek beyazlaşan yüzünü buruşturup ceketimin yakasından tutuverdi.” [222]

Min şunda ğına Ayrüzenėñ *hem* bu yorttan *hem* minem dön’yamnan bötėnleyge kitüvėn añladım.

“Ben ancak o anda Ayrüze’nin *hem* bu evden *hem* de benim hayatımdan tamamıyla gittiğini anladım.” [210]

3.2.8.1.2. Karşıt Bağlaçlar (Karşı uyucu Tėrkeęėler)

e, lekin, helbuki, tik, fekat’, hetta, emma, meğer, güya, güyaki.

Aķ Abağalar hikāyesinden örnekler:

Ene ul ar yomarlıy da, saķ ına sėltenėp, terezege ıręıta. Tuñęan ölgėdegė abağalar *güya* siskeñėřep uya.

“...İşte o, karı yuvarlıyor ve yavaşça silkelenip pencereye doğru fırlatıyor. Buz tutmuş kısımdaki eğrelti otları *sanki* irkiliveriyor.”

şul süzėnnen soñ yөгėrėp kitse ikėn ul. uvıřıręa, onıtılıręa, kölėřėrge idė bėr. *Emma* Ayrüzenėñ yözė citdilene, min uyımnıñ ıngıa aşmasın tőřėnem. [3]

“ Bu sözünden sonra, koşarak gitseydi o. Keşke bir kez kovalaşsak, her şeyi unutsak, kakhaha atsak... *Ama* Ayrüze’nin yüzü ciddileşiyor, ben düşüncelerimin gerçekleşmeyeceğini anlıyorum.” [7]

Sin bötėn nersege balalarca soķlana alasıñ. Min siña ęaceplenem. Bėraz kızığam da *hetta*.

“Sen her şeye ocuk gözünden bakabiliyorsun. Ben sana hayran kalıyorum, biraz da imreniyorum *hatta*. [7]

Min anıñ küzlerėnde çağılıp ına kitken yeřėrėn sağış, uyan citdilėk kürdėm. *Lekin* ul ozaķķa barmadı. Hem ul tağın sabıy ıyafetėne kėrdė.

“Ben, onun gözlerine yansıyan gizli hüznü, düşünceli ciddiliği gördüm. *Fakat* bu, uzun sürmedi. Ve tekrar o, masum bir çocuğa dönüştü.” [41]

Ul miña küz ofıqların kiñeytöp qarıy. Tağın tağın söyle digen şikellë alar. *Emma* min tıyılıp qalam.

“O, bana göz bebeklerini büyüterek baktı. “Konuşmana devam et” der gibi onlar. *Ama* ben kendimi durduruyorum.” [13]

İndë qazıp bëtëröp kilgende, baz poçmağınnan tamam çëröp, suqkanda çërëgë onlanıp koyıla torğan bağana töbë çıqtı. *Lekin* üzegë çërëmegen, milenöp katқан idë anıñ.

“Kazı işlemleri bitmek üzere iken mahzenin köşesinden tamamen çürüyüp dökülen bir ağaç kütüğü çıktı. *Ancak* onun özü çürümemiş, kuruyup sertleşmişti.” [199]

Eger cirde kēşēden köçlë tērēklēk iyēsē bulsa, ul çitlēklernēñ bērsēnde kēşē utırır idē.

“*Eğer* yeryüzünde insandan daha güçlü canlı olsaydı, o kafeslerden birisinde mutlaka insan olurdu.” [60]

E bēznēn ara?... Bēznēñ yaqınlıq minem balaçaqta qalğandır...

“*Ya* bizim ilişki?... Bizim aramızdaki yakınlık benim çocukluğumda kalmıştır...” [201]

Tik, barı ve ***barı tik (fakat, ama, yalnız, sadece, ancak)*** edatları birbirine bağlı cümlelerde ikinci cümlenin önüne geldiğinde cümleye sınırlama anlamı katar. Örneğin;

Ul başın igen hēlde bik ozaq utırdı, eytērsēñ ul, *barı tik* üzē gēne işēte alğan sērlē moñ te’ēsirēne birēlöp, onıtılıp utıra idē.

“Başını eğmiş bir vaziyette bir süre oturdu sanki o, *yalnızca* kendisinin duyabildiği gizemli bir ezginin etkisinde kalıp kendinden geçmişti.” [233]

Tatar Türkçesinde ***feqat*** bağlacı sıralı cümleler arasında güçlü bir zıtlık, keskin bir sınırlama olduğunda kullanılır. M. Galiyev’in incelediğimiz manzum eserleri ve uzun hikâye türündeki nesir eserinde ***feqat*** bağlacının kullanıldığı cümle örneklerine rastlanmamıştır.

ise bağlacı birbirine bağlı bileşimlerin kendi aralarında sıkı bir bağlantı içerisinde olduğunu bildirir.

Yahtılık töştë *ise*, min terezege kilem, e ul perde artına kërëp yuğala. “Güneş ışığı süzüldüğünde ben pencereye yaklaşıyorum; o, *ise* pencerenin arkasına gizleniyor. [97]

3.2.8.1.3. Pekiştirici Bağlaçlar (Bülüçë Tërkeğëçler): *ye, yeki, yeise, elë -elë, elle - elle.*

Pekiştiri bağlaçlar kendi içerisinde birden çok anlam vermek için kullanılırlar.

1. *yeki, ye, yeise (veya, ya da, yahut)* bağlaçlarla oluşturulan cümlelerdeki parçalarda birine ağırlık verilir ya da herhangi birinin gerçekleşme ihtimali göz önünde bulundurulur.

İhlas küñëlën bëlü öçen këşë bëlen ye açulanışırğa, *yeise* anı kiskën-ñevehflë helge kuyarğa kirek.

“Bir insanın gerçek yüzünü görmek için ya onunla kavga etmek ya da onu zor durumda bırakmak gerekiyor. [69]

2. *elë - elë (kâh - kâh, bër - bër), bër - ber (kâh - kâh, bër - bër)* bağlaçları ikileme şeklinde kullanıldığında olay veya eylemin tekrarlandığı anlamını verir.

Mëne ul qabalana-ğavdarlana elë bër, elë ikënçë papkasın aç.

“İşte o, alelacele *bir o* dosyayı *bir* bu dosyayı karıştırıyor.” [236]

Söylegende, dulğınlanudanmı, avırlığın *elë bër* ayağına, *elë ikënçë* ayağına küçërëp, tirbelëp tora.

“Konuşurken heyecanlandığından mı ağırlığını *kâh* bir ayağına *kâh* diğer ayağına verip sallanıyordu.” [253]

3. *elle - elle (...mı ... yoksa)* bağlacı anlatıma şüphe, tereddüt anlamı verir.

3.2.8.2. Cümle başı edatları (İyertüçë Tërkeğëçler)

Cümle başı edatlarını diğer bağlaçlardan ayırt edebilmek için onların özelliklerini net bir şekilde anlayabilmek gerekir.

Dilde ayrı bir söz grubu olarak değerlendirilmeyen sadece söz dizimsel olarak giriş sözler (cümle başı edatları) olarak kullanılan sözler vardır. Bu sözlerin Türkiye Türkçesindeki karşılığını M. Öner cümle başı edatları olarak adlandırmıştır.¹³⁶

¹³⁶ Öner, 1998, s.17.

Tatar Türkçesi'ndeki belli başlı cümle başı edatları şu şekildedir: *çönki, güya, güya ki, eger, gerçi, yeğ'ni, eytersëñ* “*sanki, adeta*”, *diytersëñ, ki, dörësregë* “*daha doğrusu*”, *başlıca* “*genelde*”, *ayırucha, bigrekte* “*özellikle, ayrıca*”, *nik diseñ, nik digende, ikëñçë törlë eytkende* “*başka bir deyişle*”, *citmese* “*üstelik*” v.b.

Bu tür edatlar, M. Galiyev tarafından bol kullanılmıştır:

Seyir yaqtılık eşçende şehir, sulışın kısıp, bötën kürëñşlerë bëlen torataş-cansız kala. *Eytersëñ* min kēşelerë taşlap kitken bōten ğasır ilëne kilëp çıķķanmın.

“Tuhaflık bir parlaklık içeresindeki şehir, nefesini tutup tüm manzarasıyla cansız kalıyor. *Sanki* insanlar tarafından terk edilen başka bir yüzyılın ülkesine gelmişim gibi.” [169]

Dinaranıñ terezesë boyıgıp kalğan kēbëk. *Eytersëñ* tereze öy hucasınıñ hōlık-haletën çağıldırıp tora.

“Sanki Dinara'nın penceresi hüzünlenmiş. *Adeta* pencere ev sahibinin ruh halini yansıtıyor.” [176]

Hatın-kız, şul perdenë açarğa tēlep, ürtēle-ürtēle yarata. *Eger* sērlēlēğēñnē yuğaltasıñ, açılasıñ iken – ideal buludan tuqtıysıñ.

“Kadınlar ise; o gizemli perdeyi açmakta ısrar etmeni sever. *Eğer* gizemliliğini kaybedersen, kalbini açarsan, mükemmel olmaktan uzaklaşırsın.” [216]

Kızıl telgeşlerën yafraq astına çiye kuvaķları, tōngë yañğırdan soñ tağın da ağarıp kalğan kayınnar, küpērëp torğan kereşkeler (bir tür ağaç adı) kiyērēlēp sulış ala. *Güya* tabıgat' çışēñëp taşlaşan.

“Kızıl salkımların yaprakları altına gizleyen kiraz çalılıkları, gece yağmurdan sonra daha da beyazlaşan kayınlar, kabarık kereşkeler *güya* üzerinden her şeyi atmış gibi derin bir nefes alıyor.” [270]

Tik, hem, feķat' edatları kendi anlamlarını kısmen koruduklarında zıtlık bağlacı görevini de üstlenirler.

Avıl umartalık sıman. *Tik* kēşeler oça ğına almıylar. “Buradan köy bir arı kovanına benziyor *fakat* insanlar uçamıyor.” [190]

Daniyar! Gõmumen, ul eybet kēşē. *Tik* eybetlēğēn şēhēs bularağ kūrsete gēne bēlmi.

“Daniyar! Genelde o iyi bir insan *yalnızca* bir birey olarak iyiliğini nasıl göstereceğini bilmiyor.” [247]

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde yan yana kullanılarak anlamı pekiştiren *hem, ve, da, de, ta, te, yene; zıtlık bildiren e, lekin, ħelbuki, tik, fekat’, ħetta, emma, meğer, güya, güyaki ve cümle başı edatı niteliğindeki çönki, güya, güya ki, eger, gerçi, yeğ’ni, eytērsēñ “sanki, adeta”, diyersēñ, ki, dōrēsregē “daha doğrusu”, başlıca “genelde”, ayırıça, bigrekte “özellikle, ayrıca”* gibi edatları sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Yazar, cümleler arasında güçlü bir zıtlık, keskin bir sınırlama olduğunda daha çok tercih edilen *fekat’* bağlacını eserlerinde kullanmamış; *ise* bağlacının kullanımına ise sınırlı sayıda örnekte rastlanılmıştır.

C. Modal Kelime Türleri

Bu gruba; bildirme (heberlēk) sözler, cümle sonu edatları (kisekçe) ve ünlemler (ımlıklar) dâhil edilir. Bu sözcük grubu, anlambilimsel ve dilbilgisel doğası gereği ilk iki grupta yer alan sözcük gruplarından biraz farklıdır. Anlambilimsel yönden ünlemler ve yansıma sözcükler, aynı olayları bildirir, fakat onlar bağımsız kelimelerin aksine, olayları kısa bir şekilde, yani duygu ya da benzerlik yoluyla ifade ederler. Onların nominatif bir işlevi yoktur. F. Hisamova’ya göre bu kelime gruplarının dilbilgisel tarafı da spesifikdir: ünlemler tek başına cümlenin ögesi olmazken yansıma sözcükler kendi başlarına cümlenin ögesi olabilir.¹³⁷

3.2.9. Bildirme Sözler (Ĥeberlēk Süzler)

Tatar Türkçesinde bir cümlede *mõmkin, yarıy* (olur, olmaz, olabilir), *kirek* (yapmanız gerekir -yapmalısınız, yapmanız gerekir), *bar* (var), *yuk* (yok) sözcükler genellikle haber bildirirler. Gıybad Alparov, Türkoloji tarihinde *kirek, tiyēş, mõmkin, bar, yok* kelimelerinin ayrı bir grup olarak ele alınması gerektiğini savunur ve bunlara *heberlēk süzler* “bildirme sözler” denilmesini önerir.¹³⁸ Tatar Türkçesinde sık kullanılan bu tür haberlik sözler, M. Galiyev’in incelediğimiz eserlerinde de çokça yer almıştır.

¹³⁷ Safiullina ve Zekiyev, 2006, s.310.

¹³⁸ Tatar Grammatikası, II. Tom - Morfolojiya, s.323.

Eserlerden örnekler:

Çıyaş nurın tarqatsañ, anda qara tös *yoq* bit. Çara çeçekler de cirde *yuk*. Çara tösne kışe üze uylap tapqan...

“Güneşin nurunu incelediğinde, onda kara rengin *olmadığını görürüz*. Üstelik kara çiçekler yeryüzünde de *yoktur*. Kara rengini insan kendisi icat etmiştir...”[12]

Eyde, minë ozatıp kuy. Seminarğa ezërlenesëm *bar*.

“Haydi, bana eşlik et, seminere hazırlanmam *gerekıyor*.” [25]

İkënçe bër vaqıt muzıqant kostyum yaqasın eylendërëp kürsettë, anda znaçoklar iken. Herbërsenëñ üzene küre bülek itelü tarihı *bar*.

“Başka bir zaman müzisyen kostümünün yakasını çevirip arkasına takılı olan rozetlerini gösterdi, her birinin kendine göre hediye ediliş tarihi *var*.” [40]

Leniza minëm uça këçkëne gëne hat saldı. Söyleşünë “keğaz‘leştërërge” yaratam, “tarih” öçen *kirek*, di ul.

“Leniza, avucuma küçücük bir mektup sıkıştırdı. Konuşmayı “kayda almayı” seviyorum, “tarih” için *gerekli* diyor, o.” [46]

Sin elë yeş‘, ekrënlep üzeñdegë mömkinlëklernë açarsıñ. Mëne busı *yarıy*.

“Sen daha gençsin, zamanla kendindeki yetenekleri keşfedeceksin. İşte, bu *olabilir*.” [55]

Yukarıda bahsedilen bildirme sözlerin dışında, *eyë “evet”, elbette “elbette”, dörës “doğru” dörësten de “gerçekten de, hiçşiksöz “şüphesiz, mutlaka”, nigëzde “aslında”, çınlıkta “gerçekte, aslında”, çınlap ta “gerçekten de”, ihtimal “muhtemelen”, möğayën “galiba”, nihayet’ “sonunda”, dimek “demek”, yuğıyse “yoksa”, gadette “genelde”, gomumen “genellikle”* gibi sözler de bildirme sözler olarak kullanılır. Mesela;

Şehernë estetik yaqtan maturlav bërënçe planğa küçeçek. *Dörësën eytkende*, bu turıda büğen uylanılmıy hem bërnerse de eşlenmi diyü hata bulır.

“İşte bundan sonra artık şehri estetik yönden güzelleştirmek ön planda olacak. *Doğrusunu söylemek gerekirse*, bunun üzerine günümüzde düşünülüyor ve bir şey de yapılmıyor demek yanlış olur. [58]

Öyaldı artınnan saķ kına basıp baķçaġa kērdē̄m de kirte aŗa uramġa sikērdē̄m.
Nihayet’, min cil kē̄bē̄k irē̄klē̄!

“Evin arkasından dikkatlice parmak uçlarıma basa basa bahçeye çıktım ve çitin üzerinden dışarıya atladım. *Sonunda*, rüzgâr gibi özgürüm!” [31]

Miña Ayrüze’nin yeneşemde buluvı can tınıçlığı bire. Lekin ozaķķa tūġē̄l. *İhtimal*, Ayrüze’nē̄n ütkenē̄n saġınamdır min.

“Ayrüze’nin yanımda olması bana huzur veriyor. Fakat uzun sürmüyor. *Belki* de, Ayrüze’nin geçmişini özlüyorumdur, ben.” [26]

– Sin mine yarattın, e iptē̄ş ite almadıñ. *Eyē̄*, yaratı üttē̄ bē̄zden, Daniyar. [27] “ – Sen beni sevdin, fakat arkadaŗ edinemedin. *Evet*, aşk geçti gitti bizden Daniyar.

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde *kirek* (yapmanız gerekir -yapmalısınız, yapmanız gerekir), *bar* (var), *yuk* (yok) sözcüklerle yapılan bildirme sözlerin yanısıra *eyē̄* “*evet*”, *elbette* “*elbette*”, *dō̄rēs* “*doġru*” *dō̄rē̄sten de* “*gerçekten de*”, *ihtimal* “*belki de*, *hiçşiksē̄z* “*ŗū̄p̄hesiz, mutlaka*”, *nigē̄zde nihayet*’ “*sonunda*”, *ġadette* “*genelde*”, *ġomumen* “*genellikle*” gibi sözler le yapılan bildirme söz örneklerine de sıkça rastlanılmıŗtır.

3.2.10. Cümle Sonu Edatları (Kisekçe)

1. *ġına/ġē̄ne; kına/kene* (sadece, ancak, yalnız, -ca/-ce) edatları baġlı olduġu söze sınırlama anlamı katar:

Tō̄n. Tavlar. Sirpē̄lē̄p isedē̄r.

Gece. Daġlar. Serpilip esiyor.

ġalemi ciller **ġē̄ne**.

Sadece âlemi rüzgârlar. (*Heyat*)

Min bē̄r kō̄liñ barı... Çaban *ġına*,

Ben ancak bir kulum...**Sadece** çoban

Süz artınnan ersē̄z çabam *ġına*.

Sözün peşinden arsız**ca** koŗan. (*İlham*)

Meŗē̄katlē̄ çuvar uram.

Meŗē̄kkatli karmaŗık sokak

Yalkāv *ġına* kârlar tō̄şe.

Tembel**ce** kârlar yaġıyor

Ütken ğasır buylap baram.

Geçmiş asır boyunca gidiyorum.

(Ütken Ğasır Buylap Baram)

–Sin cir kēşēsē tūğēl, Daniyar. Minēm ğadi **ġēne** avılda, ğadi **ġēne** bēr öyde tınıç kına yeşisēm kile.

“Sen bu Dünyanın insanı değilsin, Daniyar. Ben **sıradan** bir köyde, **sıradan** bir evde huzur içinde yaşamak istiyorum.” [17]

E ul ekrēn *ġēne* söyli, üzēnçe añlata, işandıra. “O, ise yavaşça konuşuyor kendince açıklama yapıyor, inandırıyor.” [186]

Bazı durumlarda ise *ġına-ġēne/ kına-kēne* edatı açıkladığı sözün anlamını güçlendirir. Örneğin; Şul baġanaġa kadelel *ġēne*, az kıldı bit, adımnar *ġına*! “O, direġe kadar azıcık kaldı ki *sadece* birkaç adım.” [188]

2. *indē* (yahu, artık, nasıl olsa, elbet, herhalde, ya, be, pek vs.) edatı emir kipi yanında kullanıldığında rica, yalvarma anlamı verirken; hikâye fiilin yanında, zaman; isimlerin yanında kuvvetlendirme anlamı katar.

Bir işi tespit eden hüküm cümlelerinde ise *indē* Türkiye Türkçesinde pek zayıf bir elbet zarfı ile karşılanabilir.¹³⁹

–Min ağaçlar ışığında utırġan tanış öy yanına kilēp citkende, yañġır tuġtaġan idē *indē*.

“Ben ağaçların gölgesinde bulunan tanıdık evin yanına geldiğimde yağmur *artık* durmuştu.” [174]

Adaşıp kılġan soñġı tamçılar ġına onıtķanda bēr tamıp kuya. Kükrevler *indē* yırakta.

“Sadece yolunu kaybeden son damlalar ara sıra damlayıveriyordu. Gök gürültüsü *artık* çok uzaklarda...” [174]

– Kızıķ kına, çeçek çeçek *indē* ul, üsēmlēk, – di. [12]

“– Komiksin, çiçek çiçektir nihayetinde, bir bitkidir, dedi.”

¹³⁹ Çaġatay, Saadet, “Kazan Lehçesinde İNDİ”, Jean Deny Armaġanı, TDK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, s. 71-75.

indě edatı ve *-çı/-çe* eki de emir kipi fiiller yanında rica anlamını içerir.

M. Galiyev'in incelediğimiz eserlerinde bu tarz kullanıma pek rastlanmamıştır.

3. *nek'* (*tam, adeta, sanki*) edatı, isimlerin önüne gelir ve isimlere açıklama ve pekiştirme anlamı katar:

Atlı, üz şevlesene qarap, başın çaykap kuya. “*Nek'* şürelë töslë”.

“At arabacısı, kendi gölgesine bakıp ara sıra başını sallıyor. “*Tam* bir şureli gibi.”
[271]

4. *-dır/-dër* edatları eklendiği sözlere belirsizlik, şüphe, ikilem anlamı katar.

Belki elë, özdërmegendër, cerehetlengendër gene ...

“Belki henüz kaptırmamıştır, sadece yaralanmıştır ...” [188]

Belki, üzënëñ beğirën açıp taşlar minutnı ozaq kötkendër, andıy kēşënë ezlegendër.

“Belki kendisinin bastırılmış duygularını paylaşmak için uzun süre bu anı beklemiştir, o insanı aramıştır.” [235]

5. *elle* edatı, cümlede tek başına gelirse ikilem, belirsizlik (belki, yoksa, kâh.) anlamında; *mi- mē* soru edatıyla kullanıldığında, tahmin, farazi gibi anlamlar verir.

Eserlerden örnekler:

Baylar kayda saklıy iken Zenginler nerede saklıyor acaba

Bezge digen hemërlernë? Bizim olan içkileri?

Ħannar **elle** ülni **miken**? Hanlar **yoksa** ölmüyor **mu**?

(*Ütken Ħasır Buylap Baram*)

6. *bit* (ya, tabi, elbet, ki, daha, üstelik, işte), *iç* (ki), *la, lebasa* (tabi, ya), edatları cümleye açıklama, hatırlatma, tasdik gibi anlamlar katar. Bu tür edatların, M. Galiyev'in daha çok nesir türündeki eserlerinde bolca kullanıldığı tespit edilmiştir.

– Çeçeklernë özmiçe, çitten gëne qarap soqlanırga da bula *bit*.

“– Çiçekleri koparmadan uzaktan da izlenebilir *tabi*.” [10]

– Miña qalsa, çeçekler cirden şıtıp çıqqan qoyaş nurları siman. Qoyaş nurın tarqatsañ, anda qara tös yoq *bit*.

“Bana göre, çiçekler topraktan filizlenen güneş ışıklarına benzer. Güneşin nurunu incelediğinde, onda kara renk yok *ki*.” [12]

Bëraz kitüge, ëndeşse iken, bötënësë de üz urınına kıaytır idë *bit*, digen uy cannı tırnap aldı.

“Biraz uzaklaşınca, seslenseydi her şey de eskisi gibi olurdu *elbet*, denen düşünce kalbimi parçaladı.” [181]

– Min ülerge cıyınmıym *iç*. Ülëp këne bötën nersedən azat bulasıñ.

“– Ben ölmeye hazırlanmıyorum *ki*. Ancak ölünce her şeyden kurtulursun.” [220]

– Kıara elë, bëznëñ rigëñiñ kıapkıa bağanası *bit* bu, ulım, elë de ıtëterlim, ekemet yuvan, kıolaç citmeslëk iyë.

“– Bakar mısın, bu bizim dış kapının direği ya oğlum, hâlâ da hatırlıyorum. İnanılmaz kalınlıktaydı, kulaç yetmezdi.” [199]

Bu bit sinë kümëp kite torđan

Budur seni gömüp giden

Gadël taşkın, izgë đarasat.

Adil taşkın, ilahi fırtına.

şuşı đanimetten taptalıp bër

Bu đanimetten bir kez ezilip

Köçsëz kıalu beđët *lebasa*

Güçsüz kalmak mutluluktur *elbet*. (*İlham*)

7. *elë* edatı cümle başında ve ortasında kullanıldığında “hâla, henüz” anlamı verirken, emir kipi ve fiillerin yanında kullanıldığında ise istek, rica anlamı içerir.

Eserlerden örnekler:

Yuq! Monda tormış. Min barıp citesë töbekte, yañgır şıyrıdap yavğan tübe astında *elë* yoqlamıylar.

“Hayır! Hayat burada. Gitmek istediğim bölgede yağmur şıyrıtsısı duyulan çatı altında *henüz* uyumuyorlar.” [169]

Min aña bağışlap şıgır’ çığardım. *Tıñlap kara elë*, sinëñ toyımıñ bar.

“Ben ona ithafen bir şiir yazdım. *Dinler misin*, sen şiirden anlarsın.” [37]

Köymedegë vaqıyğadan soñ bëznëñ yün’lep söyleşken yuq idë *elë*.

“Teknedeki olaydan sonra doğru düzgün konuşamamıştık *henüz*.” [212]

– Bëz Daniyarıñ kılğan eşlerën de onıtıp bëtërmik *elë*, iptişler.

“– Biz, Daniyar’ın çalışmalarını da unutmayalım, arkadaşlar.” [247]

8. **uq, ük** edatı, cümlede yüklem veya fiilimsi öbeğinde fiilin zamanını bildiren zarflarla birlikte kullanılarak, zarfın bildirdiği zamanı “tam, hemen” anlamıyla kuvvetlendirir.¹⁴⁰

Bëz de, kön’yaqta, këm de balsa eybërëñe kızığı iken, anı şunda *uq* bülek iteler. [40]

“Bizde, güneyde birileri senin bir şeyine imreniyorsa, onu *hemen* hediye ediyorlar.”

Tatar Türkçesinde **uk /ük** edatı, fiilimsilerden sadece zarf fiil şekillerinden sonra gelerek bu zarf fiil şekillerinin bildirdiği anlamları kuvvetlendirir.¹⁴¹

Aq Abağalardan örnekler:

Bu yolu indë kigëzdëm de sederlerën qaptırıp *uk* kuydım.

“Bu defa artık giydirdim ve düğmelerini *bile* ilikledim. [71]

Bolay *uk* pessimistik tügël, lëkin moña oñşaşlı fikër çığaruçılar bar.

“ – Bu kadar karamsar olmasa da böyle düşünenler de var.” [78]

¹⁴⁰ Şahin, Erdal, “Tatar Türkçesinde Uk/Ük Kuvvetlendirme Edatı”, Türk Dünyası Araştırmaları, sa.180, 2009 s. 203-214.

¹⁴¹A.g.e.

3.2.11. Ünlemler (İmlıklar)

İnsanların ansızın beliren türlü duygularını (kızma, korkma, acıma, sevinme, şaşma) anlatmaya yarayan, çağrı, buyruk, yasaklama vb. belirten, tek başına tümce oluşturabilen sözcük türüdür.¹⁴² Tatar Türkçesinde ünlemler iki gruba ayrılır:

3.2.11.1. Duyguları yansıtan ünlemler (Ėmontsional' İmlıklar)

1. Sevinç, mutluluk, şaşkınlık, hayranlık, güçlü dilek, istek ve arzu, memnuniyet gibi hisleri bildiren ünlemler): *i* “ey/hey”, *o* “o”, *u* “u”, *ay* “ay”, *ey* “hey”, *oy* “oy”, *iğ* “ah”, *ēğ* “ah”, *uğ* “oh”, *hu* “hu”, *huu* “huu”, *oho* “oh”, *ih* “oh be” (evet), *ihhi* “he, hu”, *vey* “vay”, *aba* “abov”, *ehe* “işte, o”, *uhu* “uhu”, *ura* “oleyy”, *abav* “abov”, *ebev* “abov”, *i-i* “ey-ey”, *o-o* “oo”, *ay-y* “ay-ey”, *ay-ay* “ay-ay, uy-y-y”, *ayyay* “ay ya”, *ey-i* “ey-ye”, *ha-ay* “ha-ay”, *ay-hay* “hay Allah”, *iğ-ma* “Aman Tanrım” v.b.

Utırışıp bētkennē tınıç kına kötēp tordı da: – Samat İhsanoviç bula almıy, avırıy, didē. Şul mel Leniza “Ura!” dip kışkıırıp cibermesēnmē. [48]

Herkesin yerine yerleşmesini sakince bekledi ve:

– Samat İhsanoviç olmayacak, hastalanmış, dedi. O anda Leniza “Yaşasın, oley” diye çığlık atmasın mı?

2. Yorgunluk, sızlanma, acıma, keder ve endişe, hasret, pişmanlık hislerini bildiren ünlemler. *i* “ey”, *ay* “ay”, *ey* “ey”, *ah* “ah”, *ağ* “ah”, *iğ* “ah”, *uf* “of”, *uy-y* “ay-ye”, *uf Alla* “of Allah’ım”, *hay* “hay, hay aksi”, *hey* “hey”, *ay-hay* “ay...ya”, *ay Alla* “tüh pişmanlık”, “ay Allah’ım”, *ey Hoday* “ey Allah’ım”, *ğodayım* “ey Allah’ım”, *yarlıkağın* (Beni bağışla! v.b.)

Malay, anı şēltelep, tayağın bolğıy...İğ, ħezēr şul malay bulsañ idē.

“Çocuk, ona kızarak sopasını sallıyor...Ah! şimdi o çocuğun yerinde olsaydım. [248]

Daniyar, ciñēl, te’ēsirlē hiske birēlēp, atının başın söygendey itte. Salkınça dımsu borının sıypadı. Zur küzlerēne tēkelēp qaradı. “İğ añlamıysıñ siñ, moñsu küz!”

¹⁴² Tatar Grammatikası, II. Tom - Morfolojiya, s.415.

“Daniyar, hafif ve heyecanlı bir hisse kapılarak atının başını sevmiş gibi yaptı. Soğuk, nemli burnunu okşadı. İri gözlerine dikkatle baktı. Hey, anlamıyorsun sen, hüznünlü göz!” [288]

– Ay-hay, ul ikē ētajlı dvorēts bēlen kēm gēne idare ite alır?

“–Bilmiyorum, bu iki katlı sarayı kim idare edebilir?” [279]

3. Kızgınlık, azarlayıcı, rencide edici yakınma ve hayıflanma bildiren ünlemler: u-u “u -u”, aḥ “ah”, ēḥ “eh”, ha-he “ha-hı”, he “he”, hı “hı”, ay “ay”, aḥ “ah”, uḥ “oh”, abay “abov”, ay-yay “ay...ya” ay-hay “hay Allah/eyvah”, pıçağım kērgērē “Allah belanı vermesin”, leg ‘net tōşkērē “Allah kahretsin!”, beddoğa suksın “beddua tutsun”, kaḥer suksın (kahretsin), kaḥer suḳḳırı “lanet olsun!”, yōzē ḳara bulsın “yüzü kara olsun!” v.b.

– Da, brat, yaḳında gına ŧehir tōzelē baŧlav miña bela buldı bit, ey.

– Evet, kardeşim, buraya yakın bir yerde ŧehir inŧaatının baŧlaması benim için tam bir felaket oldu ya! [285]

4. Aldırış etmeme, yok sayma, nefret etme, tikslenme, iğrenme, aŧağılama, küçümseme, ironi bildiren ünlemler: ē “ya”, e “eh”, ēḥ “eh”, ha “ha”, he “he”, hey “hey”, ey “ey”, fī “of”, fu “ıyy”, tḫü “tu-u, tü-ü sana”, ihi “he, hmm”, ay-hay “Hay Allah”.

– Yarağan, yarağan,-di min kürsetken çirden tōyedēñmē?

– Ihı ...

“Olmuş, olmuş” diyor. Benim gösterdiğim yerden mi yükledin?

– Hmm... [273]

5. ŧüphe, tahmin, hatırlama, inanma ve onay bildiren ünlemler: e, ey, ay-hay “Allah Allah”, m-mm, im-m-m “yaaa”, vallahi, billehi h.ḫ. e ey, imm, (ee sonra) vallahi, billahi.

Bērazdan ul baŧın küterdē de ḳayğılı yılmayıp (eyyē, eyyē, kēŧē ḳaysı çakta ḳayğılı yılmaya da)... “Bir süre sonra başını kaldırdı ve üzgün bir ŧekilde gülümsemeyle (evet, evet insan bazen hüznünlü de gülümser.)” [233]

Hetêrlisênmê, bêznêñ oçta yöz yeşer Maciyan ebi bar iyê. Qayçan tuğanlığın, üzê tügêl, qartlar da hetêrlemegendêr, mögayên. Mêne şul ebi namazlık östênde könner buyı disbê tartıp utırır idê. Üzê gël bër kelimene qabatlar: “*Ya Allam, ya Allam...ya Allam...*”

“Hatırlıyor musun bizim sokakta yüz yaşında bir Maciyan nine vardı. Ne zaman doğduğunu sadece kendisi değil yaşlılar da hatırlamamıştır muhtemelen. İşte, o nine seccade üzerinde günlerce teşbih çekerek otururdu. Her zaman bir kelimeyi tekrarlar. “*Ya Allahım...Ya Allahım...Ya Allahım...*” [282]

6. Merhabalaşma, vedalaşma özür dileme, teşekkür etme anlamları içeren ünlemler: nihel “nasılsın, hâlin nasıl?”, isenmê “merhaba”, isenmêsêz “merhabalar, iyi misiniz?”, savmı “nasılsın?”, huş “hoşça kal”, isen bul “sağlıkla kalın!”, sav bul “hoşça kal”, sav bulıgız “vedalaşmak”, heyêrlê kiç “hayırlı akşamlar”, rehim itêgêz “buyurunuz, hoş geldiniz”, rehimet “teşekkür etmek” v.b.

– Ye, sav bul, eksstudent, kūrêşêrge yazsın, ozata baralmam indê, – didê de çıgıp kiterge aşıqtı.

“-Peki, hoşça kal eski öğrenci, görüşmek dileğiyle. Kusura bakma yolcu edemem dedi ve aceleyle çıktı. [291]

3.2.11.2. İstekleri Bildiren Ünlemler (İmpêrativ İmlıklar)

1. Seslenmeyi, hitap etmeyi, müracaat etmeyi belirten ünlemler: “ey”, ya “ya, ay “ay”, ey, hey “hey”, heyt “hey”, eydelê “haydi” v.b.

– Ye, sav bul, eksstudent, kūrêşêrge yazsın, ozata baralmam indê, – didê de çıgıp kiterge aşıqtı.

“-Peki, hoşça kal eski öğrenci, görüşmek dileğiyle. Kusura bakma yolcu edemem dedi ve aceleyle çıktı. [291]

2. Emir, buyruk, çağırma/davet etmek, talep etmek, yasaklamak, uyarı anlamlı ünlemler: çü, ts, tss, sss, ş-ş, ı-s, eyde, eydük ş-ş-ş, hişt “birine seslenmek” vb.

– Eyde, miña kêrik elê, – dide muzıkant boyırğan tavış bēlen. Anıñ êlêkkêgê vayımsız kıyafetêññ êzê de qalmağan idê.

“Müzisyen emrivaki bir ses tonuyla “Haydi, odama geçelim” dedi. Onun ilk zamanlarki vurdumduymaz halinden eser kalmamıştı.” [229]

–*Eydelě*, süne bargan řemněň utı yaňa řemge alınsın,– dip, ryumkasın küterdë.
Çekëřtërgen vaııtta anıň ıul ıaltıravı ryumkalar zëngëldevëne küçtë.

“ –*Haydi*, sönmek üzere olan mumun ateşi yeni mumu ateşlesin, deyip bardağını kaldırdı. Tokuşturma anında onun elinin titremesi bardakların ıınlamasına geçti.” [232]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT VE ÜSLUP İLİŞKİSİ

Her yazar ve şair herkes gibi hayat kazanında kaynarken, toplumda olan olaylar, değişimler ve keskin çatışmalarla da yoğrulur. Fakat yazar ya da şair, sıradan kişilerden farklı olarak edebi eserlerde gerçek varlığa benzeyen yeni dünyalar tasavvur ederler. Edebi eserlerdeki hayat okuyucuya sözler yardımıyla ulaşır. Bir şair, duygu ve düşüncelerini kendi milletinin fertlerine ancak dil aracılığıyla ulaştırabilir. Dilde iletişimin çaresi ve vazgeçilmez unsuru ise sözdür. Söz, kişilerin hayat tecrübesini sanatlı fikir düşünme ustalığını, estetik terbiyesini özünde saklar. O, kuşaktan kuşağa aktarılan ruhi zenginliği kendisinde bulunduran canlı bir varlıktır. Eserde tasvir edilen hayatın tüm incelikleri ancak söz aracılığıyla göz önüne canlandırılabilir. Eser kahramanlarıyla birlikte yeri geldikçe sevinilir bazen ise üzülmür ve öfkelenilir. Bunların hepsi de sözün gücünü, kudretini gösterir.

Bilindiği üzere edebiyat, sözle tasvir yapan bir sanat türüdür. Her yazar ya da şair bu yöntemi kendince, söz hazinesinin zenginliğine ve dünya görüşüne göre kullanır. Bu açıdan da yazarlar birbirinden ayrılırlar. Biz söz sanatlarına bakarak her yazarın yaratıcılığı, üslubu hakkında bilgi edinebiliriz. Yazar benimsediği imajları aracılığıyla söylemek istediği fikrini, okuyucuya ulaştırmak için sözleri tam doğru ve anlamlı seçer. Araştırmacılar, sanatçının yazdıklarını okurun doğru anlayabilmesi için sözün anlamını, anlam çeşitlerini, onun başka sözlerle bağlantısını ayrıntılı öğrenmenin gerekliliğine dikkat çekerler.

Dilin sözlük hazinesi de fonetik, gramatik ve sentaksik yapılışı da üslupbilim imkânları da eser örgüsünü oluşturmada yani sanatlı tasvir yapmada aynı derecede önemlidir. Ancak bu kategorilerin tasvir yapma imkânlarını birbirinden ayırmadan sadece araştırmak en güvenli yol sayılır. Ancak, dil dallarının bir tasvir yöntemi olarak faydalandığını göz önünde bulundurmalı ve onları her birinin özelliklerini öğrenmeliyiz. Çünkü dil dallarının her birisi sadece kendisine has olan çeşitli meseleleri araştırır.

Her dildeki söz hazinesinin tasvir yapmadaki katkısını araştırdığımızda, birinci sırada yazarın özel yaratıcılık üslubu, ayrı sözlerin seçimi, onların kendine özgü kullanışı

incelenir. Lakin dilin üslubunda temellenip oluşan tasvirler, çoğunlukla sözlerin bağlanması ve cümle dizilişi vasıtasıyla öğrenilir, yazarın ritmik süsünü kendi eserinde nasıl yerleştirdiği yoğun bağlamda araştırılır.¹⁴³

Edebi eserin dili araştırılırken çalışmaya söz varlığından başlamak biraz daha kolay sayılır. Dilin söz varlığı oldukça karmaşık bir olaydır. Onun sözlük hazinesini çeşitli açılardan öğrenmek gerekir.

Yazma dilini de konuşma dilini de araştıran ortak sözlük merkezini teşkil eden umumi halk kullanımındaki sözlerden başka, dilde sadece ayrı bölge insanları tarafından anlaşılan mahalli sözler (dialektizmler), eskimiş tarihi sözler, yenilikçi sözler (neologizmlar), çeşitli yabancı dillerden giren alıntı sözler vs. tabiatları itibarıyla birbirlerinden epey ayrılırlar. Sözler anlamları ile de birbirine benzeyen; müstakil ve bağlayıcı sözler, açık ve soyut anlamdaki sözler, sadece nesne ismi olan yalın anlamlı sözler olarak tasnif edilir. Bunların hepsi de kendi yaşayan tasvire farklı tesir eder ve tasvir sözün iç imkânlarının etkisinin nasıl olmasına bağlı. Buna göre de herhangi bir eserin dilini öğrendiğimizde ilk olarak kullanılan sözleri dilbilgisi yönünden değerlendirebilmek çok önemlidir.

İkinci olarak söz ile resim yapma da şiir metninin nasıl olduğu da çok önemli. Eserin türü, tasvirlenen olaylara yazarın bakış açısına ve tabii ki yaratıcılığının nasıl olduğuna baktığımızda söz ile tasvir etmenin imkânlarına çeşitli özellikler eklenir.

Dil birimi olma yönünde tam değerlendirme alan sözlü edebi eserlerdeki imajlar sistemine bağlayıp poetik yönden öğrenmeye başlayınca, sözün anlam içeriğinde çeşitli dallanma, değişimler oluştuğunu görmeye başlarız. Söz sanatlarını tasvirlemede bu değişimler önemli rol oynar. Buna göre de edebiyat örgüsündeki sözleri daha açık şekilde düzene koyup öğrenmek daha faydalı olur.

Sanatlı tasvirde kullanılan sözleri Helef Kurbatov *Süz Sengatë* “Söz Sanatı” adlı kendi çalışmasında 4 gruba ayırır.

1. Leksik Üslup: (Eş Anlamlılar-Zıt Anlamlılar)
2. Genel Tasvirler: (Benzetme, Metafora)

¹⁴³ Hujanbërdiyëva, Çulpan. Hesen Tufan İcatının Tël-Stil’ Üzëncelëklërë” www.infourok.ru (15.01.2022)

3. Gramatik Üslup: (Tekrarlar vs.)

4. Fonetik Üslup: (Şiir Ritmi)¹⁴⁴

V. Hakov, *Stilistika hem Süz Sengätë* “Üslup ve Edebiyat”¹⁴⁵ adlı çalışmasında söz sanatlarının, eserin fikir ve estetik yapısını, eserde yer alan insan kadrosunu değerlendirmeye yoğun bir bağlantı içerisinde olduğunu belirtir. Bilim adamı tarafından söz sanatları iki başlık altında incelenir.

1. Sözün mecazi anlamlılığı ve sanatlı kullanışlılığı ile ilgili sanatlar. Onları kendine has özelliklerine bağlı şekilde: sözün anlamını sanatça mecaz-benzetme, olayları betimleme, nesnelere dış görünüşlerini karşılaştırma, nesne ve görüntüler arasındaki ilişkilerin yerini değiştirme, görünüşleri tasvir ile adlandırma, nesne ve görüntüleri canlandırma gibi gruplara ayırır.

2. Söylemin yapısıyla ilgili sanatlar. Bu gibi sanatlar, söyleme anlam yönünden çeşitli değişiklikler katarak, görüntüler arasında eşitlik-zıtlık ve eşitsizlik ilişkisi oluşturur. Bu ilişkileri bildirmek için özel söz sanatları (tekrarlar, istifham sorular vb.) kullanılır.¹⁴⁶

İlida Beşirova *Süz Bëlen Suret Yasav* “Söz ile Tasvir Oluşturma” adlı çalışmasında söz sanatlarını farklı yönden değerlendirir:

1. Anlam içeriğinde duygulu, heyecanlı üslup barındırmayan tarafsız sözler.

2. Anlam içeriğinde duygulu üslup özelliği barındıran sözler.¹⁴⁷

Bu sınıflandırmadan görüldüğü gibi sözün tasvir yapma imkânlılığını öğrenirken, ilk önce onun anlam içeriğinde belli bir tasvirin olup olmadığını tespit etmek gerekir. Bu esasta, sözün tasvirleme imkânı hakkında daha doğru bilgi edinebiliriz. Her kabiliyetli söz ustası, söz ile tasvir yapmada, ondan önce hiç kimsenin görmediği, bilmediği yeni yollar arar ve bulur. İşte buna göre de sözün tasvirleme potansiyelini araştırmaya, sanatçının çeşitli toplumsal olay ve zevklerinden ayrı bakamayız. M. Önal’ın da ifade ettiği gibi bir şairin dil ve üslubu, onun dili, eğitimi, kültürü ve psikolojik yapısı, dış

¹⁴⁴ Kurbatov, Helif, *Süz Sengätë: Tatar Tëlnëñ Lingvistik Stilistikası Hem Poetikası*, Kazan: Meğarif, 2002.

¹⁴⁵ Hakov, Vahit, *Stilistika Hem Süz Sengätë*, Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 1979, s.6-7.

¹⁴⁶ Hakov, 1979, s.7.

¹⁴⁷ Beşirova, İlida, *Süz Bëlen Suret Yasav*, Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı 1974.

dünyaya bakışı vb. unsurlarla ilişkilidir. Bir sanatçının kullandığı sözcüklerin özelliği ve sıklığı şairin maddi ve manevi dünyasıyla yakından ilgilidir.

Dolayısıyla o dönemdeki toplumda sanat eserlerine yönelik yerleşen bakış açılarından ayrı bakmak pek mümkün olmadığından, söz sanatının tabiatında da bu olaylar mutlaka iz bırakmaktadır. Lakin bunların hepsi de söz sanatlarında ayrı bir bireyin (sanatçının) gönül gözü aracılığıyla tasviri düşünce gücü üzerinden yansır. Tasvir yapmada eserin hangi tür de yazılmış olduğu da çok önemli. Her bir türün sadece kendine özgü olan kuralları sözün tasvirleme imkânlarına kendince tesir eder.

Edebi metinler anlam yüklü dile sahip oldukları için içlerinde barındırdıkları imgeler, sanatlar ve mecazlar dolayısıyla günlük konuşma dilinden ayrı bir nitelik taşır. Bu bakımdan, dilde görülen çok anlamlılık, üslubun da önemli bir kaynağı olarak karşımıza çıkar. Edebi eserin üslubu ile onun verdiği zevk doğru orantılıdır. Sanatçının okur ve toplum üzerinde etki bırakması, onun sözcük seçimine ve dili kullanım şekline bağlıdır.¹⁴⁸

4.1. Tatar Türkçesinde Edebi Sanatlar

Çağdaş Tatar edebiyatında edebi yaratıcılığının beklenmedik yeni tasvirler ve söz sanatları bakımından zengin olması yönüyle önemli bir yere sahip olan şair ve yazar Marsel Galiyev'in eserlerinde kullandığı söz sanatları bu bölümde incelenecektir.

4.1.1. Açıklayıcı Sözler (Epitet)

Tatar Türkçesinde tasvir yapmada en aktif kullanılan söz sanatlarından birisi, açıklayıcı söz yani epitetlerdir.

Sufiyan Povarisov'a göre Yunancadan alınan bu söz, isimlerle birlikte kullanılan nesnelerin sıfatını, karakter özelliklerini belirten açıklayıcı sözlerdir. Nesnenin özelliğini belirtmek için bazen tek bir sıfat kullanılır. Bazen de yazarlar eserde mecazi anlamı pekiştirmek ve nesnenin özelliklerini çeşitli yönlerden açıklamak için ard arda gelen ya

¹⁴⁸ Önal, Mehmet, "Edebi Dil ve Üslup", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 36, Erzurum 2008.

da eş anlamlı olarak kullanılan açıklayıcı sözlerden yararlanırlar. Bu özellikleri göz önünde bulundurularak açıklayıcı sözler üç gruba ayrılır.¹⁴⁹

4.1.1.1. Basit Açıklayıcı Sözler (Yalnız Epitet)

yalğız şevle “yalnız gölge” [1]

beğētlē küzler “mutlu gözler” [4]

zifa manara “endamlı kule” [5]

tantanalı toyğı “coşkulu duygu” [6]

önsēz tabiğat “sessiz tabiat” [10]

tın bülme “tenha oda” [26]

yoldızlı kük “yıldızlı gök” [29]

heyērçē İspan malay “fakir İspanyol çocuk” [91]

nefis kullar “güzel eller” [96]

yuvēş borın “ıslak burun” [96]

çista savıt “temiz kap” [96]

yakıtı ut “parlak ışık” [109]

fantastik tös “fantastik renk” [164]

soñğı ütēnēç “son arzu” [166]

narasıy küzler “günahsız gözler” [173]

mazutlı kullar “mazotlu eller” [190]

çiremlē tav “çimenli tepe” [192]

ciñēl gevde “hafif gövde” [194]

turğaylı kük astı “torgaylar (tarla kuşu) uçuşan göğün altı” [200]

yalğız kileçek “yalnız gelecek” [203]

¹⁴⁹ Povarisov, Sufiyan, G. İbrahimov Stilēññ Üzēñçelēklere hem Alarnı Mektepte Öyrenü, Başkort Devlet Universiteti, Ufa 1974, s.33

sade uylar “sade düşünceler” [235]

ěčkě dōn’ya “iç dünya” [235]

ñıklı duslık “gerçek dostluk” [243]

icat kěşělerě “geleceğin sanatçıları” [243]

rehet dulkın “zevk dalgası” [14]

vak taşlar “çakıl taşları” [15]

olı yul “ana yol” [192]

katı şelte “uyarı cezası” [214]

4.2.1.2. Eşit Parçalardan Oluşan Açıklayıcı Sözler (Tiñdeş Kiseklě Epitetlar)

açınuv, izgě nerseně yuğaltu nevmizlěgě “hüzün, kutsal bir şeyi kaybetmenin ümitsizliği” [9]

sěrlě, yeşěren běr kěşě “dikkatleri üzerine çeken gizemli, içine kapanık biri” [20]

allı-göllě balkış “rengarenk hale” [54]

sengat’lě, eştetik kōrılmalar “sanat eseri olan estetik yapılar” [57]

bilgēsēz, yeşěren ömēt “belirsiz gizli bir ümit” [102]

kuyı, ğadetten tış yaqtı tōsler “koyu, olağanüstü parlak renkler.” [164]

akıldan tış, aşkı, tınıç ağım “akıl dışı, gizli ve sessiz bir akım” [177]

tōmse, karañġı çıraylı “sönük karanlık benizli” [205]

iksēz-çiksēz karlı okean “uçsuz bucaksız karlı okyanus” [293]

suzan- kaçça gevde “uzun, zayıf gövde” [222]

dertli, kızu köy “Heyecanlı, coşkulu bir melodi” [213]

bitaraf, kanegat’lenüv toyġısı “memnuniyetsizlik, ilgisizlik duygusu” [177]

isenlěklě- heyěrlě goměr “saġlıklı- hayırlı ömür” [240]

yañalıkkā, kötēlmegen vakıyġaġa susap ukıp yatқан studentlar “yeniliġe, beklenmeyen olaylara susayan öğrenciler” [222]

nezək, ozın barmaklar

4.2.1.3. Geniş Açıklayıcı Sözcükler (Ceyenkë Epitetler)

Farklı yollarla oluşan çeşitli leksik manadaki sözcüklerin bir araya gelmesi neticesinde oluşurlar.

ayaz könde sudağı koyaş şevlesë “güneşli günde, sudaki güneşin gölgesi” [54]

kızıl kıymalı duğağa ëlëngen kınğırav “kırmızı tasmayla koşum yayına sarılı çingirak” [121]

yañğırdan yuvılıp, abstrakt kartınağa evërelgen kino afişaları “yağmurdan ıslanıp soyut bir tabloya dönüşmüş sinema afişleri” [178]

sumka totkan këçkëne gëne malay “çanta taşıyan küçük bir çocuk” [178]

küralmavğa yakın üpkeleüvlë açını hisë “karamsarlık hatta nefretle karışan incinme, acıma duygusu” [180]

söyëneç, soqlanıçın bëldërgen hem şuniñ bëlen minë de cilkëte, algısita torğan balkışı “mutlu olan ve hayranlık barındıran ve bununla beni de etkileyen bana ilham veren parıltı” [181]

kartına urtasındağı yarım yalanğaç hatın- kız surete “tablo ortasındaki yarı çıplak kadın sureti” [163]

açık tereze karşındağı yaran göle yafrakları “açık pencerenin karşısındaki ıtır çiçeğinin yaprakları” [176]

şefek nuri töşëp allanğan tereze “şafak ışıklarının yansıdığı pencere” [193]

balaçaqtan tanış öy isë “çocukluğumdan tanıdık olan ev kokusu” [193]

borıngı ikonadağı obrazlarıñ ilahi cansızlığı “antik ikonadaki tasvirlerin kutsal cansızlığı” [238]

kızıl telgeşlerën yafrak astına yeşërgen çiye kuvakları “çiğli otların üstünde binbir türlü renk” [268]

koyaşta yanıp kuyı çeç töseñe kërgen yöz “güneşten yanıp esmerleşen yüz” [272]

mifik syujetli resëmner cıyılması “mitolojik olaylar koleksiyonu” [247]

kostyumniñ kören töseñe hiç te kilëşmi torğan iskë, tavşalğan galstuķ “takım elbisemin rengine hiç te uymayan eski yıpranmış bir kravat” [73]

töñge ķar balkışınnañ bitlere alsu yanıp torğan kız “karının yansımasından yüzü pembeleşen kız”[102]

berķet bizeklë, yëfek çuķları cilfërdep torğan palas “dizgine ve kayışlara dizilen madeni paralar” [121]

törlë töslër bëlen balkıp yangan töngë şeher meydanı “rengârenk ışıklarla parlayan şehir meydanı” [132]

S. Povarisov ve V. Hakov leksik açıdan ve yapı bakımından ise açıklayıcı sözleri aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırmışlardır:

4.2.1.3.1. İsim+İsim Açıklayıcı Sözler (İsēm+İsēm Epitetlar)

Yalın hâldeki isimlerin yan yana kullanılması sonucu oluşur. Diğer bir deyişle; isim, isimle açıklanır. Yazarlar bu tür açıklayıcı sözlerden faydalanarak az söz ile derin anlamlı tasvirler yapmak isterler.

su astı muzıķası “sualtı müziği” [25]

buydaķ ir “bekâr adam” [72]

balaçaķ dustım, yeş ’lëk dustım “çocukluk arkadaşım, gençlik arkadaşım.” [86]

ciz teñke “madeni para”[122]

kürşë avıl “komşu köy” [188]

telefon baģanaları “telefon direkleri” [188]

aylı yazulı taş “hilal desenli ve yazılı mezar taşı” [203]

yüke isë “ihlamur kokusu” [209]

perde bizeklerë “perde süsleri” [210]

ķuşbuy isë “parfüm kokusu” [220]

fikërler beylenëşë “düşünceler bağlantısı” [223]

cilnëñ itegë “rüzgar eteği” [227]

čěběn boliti “sinek bulutu” [269]

urman karavılçısı “orman bekçisi” [270]

yaran göle yafrakları “tır çiçeği yaprakları”

hatın kız surete “kadınsı suret”

4.2.1.3.1.1. Özel İsimlerle Yapılan Açıklayıcı Sözler (Yalğızlık Süzlerē Bēlen Yasalğan Epitetlar)

Söyēmbike manarası “Süyümbike minaresi” [5]

İdēl buyı “İdil boyu” [5]

Kazan yılğası “Kazan nehri” [7]

Kreml' kūrantını “Kremlin saat kulesi” [35]

Huşbülek bolını “Huşbilek çayırı” [284]

4.2.1.3.2. Sıfat+İsim Açıklayıcı Sözler (Sıfat+İsēm Epitetlar)

zifa manara “endamlı kule” [5]

4.2.1.3.2.1. Nitelik Bildiren Sözlerle Yapılan Açıklayıcı Sözler (Üzēnçelēk Bēldērüçē Süzler Bēlen Yasalğan Epitetlar)

kipken yafrak “kurumuş bir yaprak” [2]

dımlı kēfrēkler “buğulu kiprikler” [2]

malahaylı üsmēr “genç bir delikanlı” [3]

sığılmalı gevde “esnek vücudunu” [4]

zifa manara “endamlı kule” [5]

tüm- tügerek salavat küpērē “yusuvarlak gökkuşağı” [54]

fantastik tös “fantastik renk” [164]

yalanğaç hatın- kız surete[163]

açık tereze “açık pencere”[176]

tevge ēzler “ilk izler” [3]

maturlıkka saran yöz “güzelliği eksik olan yüz” [243]

4.2.1.3.2.2. Duyu Organlarıyla İlgili Açıklayıcı Sözler (His-Toyğı Bëldëruçë Süzler Bëlen Yasalğan Epitetlar)

behtëlë küzler “mutlu gözler” [4]

tantanalı toyğı “coşkulu duygu” [6]

salkınça cil “serin bir yel” [7]

narasıy küzler “günahsız gözler” [173]

soñğı ütëñeç “son arzu” [166]

yarsulı ƙaltırav “değişik, korkunç titreme” [196]

gönahsız ƙalet “masum bir hal” [196]

küñelde bitaraf- kanegat'lenüv toyğısı “gönülde memnuniyetsizlik, ilgisizlik duygusu” [177]

4.2.1.3.2.3. Renklerle Yapılmış Açıklayıcı Sözler (Töslerden Yasalğan Epitetlar)

M. Galiyev'in incelediğimiz eserlerinde hemen hemen bütün renklerle yapılmış açıklayıcı söz örneklerine rastlanmaktadır. Renk unsurlarını yoğun bir şekilde eserlerine yayan sanatçının ressam özelliğinin bu durumda etkisi yadsınamaz.

Aƙ Abağalar' dan örnekler:

aƙ taviş “beyaz ses” [16]

aƙ dulƙınnar “beyaz dalgalar” [7]

aƙ tuzanlı tęgërmen “ak tozlu değirmen” [14]

aƙ keğaz' “beyaz kağıt” [42]

aƙ çalbar “beyaz pantolon” [160]

aƙ bluz “beyaz buz” [160]

aƙ abağalı terezeler “Beyaz eğrelti otlı pencereler” [293]

ağarıp ƙalğan yöz “beyazlaşan yüz” [222]

sarı yafrak “sarı yaprak” [198]

sarı tös “sarı renk” [29]

sarı rəl'slar “sarı raylar”[140]

yeşəl tös “yeşil renk” [29]

qara- kuçkıl manaralar “Kahverengi minareler” [132]

qara-kuçkıl tav “Siyahımsı dağ” [42]

qara çeçek surete “ siyah çiçek resmi” [43]

qara tös “kara renk”, *qara çeçekler* “kara çiçekler” [12]

sarı balkışlı cil çeçeklerě “sarı parlak rüzgar çiçekleri” [10]

kızıl yavlıklı kız “kızıl yazmalı kız” [10]

kızıl kayma “kırmızı kurdele”[114]

kızıl kaymalı duğa “Kırmızı kurdeleli koşum yayı” [121]

kızıl balçık “kızıl çamur” [198]*cětě- kızıl tös* “kızıl renk” [165]

allı-göllě balkış “rengarenk hale” [54]

kölsu töste manto “kül rengi manto”[96]

zeñger ut “mavi ışık” [97]

zeñgěr ěñgěr “soluk mavi duvar” [99]

zeñger körtler “mavi kar yığını” [3]

şemeşe-zeñger tereze “mor mavi pencere” [31]

cirěn çeç “bakır renkli saç” [271]

4.2.1.3.2.4. Sayılarla Yapılmış Açıklayıcı Sözcükler (Sannar Bëlen Yasalğan Epitetler)

M. Galiyev'in incelenen eserlerinde sayılarla yapılmış açıklayıcı söz örneklerine sıkça rastlanılmıştır.

tevge ězler “ilk izler” [3]

běr etajlı, kuyını açık avıl... “tek katlı evleriyle bağı(koynu) açık köy” [267]

ikě neni malay “iki küçük çocuk” [158]

ikěñçě kurs “ikinci sınıf” [27]

öç bülmelë kvartira “üç odalı ev”[89]
öçerlep cigëlgen atlar “dizginlenmiş üç at” [114]
öç tegermeçlë velosiped “üç tekerlekli bisiklet” [158]
biş tevlek “on beş gün” [203]
altı aylık kurs “altı aylık kurs”[89]
siğëzlë sani “sekiz sayısı” [75]
mëñ yañğıraş “bin yankı” [115]
mëñ törlë böcek horı “binbir türlü böcek korusu” [151]
bihisap yoldızlı okean “Sayısız yıldızlı okyanus” [151]

4.2.1.3.2.5. Benzetme Yoluyla Yapılan Açıklayıcı Sözcükler (Çağıştırılı Epitetler)

siğëzlë sani siman ciren kısalı küzlëk “Kartondan kesilmiş sekiz sayısı gibi bakır çerçeveli gözlük”[75]

utlı kümër këbëk oçkın küzlë hatın “Ateşli, kömür kıvılcımı gibi gözlü bir kadın” [20]

biyëp torğan uç tübë hetlë gëne kıyaş “Avuç büyüklüğünde oynayan küçük güneş” [97]

bödre saşallı, Grek allalarıday mehebet kıyafetlë Tatar kartı “kıvırcık sakallı, Yunan tanrıları gibi ihtişamlı bir Tatar yaşlısı”[122]

boz këbëk kul “buz gibi el” [194]

4.2.1.3.2.6. Deri ve Metal Ürünlerden Yapılan Açıklayıcı Sözcükler (Metal hem Kumaş İsimlere Bëlen Yasalğan Epitetler)

bronza statuya “bronz heykel” [36]

kün çuklı sumka “deri püsküllü çanta” [49]

altın baldağ “altın yüzük, alyans” [86]

ciz teñke “madeni para”[122]

timër kük at “demir boz at” [121]

brezent kombinezon “deri tulum ” [190]

4.2.1.3.2.7. Soyut Açıklayıcı Sözler (Abstrakt Epitetler)

- şomli heber* “kötü haber” [183]
yaman taviş “acı ses” [184]
şomli süz “kötü söz” [185]
avır hakıykat “kabullenilmesi zor gerçekler” [187]
usal karaş “kızgın bakış” [191]
usal taviş “sert bir tavır” [221]
her zamanki canlılık “her zamanki canlılık” [210]
avır toyğı “ağır duygu” [211]
kürēnmes perde “görünmez perde” [215]
meğnelē karaş “anlamlı bakış” [214]
yomşak küñēllē “yumuşak kalpli” [217]
bozıķ kēşē “kötü biri” [220]
ilahi cansızlık “kutsal cansızlık” [238]
zur uñışlar “büyük başarılar” [240]
heyērlē gömēr “sağlıklı- hayırlı ömür” [240]
abstrakt qorılmalar “anlamsız, soyut yapılar” [247]
yeşērēn tantana “gizli bir heyecan” [223]
tabıgy aheñ “doğal ahenk” [286]
yamansu buşlık “hüzünlü boşluk” [290]
katı karakterli “sert karakterli” [45]
ñıķlı duslık “gerçek dostluk” [243]

4.2.1.3.2.8. Yansıma Sözcüklerden Oluşan Açıklayıcı Sözler (Avaz İyērtēmnērē Bēlen Yasalğan Epitetler)

- şıgırdap torıçı rifma* “kulağa çarpan kafiye” [38]
tētrep yanğan öy “titreyip yanmış ev” [168]

4.2.1.3.1. Zarflarla Yapılan Açıklayıcı Sözler (Revêş Epitetler): Durum-hal bilgisini belirleyici söz sanatı olarak kullanılan açıklayıcı sözlerdir.

tön qarası “gece karanlığı” [2]

davıllı yañğırdan soñğı tamçılar “fırtınalı yağmurdan sonraki damlalar” [111]

4.2.1.3.2. Zarf-Fiille Yapılan Açıklayıcı Sözler (Hel Fiğël’ Epitetlar)

Zarf epitetlerine yakın duran hal-fiil epitetler, iş veya hali, vakti zarf yardımıyla açıklamaya yardım ederler.

Bu yolla yapılan açıklayıcı sözlere incelediğimiz metinlerde tespit edilmemiştir.

4.2.1.3.3. Sıfat-Fiillerle Yapılan Açıklayıcı Sözler (Sıyfat Fiğël’ Epitetlar)

Şimdiki zaman sıfat fiiller (torgan, -uçu, -üçi), Geçmiş zaman (-gan, -gen), Geniş zaman (-ır, -er), Gelecek Zaman (açak, eçek) ekleriyle yapılır.

yanıp torğan kızıl yavlıqlı kız “alev gibi parlayan kızıl yazmalı kız” [10]

cirden şıtıp çıqqan koyaş nurları “topraktan filizlenen güneş ışıkları” [11]

koyaşta yanarğa ölgërmegen yomrı tızler “güneşte kararmamış yuvarlak dizleri” [15]

yaña yavğan qar “yeni yağmış kar” [23]

şomlı, üzene igtibarnı celëp ite torğan sërle, yeşërën bër këşë “değişik, korkunç, dikkatleri üzerine çeken gizemli, içine kapanık biri” [20]

matur, art ayakları bëlen basıp tora alğan ispay et “güzel, arka ayakları üzerinde durabilen, süslü bir köpek” [38]

yaqtı, zamança eşlengen yortlar “ferah, zamana uygun yapılan evler” [58]

öste urğılıp-urğılıp ağuçı kügergen bolıtlar “yukarıda coşkuyla akan gri bulutlar...” [67]

ütëp baruvçı ofitsiyan kız “geçip giden garson kız” [90]

biyëp torğan uç töbë hetlë gëne koyaş “Avuç büyüklüğünde oynayan küçücük güneş” [97]

közgäden çeçregen nurlar “aynadan saçılan ışıklar” [97]

cannı algısita torğan köttürü ... “ruhu yoran bir bekleyiş...” [102]

şehir yaqtılığınnan tomalağan kük yözë “şehrin ışıklarıyla bürünen gökyüzü”[105]

beyrem şavkıminnan yöregë cilkengen aygır “kutlamanın gürültüsünden yüreği kanatlan kısırak “[121]

kıymmetlë cëplerden tuqılğan neqışlı palas “kıymetli iplerden dokunan nakışlı halı”[132]

uram utların çağıldırğan sarı rel'slar “sokak lambalarını yansıtan sarı raylar [140]

şakıldagan taviş “tıklama sesi” [146]

cır nefislëğene yaraşıp nëçkerge küñël “carkının zerafetinin etkisiyle hassaslaşan gönül” [146]

kötëlmegen borılış “beklenmeyen dönüş”[156]

borın aslarında çıq cëmëldep torğan ikë neni malay “burunlarının altında çiğ parlayan iki küçük çocuk” [158]

adaşıp kalğan soñğı tamçılar “yolunu kaybeden son damlalar” [174]

yañğırdan yuvılıp, abstrakt kartınağa evërëlgen kino afişaları “yağmurdan ıslanıp soyut bir tabloya dönüşmüş sinema afişleri” [178]

vagonnarnı yalap isken cil “vagonları yalayıp esen rüzgar” [208]

adaşıp kalğan soñğı tamçılar “yolunu kaybeden son damlalar” [174]

şemehe töске kërgeñ Kazan yılğası “mor renge dönüşen Kazan nehri” [182]

ülëm bëlen tartışkan yörek “ölümle cebelleşen kalp” [194]

kısılğan yanaqlar “içe batmış yanaklar” [194]

yıllar buyı küñëlënde saklap yörgen bik kadërlë hatire “yıllardır yüreğinde sakladığı çok değerli bir hatıra” [200]

cir kuyımınnan çıqkan salkınça tufrak “yerin bağrından çıkan serin toprak” [200]

sugılğan arış költësë “toplanmış çavdar yığını” [200]

yöz yeşer narat “yüzyıllık çam ağacı” [202]

bizeklep eşlengen yortlar “rengârenk evler” [209]

yargalanıp bêtken iskê trotuvar “parçalanmış kaldırımlar” [209]

yañalıkka, kötëlmegen vakıyğağa susap ukıp yatқан studentlar “yeniliğe, beklenmeyen olaylara susayan öğrenciler” [222]

sarı yaqtılık eşënnen uramğa töbelgen kız “ sarı ışık içerisinde sokağı izleyen bir kız” [211]

aķ çeçlerën taratıp cibergen kız surete “beyaz saçlarını dağıtmış kız silueti” [292]

tomılıp çabuvçı aķ at “hızlıca koşan beyaz at” [292]

yıllar buyı cıyılğan hatlar beylemë “yıllar boyunca topladığı mektup yığını” [240]

kızıl telgeşlerën yafrak astına yeşërgen çiye kuvakları “Çiğli otların üstünde binbir türlü renk” [268]

koyaşta yanıp kuyı çeç tösëne kërgen yöz “güneşten yanıp esmerleşen yüz” [272]

kayışlanıp betken uç “kayışlanan avuç” [277]

urmaniñ këşe ayağı basmağan yışkınlıkları “ormanın insan ayağı basmamış sık alanları” [281]

yoldız nurın sëñdërgen qarlı kiñlëkler “yıldız ışıklarını kendisine çeken karla kaplı alanlar” [293]

4.2.1.3.4. Zamirlerden Oluşan Epitetler (Zamir Epitetler):

Min – etinëñ devamı “Ben, babamın devamı” [238]

4.2.2. Benzetme (Çağıştırıu)

Benzetme, üslupla ilgili bir sanat olarak dil biliminde geniş yer alan yöntemlerden biridir. Benzetme gerçeği tanıyıp bilmede felsefe, mantık, tarih gibi alanlarda da çok önemli yer tutar.

D.Aksan'a göre benzetme bir nesnenin niteliğini bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirir.¹⁵⁰

Bazı özelliklerine göre nesnelere ve görünüşlerini birbirleriyle karşılaştırma, denkleştirme ve onların benzer yönlerini vurgulama, benzetme sanatının temelini oluşturur.

Benzetmelerin, söz sanatı şeklinde edebi üslupta çokça kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra benzetmelere; gazetecilik üslubunda, fenni edebiyatta, mektup üslubunda, halk dilinde de çok rastlanır. Kullanılan öğeler bakımından benzetmeler, benzeyen ve benzetilen nesnelere ve onları bağlayıcı nitelikteki (ek, bağlaç ve bağlama edatları)'ndan oluşur.¹⁵¹

Benzetme yolları V. Hakov'un *Tatar Edebi Tələ Stilistika* adlı çalışmasında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. M. Galiyev eserlerinde kullanılan benzetmeler ele alınırken V. Hakov'un önerdiği yöntemlerden yararlanılmıştır.

4.2.2.1. Bağlama Edatlarıyla Yapılan Benzetmeler (*Këbëk, kük, tik, Şikëllë, töslë, sıman*)

4.2.2.1.1. *Këbëk* Edatıyla Yapılan Benzetmeler (*Këbëk* Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştirular)

Këbëk edatının tarihi süreç içerisinde gelişimine baktığımızda, geçmiş yüzyıllarda çeşitli değişimler geçirdiğini görmekteyiz. Tatar edebi dilinde; *këbëk* bağlacı yerine geçmişte "këbi" bağlacı kullanılmıştır. Vahit Hakov'un ifadesine göre bu şekildeki kullanım Tatar edebi dilinde XX. Yüzyılın başına kadar devam etmiştir.¹⁵²

M. Galiyev'in incelenen eserlerinde *këbëk, şikëllë, sıman* bağlama edatlarıyla yapılan benzetme örneklerine sıkça rastlanılırken *töslë* edatının ise daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ak Abağalar'dan örnekler:

¹⁵⁰Aksan, Doğan, Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi, Engin Yayınevi, Ankara 1999. s.61.

¹⁵¹ Hakov, Vahit, Tatar Edebi Tələ (Stilistika), Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 1999. s.37.

¹⁵² Hakov, a.g.e., s. 38.

perence blen kaplanan *kbk* “pee ile kaplanmış gibi” [1]

Zifa manara, koyaaşka taba imsınıp, knnen-kn ine bara, iyle bara *kbk*.
“Endamlı kule, gneşe doğru ynelip sanki gnden gne eğiliyor gibi.” [5]

Sin artık ayık, zn işe toręan mes’eleler *kbk* korı. “Sen ise fazla ciddisin,
zdğn problemler gibi duygusuzsun” [7]

Utlı kmr *kbk* okın kzle ęatın “Ateşli, kmr kıvılcımı gibi gzle bir kadın”
[20]

min cil *kbk* irkle! “rzgr gibi zgrm!” [31]

Ul – yıldıraıkılı teteylerge kıızığuı sabıy bala *kbk*. “O, yaldızlı oyuncaklara
imrenen sabi ocuk gibi.” [40]

...fontan itten karağanda kprp toręan talı k *kbk*. “fıskiye dışarıdan
bakıldığında yaprakları kabarık duran ieğe benziyor.” [53]

Kırmışkalar *kbk* korabız, cimrebz, tzibz... “Karıncalar gibi inşa ediyoruz,
yıkıyoruz, diziyoruz...” [94]

Kalku kkrekler kırkıngan koş *kbk*. “Kabarık gğsleri korkmuş kuş gibi”
[109]

Yan-yağında aķ bekelle ıspay atlar, iğzekler *kbk* “Yanıdaki beyaz toynaklı
bakımlı atlar, ikiz gibi” [121]

Kara-kuıl manaralar şul palaaşka ęadalıp ęalęan uğlar *kbk*. “Kahverengi
minareler, bu halıya dikilen oklar gibi.” [132]

koş *kbk* ciel cır “kuş gibi hafif bir şarkı”[146]

... fikrler taręala, tın suğa taş tşken *kbk*. “...Dşnceler dağılıveriyor, sessiz
suya taş dşmş gibi.” [160]

...tuğanım *kbk* yakın kre başladım. “...kardeşim gibi grmeye başladım”. [172]

...ykeler, ęaynar levkeden yana gına tşken *kbk*, saflanıp, yeşrp
krneler. “...ıhlamurlar sıcak saunadan yeni ıkmış gibi temizlenip daha temiz daha yeşil
grnyorlar.” [178]

Yortlar, kşler tavışsız kino ekranındağı *kbk* ęaęılıp ęına ęala.

“Evler ve insanlar sessiz sinema ekranındaki gibi parça parça yansıyor.” [185]

Öyaldı karanlığı, baz *kēbēk*. “Evin ön kısmı karanlık bir mahzen gibi.” [193]

boz *kēbēk* kıl “buz gibi el” [194]

...perronda basıp kalgan eni, yalan urtasında üsken yalnız kayın *kēbēk*, otırı kēçēreye bara. “...peronda kalan annem çıplak alanın ortasında yetişen yalnız bir kayın gibi gittikçe küçülüveriyordu.” [208]

Ul, yeşenle bolit *kēbēk*... “O, şimsekli bulut gibi...” [226]

Şem yalkını kübelek *kēbēk* talpına, bergelene... “Mum ışığı (müziğin etkisinden mi yoksa) kelebek gibi çırpınıyor, sağa sola çarpıyor...” [238]

kēşēlēr *kēbēk* ük ağaçlar tōrlē “aynı insanlar gibi ağaçlar da çeşit çeşittir.” [280]

ğasker *kēbēk* totaş naratlık “asker gibi çamlık” [280]

E min, tōşteğē *kēbēk* sarı tōs urtasında... “Fakat ben, rüyadaki gibi sarı rengin ortasında...” [29]

4.2.2.1.2. *Sıman* Edatıyla Yapılan Benzetmeler (*Sıman* Beylēğē Bēlen Yasalğan Çağıştırular)

Sıman sözcüğü *sın* “insan veya varlıkları benzetmek için kullanılan suret”¹⁵³ kökünden gelir.

çeçekler cirden şıtıp çıkkan kıoyaş nurları *sıman*. “çiçekler topraktan filizlenen güneş ışıklarına benzer.” [12]

Ülenlerde perevēz cēplerē yeş□nep-yeş□nep kite, adaşıp kalgan kıoyaş nurları *sıman*. “Otları saran örümcek ağının ipleri, kaybolan güneş ışıkları gibi ara sıra parlayıveriyor.” [13]

Yözgē maska kigen *sıman*. E min, tōşteğē *kēbēk* sarı tōs urtasında... “Yüzüne maske takmış gibi. Fakat ben, rüyadaki gibi sarı rengin ortasında...” [29]

... tereze buş küz urını *sıman* kıarayıp kıaldı. “...pencere boş göz çukuru gibi siyahlaştı.” [31]

¹⁵³ Milliyet Süzlēğē, Añlatmalı Süzlēk-Kazan: Meğarif, 2007, s. 427.

... borıngı yortlar... yöreknë cilkëtëp, toyaklar tupıldar *sıman*. “...tarihi evler... yüreği hoplatıp, toynaklar depişir gibi.” [35]

Qara-kuçkıl tav artınnan kürëngen ay *sıman*, küñelde suretler yarala başlıy. “Siyahımsı dağ ardından görünen ay gibi, gönülde tasvirler filizlenmeye başlıyor.” [42]

Anıñ çirkev gömbezë *sıman* yaltırap torğan pëleş başı. “Onun kilise kubbesi gibi parlayan kel kafası” [79]

Bu inde derviş ëtler *sıman* ayğa qarap örmidër. “Başiboş gezen köpekler gibi aya bakıp havlamıyordur.” [97]

Herëfler... telefon çıbıqları *sıman* qaltırana başlıylar.

“Harfler... telefonun telleri gibi titremeye başlıyorlar.” [185]

Miña sarğayğan çağan yafrağı *sıman* toyıldı anıñ qulı. “Onun sararmış akça ağaç gibi elleri bana göründü.” [188]

Avıl umartalık *sıman*. “Köy bir arı kovanına benziyor” [190]

Biş katlı bina bötën utların qabındırğan korab *sıman* balkıp tora. “Beş katlı bina uzaktan bütün ışıkları açılmış büyük bir gemi gibi parlıyor.” [212]

Qaysı çaқта miña pianino anıñ tabutı *sıman* toyıla. “Bazen piyano bana onun tabutu gibi geliyor.” [234]

E kıllar anıñ yörek moñı *sıman*... “Tellerin sesi ise onun kalbinin sesi gibi...” [234]

Gömër buyı kıllar çirtërge künekken nezëk, ozın barmakları sarğayıp betken klavişlar *sıman*.

“Hayatı boyunca telleri çalmaya alışan ince ve uzun parmakları tamamıyla sararmış tuşları anımsatıyor.” [236]

Usaknı disbë tartıp, uzaldına söylenëp utırğan qarçık *sıman* talgın gına lëpërdep utırır. “Kavak, tesbih çekip kendi kendine söylenen nine gibi yavaşça hışırdayıp duruyor” [280]

Köy, perevëz cëbëne ëlekken kübelek *sıman* qanatlına almıy tordı. “Melodi, örümcek ağına takılmış kelebek gibi uçamadan bekledi. [291]

İksöz-çiksöz qarlı okean eşende tuqtap kalğan şhuna *sıman* kçekene öyler. “Uçsuz bucaksız qarlı okyanus içinde hareketsiz kalan bir yelkenli gibi küçük evler.” [293]

4.2.2.1.3. *Şikellë* Edatyla Yapılan Benzetmeler (*Şikellë* Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştırular)

“Form, suret, kıyafet” anlamlarına gelen *şikël*¹⁵⁴ sözcüğünden türeyen *şikellë* bağlama edatı, Tatar diline sonraki dönemlerde girmiş ve bu lehçede eş anlamlı söz şeklinde kullanılmaya başlamıştır.

Qayın isën, qayın tösën, qayın çağılışın saqlap kalğan yafraq- hetër *şikellë* “Ak ağacın kokusunu, ak ağacın rengini, ak ağacın yansımısını saklayan yaprak, hatıra gibi..” [2]

Kıymetli manto kigen *şikellë* üzë, yonı kölsu töste. “Değerli bir manto giymiş gibi kendisi, tüyleri kül rengindedir.” [96]

...kül urtasındağı sarı tönboyıq *şikellë* neni gëne qoyaş tamçısı “gölün ortasındaki sarı nilüfer çiçekleri gibi güneş damlaları”[129]

Törlë tösler bëlen balkıp yangan töngë şehir meydanı kıymetlë cëplerden tuqılğan neqışlı palas *şikellë* ceyrep yata. “Rengârenk ışıklarla parlayan şehir meydanı, kıymetli iplerden dokunan nakışlı halı gibi yatıyor.” [132]

Dinara, terezeden kërgen pësnek *şikellë*, bötën nersenë küzete “Dinara, pencereden giren baştankara kuş gibi, her şeyi dikkatlice gözlemliyor” [145]

Urman qaravılışısı tübeden qar işëlgen *şikellë* tavış bëlen dóbërdetëp köldë. “Orman bekçisi çatıdan düşen kar gibi yüksek bir sesle kahkaha attı. [273]

4.2.2.1.4. *Töslë* Edatıyla Yapılan Benzetmeler (*Töslë* Beylëgë Bëlen Yasalğan Çağıştırular)

“Töslë” “gibi” anlamında kullanılan bir son çekim edatıdır. Tös’ün sözcük anlamı “renk, görüntü, yüz” demektir. Yapım eki “+lë” alarak (<tös+lë) şeklini almıştır.¹⁵⁵

Neq şürelë *töslë* “Tam bir şürelî¹⁵⁶ gibi” [269]

¹⁵⁴ Ehmet’yanov, R. G., Tatar Tëlnëñ Etimologik Süzlëgë, Kazan “Meğarif Neşriyatı” 2015, s.489.

¹⁵⁵ Tatar Tëlnëñ Etimologik Süzlëgë, s.297.

¹⁵⁶ Tatar mitolojisinde orman ruhudur.

4.2.2.2. Eklerle Yapılan Benzetmeler (Kuşımçalar Yulı Bëlen Yasalğan Çağıştırular)

-ça/-çe:

Elle nindi cülerler**çe** yarsulık bëlen mine irkeli, söye idë. “Delice, ayrı bir coşkuyla beni okşar ve severdi.” [170]

Leniza artistlar**ça** intonatsiya bëlen söylene-söylene ireyëp yörëne, minë üçëklerge tëli, küresëñ. “Leniza artist**çe** bir vurgulama ile söylene söylene etrafta dolanıyor, beni tahrik etmek istiyor anlaşılın.” [214]

-day/-dey, -tay/-tey :

Çeç uçması, ut k**ap**kand**ay**, Saç dibi, ateş sarmış gibi

Kölsulanıp ağara. Kül renginde ağarıyor. (*Cihangir*)

...uylardan oyalğ**and**ay, küzlernë yeşërü “düşüncelerden utanmış gibi gözlerimiz yaşıyor” [8]

Ayrüze, uylarımın sizg**end**ey, şığır’dan bër özëk söyli. “Ayrüze, aklımdan geçenleri sezmiş gibi, şiiirden bir parça okuyor.” [26]

buş konvert alğan k**ëş**ëd**ey** “boş mektup alan biri gibi” [29]

Yeşënsöz k**al**ğan bolitt**ay** buşanıp, hëlsözlenëp, tahtağa utıram. “Şimşeksiz kalan bulut gibi boşalıp, halsizleşip, tahtanın üzerine oturuyorum.” [42]

Ul, k**ay**ınnar arasına k**ë**rëp kitk**end**ey, oç**ka**lak karlar ëçënde yuğala. “O, akçaağaçlar arasına dalmış gibi, uçuşan karlar arasında kayboluyor.”[101]

Sömsërë k**oy**ılğan balad**ay**, tuğtalıp k**al**am. “Hevesi kaçan çocuk gibi, adımlarımı yavaşlatıyorum.” [106]

Dinara t**ö**ngë S**öy**ëmbike manarasına oğ**ş**ap kitk**end**ey buldı... “Dinara mavi ışık içerisinde bir anda gece vaktindeki Süyümbike minaresine benziyor gibiydi.” [103]

Gre**k** allalar**ı**d**ay** mehebet kıyafetlë Tatar k**ar**tı “Yunan tanrıları gibi ihtişamlı bir Tatar yaşlısı”[122]

...k**ük** ilënde mehabat binalar ubilğ**and**ay, bërsën-bërsë taptıy-taptıy, k**ük**rev avazları uzışa.

“Gökyüzünün bir yerinde muhteşem binalar yokmuş gibi, birbirini eze eze gök gürültüsünün yankıları yarışıyor.” [163]

Kön kapılt kıyaşsız ƙalğanday buldı. “Gün aniden güneşsiz kalmış gibi oldu.” [187]

Uzğan gomērēn disbē tartqanday küñlēnnen çigērü “Geçmiş ömrünü teşbih çekiyormuş gibi gönlünden geçirmek” [203]

Min utƙa yalğış orınganday, sissenēp kittēm. “Ben, yalnızlıkla ateşe dokunmuş gibi irkiliveriyorum.” [211]

Ƙızıp kitüvēne ükēngendey, avır sulap ƙuydı. “Aniden parladığına pişman olmuş gibi derin bir nefes aldı.” [218]

...üzēmnen uç alğanday yarsıp, umıra-yırta başladım. “...kendimden intikam alıyormuşçasına öfkeyle yırtmaya başladım.” [228]

Bu minutta min üzēmñē yarga çığarıp taşlangan ƙayıktay ħis ittēm. “Bu anda kendimi sudan çıkmış balık gibi hissettim.” [258]

Emma tavışı, zeğıyf ƙanatlı ƙoş balasıday... “Fakat sesi, zayıf kanatlı kuş yavrusu gibi...” [265]

Ayrılma hali eki olarak kullanılan *-dan/-den, -tan/-ten* gibi ekler de benzetmelerde kullanılan eklerdendir. Bu eklerin kullanıldığı benzetmelerde nesnelere birbirleriyle eşit benzetilmez. İki şeyi benzetmek için ortak bir nokta alınsa da onlardan birinde belirgin bir üstünlük vardır. Bunun için de daha üstün olanı göstermek için söylemde benzetmelere ilaveten ekler kullanılır.¹⁵⁷M. Galiyev’in incelediğimiz eserlerinde bu şekilde yapılan benzetme örneklerine az rastlanmıştır.

Yassı tahta östēnde kēfrēk nezēklēğē gēne sızıƙlardan torğan sızım yata. “Düz bir tahta üzerinde, kirpik inceliğinde çizgilerden oluşan bir çizim duruyor.” [213]

Tatar edebiyatının sonraki dönemlerinde karşılaştırılan özelliği daha da güçlendirmek için, derece bildiren *-rak/-rek* eklerinin de kullanımı sıklaşır.¹⁵⁸ M. Galiyev’in eserlerinde de bu kullanımın örneklerini görmekteyiz.

¹⁵⁷ Hakov, 1999, s.42.

¹⁵⁸ A.g.e.

Sin barıbër yeş'ke minnen olıraq kēbək. “Yine de yaş olarak benden sanki daha büyüksün.” [27]

Ni öçendër östel minnen behtëlrekk toyıldı. “Nedense bu masa benden daha şanslı gibi geldi.” [252]

4.2.2.3. Cümle Başı Edatlarıyla Yapılan Benzetmeler (Tërkeğçler Bëlen Yasalğan Çağıştırular): *güya*, *eytërsëñ* (*güya ki*), *sankëm*.

Eserlerden örnekler:

Güya

Tuñğan ölgëdegë abagalar *güya* siskenëşöp qıya. “Buz tutmuş kısımdaki eğrelti otları sanki irkiliveriyor.” [3]

İnsesëne yatkan qar, *güya* sölgë. “Ensesine yatan kar, sanki havlu.” [113]

İşek şaku -*güya* küñëlnë şakuv “Kapı çalmak, sanki kalbi çalmak gibi [141]

Sekundlar *güya* tamçılar “Saniyeler sanki damla” [156]

... *Güya* min salkın ut şarı eşçende. “...sanki ben, soğuk bir ateş çemberi içindeyim.” [163]

Güya min bu mizgëlde dön'yanıñ kaysıdır polyusu cimërële başlavın toydım. “Sanki ben bu anda dünyamın bir köşesinin yıkılmaya başladığını hissettim.” [204]

Güya keğaz'ler tügël, e küpten çitlëkke yabilıp oçu seletën yugaltқан қоşлар idë alar... “Sanki kâğıt değil de çoktandır kafeste kalıp uçma kabiliyetini kaybeden kuşlardı onlar.” [236]

Vahit Hakov'un belirttiğine göre; önceki dönemlerde Tatar edebi dilinde “güya” edatı yerine “sankëm” sözü de kullanılmıştır. XX. yüzyıl başında yazılan eserlerde daha çok bu sözcüğe rastlanıldığını belirtir. XX. yy. başı Tatar edebiyatının en önemli sanatçılarından olan Dermend'in “*Heyet*” adlı şiirinden alınan örnekte bunu net bir şekilde görmekteyiz.

Sankëm uğıl, kız muyın itmekçe ul, kızğan uyıñ,

Yögerëşöp, qurçaq töşöp mënmekte aq barmagına...

Oçmaq öçendër mehebbet bağına ul gandelib,

Çeç tarap, közgege karap sankëm qanatqay qaqına.¹⁵⁹ (Derdmend)

Sankëm sözüne çoğunlukla geleneksel Türk şiir üslubunda rastlanıldığını belirten bilim adamı sonraki dönemlerde bu sözün kullanımdan kalkarak yerine başka sözlerin faydalandığını söyler.¹⁶⁰ Çağdaş Kazan Tatar edebiyatının son dönem yazarlarından olan M. Galiyev'in incelediğimiz eserlerinde *sankëm* sözü ile yapılan benzetmelere rastlanmamıştır.

Güya edatının eş anlamlısı olan **eytërsëñ** sözcüğü de Tatar Türkçesi'nde yaygın kullanılır. M. Galiyev'in eserlerinde bunun örneklerini görmekteyiz.

Terezede - këçkëne gëne kügëmdë - *eytërsëñ* min qoyı eçënnen qarıym. "Pencerede, küçücük gökyüzünde, sanki ben kuyunun içinden bakıyorum." [43]

Eytërsëñ min këşëlerë taşlap kitken bütën gäsır iline kilëp çıqqanmın. "Sanki insanlar tarafından terk edilen başka bir yüzyılın ülkesine gelmişim gibi." [169]

Eytërsëñ aq keğaz'lerë qara pianino fonında barlıqın bëlëp tınıçlanuv öçën yaqtılıq çıqanağı gına. "Siyah piyano üzerindeki beyaz sayfalar onun için adeta bir huzur veren bir aydınlık kaynağıydı." [236]

Eytërsëñ ul qlavişlar buylap tügël, e şpallar östënnen yögërëp ütkenëne qayta idë. "Sanki o, tuşlar boyunca değil de demiryolları kerestesi üzerinden koşarak geçmişine gidiyordu." [237]

M. Galiyev'in incelediğimiz eserlerinde birden çok benzetme edatının kullanıldığı cümle örneklerine de rastlanmaktadır:

Yözgë maska kigen *sıman*. E min, töştegë *këbëk* sarı tös urtasında... "Yüzüne maske takmış gibi. Fakat ben, rüyadaki gibi sarı rengin ortasında..." [29]

... şoma yözë üzëşçen ressam yasağan Djokondoga *oşşıy sıman*. "...onun kusursuz yüzü amatör bir ressam tarafından yapılan Djokondo'yı anımsatıyordu." [55]

Ozın halat kiyip zeñger yaqtılıq eçënde torğan Dinara töngë Söyëmbike manarasına *oşşap kitkëndey* buldı...

¹⁵⁹ Derdmend, İse Ciller. Şığ'ırlar. Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı. 1980. s.44.

¹⁶⁰ Hakov, 1999., s.43.

“Uzun elbise giyen Dinara mavi ışık içerisinde bir anda gece vaktindeki Süyümbike minaresine benziyor gibiydi.” [103]

Dinara ağaçlar arasından yöğere, aq miraj *bulıp* elë kürënöp kite, elë yugala. Totup alıym digende, ıullardan dulkin *këbëk*.

“Dinara, ağaçların arasından koşuyor, beyaz serap gibi bir görünüyor bir kayboluyor. Onu yakalayayım dediğimde, tam yakaladım derken ellerimden su dalgası gibi kayarak ıhlamurlar arasında yok oluyor.[105]

Tañ da minëm *këbëk*, davıllı tönnen aynıp, tınıçlanıp uyanğandır *sıman*. “Şafak da benim gibi fırtınalı bir geceden kendine gelip, sakinleşip uyanmış gibi.” [175]

Anıñ süze *eytërsen* yadre bulıp arqama tidi, borılsam, yadre yögerëme tiyer idë *këbëk*.

“Onun gözü sanki kurşun gibi sırtıma değıdi, dönsem o kurşun kalbime geçer gibiydi.” [182]

4.2.2.4. Müstakil Sözlerle Yapılan Benzetmeler (Möstakiyl’ Süz bëlen Yasalğan Çağıştırular)

S. Povarisov; Tatar edebi dilinde pek sık kullanılmamakla beraber *ohşaş*, *hetërleü*, *bulıp* sözleri ile yapılan benzetmelere de rastlanıldığını ifade eder.¹⁶¹ Vahit Hakov ise *Tatar Edebi Tëlë (Stilistika)* adlı eserinde bu sözlerle yapılan benzetmeleri “müstakil sözlerle yapılan benzetmeler” olarak adlandırır.¹⁶²

...kük cisëmë kıoyaş *bulıp* kabına “bir gök cismi, güneş olup parlıyor” [25]

yoldızlar *bulıp* tamçılar cëmëldiy. “yıldızlar olup damlalar parılıyor.” [43]

Tik işekte kıızıl ut *bulıp* gruppа citekçëşë Mira Semenovna’nın ciren çeçlë başı kürëndë.

“Yalnız... kapıda kıızıl ateş gibi sınıf danışmanı Mira Semenovna’nın bakır saçlı başı göründü.” [48]

¹⁶¹ Povarisov, 1974, s.24.

¹⁶² Hakov, 1999, s.44.

Yulında alkan bulıp lken buın tormasa, yeş'lek ni gne ırmaz id iken. "Gen kuşağın karşısında yaşlı kuşak bir kalkan gibi engel olmasa genlik neler yapmazdı ki?" [52]

Anıñ tavişı gına ayırmaık *bulıp* eterde abatlıana. "Ancak onun sesi zgn bir şekilde hafızamda tekrarlanıyor." [165]

Br cılı szge moıtac gi bala *bulıp* monda alasım kilmed. "Gzel bir sze muhta vey bir evlat gibi burada kalasım gelmedi." [258]

...şehir dn'yası eterde uyılıp alđan tŝ *bulıp* toyılır. "...şehir dnyası hafızamda derin bir iz, rya gibi hissedilecek." [259]

Fanerni anata *oŝatıp* kistm. "Kontraplağı kanada benzetip kestim" [190]

Leonardo da Vini unaltını asırda uk neğ bgng velosipeda *oşaş* resm yasap aldırđan bulđan. "Leonardo Da Vinci XVI. yzyılda tıpkı gnmzdeki bisiklete benzer bir resim izmiŝ." [81]

şoma yz zŝen ressam yasağan Djokondoğa *oşıy* sıman. "...onun kusursuz yz amatr bir ressam tarafından yapılan Djokondo'yı animsatıyor." [55]

Tatar Trkesinde nesnelere boyutları karŝılaŝtırıldıđında *etl, alı, kader, zurlığı* szlerinden de faydalanılır. Bu szlerin kullanıldığı rneklere de M. Galiyev eserlerinde de rastlanır.

alı "ak-lı"(yapım eki kalıplaŝması)¹⁶³

Mesela; *kece oyası alı* "kei yuvası kadar", *minim alı* "benim kadar".

etl (far. hadd "sınır"+ li "yapım eki kalıplaŝması") szcğ birden ok anlam ierir. 1. karşılaştırma anlamı verir: *ıpık başı etl*, "sere başı kadar", *sinn etl*, "senin kadar". rneğin;

Biyp torđan u tb *etl* gne oyaş. "Avu byklğunde oynayan kck gneŝ." [97]

¹⁶³ Tatar Tln Etimologik Szlığ, s.403.

2.sınırlandırma anlamı verir.¹⁶⁴ Örneğin; bakça artına *hetlě*, "bahçe arkasına kadar", tuksan öçke *hetlě*, "doksan üçe kadar". Eserlerden örnekler:

Eni, küz qarası kader gëne ƙalƙaç, min vagonga kěrděm. “Annem gözle görülemeyecek kadar küçülünce ben vagona geçtim. [211]

Sorı yortlar ışığınnan, Gri evler gölgesinden
Bürěk *ƙader* êt citeklep, Börk kadar köpek gezdiren,
Ƙanım üte ƙupşı gına. Şık bir hanım geçiyor. (*Ütken Ğasır Buylap Baram*)

M.Galiyev’in eserinden aldığımız bu dörtlükte; köpek şekil ve boyut yönünden börke benzetilerek, benzetme sanatı yapılmıştır.

4.2.2.5. İki Parçadan Oluşan Benzetmeler

Dilin imkânları pek geniştir. Genellikle söylemde benzetme veya karşılaştırma yapmak için kullanılan sanatların başka bir türü iki parçadan oluşan benzetmelerdir. Bazı durumlarda bu tür benzetmeler metaforlarla da karıştırılabilir. Fakat onlara metafor olarak bakmaktansa benzetme olarak değerlendirmek daha doğru olur. Çünkü orada benzetilen nesnelerin ikisi de verilir. Eserlerden örnekler:

Hetěr, yıllar aşa ƙayta torƙan izgě *maturlıƙ ilě*. “Hatıra, yıllar geçtikçe geri dönen kutsal güzellik dünyası” [2]

Abağalar, dev pal'malar. “Eğrelti otları, kocaman palmiyeler.” [151]

Ütken goměr – sanavlı kön. “Geçen ömür, sayılı gün” [203]

Vokzal – aşığuçılar ilě. “İstasyon, aceleciler dünyası.” [207]

Anıñ torışu...ezěr kartına. “Onun duruşu...tam bir tablo.” [212]

Közgě. Hetěrsěz pıyala. “Ayna, hafızasız cam” [241]

Tormış – şavlap alga baruvçı poyızd “Hayat o, hızlıca ilerleyen tren.” [260]

Tön, artınnan *ƙara yavlıƙ* cilpěněp ƙala – . “Gece, arkasından siyah bir yazma gibi sallanıyor.” [292]

Ey! Tuzan dip kimsětmeyêk elê, Hey! Zerre deyip aşığulamayalım,

¹⁶⁴ Tatar Tělněñ Añlatmalı Süzlěgě, Öç Tomda, Kazan: Tatarstan. Kitap Neşr. 1981, T.3. s.387.

Cir-gâlemnêñ uylı börtêgê!

Yer âleminin düşünceli tanesi! (*Ġalemi Uy*)

İnsan, yer âlemin düşünceli bir tanesine benzetilmiştir.

4.2.2.5.1. Genişletilmiş Benzetmeler (Kiñeytêlgen Çağıştırular)

Vahit Hakov'a göre yazarlar eserlerin de benzetmelerin genişletilmiş çeşidinden de sık faydalanırlar. Genişletilmiş benzetmelerde; başlıca iki olay ele alınarak onları açıklayan bilgiler daha ayrıntılı bir şekilde yansıma bulur ve benzetme bütün parçaya yayılır. Metin içindeki parçaların birbiriyle sıkı bağlantılı olması sonucunda, bazı eserler tamamen benzetmelerden oluşabilir. Tatar bilim adamı bu gibi benzetmelerin, daha çok epik benzetmeler olarak adlandırılması gerektiğini ve çeşitli türlerde bunun örneklerine rastlamanın mümkün olduğunu belirtir.¹⁶⁵ Genişletilmiş benzetme örnekleri M. Galiyev tarafından da benimsenmiştir.

M. Galiyev'in *Ġalemi Uy* adlı şirinin genelinde genişletilmiş benzetmenin örneklerini görmekteyiz. Şiirlerden örnekler:

Kükrep-yeşnep Kükler añlaşkanda, Kükreyip çakan Gökler anlaşırken,

Kuyan *kêbêk* posa cir canı. Tavşan gibi pusuyor yerin canı

Ul bit bu gâlemnêñ kêşê digen O, ki bu evrenin insan denilen

Böcek sarğan neni tuzanı. Böcek saran küçücük zerresi (*Ġalemi Uy*)

Bu dörtlükte yer canı, tavşana benzetilirken; diğer bir taraftan insan böcek saran küçücük bir zerreye benzetilmiştir.

Diğer bir örnek:

Tac-nurlar özêlêp bêtkeç, çeçeknêñ *kızılğılt-sarı urtası* torıp qala - *bayıgan qoyaşı...*

“Yaprak- ışıklar tamamıyla koparılınca çiçeğin kızıl sarı ortası kalıyor, batan güneşi...” [266]

4.2.3. İstiâre (Metafora)

Metafora veya metafor, Yunanca mecaz anlamına gelen sözdür. Nesnelerin veya görüntülerin benzer taraflarını temel alan sözlerdeki mecaz anlamlılık metaforu oluşturur.

¹⁶⁵ Hakov, 1999, s. 45.

Nesnedeki nitelik (görüntü, olay, olgu) özellik ikinci nesneye aktarılır.¹⁶⁶ Türk bilim adamları tarafından (örneğin, Doğan Aksan¹⁶⁷ ve Zeynep Korkmaz gibi) metafor kelimesi eğretilme ve deyim aktarımı olarak tanımlanır.¹⁶⁸ Tatar dil bilimcilerden S. Povarisov, metoforların benzetmelere çok yakın olduğunu belirtir. Benzetmede de istiâre de nesne veya olay belirli karakteristik niteliklere göre karşılaştırılır veya benzetilir. Fakat benzetmede iki bileşen de verilir, istiâre de ise bir bileşen gizlidir ve bileşeni bağlayan unsurlar yoktur. Bu alandaki uzmanlar, onların arasındaki farkı bu iki ölçüte göre;

1.Bileşenlerin sayısına,

2.Bileşenlerde bağlayıcıların (ek, bağlama edatı, cümle başı edatı vs.) olup olmadığına göre yaparlar.

Birinci ölçütü esas alanlar; iki bileşeni verilen olayı benzetme içerisinde, sadece bir parçası verilen olayı ise metafor içerisinde değerlendirirler. Bunlara göre benzetme ile metafor aynı şeydir.

İkinci ölçütü esas alanlar ise iki bileşeni verilip te benzetmeyi sağlayan bağlayıcı unsurların olmadığı şekilleri sadece olarak değerlendirir. Yani bunlara göre de metafor benzetmenin içerisinde yer alır.

Povarisov'a göre bu fikri, düşünce tarihinin önemli filozoflarından biri olan Aristoteles te çok eski zamanlarda dile getirmiştir. Aristoteles; benzetme ile metafor arasında çok büyük farklılıklar olmadığı için ikisinin de aynı şey olduğunu söyler.¹⁶⁹

Benzetmelerin yaygın türü olan metaforlarda benzetilen iki düşünceden birincisi ikincisi ile tamamiyle birleşir. Mecaz anlamlı sadece bir sözden oluşmuş metafor **basit metafor** (ğadi metafor) olarak adlandırılır. Mesela;

izğë maturlıķ ilë “ilahi güzellik diyarı” [2]

ağımsu çeçler “dalgalı saçlar” [4]

Ƙazan yöregë “Kazan’ın yüreği” [5]

yıllar bocrası “yıllar halkası”[153]

¹⁶⁶Tatar Tëlññen Leksikologiyesë, Öç Tomda T.1, Kazan 2015, s.109.

¹⁶⁷ Aksan, a.g.e., s.62.

¹⁶⁸ Korkmaz, Zeynep, Dil Bilgisi Terimler Sözlüğü, TDK, Ankara 2017, s.124.

¹⁶⁹ Povarisov, 1974, s.41-45.

moñsu citdilëk “hüzünlü ciddilik” [8]

terëşëz gömbez “haçsız gök kubbe” [35]

Birbiriyle ilişkili birden çok metaforun birinin diğerini genişletip derinleştirdiği metaforlar da mevcuttur. Bu tip istiârelere Tatar Türkçesinde *kiñeytëlgen* yani *genişletilmiş (tasvirli, mecaz anlamlı) istiâreler* denir.¹⁷⁰Örneğin;

öşetkeç yeşël tös “soğuk yeşil renk” [29]

Tatar Türkçesinde genişletilmiş istiâreler oluşumlarına göre Povarisov tarafından birkaç başlık altında ele alınır. Marsel Galiyev’in incelenen eserlerinde yer alan genişletilmiş istiâreleri bu başlıklar altında incelenmiştir.

4.2.3.1. İsim+İsim Kelime Gruplarından Oluşan İstiâreler

4.2.3.1.1. İki İsmın Yalın Halde Birlikte Kullanılmalarıyla Oluşan İstiâreli Kelime Grupları

Yazarın incelediğimiz eserlerinde bu tarz kelime gruplarına rastlanmamıştır.

4.2.3.1.2. İstiâreyi Oluşturan Kelime Grubunun İkincisinin Şahıs Ekleriyle Çekimlendiği Kelime Grupları

dulqın irkene “özgürlük dalgası” [68]

hatër dön ’yası “ hatıra dünyası”[101]

yaz bişëğë “baharın beşiği” [112]

yıllar bocrası “yıllar halkası”[153]

küñël baylığı “gönül zenginliği” [155]

vaqıt yöregë “zamanın kalbi” [156]

vaqıt tavişı “zamanın sesi” [156]

uyılar ğarasatı “düşünceler fırtınası” [168]

kükrev dulqını “gök gürültüsü” [173]

¹⁷⁰ A.g.e.

ikĕlenü upkıını “ikilem uçurumu” [179]
dahilik avıruvı “dâhilik hastalığı” [244]
tormış labirintları “hayat labirentleri” [260]
küñĕl kolağı “gönül kulağı” [286]
moñ taşkıını “ezgi seli” [292]
yeřĕn itegĕ “şimşeğin ateşli eteği” [171]
neon utlar görlevĕęĕ “neon ışıkların gürültüsü” [132]

4.2.3.1.3. Birinci Bileşeni İlgi, İkinci Bileşeni şahıs Eki İle Çekimlenmiş İsim+İsim İstiâre Kelime Grupları

küñĕl dön 'yamnuñ tınıç utravı “gönül dünyamın sessiz bir adası”[97]
zeñger utnuñ salkın, tınıç tösĕ “mavi ışığın sessiz, huzurlu rengi” [99]
aķılnuñ his taşkıını “aklımın his taşkıını” [108]

4.2.3.2. Sıfat+İsim şeklinde Oluşan İstiâreler

ağımsu çeçler “dalgalı saçlar” [4]
oçkın küzle ģatın “ateşli, kömür kıvılcımı gibi gözlü” [20]
neon utlar “neon ışıkların” [132]
ķıtırřı, şadra süzler “kaba pütürlü iğneleyici sözler” [22]
kömĕř su tuzanı “gümüş su damlacıkları” [54]
salkın ķarař “soğuk bakış” [77]
bakır taviş “bakır ses” [80]
zeñger cil “mavi rüzgâr”[114]
kömĕř moñ “gümüş ses”[115]
kiskĕn üzgerĕř “keskin bir değişim” [156]
mĕñęĕ dus “ebedi dostluk” [96]
yeřĕl uç “yeşil avuç” [112]

4.2.3.3. Sıfat Fiille Yapılan İstiâreler

ay yasa**ğan** resëm “ayın çizdiği resim” [1]

dörlep yan**ğan** dulķınnar “alevlenip yanan dalgalar” [7]

Bërge buluniñ qadëren tamçılap sana**ğan** çaķlar “Birlikte olmanın mutluluğunu damla damla saydığımız zamanlar” [8]

ķoyaşķa mançılıp tor**ğan** behëtli kız suretë “güneşin renklerine boyanmış mutlu kız silüeti” [15]

ğasırlar cilënnen iñe tōş**ken** boringi yortlar. “Asırların rüzgârından inen tarihi evler” [35] (Metafor ve epitetle oluşan söz sanatı)

meñge cuyıl**mas** moñsulıķ “hiçbir zaman silinmeyecek bir hüzn” [39]

buysınudan tu**ğan** ķaraş “Boyun eğmeden doğan bakış” [39]

zur ömëtnë küñëlge yeşë**rgen** böyëk bilgësëzler bëz...“büyük umudunu gönüle gizleyen kocaman bir belirsizlik biz...” [44]

küñel töbënde tıyılıp tor**ğan** çişmeler “Kalbimin derinliklerinde bastırılan çeşmeler” [110]

sulıssız kal**ğan**, taşķa eyleng**en** kayınnar “soluksuz kalan “taşa” dönüşen kayınlar” [112]

hıs taşķınında kümëlëp kal**ğan** hëlë “duygularımın aklımın önüne geçtiği vaziyet” [108]

zur uylar hōzurına yeşërë**ngen** bitarafılıķ “büyük düşüncelerin huzuruna gizlenen ilgisizlik” [160]

ğalem kiñlëğënnen ķabı**ğan** yeşën utı “Evrenin genişliğinden alevlenen şimşek ateşi” [163]

ķëşënë uyıp ķarıy tor**ğan** utlı küzler “insanı etkileyen ateşli bakış” [205]

4.2.3.4. Fiil+Fiil Şeklinde Oluşan İstiâreler

Bu şekilde oluşturulan istiâre örneklerine incelediğimiz metinlerde rastlanmamıştır.

Tataristan İlimler Akademisi tarafından hazırlanan *Tatar Tělěñěñ Leksikologiyesě* adlı akademik çalışmada istiâreler, aşağıdaki analogiye göre ayırt edilirler.¹⁷¹

a) Eşyaların biçimsel benzerliği ile ilgili istiâreler

Yöregëne *yıllar bocrası* “yıllar halkası” östele barğan sayın, soravlar üse hem citdileşe bara. “Yılların halkaları eklenirken kalbine sorular çoğalır ve gitgide ciddileşir.” [153] cümlesindeki *bocra* yani halka sözcüğü 1. “herhangi bir nesneden yapılmış, çember biçiminde tutturma aracı.” anlamındayken *yıllar* kelimesiyle birlikte kullanıldığında 2. Geçen zamanı ifade etmek için mecaz anlam kazanarak istiâre oluşturmuştur.

Malaḡay *ḡolaḡcının* cilfêrdetêp barğan malay tuḡtıy. “Börkünün kulaklarını sallayıp yürüyen çocuk duruyor.” [293]

Bu cümlede kulak sözcüğüyle somut bir benzetme yapılırken, *küñêl ḡolaḡı* “gönül kulaḡı” [286] soyut bir benzetme yapılmıştır.

Bu cümlede, *ḡolaḡ* “*kulak*” kelimesi 1.işitme organının kulak boşluğunu çevreleyen dış kıkırdaklı kısmı, dış kulak gerçek anlamı dışında 2.kulaklık anlamında bir nesnenin parçası olarakta kullanılmıştır.

b) Konum bakımından benzerlikler ile ilgili istiâreler:

M. Galiyev’in eserlerinde bu tür sınıflandırmaya örnek birkaç istiâre tespit edilmiştir. Örneḡin; *borın* “burun” 1.aḡzın üstünde, alınla üstdudak arasında yer alan, çıkıntılı, iki delikli solunum ve koku alma organıdır. 2.kimi şeylerin ön ve sivri yeri.

köymenêñ *borını* “kayıḡın burnu” [66]

ikêlenüv *upḡını* “ikilem uçurumu” [179]

ḡetêr *cêbê* “hafıza” [223]

ülê *buşlık* “ölü boşluk” [224]

moñ *taşḡını* “ezgi seli” [292]

Ayrıca bir giysi parçasının coḡrafi nesnelere kombinasyonu sonucunda oluşan istiâreler de vardır. Ancak M. Galiyev’in incelen eserlerinde sınırlı sayıda örneḡe rastlanılmıştır.

¹⁷¹Tatar Tělěñěñ Leksikologiyesě, s.110.

yeşen utlı itegě “Şimşegin ateşli eteği” [171]

küñel dön' yamniñ tınıç utravi “gönül dünyamın sessiz bir adası”[97]

c) Ses benzerliğı ile ilgili istiâreler:

dulqın- dulqın kükrevler “dalga dalga gök gürlemesi” [171]

kükrev dulqını “gök gürültüsü” [173]

ç) İç benzerlik ve çağrışım benzerliğı ile ilgili istiâreler:

öşetkeç yeşel tös “soğuk yeşil renk” [29]

salkın karaş “soğuk bakış” [77]

salkın uylar “soğuk düşünceler” [167]

zeñger utniñ salkın, tınıç töse “mavi ışığın sessiz, huzurlu rengi” [99]

isertkëç toyğı “sarhoş edici duygu” [102]

yeşerën ömët “ gizli bir ümit”[102]

d) Sosyal, Siyasi durumlar ve milli kavramlarla ilgili istiâreler

Renessans çori “Rönesans dönemi” [157]

dulqın irkene “özgürlük dalgası” [68]

e) Günlük yaşam tarzıyla ilgili istiâreler

tormuş labirintları “hayat labirentleri” [260]

dön'ya süngen vakıt “ölüm zamanı” [196]

f. Tabiat görünüşlerini tasvirleyen istiâreler

Qazan yöregě “Kazan'ın yüreğı” [5]

kıyusız ğına yoldızlar “utangaç yıldızlar”[106]

yaz bişegě “baharın beşiğı” [112]

kiñ inşelë imen “geniş enseli meşe ağacı” [113]

zeñger cil “mavi rüzgâr”[114]

4.2.4. Ad Aktarması (Metonimiya)

Eski retorik çalışmalarından beri ele alınan ve söz sanatlarından biri olarak görülen ad aktarması yine anlatımı kolaylaştıran ve ona güç kazandıran aktarmalardan biridir.¹⁷²

Metaforları dikkat çekici bir türü metonimiyadır. Metonimiya, (Yunancada *metonymia* “yeniden adlandırma”); Divan şiirindeki karşılığı mecâz-ı mürsel’dir. Nitelik açısından aralarında bağ olan iki şeyin birbirinin yerine kullanılmasıdır. Bütünün parça yerine geçip daralması ya da parçanın bütün yerine geçip genişlemesi biçiminde metonimiya ortaya çıkar. Metonimik geçişin özü, bireysel ve tek biçimli olmayan nesnelere veya bunların sembollerinin düzlemsel, mantıksal ve dizimsel ilişkilerinden oluşur.¹⁷³

İstiâre, birbiriyle gerçekten bağlantılı olmayan, birbirinden bağımsız nesnelere bir karşılaştırmasına veya analogisine dayanırken, ad aktarması gerçek bir bağlantıya, nesnelere arasındaki gerçek bir ilişkiye dayanır.

Sebeup ve sonuç, araç ve eylem, müellif ile eseri, mal sahibi ile mülk, malzeme ile ondan yapılan şey, kapsayıcı ile kapsanan vb. arasında yakın bir ilişki vardır. Böyle bir bağlantı içinde olan kavramlar konuşmada birbiri yerine kullanılır. Mesela;

1. Eser yerine onun yazarını söylenir.
2. Kişinin bir bilgisi üzerinden kendisini kastedilir.

M. Galiyev, *Ak Abağalar* uzun hikâyesinde karşımıza çok sayıda ad aktarması örneği çıkmaktadır. Bu da yazarın söz ustalığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Laklı tufliler parket idennë şıgırdatıp yörëne başladı. “Rugan ayakkabılarıyla parke zemini gıcırdatarak yürümeye başladı.” [256] cümlesinde *Laklı tufliler* üzerinden bunların sahibi Samat İhsanoviç’i kastedilmiştir.

Küzler bër noktada tuğtalıp ıaldı. “gözler bir noktaya takılıp kaldı.” [138]

“gözler bir noktaya takılıp kaldı.” ifadesinde Ayrüze’nin gözleri kastedilmiştir.

Dinara’nın göz önünde bulundurduğu aşğıdaki örneklerde yazar Dinara yerine *can*, *küzler*, *gevde* gibi kavramları kullanmıştır.

¹⁷² Aksan, a.g.e., s.69.

¹⁷³Tatar Tëlëññ Leksikologiyesë, s. 113.

...tormışımın tulılandırğan *can* “varlığıyla hayatımı anlamlandıran bu can. “[107]

...yükeler arasınnan kilüvçë *taniş gevde* kürëndë. “...ıhlamurlar arasından tanıdık bir beden göründü.” [180]

Nikader özëlëp qarıy bu *küzler*. “Ne kadar üzgün bakıyor bu gözler. [262]

Ofıktan yolçı kürënuğe, terezelerden *küzler töbele*. “Ufuktan yolcu görününce pencerelerden meraklı gözler dikiliyor.” [192]

Graf “komsomol başkanı” “kont” [246]

Selam, padişah! “Selam, *padişah* (orman bekçisi)! [282]

İh, añlamıysıñ siñ, *moñsu küz!* “Hey anlamıyorsun sen, hüzünlü göz (At)! [286]

3. Nesne ismini söyleme yerine, onun bir bilgisini dile getirme.

Kızıl utı borılıştan kümëlüvge... “Kırmızı ışık (tramvayın bir parçası, ışığı) kaybolunca “[140]

Bu cümlede tramvayın bir parçası olan *kızıl ut* “kızıl ışık” kelimesi kullanılarak tramvay kastedilmiştir.

Bilevde çağım bulsa... “Kundaktaki (bebeklik dönemi) zamanım olsaydı...”[6]

Behët digen töşençenë bëlmegeñ *behëtlë çaq*. “Mutluluk kavramının anlamını bilmeyen mutlu zamanlar. (Çocukluk dönemi)” [9]

saban tuyı “saban düğünü (saban zamanı)” [113]

Yul başında hemme kēşëge omtılış ħas. Yolun başında (gençlik yıllarında) herkes heveslidir. [153]

yañğır şıprıdap yavğan *tübe astı* “yağmur şıprıtısı duyulan çatı altı” [163]

vakıtlı roman “kısa süreli aşk, flört” [219]

bër naçarlıq eşleseñ, bötën *arhivniñ* kuzğatıla. “yanlış bir şey yaparsan bütün arşivin (geçmişin) açılır.”

stat 'ya '(madde) kötü “ceza bekliyor”[253] *stat* 'ya madde anlamındadır.

künel töbende tıyılıp torğan çışmeler “kalbimin derinliklerinde bastırılan çeşmeler” (ilham kaynağı) kastedilmiştir.” [110]

yaz bişəğə “ilkbahar beşiği”[112].

4. Ülke veya şehir adı yerine, o yerle özdeşleşen nehir, deniz, dağ, kuruluş ismini söyleme.

Bəz *Kırım*da tordıq. “Biz Kırım’da yaşadık” [234]

Kreml’. Aq divarlar. Üzəne bər ayırım devlet sıman. “Kremlin.! Beyaz duvarlar, kendi başına ayrı bir devlet” [122]

Pompeyniñ Soñğı Könə “Pompey’nın Son Günü”- mitolojik bir olaya atf [163]

Renessans çorı “Rönesans dönemi” [157]

4.2.4.1. Ad Aktarması (Sinekdoha)

Yunanca da *Sinekdoha* adı verilen aktarmalardır. Bu tür ad aktarmaları, ayrı parçayı bütün aracılığıyla veya bütünü parça aracılığıyla, çokluk yerine birlik veya tam aksini kullanmayı esas alır. D. Aksan kendi çalışmasında Sinekdoha’nın iki yolla gerçekleştiğini belirtir:

1. Bütün yerine parçanın anılması

2. Parça yerine bütünün anılması.¹⁷⁴ Tatar Türkçesinde de buna benzer bir sınıflandırma yapılmıştır.

1. Çoğunluk yerine tek sayı kullanılması.

Avditoriya dulqınlanıp aldı. “Sınıf(öğrenciler) bir anda hareketlendi.” [245]

İmen ul qatı halıq “Meşe, o sert halk.” [279]

Bərənçə *kar* (Tek bir kar tanesi üzerinden karlar ifade ediliyor.) [101]

Cihan həketsəz qalğan kəbək [106]

2. Birlik yerine çokluk kullanılması.

3. Parça yerine bütünün anılması.

4. Bütün yerine parçayı kullanılması.

M. Galiyev’in “*Ütken Ğasır Buylap Baram*” şiirinden alınan dörtlükte;

¹⁷⁴Aksan, a.g.e., s.69.

Pëçen bazarında arıym. Saman pazarında yorulmuyorum

“*Kisëkbaş*”nı kürëp ƙalğaç, “*Kesikbaş*” ı görüp kalınca

Üz başımın totıp ƙarıym. Kendi başımı tutup bakıyorum

“*Keşikbaş*” ifadesiyle Abdullah Tukay’ın aynı isimdeki manzumesindeki ana kahraman Kesikbaş kastedilmiştir. Parça söylenip bütün kastedilerek sinekdoha (ad aktarması) yapılmıştır. Kesik başı görünce şairin kendi başı yerinde mi diye bakmasıyla da kinayeli bir durum anlatılmıştır.

Sumƙası isen-imin ƙaytarıp citkërse, *nefis ƙullar* anıñ yonıñ, ƙadërlëp, uñayğa sıpırır.

“Çantayı sağ salim sahibine ulaştırırsa, güzel eller onun tüylerini sevip, okşar.” [96]

4.2.5. Abartma (Giberbola)

Nesnelerin ve olayların boyutunu, sayısını gerçek hayatta olduğundan daha fazla büyüterek, çoğaltarak gösterme sanatı abartma sanatı olarak adlandırılır. Abartma sanatının halkın konuşma dilinde kullanımı da oldukça yaygındır.¹⁷⁵ Tatar Türkçesi’nde abartmalar, çeşitli türlere ayrılır:

1.Nesnelerin ağırlığını arttırarak gösterme.

Örneğin; *Biş ƙadaƙlı* bürëgënë yaƙtan vaƙıtta yastıƙ ite, astına da, östëne de iskë çikmen çite. (M. G.)

(Beş kilogramlık börkünü, yattığı zaman yastık yapıyor, altına da üstüne de eski cepken yetiyor)

Bir uzunluk birimi olarak kullanılan kulaç kelimesi; gerilerek açılmış iki kolun birinin parmak ucundan ötekisinin parmak ucuna değin olan¹⁷⁶ uzaklığı ifade ederken, şiirden kıtalar arası mesafe kulaç uzunluk birimiyle ölçülebilecek kadar kısa belirtilerek abartma sanatı yapılmıştır.

...*dön’yanı isen kilëş* yöregëmde totuv çiksëz avır idë. “...dünyayı canlı tutmak inanılmaz zordu.” [196]

¹⁷⁵ Hakov, 1999, s.73.

¹⁷⁶ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları- 10.baskı, Ankara 2005, s. 1248.

2. Nesnenin boyutunu büyüterek verme:

...*ekemet yuan, kolaç citmeslĕk* "...inanılmaz kalınlıktaydı, kulaç yetmezdi." [199]

M. Galiyev'in diğeri "*Cihangir*" şiirinden alınan dörtlükte abartma sanatının bu türünün örneğini net bir şekilde görebiliyoruz.

Yılğalarnıñ yulın borıp, Irmakların yolunu çevirip,
Tav-kıyalar küçerĕp, Dağ-kayalar göçürüp,
Kolaçlağan kıytğalarnı, Kulaçlayan kıtaları
İllernĕ, du kitĕrĕp. Devletleri ses getirip.

3. Soyut isimler ve kişinin duygularıyla bağlantılı sözleri sayı yönünden çoğaltarak yapılan abartmalar:

Közgĕge küzĕm salıp, yözĕm kürsem, Aynaya bakıp, yüzümü görsem,
Hesretlerĕm *mĕñ mertebe* arta tağın. Hüzünlerim binbir defa artıyor tekrar.
(M.G.)

Çıklı ülenner östĕnde *mĕñ törlĕ* tös yeş'ni. "Çiğli otların üstünde binbir türlü renk parlıyor." [268]

Şair duygularının artışını ifade etmek için binbir defa sözcüğünü kullanarak abartma sanatından yararlanmıştı.

Bötĕn dön'yağa kilgen açuvımnan yodrığımın töynep, sĕltenĕp ciberüvĕmnĕ sizmi de ƛaldım. "Bütün dünyaya olan öfkemden yumruğumu sıkıp tüm gücümle ona vurduğumu da fark etmedim." [222]

4.2.6. Eş Anlamlılar (Sinonimnar)

Avrupa dillerinde synonym, dil hazinesinin zenginliğinin bir türü olan ve anlamları yönünden çok yakın, ses dizilişi yönünden çeşitlilik gösteren sözlere eş anlamlılar "sinonimnar" denir.¹⁷⁷

Eş anlamlı sözcükler Tatar dil bilminde çeşitli gruplara ayrılır.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Korkmaz, a.g.e., s.128.

¹⁷⁸ Kurbatov, a.g.e., s.83

4.2.6.1. Tam Eş Anlamlılar (Tulu Sinonimnar)

Çoğunlukla, olaylarda birbirinin yerine kullanılan kelimelerdir.

Sin abıyım bul, gomër buyı *oçraşıp-kürëşëp* torırbız. “Sen abim ol, ömür boyu karşılaşıp, görüşürüz.” [27]

Min nersenë *yugalttım* soñ elë? Nersenë *cuydım*. “Ben neyi kaybettim? Neyi yitirdim?” [29]

Fakiye apa, elle nindi *şomlı-ķurķınıç* bulıp, ekrën gëne basıp kile. “Fakiye teyze, korkunç bir şekilde yavaşça geliyor.” [31]

Bëz bër nersenë onıtmıyķ: *Maķsat, omtılış* izgë, dörës dip atıyk. “Biz, bir şeyi unutmayalım, amacın ve isteğın doğru diyelim.” [79]

Kinet miña bötën nerse *buş* hem *meg’nesëz* toyuldı. “Bir anda her şey boş ve anlamsız göründü bana.” [80]

Kürëşken momënttağı cılılık, kinet ķabıngan *omtıılış-tartıluv* sürële tōştë. “Karşılaştığımız andaki sıcaklık, birdenbire alevlenen heves, arzu azalıverdi.” [87]

Aşığam, ķabalanam. “Acele ediyorum, telaşlanıyorum.” [110]

Şomlı, ķurķınıç uram “ürkütücü, korkunç sokak” [168]

E miña *sağış, moñayu* kirek. “Bana ise; hüznün ve keder lazım.” [177]

canğa yakın, ķadërlë ķayğı “cana yakın, değerli bir kaygı” [177]

kipken ķura- ķorğakşığan ķura “kurumuş ot- kurumuş sap” [186]

Avıl - igën, *şehër* fikër üstëre dip, *ķalağa* omtıluvım. “Köy, ekin yetiştirir; şehir ise fikir yetiştirir diye şehri arzulamışım.” [201]

Yıraq aradan *hislernë, toyğılarnı* kıçķırıp eytëp bulamını... “Uzak mesafeden hisler ve duygular haykırarak söylenebilir mi ki?...” [201]

Hem annan soñ inde sirek këne *oçraşuv, kürëşüler*. “Ve ondan sonra artık seyrek karşılaşmalar, bir araya gelmeler.” [201]

ķızuvlıktan - barısı da *butalğan, çuvalğan*. “Öfkeden her şey karışmış, iç içe geçmiş.” [223]

...*şöbhelë* bër *şiklenü* bëlën bötën cirnë qarap çıktım. “...şüpheci bir tavırla her yeri gözden geçiriyorum.” [237]

4.2.6.2. Yakın Anlamlılar (Yakınça Sinonimnar)

Anlamları tam olarak birbirinin aynı olmayan kelimelerdir.

behtëtlë çaq-*vayımsız* çaq “mutlu-kaygısız zamanlar” [9]

İhtimal, Ayrüze’nen ütkenen *sağınam*dır min. *Əzlimdër*, *yüksınam*dır. “Belki de, Ayrüze’nin geçmişini özleyorumdur, ben. Arıyorumdur, özleyorumdur.” [26]

Eger de başka bėrevnėn kiyiminde citėşsėzlik kürmi iken, *önep- oşatıp* bėtėrmevėn köt te tor. “Eğer bir başkasının kılık kıyafetinde, herhangi bir eksiklik görmüyorsa, bundan hoşnut olmayacağını bekleyin ve görün.” [72]

Argı yakta bėr-bėrėne *beysėz*, *irėklė* mögamele, *gadi*, *tėlektes* duslık kaldı. “Öteki tarafta birbirinden bağımsız, özgür ilişki, samimi ve karşılıklı dostluk ilişkisi kaldı.” [108]

Şulkader yakın, *yeneşede* gėne. “O kadar yakın, yanibaşımda sanki.” [166]

Ülėm bėlen tartışkan yoreknė saklağan ten *suvırılıp*, *sargayıp* kalğan. “Ölümlle cebelleşen kalbi koruyan bedeni çekilmiş, sararıp solmuş.” [194]

Qart dertlenėp, *cilkėnėp* uynıy da uynıy. “Yaşlı adam coşup, şevklenip çalışıyor da çalışıyor.” [237]

Yeşev, demek, *ekrėn- ekrėn tuva* baru, üzėnnen soñ da *yeşer öçėn*... “Yaşamak demek yavaş yavaş yeniden doğmak. Kendinden sonra da yaşamak için...” [241]

Akıluñ- fikėrėñ bėlen. “Aklın-fikrinle” [266]

Andıy kėşėler *kıçkırıp*, *şapırınıp* yormiler. “Onun gibi insanlar övünmüyorlar.” [285]

4.2.7. Eşsesliler (Omonimnar)

Söylenişi yönünden aynı olup çeşitli anlamlara gelen sözler de çok kullanılır. Bunun gibi sözlere eşsesliler (omonimnar) denilir. Tatar Türkçesi’nde eş sesliler dört başlık altında incelenir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Hakov, 1979, s.113.

4.2.7.1. Tam Eş Sosliler^

Söylenişleri ve yazılışları yönünden tamamıyla aynı olan eş sesli kelimeler. Örneğin; M. Galiyev'in incelenen eserlerinde;

Yat sözcüğü 1.yabancı, 2.yatmak(uyumak), *iske alu* (1.hatırlamak, 2.koku) anlamlarında kullanılan tam eş sesli kelimelerdir.

4.2.7.2. Omofonar

Söylenişleri aynı, yazılışları ile ayrılan eş şesliler. Örn: (bal avız-balabız). Omofonlar, söz oynatma yoluyla oluşan *cinas sözler (kalambur rifma)* olarak adlandırılır.

4.2.7.3. Omograflar

Söylenişleri farklı olup, yazılışları aynı olan eşsesliler de var. Örn: (bülme-bülme)

4.2.7.4. Çok Anlamlı (Küp meg'nelë) Sözlür

M. Galiyev'in *Ak Abağalar* uzun hikâyesinde eş sesli olarak kullanılan kelime örneklerine sıklıkla rastlanmıştır.

töş (1.öğlen vakti 2.rüya 3.çekirdek)- Dinaranıñ qaytuvın min töşke qadër köttëm.
[178]

can birü (1.can vermek 2.kendisini bir işe vermek)

bit (1.sayfa 2. Çehre anlamında)-çok anlamlı

borın (1.teknenin burnu 2.kaldırımın burnu)

tël (1.organ adı 2.konuşulan dil)

küz (1.görme organının adı 2.çekmecenin gözü)

kul (1. İnsanın bir uzvunun adı 2.kapının kolu)

hıyallanu (1.hayal etmek, 2. Delirmek)-çok anlamlı

aynu (1.ayılmak, 2. Kendine gelmek, duygunun etkisinden kurtulmak)-çok anlamlı

öst (1. üstün olmak, 2.(üstel) östën sörte (masa üstünü silme)-Çok Anlamlı

ut alu (1. aydınlanmak, 2.ateş almak)- Çok Anlamlı

kötü (1.sürü 2. beklemek fiili)

ciñleyp kalu (1. Hafiflemek, 2.aklını yavaş yavaş yitirmeye başlamak) [110]

4.2.8. Mahalli Sözcükler (Dialektizmler)

Belli bir stilistik özellik vermek için, yazarlar edebi dil kurallarına uymayan sözlere de müracaat ederler. Bunların bir türü, konuşma dili aracılığıyla yaşayan, halkın sadece belli bir kısmına özgü dil olaylarını yansıtan *mahalli sözcükler (dialektizmler)*'dir. H. Kurbatov, dil kuralları oturmuş toplumlarda daha çok mahalli sözcüklerin kullanıldığını belirtir.¹⁸⁰

M. Galiyev'in, "*Ak Abağalar*" uzun hikayesindeki "*otırı, belekey, oçkalak karlar, yaşkanu, cuyu*" gibi Tataristan'ın doğu bölgesine has mahalli sözcükler yer almıştır. Aynı zamanda yazarın, eserinde köylü insanların konuşmasına da ayrı bir özen gösterdiği görülür. Özellikle y>c değişimi geçiren kelimelere (*yeme- ceme, yaz-caz, yör-cör*) rastlanır. Onun yaşlı kahramanları, Rusça alıntıları (*stipince-stipendiye, plej-plyaj*) kendi dil özelliklerine uygun bir şekilde telaffuz eder.

4.2.9. Alıntı veya Yabancı Sözcükler (Alınma Sözcükler)

Bir yabancı dilden alınan sözlere *alıntı veya yabancı sözcükler* denir. Alıntı sözcükler, genelde dilin kendisinde bir durumu ya da olayı karşılayan sözcük bulunmadığında veya yabancı milletin yaşamını, söylem özelliklerini yansıtmada kullanılır.¹⁸¹ Son dönem Çağdaş Tatar edebiyatının temsilcisi olan M. Galiyev'in felsefi ağırlıklı şiirlerinde daha çok ortak Türkçe kelimelerle birlikte yerleşmiş Arapça ve Farsça alıntılara rastlanılmıştır. Şehir hayatını ve üniversite yaşamını konu alan *Ak Abağalar* uzun hikâyesinde ise daha çok terim anlamı Avrupa kökenli ve Rusça kelimeler kullanılmıştır. Ve bu kelimelerin pek çoğu Tatar Türkçesi'nde yerleşmiş sözcükler olup yabancılığı artık belli olmayan öğelerdir.

bronz "bronz", *statuya* "heykel", *vrač* "diş doktoru", *znaçok* "işaret", *kostyum* "kostüm", *briliant* "pırlanta", *muzikant* "müzisyen", *ofitser* "subay", *konsert* "konser", *piyanino* "piyano", *skripka* "keman", *stena* "duvar", *tuş* "tütsü", *avditoriya* "sınıf", *royal* "kelebek", *general* "general", *arhitektorlık* "mimarlık", *velosiped* "bisiklet", *kandidat*

¹⁸⁰ Kurbatov, 2002, s.81.

¹⁸¹ A.g.e. s.82

“aday”, *kategoriye* “kategori”, *sekund* “saniye”, *abstrakt* “soyut”, *master* “usta”, *stakan* “bardak”, *miraj* “serap”, *maşına* “makine”, *magnitofon* “teyp”, *plyonka* “ince tabaka”, *syujet* “konu”, *lektor* “konuşmacı”, *soldat* “asker”, *vıška* “kule”, *brezent* “branda bezi”, *kombinezon* “tulum”, *minut* “dakika”, *pensiya* “emekli maaşı”, *stipendiye* “burs”, *poyızd* “tren”, *perron* “peron”, *vagon* “vagon”, *vestibyul* “lobi”, *vahter* “kapıcı”, *plastinka* “şerit, levha”, *raspisanıye* “ders programı”, *tryuk* “oyun, hile”, *tuflı* “ayakkabı”, *hrustal* “kristal”, *parket* “parke”, *samolyot* “uçak”, *çemodan* “bavul” v.b.

4.2.10. Zıt Anlamlılar (Antonimnar)

Dilde anlamdaş veya benzer anlamlı sözler olduğu gibi birbirinin zıttı anlamlı sözler de epeyce vardır. Bunun gibi sözler söylenişleri ve görünüşleri birbirinin zıttı olan sıfatları ve özellikleri bildirirler.¹⁸²

M. Galiyev, *Aķ Abağalar* hikâyesinde anlatımı güçlendirmek ve fikrini daha etkili kılmak için sık sık antonim sanatından yararlandığı görülmüştür.

Başta *barasıñ*, *barasın*: *annan soñ*, *kilgen ezlerēñnen kirē kaytarsıñ*... Önceleri yürürsün, yürürsün, yürürsün; ondan sonra, geldiğin izlerden geri dönersin... [24]

Mēne elē de *citdileşe* *barğan mizgēlnē şayartuğa* borası kildē. “İşte şu an, gittikçe ciddileşen durumu *espiriye* dönüştürmek istiyorum. [24]

Anı *irtemē-soñmı* tufraķķa *çeçerge kirek*. “Eninde sonunda onu toprağa ekmek gerekir.” [30]

Çeçtēnmē, orlık *yukķa çıgu* beraberēne *üsēntē dön'yağa kile*. “Ektin mi, tohumun kaybolması (yok olması) sayesinde filiz dünyaya gelir.” [30]

Dimek, ul vakıttağı *üsmēr çaqtan bügēngē minge kader niçaklı üzgerēş, yuğaltu, tabu*. “Demek, o zamandaki yetişkinlik dönemimden bugünkü “ben”e kadar ne kadar değişim, kayıp, buluş.” [30]

İhtimal, *yuğaltқанımñ küz aldında bulı mine ğaciz ite, tınıçsızlıydır*... “Sanırım, kaybettiklerimin göz önünde olması, beni acizleştiriyor, rahatsız ediyor...” [30]

¹⁸² A.g.e, s.87.

Buysinuğa künëkken can *irëkke* tüze alaminıy. “Boyun eǵmeye alışan özgürlüǵü kaldırabilir mi ki?” [39]

Hatın-ız holiklı Nig’met bēlen *katı ħaraktērlı* Leniza... “Yumuşak huylu sinsı, kadınsal yaratılışlı Nimet ile sert karakterli Leniza...” [45]

Beysēz, şul uq vaqıtta *beylē* meĥebbet... “Bağımsız, aynı zamanda bağımlı aşk ...” [47]

...*naçar* bulu, *naçar*, *edeplē* bulu, *eybet*... “...kötü olmak, kötü; edepli olmak iyi...” [59]

Anda suǵılıp, *monda* suǵılıp... “Oraya buraya uğrayıp” [88]

Hezēr bēr cirge gēne *kērēp çıǵıyq* ta... “Şimdilik sadece bir yere uğrayalım da...” [88]

Qırımışkalar kēbēk *qorabız*, *cimērebēz*, *tözibēz*. “Karıncalar gibi inşa ediyoruz, yıkıyoruz, diziyoruz.” [94]

Bu, nersenēñdēr *başlanuvı* hem *bētüvē* de kēbēk idē. Güya çeçekneñ bērençē *açılǵan* könē, *sarǵaya* başlaǵan könē de... “Bu, bir şeyin hem başlaması hem de bitmesi gibiydi. Sanki çiçeğin ilk açılmaya başladığı gün; onun solmaya başladığı gün de...” [108]

Ütken ħatireler *kileçek* tormışıma da şulay şaqıp kilēp kērēr mikenni? *Beĥētēme*, *qayǵıma* şaqır... “Geçmiş anılar, gelecek hayatımıza da böyle tıklatarak girer mi acaba? Mutluluǵumun, kederimin kapısını çalar mı...” [146]

Lezzetlenü - kızıksız bulıp qalu... “zevk almak-ilginçliğini kaybetmek...” [155]

...hem şulay *qabatlanmıyça qabatlana* bara. “...böylece tekrarlardan tekrarlanıveriyor.” [157]

Çınbarlıq hem *illuziya* butala. “Gerçek ve illüzyon karışıyor” [168]

... *tışkı dön*’yadan ayırıp, *üz dön*’yañnı icat iterge ēterēş yasıy. “...seni dış dünyadan ayırıp, kendi dünyanı oluşturmaya mecbur bırakır.” [177]

Ĥıyal bēlen *real’lek* butala başlıy. “Hayalle, gerçeklik birbirine karışıyor.” [179]

Vaqtılı romannar bēlen bērgē miña *daimi* kēşē de kirek. “Kısa süreli aşklarla birlikte bana bağlı insan da lazım.” [219]

Anıñ şulay *ğayretlē* tavişinnan kinet buşanıp, *köçsēz* bulıp qaldım. “Onun güçlü sesinin etkisinden aniden gevşeyip güçsüzleşiverdim.” [229]

... *aq* keğaz’lerē *kara* pianino östēnde ... “...Siyah piyano üzerindeki beyaz sayfalar...” [236]

Yeşev ul- ekrēn-ekrēn *üle* baruv. “Yaşam o, yavaş yavaş ölüme yaklaşmak.” [241]

Lekin şul *vaqtılılıkta* *daimi* üzēññē tabarğa kirek! “Ancak bu geçici zaman diliminde kalıcı kimliğini bulman gerek!” [257]

Üzēmnē taratıp *taşlarğa*, yañadan *ciyarğa* kirek. “Kendimi dağıtıp, yeniden toplamam gerek.” [260]

4.2.10.1. Karşıtlık (Antiteza)

Ters anlam taşıyan sözcüklerin bir türü Tatar Türkçesi’nde Rusçadaki gibi antitez olarak adlandırılır. Diğer bir ifadeyle; zıtlık düşüncesini birbirine paralel şekilde kullanma antitez düşüncesinin temelini oluşturur. Bu sanat çeşitli zıtlıkları, gündelik hayattaki olayları açık bir şekilde göz önüne getirmeye imkân verir. Nitekim herhangi bir olgu ya da olayı, zıttı ile ifade etmek anlatımı da güçlendirmektedir.¹⁸³ Örneğin;

Zur kēçkēnenē yota “Büyük, küçüğü yutar.” [144]

Nindi *kotokıç faciganēñ* *şiğ’ri birēlēşē*. “Nasıl da dehşetli bir facianın şiirsel bir yansıması.” [163]

Kiñlēkten yörek *kısıla*. “Ferahlıktan, yüreğim sıkışıyor” [182]

Şomlı süzler efirdağı bötēn *şatlıqlarnı* uzıp kilgendēr. “Endişeli sözler, havadaki bütün mutlulukları geçip gelmiştir.” [185]

İkēbēznēñ arada *ruhi yaqınlıkniñ* süngenlēğēne, e monnan soñğı aralaşuvnı barı *matdi faydalı mönesebetler* gēne totağaçına açık tōşēngenge... “İkimizin arasındaki ruhi yakınlığın sönmesinden, bundan sonraki iletişimlerin yalnızca maddiyatçı ilişkiler olacağının açıkça anlaşılmasından dolayı” [95]

¹⁸³ Hakov, 1999, s.76.

Antitezler bazen bütün metin içerisinde yayılmaz, kısa bir satır veya paragrafta verilmiş olsa bile olayın genel fikir içeriği ile yakından ilgilidir.

M. Galiyev'in *Tuğan Təl* şiirinden aldığımız dörtlükte bunun örneğini görmekteyiz.

<i>Yılatasıñ, yuatasıñ,</i>	Ağlatırsın, teselli edersin
İ tuğan təl, tuğan təl,	Ey ana dil, ana dil
Kevser sular yuğan təl!	Kevser suları yıkayan dil
Etkem nigöz taşı kuyğan,	Babam temel taşı koyan
Enkem bişək qorğan təl.	Annem beşik kuran dil

Bu alıntıda yer alan *yılat-* (ağlatmak) ve *yuat-* (teselli etmek) eylemleri arasında zıtlık bulunmaktadır.

M. Galiyev'in *Öç Mizgəl* şiirinde anlamı güçlendirerek, etkiyi arttırmak adına antitez örneklerinin şiirin geneline yayıldığını görmekteyiz.

I

Küpərden ul <i>yögərəp</i> kəne çıqtı,	Köprüden o koşarak çıqtı,
Almaları kaldı qoyılıp.	Elmaları kaldı dökülüp
Yağimli <i>tañ</i> şundi tınıç idə.	Alımlı seher vakti o kadar huzurluydu
Kükə tavişları	Guguk kuşu sesleri
Nindi yakın idə...	Nasıl yakındı
Tuqtalmanı, -	Durmadı,
<i>Ez sanar dip kırıqtı buğay.</i>	Az sayar diye korktu galiba.

II

Küpərden ul <i>salmak kına</i> çıqtı,	Köprüden o yavaşça çıqtı
Saqlap kına totup,	Dikkatlice tutup
Töyənçəgə tulı yazmışın.	Bohçası dolu kaderini
Yağimli <i>kön</i> şundi tınıç idə,	Güneşli gün çok huzurluydu.
Kükə tavişları nindi yakın idə...	Guguk kuşu sesleri nasıl yakın idi...

Tuqtaldı da, Durdu ve
Ey sanadı, ey sanadı, ey sanadı. Ey saydı, ey saydı, ey saydı.

III

Tayağı bēlen kiñleşēp kēne, Değneği ile anlaşıarak,
Küpērden ul bik aqrın çıqtı. Köprüden o yavaşıca çıqtı.
Yağımlı kiç şundi y tınıç idē, Alımlı akşam o kadar huzurluydu.
Kükē tavişları nindi yaqın idē... Guguk kuşu sesleri nasıl yakındı...
Tuqtalmadı, - Durmadı,
Küp sanar dip qırıqtı buğay... Fazla sayar diye korktu galiba...

Eylemin yapılışı sırasındaki durumunu ifade etmek için kullanılan *yögērēp- aqrın*, *ez-küp* kelimeleri arasında zıtlık vardır. Günün belirli vakitlerini ifade eden *tañ-kön-kiç* kelimeleri arasında da tezatlık söz konusudur.

Antitezler, retorik sorular (istifham sanatı) ve davetler ile birleştiğinde gerçeği tasvirleme duygusal yönden daha da yükselir.

M. Galiyev'in "*Dala Doğası*" adlı şiirinden alınan bölümde bunun örneğini görebiliriz:

Uçağı süngen devērnēñ Ateşi sönen devrin
Köllerēn қағasını? Küllerini silkelese mi? (Dala Doğası)

Antitezler, günlük hayattaki olayları daha açık ve net düşünme yeteneği kazandırmakla beraber gerçeği doğru anlamlandırmada da yardımcı olurlar. Antitezler, fikrin mantıksal yönden gücünü arttırarak göz önüne getirmede büyük rol oynarlar.

M. Galiyev'in *Ğalemi Uy* adlı şiirden alınan kısımda bunun örneğini görmekteyiz:

Kēmge yazğan kürü bu dön'yanıñ Kime nasip olur bu dünyanıñ
Evvelēnde tuğan aqrın?... Evvelinde yaratılan ahirini?..

4.2.11. Tezat (Oksyumoron)

Oksimoron, Fransızca kökenli olup sözleri ters anlamda kullanarak fikri kuvvetlendirme.

V. Hakov, edebi dilin çeşitli üsluplarında, özellikle de edebiyat ve gazetecilikte, birbirleriyle çelişen söz gruplarını oksyumoron diye adlandırılır. Sözler arasındaki zıtlığın temelini, anlam yönünden mantık kanunlarına uymama durumu oluşturur. Genellikle durumu ve olayı ifade eden kelimelerle onları tanımlayan kelimeler arasında bir tezatlık söz konusudur.¹⁸⁴

XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatında toplumun eksik taraflarını mizahi açıdan değerlendirilirken bu yöneme sıkça başvurulmuştur. Tatar yazarlarından Ş. Möhemmedev'in gazetecilik eserlerinde, A. Tukay'ın kişisel zulümleri eleştirmek, daha sonraki dönemlerde ise M. Celil'in Alman ordusu subaylarını tasvir etmek için oksyumoron sanatından ustaca faydalandığını görülmektedir.¹⁸⁵

Oksyumoronlar halk dilinde en eski çağdan beri kullanılmıştır. Konuşma dilinde kullanılan *akıllı cüler* "divane", *başsız kişi*, *küzlë sukır* "gözlü kör" v.b. yapılar, daha sonra yazılı edebiyatta da karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁶

Örneğin,

İ ul çornıñ *sade- ğaziz yarlılığı*, Ey bu dönemin sade – değerli yoksulluğu,
Bay küñël urtağ idë *barı-yuğı* Zengin gönle ortak idi varı-yoğu,

M. Galiyev'in *Şherde Nevmez Hëtër* adlı şiirinden alıntılanan beyitte *gaziz(aziz)* kelimesi kutsal, değerli, anlamında iken, istenilen nitelikte olmayan durumu ifade eden *yarlılık* (fakirlik) kelimesiyle birlikte kullanılarak oksyumoron sanatı yapılmıştır. Yine sahip olunan tüm varlığı ifade eden *barı-yoğı* kelimesinde varlık ve yokluk kelimeleri tezat bir şekilde birarada kullanılarak oksyumoron sanatını oluşturmuştur.

M. Galiyev'in *Ağ Abağalar* eserinde oksyumoronların mantıksız cümleler şeklinde kullanıldığını da görmekteyiz.

¹⁸⁴ Hakov, 1999, s.78.

¹⁸⁵ A.g.e.

¹⁸⁶ A.g.e, s.79.

Ak Abağalar'dan örnekler:

ğadël kônleşü“adil kıskanma” [153]

salkın ut şarı “soğuk bir ateş çemberi” [163]

nindi kotokıç faciganëñ şig'ri birëleşë. “Nasıl da dehşetli bir facianın şiirsel bir yansıması.” [163]

yokılı-uyavlı kilëş “Uyku ile uyanıklık arası” [164]

ķuralmav lezettë “nefret etmenin hazzı” [217]

buysındırudan rehet tabu “boyun eğdirmekten zevk almak” [217]

ķayğılı yılmayı “üzgün gülümseme” [233] vb.

4.2.12. Canlandırma (Sınlandırır)

Tatar edebi dil biliminde, metaforların bir türü olarak adlandırılan sınlandırır veya canlandırır (canlandırma) tabiat görünüşlerini, cansız nesnelere, canlı nesnelere has sıfatlarla tasvir etmeden ibarettir. Dil biliminde canlandırma birkaç başlık altında incelenir.¹⁸⁷

1. Bitki, ağaç, çiçek gibi doğadaki varlıkları canlandırma olayı söylemi daha ahenkli ve etkileyici kılmak için kullanılır.

Ağaç yabaldaşları östënde şeher yaqtılığınnan tomalağan kük yözë tibrenëp tora.“Ağaç dallarının üstünde şehrin ışıklarıyla bürünen gökyüzü sallanıyor.” [105]

Ërë-ërë tamçılar pıyalanı çibirķılıy başlıy. “İri iri damlalar, camları kamçılamaya başlıyor.” [163]

...yeşën utı bülme karanlığın yandırıp këre de, bër mel kirë çiğëne almağanday, tuķtap ķala. “...şimşeğın ışığı odamın karanlığına giriyor ve bir an geri adım atamıyormuş gibi kalakalıyor.” [163]

Şeher, sulışın kısıp, bötën kürënëşlerë bëlen torataş-cansız ķala.

“Şehir, nefesini tutup tüm manzarasıyla cansız kalıyor.” [169]

¹⁸⁷ Hakov, 1979, s.56.

Yeşen utlı itegën cıyıp aluğa, dulqın-dulqın kükrevler kite. “Şimşek, ateşli eteğini toplayınca hemen dalga dalga gök gürlmeye başlıyor.” [171]

Kök kükretöp, yeşen taşın çöyöp, Gök kükretip, yıldırım taşını zıplatıp,
Cihan bēlen cihan kölēşe. Cihan ile cihan gülüşüyor. (*Ġalemi Uy*)

2. Soyut kavramları canlı olarak tasvir etmek için kullanılır.

Vaķıt yöregē tibe. “Zamanın kalbi çarpıyor” [156]

Cır nefislēĝene yaraşıp nēçkerĝen küñēl eytersēñ tētrep aldı. “Şarkının zerafetinin etkisiyle hassaslaşan gönlü sanki bir titreme sardı.” [146]

Uylar canlanalar, küz aldında töslē suretlerĝe evērēleler. “Düşünceler canlanıyor, gözümün önünde çeşitli şekillere dönüşüyorlar.” [164]

Tösler süne, tarķala “Renkler sönüyor, dağılıyor.” [167]

İdende nurlar tibrene. “Yerde ışıklar titriyor.” [176]

3. Canlandırmaların bir türü, Tatar dil biliminde **kişiselleştirme (personifikatsiya)** diye adlandırılır. Kişiselleştirme, tabiat ve görünüşlerin tamamıyla kişi suretine sokup canlandırma olayıdır.

kiñ iñselē imen “geniş enseli meşe ağacı” [113]

...koçaklaşıp, mermer sınĝa eylengen kayınnar “...birbirlerine sarılıp, mermer heykele dönüşmüş kayınlar” [112]

Trotuvar kırıyındaĝı yükeler, kaynar levkeden yana ĝına töşken kēbēk, saflanıp, yeşerēp kürēneler. “Kaldırımın kenarındaki ihlamurlar sıcak saunadan yeni çıkmış gibi temizlenip daha temiz daha yeşil görünüyorlar.” [178]

4.2.13. Derecelendirme (Gradatsiya)

Söylemde aynı anlam ilişkisi yönünden bağlantılı sözler geniş olarak kullanılır. Art arda sıralı bir şekilde gelen bu kelime türleri, anlamı güçlendirip söylenilecek fikrin yüksek seste söylenişini ya da tonlama yönünden aşağı indiğini bildirir. Mantık ve dilbilgisi yönünden onlar birçok durumda eşit parçalardan oluşurlar. Tasvirli şiirsel söylemde ise onların kendine has üslup görevleri mevcuttur.

Anlam yönünden derecelendirme sanatı genellikle karşılıklı veya eş anlamlı kelimelerden oluşabilir. Fakat bu onların oluşumu için tek şart değildir.¹⁸⁸ M. Galiyev'in incelediğimiz eserlerinde daha çok eş anlamlı kelimelerin yer aldığı derecelendirme örneklerine rastlanılır. Eserlerden örnekler:

E ul- kinet şulay minëm alda peyda bulır öçen *ezërlengen, üsken, citlëkken*. “Ve o, beklenmedik bir şekilde benim karşıma çıkmak için, hazırlanmış, büyümüş, olgunlaşmış. [14]

Ul vaqıttığı üsmër çaqtan bügëngë miña kader niçaqlı *üzgerëş, yuğaltu, tabu*. “O zamandaki yetişkinlik dönemimden bugünkü “ben”e kadar ne kadar değişim, kayıp, buluş.” [30]

Moña *karşı çığasım, cimëresëm* kilde. “Bunlara karşı çıkmak, bunları yıkmak istedim.” [31]

Min bötën barlıgımnı *onıtıp, şaşınıp, yaskanıp* resëm yasıy idëm. [154]

Üter yıllar. *Tınıçlanırmın*. Üzëmneñ şul haletëme *künëgërmën*, üzëm bëlen *yuvanırmın*. “Yıllar geçer. Sakinleşirim. Bu halime alışırım, teselli olurum [155]

E ul ekrën gëne *söyliy, üzënçe añlata, işandıra*. “O, ise yavaşça konuşuyor kendince açıklama yapıyor, inandırıyor.” [186]

E küzlerëndegë möldërep torğan *yalvaruv, tilmëriüv, yerdem kötïv toyğısı...* “Gözlerinde biriken yalvarış çaresizlik, yardım bekleme duygusu...”[195]

Üzëñnë yalgız, beğëtsëz his itken çaqta këmgedër *sıyınası, irkelenesë* kile iken. “Kendini yalnız ve mutsuz hissettiğinde birilerine sığınmak, nazlanmak istiyormuşsun.” [209]

...Uynağan bulam, *kölem, şayaram*. “...eğlenmeye çalışıyorum, gülüyorum, espiri yapıyorum. [231]

...yılıysı kile. Küñëlda *ülë buşlık*. Bërnindi açuv, buntar'lık *qalmıy, e barı kızganuv* qala.

¹⁸⁸ Hakov, 1999, s.67

“..., ağlayası geliyor. Kalbimde ölü boşluk. Hiçbir öfke ve isyankârlık duygusu kalmıyor sadece acıma duygusu...” [224]

Anıñ *ten isen toyu, çeç yomşaklığın, kēfrēkler dımın toyu* - kürüğe karşı anda ilahiraq, qadērlērek. “Onun teninin kokusunu duymak, saçının yumuşaklığını, kirpiklerinin ıslaklığını hissetmek, gözle görmekten daha ilahi daha kıymetlidir. [8]

Tutarlılıkla oluşturulmuş cümle yapımında çeşitli formlar yer alır. Bu durumda, onlar konuşmayı etki ve ahenk yönünden çeşitlendirir. Aşağıdaki örneklerde kelime gruplarındaki isimler, sıfatlar ve sıfat fiillerle açıklanmıştır.

Üzēm *açқан, üzēm kütergen biyēklēkte* totarğa idē... “Kendimin keşfettiği kendimin çıkardığım yükseklikte tutabilseydim keşke...” [167]

Ard arda ve tutarlı bir şekilde gelen, benzetme söz sanatıyla oluşturulan deyimler, olayların ve durumların gelişimine yardımcı olurlar.

Sekundlar güya *tamçılar tamalar* da bēрге kuşılıp *gōrlevēkke eyleneler*. “Saniyeler sanki damlaya damlaya birlikte şelaleye dönüşüyorlar.” [156]

Ul, yeşēnlē bolit kēbēk bēr mizgēl *davıllap, üz kubbızına uynatıp* ala da, *sürēlēp, sünēp qala*.

“Bir süre fırtına kopararak esip kendi kopuzunu oynatıyor ve harareti düşüp sönüyor.” [226]

Şem yalqını (muzıka teēsirēnnēndērmē) kübelek kēbēk *talpına, bergelene*, stēnalarğa, tüşemge şomlı *küleğeler sirpi*. “Mum ışığı (müziğin etkisinden mi yoksa) kelebek gibi çırpınıyor, sağa sola çarpıyor, duvarlara tavana ürpertici gölgeler serpiyor.” [238]

Tabiat olaylarını derecelendirme yoluyla dile getirmek, söylemin gücünü, ahengini ve etkisini artırır. Mesela;

Hem mēne *kükrev! Davıl, zilzile! Aq buran...* “Ve işte gök gürültüsü! Fırtına, kasırğa! Beyaz fırtına...” [291]

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEYİM (FRAZEOLGİZM)

5.1. Tatar Türkçesindeki Deyimsel İfadelerin Araştırılma Tarihi Üzerine

Dilin sözcüksel ve deyimsel tabakası, tarihi, coğrafyayı, sosyo-politik yapıyı, yaşam koşullarını, halkın yaşamını, tüm özelliklerini yansıtabilme yeteneğine sahiptir. Dil, halkının kültürel ve tarihsel değerlerini korur ve aynı zamanda günümüz hayatı ile ilgili gerçekleri ortaya çıkarır. Bu nedenle bilimde, dilin kültürel tercümanı rolünü oynayan deyimsel ifadelerin incelenmesine duyulan ihtiyaç her zaman olmuştur ve olmaya devam edecektir.

Deyimbilimin gelişimi, ilk olarak Fransız dilbilimci Ş. Bally'nin (1865-1947) fikirlerinden etkilenir. Bağımsız bir dil dalı olarak Rus Türkolojisinde deyimbilim, XX. yüzyılın 1940'lı yıllarında yerli dil biliminde oluşur. Rus dilinde deyimbilimle ilgili ilk teorik bilgilere A. Potebni'nin (1894, 1976,1999), I. Sreznevski'nin (1873), F. Fortunatov'un (1898) çalışmalarında rastlanılır. 1950'li yıllarda V. Vinogradov'un yazılarında, deyim ile ilgili temel kavramlar açıklığa kavuşturulur, çalışmanın amaçları belirlenir, gelecekte izlenmesi gereken yol haritası çizilir (1947, 1954, 1959, 1972).¹⁸⁹

Türk dillerindeki deyimler üzerine yapılan araştırma ve çalışmalara baktığımızda ise bu alandaki çalışmaların dünya ve Rus filologlarının bilimsel araştırmasına paralel olarak yürütüldüğünü görürüz. Örneğin, Özbek deyiminin temelleri Ş.U. Rahmatullaev (1966), ve M.S. Ruzykulova (1966) tarafından atılmıştır; Azeri ve Türkmen bilim adamlarının belli bir yazarın üslup ölçüsü olarak deyim birimlerini inceleyen çalışmaları dikkat çekicidir. Kazak dilbilimciler; deyim birimlerin dilbilgisel ve anlamsal yapısını inceleyip bunları üslup açısından değerlendirir. Başkurt deyimlerini öğrenmede ise J.G. Kiyekbayeva'nın (1966) monografileri önem arz eder.¹⁹⁰

Tatar dilbiliminde de bu alanda çok sayıda araştırma bulunmaktadır. İlk olarak, K. Nasıyrî *Enmüzeç* (1895) adlı eserinde “deyimbilim” kavramı üzerinde durur. Nasıyrî, bu

¹⁸⁹ Tatar Tələññ Leksikologiyesě, s.190-202.

¹⁹⁰ A.g.e

tür ifadeleri, asıl anlamlarından uzaklaşan, kinayeli anlamları olan kelimeler olarak tanımlar.¹⁹¹

Tatar Halk edebiyatı alanında önemli çalışmaları bulunan Huca Bediği, *Ataların Söylediği Sözler (1912)* çalışmasında oldukça fazla malzeme kaydetmiştir. Bu derlemenin, 1919 ve 1952 yıllarında yeniden basımı yapılmıştır. Diğer bir önemli bilgin Gıybad Alparov tarafından derlenen *Elifba düzeni, Yazım Kuralları, Adlandırma Meselesi (Halk Edebiyatı Derleme Talimatları (1926)* kitabının "Folklor ve Halk Edebiyatı Derleme Üzerine Yardımcı Kitap" bölümünde, kinayeler, hazır cevaplar, beddua ve dualar başlığı altında deyimisel ifadeler epeyce yer vermiştir.¹⁹²

Bu nedenle, deyimbilimin Türkolojinin ayrı bir dalı olarak tanınması, yirminci yüzyılın başlarına rastlar. XX. yüzyıldan itibaren deyimisel birimlere dilbilim ve üslupbilimin bağımsız ve önemli bir dalı olarak tanınması ve tanıtılması başlar. Ancak 1950'lerde bu araştırmaların derinleşmesiyle dilbilimin yeni bir dalı haline gelir. Deyimsel birimlerin türlerinin ve özelliklerinin incelenmesi ve sistemleştirilmesi üzerine yoğunlaşılır. Ş.A. Ramazanov (1954), G.H. Ehetov (1954, 1975), L. Celey, N.B. Borhanova, L.G. Mehmutova (1957), G.H. Ahuncanov (1972), R.A. Yusıpov (1980, 2000, 2007), S.Ş. Povarisov (1982), V. Hakov (1999), F.S. Safiullina (1979, 1999, 2001), H.Ş. Mehmutov (1999, 2008) gibi bilim adamlarının çalışmalarında Tatar deyimleri farklı şekillerde incelenir: *frazelogizm* ve *frazelogiya* kavramları tanımlanır ve deyimlerle, sözcük ve basit söz öbekleri arasındaki fark açıklanır; bu tür ifadelerin oluşumu, toplanması ve sınıflandırılması meselesi gündeme getirilerek deyimisel ifadelerin üslupsal kullanımı ele alınır, anlamsal, dilbilgisel ve sözlükbilimsel özellikleri tanımlanır, diğer dillere çeviri sorunları tartışılır, etimolojileri üzerine de çalışmalar yürütülür.¹⁹³

G. H. Ehetov, *Tatar Dilinin Deyimsel İfadeleri* adlı doktora tezinde, ilk kez atasözlerini ve deyimleri bilmecelelerden ayırarak, bu tür ifadeleri ayrı bir kategoriye koyar. Yapısal ve semantik özelliklerine göre deyimisel ifadeleri, deyimlere, deyimisel söz öbeklerine (pullar ve birimler) ve deyimisel terimlere ayırır.

¹⁹¹ A.g.e.

¹⁹² A.g.e

¹⁹³ A.g.e.

Deyimbilim teorisine en büyük katkılardan biri de G.Ĥ. Ahuncanov'un *Tatar Tělĕnĕñ İdiomaları* (1972) kitabıdır. Burada idiomaların deyimsel tanımı vardır. Yazar, bu alandaki deyim ve terminoloji tanımlama konularının üzerinde özellikle durmakta, *frazеologizm* kelimesinin bir terim olarak geçersiz olduğunu ve *idiomatika* teriminin daha başarılı olduğunu kanıtlayarak, alandaki terminoloji konularına yeni bir bakış açısı getirir. Burada bilim adamı, deyimlerin özelliklerini, yani mecazi anlam olarak adlandırılan bir kavramı dikkatle yakından inceleyerek çeşitli dilbilimcilerin görüşlerini ortaya koyar. Bu çalışmanın değeri, deyimlerin farklı açılardan gruplandırılmasında da yatmaktadır. Örneğin, yazar, sözcüde geçen kelime sayısına göre iki veya daha fazla bileşene sahip deyimler olduğunu; deyim bileşenlerinin birincil (yani sözlüksel) anlamları açısından, bağımsız anlamlı kelimelerden oluşan, birden fazla bağımsız ve bir veya birden fazla yardımcı kelimedenden oluşan, bir bağımsız ve bir veya daha fazla yardımcı kelimedenden oluşan, sadece yardımcı kelimelerden oluşan ifadeler şeklinde gruplandırır. Anlamsal yönden bakıldığında ise gerçek ve mecazi anlam diye ikiye ayrılabilceğini belirtir. Bileşenlerin anlamsal ve biçimsel birliğine, iç ifade biçiminin unutulma kaybolma derecesine bağlı olarak, deyimleri birleşme- kaynaşma sonucu ve yan yana gelen kelimeler olarak ikiye ayırır.¹⁹⁴

Bilim adamı, birkaç ilkeyi özetleyerek deyimleri grupladırdıktan sonra, 13 tür deyim olduğunu vurgular.

1. Kalıplaşmış ifadeler: *ay kürde kıoyaş aldı* “ateş almaya geldi”, *eytem ise kıyttım* “söylediği sözü geri alma” v.b.

2. Aforizma deyimleri olarak atasözleri: *üze yuqnın küzĕ yuq* “kendisi burda yoksa gözü de yok” *kĕşĕnĕkĕ kĕşĕnekte* “kendi derdine düşmek” v.b.

Kalıplaşmış ifadeler ile atasözleri arasında bulunan ara türler:

1. Fiil+fiil kalıbındaki deyimler: *küterĕp alu* “fikri desteklemek”, *yarılip yatu* “ayan beyan ortada olmak”, *koyılip töşü* “moral motivasyonu düşmek” [23]

çelpĕreme kilü “yıkılmak, paramparça olmak” [31]

uyılap tabu “icat etmek” [78]

¹⁹⁴ Ahuncanov, G. H., *Tatar Tělĕnĕñ İdiomaları*, Kazan: Tatar Kitap Neşr., 1972

2. Analitik(açıklayıcı) deyimler: *aķ öy* “misafir için kullanılan ev”

cir bit “yüzü kara” [32]

ķatı begır “taş kalpli” [69]

3. Bağımsız + yardımcı kelime şeklinde oluşan deyimler: *künĕl öçĕn* “gönül rızası için”, *baş çaklı* “devasa”.

4. Yardımcı kelimelerden oluşan deyimler: *ille de meĕer* “eğer meĕer”, *emma lekin* “amma lakin”.

5. Sözlüksel-dilbilgisel deyimler; *çana şuu* “kızak kaymak”

6. Hareket bildiren deyimler: *ķul kısı* (el sıkışmak, tokalaşmak), *ayaķ çalu* “çelme takmak”

ķaraş taşlav “bakış atmak” [66]

ķul sĕltev “elini sallamak” [88]

yörek tibü “kalp çarpması” [156,188]

ķul küterü “el kaldırmak” [244]

7. Terim deyimler: *ügi ana yaфраĕı* “öksürük otu”, *saru ķaynatu* “sinirlerini zıplattmak” vb. Marsel Galiyev’in incelenen eserlerinde terim deyimler tespit edilmemiştir.

8. Kanatlı sözler yani özdeyişler:

Telek - ķeşĕnen böyĕk hoķuķı. “İstek, kişinin en doğal hakkı” [37]

Ķeşĕnĕ niķader azraķ bĕlseñ, ul şulķķader sĕrlĕrek bit. “İnsanı ne kadar az bilersen; o kadar gizemli olur.” [167]

Stĕnaĕa nindi ķoç bĕlen kilĕp berĕlseñ, ul şulķķader ük ķuvet bĕlen siņa kire bere “Duvara nasıl bir güçle çarparsan, o da aynı kuvvetle sana karşılık verir...” [214]

Üzĕñe üzĕññĕ rasla hem ķeşĕlerĕge barlıĕıññı rasla, isbat it. İcatıñ bĕlen, elbette. “Bu dünyada kendi varlığını da ispat et. Sanatınla elbette. O zaman seni tanırırlar hem de sen kendini tanırırsın.” [231]

Soñğı aqqord - bërëncë aqqordniñ kaytabazı... “Son vuruş o, ilk vuruşun yansımasıdır...”[231]

9. Basit deyimler; *kul astı* “koltuk altı”, *ayaq astı* “ayak altı” v.b.

Bu çalışmasında, G.H. Ahuncanov ayrıca deyimlerin anlamsal, biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerini belirlemeye çalışır. Kısacası Ahuncanov, Tatar deyim biliminin gelişimine önemli katkılarda bulunarak, teorinin temelini atan bilim adamlarındandır.¹⁹⁵

Son yıllarda (XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başı) yayınlanmış çalışmalar, deyim alanı çalışmalarına olan ilginin çok yüksek olduğunu gösterir.

Tatar dilinde deyimsele sözlüklerin yayınlanması, deyimsele ifadelerin özelliklerinin ve türlerinin incelenmesi ve sistemleştirilmesi için de önemli bir husustur. Tatar dil biliminde deyimler hakkında; Latif Celey, N.B. Borhanova, Leyla Mehmütova, Rüzel Yosıpov, Süfiyan Povarisov, Vahit Hakov, Flyora Safuillina gibi ilim adamlarının çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Latif Celey, N.B. Borhanova ve Leyla Mehmütova tarafından derlenen *Tatar Tëlñeñ Frazelogiyesë, Mekal' hem Eytëmnerë* “Tatar Dilinin Deyimleri, Atasözleri ve Kalıplaşmış İfadeleri (1957)”, N.B. Borhanova ve Leyla Mehmütova *Rusça- Tatarça Frazelogik Süzlëk* “Rusça-Tatarca Deyimler Sözlüğü (1959)”, G. Ehetov'un *Tatar Tëlñeñ Frazelogik Eytëlmeler Süzlëğë* “Tatar Dilinin Deyimsel İfadeler Sözlüğü (1982)”, L.K. Bayramova'nın *Rusça-Tatarça Tematik Frazelogik Süzlëk* “Rusça-Tatarca Tematik Deyimler Sözlüğü (1991)” ve F.S. Safiullina'nın *Tatarca-Rusça Frazelogik Süzlëk* “Tatarca-Rusça Deyimler Sözlüğü” (2001)” gibi yayınlar, deyimler alanında yapılmış önemli çalışmalardandır. N. Isenbet'in 1989-1990'da yayınlanan iki ciltli *Tatar Tëlñeñ Frazelogik Süzlëğë* “Tatar Dilinin Deyimler Sözlüğü”, şimdiye kadar yayınlanmış en kapsamlı sözlüktür.

Tatar dil biliminde, deyimbilim alanındaki çalışmalar sadece yukarıda bahsedilen monografiler ve ders kitaplarıyla sınırlı değildir elbette. Tatar deyimini dilin diğer dallarıyla, özellikle sözlükbilim, sözcük oluşumu, sözdizimi, biçimbilim ve dil tarihi ile ilgili olarak inceleyen bireysel makaleler düzenli olarak yayınlanır ve tezler savunulur. Bunların hepsi deyim dil bilimde ayrı bir dal olarak sağlam bir yer kapladığını gösterir. Ancak Tatar dilbiliminde deyimbilim üzerine hazırlanan çalışmaları bir araya getirip

¹⁹⁵Tatar Tëlñeñ Leksikologiyesë, s.197.

düzene sokan, deyimleri çeşitli açılardan inceleyen ve somut sonuçlara ulaşan ve bu alanda gelecekteki araştırmalar için temel olacak bir monografi henüz hazırlanmamıştır.¹⁹⁶

Dil bilimde “deyimbilimsel kategori” kavramı özel olarak tanımlanmamıştır ve tür ve kompozisyon sorunu henüz çözülmemiştir.

Her türlü kalıplaşmış ifadeyi (ör. kanatlı sözler yani özdeyişler), atasözleri ve deyimler, terimler, aforizmalar vb.) deyimlerin bir parçası olarak değerlendirmeyi tercih eden birçok kişi vardır. Tatar deyimlerinin tam bileşiminin belirlenmesi ve kategorik özelliklerinin gösterilmesi gereklidir. Ayrıca terim sorununun da ele alınması gerekir.

5.2. Deyim Sistemi Hakkında Genel Bilgiler

Tatar dilinin sözlük yapısında “deyimsele ifadeler” diye adlandırılan sözcük birimleri önemli bir rol oynar. Bunları adlandırmak için çeşitli terimler kullanılır: deyimsele anlatım, deyimsele birim, deyim, kalıplaşmış (sağlam öbekleşmiş) ifade, kalıplaşmış söz dizimi, idioma, paremiya v.b. Soyut olarak bu söz öbeklerine; dilin incileri, dilin inci mercanları diyenler de vardır.¹⁹⁷

Türkçe Sözlükte deyim şöyle tanımlanır: Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.¹⁹⁸

Ömer Asım Aksoy’a göre ise deyim, “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümcedir”.¹⁹⁹

Deyimler üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten İsmail Parlatır, deyimlerin yapısal özelliklerini şöyle sıralar:

1. Deyimler kalıplaşmış sözlerdir. Bundan dolayı da yöresel söyleyiş özellikleri dışında deyimini oluşturan sözlerin yeri pek değişmez.

2. Deyim, birden fazla söz ya da söz öbeğinin oluşturduğu ya cümledir ya da söz öbeğidir.

¹⁹⁶ A.g.e

¹⁹⁷ A.g.e, s.197.

¹⁹⁸ Türkçe Sözlük, s.651.

¹⁹⁹ Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, İnkilâp, İstanbul 1988, s.52.

3. Bu yapısal durum çerçevesinde deyimler, en az iki kelimededen oluşmaktadır.

4. Deyimleri oluşmasında, sözlerin gerçek anlamlarının dışında farklı bir anlam taşımaları gerekmektedir.

5. Deyimler kolaylıkla çekime girebildiği için fiil çekimleri ve zaman unsuru oldukça geniştir. Bu yönüyle de atasözlerinden belirgin bir farkı ortaya çıkmış olur.²⁰⁰

Frazelogiya (Yunanca. *phrasis* (cümle - ifade, deyim) + *logos* (çalışma) kelimesi iki anlama gelir: 1) bir dizi kalıplaşmış dil ifadesi; 2) kalıplaşmış ifadeleri inceleyen bir dil bilim dalı.²⁰¹

Deyimsel ifadenin anlamının tek bir kelimeyle eşanlamlı olabileceği fikri vardır. Bu fikri doğrulayan birçok deyim vardır. Örneğin; *altın kullı* “on parmağında on hüner (veya marifet) olmak”, usta, *kart tölkë* “yaşlı kurt”, “tecrübeli”, *kërfëgënnen göl tama* “güzel”, *ikë yaqlı pekë* “yalaka, ikiyüzlü”, *tamırına balta çabu* “kökünü kazımak, yok etmek”, *tëñkege tiyu* “bezdirmek, yormak”, *tübesë kükke tiyü* “başı göğe ermek”, *qot oçu* “ödü kopmak”, *kuyan yürek* “tavşan yürekli”- korkak vb.

Bazı deyimlerin ise mecazi anlamları tek kelimeyle ifade edilemez, ancak bir deyim veya cümle ile açıklanabilir. Örneğin; *bër kanat sını* “kanadı kırılmak, yakın, kıymetli birini kaybetme”, *küz kürer* “zamanı geldiğinde, ne yapılacağı belli olan”, *küz yörtü* “gözden geçirmek, yüzeysel bakıp geçmek”.

Biçimlerine gelince, deyimsele ifadeler deyimler veya cümleler gibidir; iki veya daha fazla kelimededen oluşur.

Tatar dil biliminde deyimler alanında çalışanların deyim kavramı hakkındaki görüşlerine gelecek olursak;

G. Ehetov (1979: 48) “Tek bir anlamı ifade eden yakından ilişkili kelime grubunu” deyimsele ifade olarak adlandırır. G. Ehetov'a göre (1982: 4), “deyimsele ifadede, biçim içeriğin çok gerisinde kalır ve içerik iç biçime dayanır. Yani, biçim tarafı, deyimsele ifadeleri kelimelerden, yani yan cümlelerden ayırmak için ana kriterdir. Dolayısıyla deyimsele sözce, sözcük ile söz öbeği arasında kalan bir kategoridir.”²⁰²

²⁰⁰ Parlatır, İsmail, Atasözleri ve Deyimler-II (Deyimler), Yargı Yayınevi, Ankara 2007, s.1-2

²⁰¹ A.g.e, s.197

²⁰² Ehetov, G.Ĥ., Ĥezërgë Tatar Tëläñëñ Leksikologiyesë, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1979.

V.Hakov (1999:154) “... tek bir anlamı olan, anlam ve sözdizimsel olarak dağılmayan kalıplaşmış söz öbeği” olarak tanımlar.

F.S. Safiullina (1999:135) deyimsel ifadeleri tanımlarken daha fazla bileşen arasındaki bağlantıya odaklanır ve deyimleri, kökenlerinde farklılık gösteren kalıplaşmış söz öbekleri olarak belirtir.

Ş.A. Ramazanov (1954: 129) deyimlerin bileşenlerinin belirli bir kavram temelinde yapılanmaları ile pekiştirilen bileşenlerinin ve konuşmada ağırlıklı olarak bu yapılarda kullanılan kelime öbeklerinin birbirleriyle ilişkisini tercih eder ve bunları deyim olarak adlandırır.²⁰³

Farklı bakış açılarının analizine dayanarak, deyim bileşenlerinin kelime kimliklerini koruduğunu söylemek doğru olacaktır. Sonuç olarak dilde, kelimelerle birlikte, anlam ve sözdizimsel işlevleri bakımından kelimelere yakın, yapısal yönden ise tamlama ve cümleleleri andıran kendine özgü mecazi anlamlı değişik kelime grupları mevcuttur.

Deyimsel ifadeleri birim olarak tanımlayan kriterlerin belirlenmesi, sadece deyim teorisinde değil, aynı zamanda deyimsel sözlüklerin derlenmesi pratiğinde de ana konulardan biridir. Bu kriterlerin açıkça belirtilmemesi nedeniyle bilimsel literatürde atasözü, bilmece, bileşik terim, kanatlı ifade kullanılır. Deyimlerin bileşimi ayrıca ifadeleri, aforizmaları, metaforları, basit karşılaştırmaları da içerir. Sonuç olarak dilbilimdeki ifadelerin bileşimi, sınırları henüz spesifik olarak tanımlanmamıştır denebilir.

5.3. Deyimsel İfade ve Sözcük

Deyimbilimler, tıpkı öğrenilmiş sözcükler gibi incelenir, çünkü onlar da kavramların ve dilin ayırt edici adlandırma birimleri olarak ifade edilirler. *Tatar Tělěññ Leksikologiyesě* adlı kitabın frazeolojiya bölümünde deyimsel ifadelerin sözcüklerden farkında şu esaslar göz önünde bulundurulmuştur:

1.Sözcüklerin anlamsal eşdeğerleri olarak deyimsel ifadeler, belirli bir sözcük grubuyla ilgilidir ve bir cümlede belirli bir sözdizimsel işlevi yerine getirir. Örneğin; “O,

²⁰³ Ramazanov, Ş.A., Tatar Tělě Buyınça Oçerklar, Kazan: Tatgnigoizdat, 1954.

çocuğunu düşünerek ateş yutar.” ve “O, çocuğu için endişelenir.” cümlelerinde *ut yota* “ateş yutma” söz öbeği ve *borçıla* “endişelenme” fiili birlikte kullanılmış. Bu özellik sözcük ve deyimsel söz öbeklerini bağımsız söz gruplarından ayırır.

2.Sözcüğün deyimsel ifadesi, maddi bileşim açısından öncelikle aynı değildir. Sözcükler, biçim birimlerden oluşur. Örneğin; tamaşaçılarımızga (izleyicilerimize) sözcüğünde *tamaşa* kelimesi üzerine eklerin geldiğini görmekteyiz: *tamaşa+çı+lar+ımız+ga*.

3.Deyimsel ifadeler, ayrı ayrı kelimelerinin birleşmesiyle oluşur. Örneğin; *biş biltir* “beş geçen sene” deyimini “çok eskiden” anlamında mecazi bir anlama sahiptir. *Biş* ve *biltir* kelimelerinin anlambilimsel olarak birleşmesiyle meydana gelmiştir.

4.Sözcüklerden farklı olarak deyimsel sözcüklerin bileşenleri, ana anlama zarar vermeden çeşitli değişikliklere uğrayabilir. Bu şekildeki kullanım, daha çok edebiyat ve gazetecilik üslubunun gereklerine uygun olarak icra edilir. Örneğin; *araya şeytan kerdē* “araya şeytan girdi” veya *girdi şeytan araya* gibi değişik şekillerde kullanımında herhangi bir anlam değişikliği olmaz. Tek bir kelimeyi oluşturan biçimbirimler, sözcüklerin yok olmasına yol açtıkları için bu tür yer değişikliklerine uğramazlar.

5.Sözcüksel bir birim olarak hem kelimeler hem de deyimler, öncelikle yalın bir işlev görür. Bu birimlerin her ikisi de bireyleri, nesnelere, durumları ve olayları değerlendirirken tipik özellikler gösterirler. Daha doğrusu, bu özellik daha fazla deyimsel ifadelerle yansır ve çeşitli duygusal ifadeler, stilistik tonlarla zenginleştirilir.

Örneğin; *Çiber - bër bite ay bër bitē kōn* “Güzel; bir yüzü ay, bir yüzü güneş” cümlesinde kişinin yüz güzelliği tasvir edilirken; *Saran - bër şırpını bişke yarıp kabızu* “Cimri; bir kibriti beşe bölüp yakar” gibi cümlelerde ise insanın olumsuz niteliklerinden birisi belirtilir. Ancak diğerlerinde anlam daha yoğun bir şekilde yansır ve etkileyici bir duygusal tonla desteklenir.

6.Çoğu deyimsel sözcük, kendi içlerinde bir dizi anlam tonunu biriktirme yeteneğine sahiptir. Örneğin, birini *utta yanmıy* “ateşte yanmayan” veya *suda batmıy* “suda boğulmayan” biri olarak tanımlandığında, insanın çeviklik, cesaret, kararlılık ve sabır özelliklerini kendinde birleştirdiği anlaşılmaktadır.

Son olarak; deyimsel ifadeleri bağımsız sözlerden ayırt eden önemli kriterlerden biri de soyutluluk ve etkileyciliktir denebilir.

5.4. Deyimsel İfade ve Bağımsız Söz Grupları

Deyimsel ifadeler ve bağımsız söz gruplarının en az iki kelimedenden oluşmaları ve bu kelimelerin dilin söz dizimsel kurallara bağlı oluşturulmaları nedeniyle birbirlerine yakındırlar. İki arasında farklılıklar aşağıdaki sözcüksel ve anlambilim, üslup ve dilbilgisel özelliklere göre belirlenir:²⁰⁴

1.Deyimsel ifadeler, mecazi anlam içerirken; bağımsız söz grupları ise sadece gerçek anlamda kullanılırlar. Örneğin; Süzge qarap *beye birgen* kēşēlernē *cēnēm söymi*. (Ş. Galiyev)

Min ēlēkkēgē başlıklarınñ bērsēn de *sōtten aq*, *sudan paq* itēp kūrsetērge tēlemim.

“Ben, önceki patronların hiçbirini de süttten ak sudan pak olarak göstermek istemiyorum.” (Günlük Matbuat) gibi cümlelerdeki “*beye birgen, cēnēm söymi, sōtten aq, sudan paq*” söz öbekleri mecazi anlam içeren deyimsel ifadelerdir.

Bazı söz öbeklerinin ise bazı durumlarda deyimsel ifade şeklinde bazı durumlarda ise gerçek anlamda da kullanıldığını görülür. Örneğin; Oyişma citekçēlerē *iden astına* küçkenner idē. “Örgüt liderleri, merdiven altına taşınmıştı.” (K. Necim)

İden astınnan salkın kēre. “Döşemenin altından soğuk giriyor”.

İlk cümlede *iden astı* sözcüğü mecazi bir anlam, yani yasadışı, gayri resmi siyasi eylem anlamına gelen gizli eylem anlamında ve deyimsel bir ifadedir ve ikinci cümlede ise gerçek anlamda kullanılmış bağımsız bir söz grubu şeklindedir.

2) Deyimsel ifadeler, konuşma esnasında yeniden yapılandırılmazlar, söyleme hazır bir şekilde dahil edilirler. Bağımsız söz grupları ise; dilbilgisi kurallarına uygun olarak herhangi bir kısıtlama olmaksızın oluşurlar.

3) Deyimsel ifadelerin bileşimi kalıcıdır, bu da bileşime anlamsal bütünlükten ödün vermeden yeni bir kelimenin eklenmesini, bileşenlerden birinin hariç tutulmasını veya değiştirilse bile katı bir çerçevede başka bir kelimeyle değiştirilmesini sınırlar. Bağımsız söz gruplarında ise kelimeler herhangi bir müdahale olmaksızın ortadan

²⁰⁴ A.g.e

kaldırabilir veya aralarına başka bir kelime eklenebilir, bir kelime yerine başka bir kelime kullanılabilir. Örneğin; *boz kiptëri - tik yatu* “buz kurutmak - zamanı anlamsız geçirmek”, *kër kiptëri* “çamaşır kurutmak”, *borçaq atu* “yalan söylemek”, *tup atu* “top atmak”, *kan ëçü* “sömürmek, ezmek, kan kusturmak”, *su ëçü* “su içmek” v.b.

İlk ifadeler bütün bir anlama sahiptir, ayrıştırılamazlar, diğer ifadeler ise gerçek anlamıyla kullanılır, ayrıştırılabilirler.

4) Bir deyimsel ifadenin anlamı, bileşenlerinin basit toplamına eşit değildir, ancak serbest ifadelerin anlamı, tek tek bileşenlerin anlamlarının toplamına eşittir.

5) Deyimsel bir ifadenin anlam bütünlüğü onu basit bir sözcükle değiştirildiğinde de görülebilir. Örneğin; *tamırına balta çabu* “kökünü kazımak, biitirmek”, *tëñkege tiyü* “bir konu üzerinde ısrarcı olmak, rahatsız etmek” v.b. Bağımsız söz gruplarının böyle bir özelliği yoktur.

6) Deyimsel ifadelerin tasvirleme özelliği vardır, yani insanların duygusal ve estetik deneyimlerini tanımlamaya hizmet ederler. Örneğin, *ëç yanu* “yüreği yanmak”, *yörek ernü* “kalbi sıkışmak”, *can tël gelenü* “içi parçalanmak”, *ut yotu* “içine ateş düşmek”, *üzek özëlü* “içi yanmak, parçalanmak” deyimlerinde kişi yalnızca sürecin kendisini değil, aynı zamanda buna benzer bir soyutlamanın başka bir görüntüsünü de hayal eder. Bağımsız ifadeler ise gerçek hayattaki nesnelere ve olayları nitelendirir. Örneğin; *ëç avirtu* “karın ağrısı”, *yörek tibü* “kalp çarpıntısı”, *kiyëm tël gelenü* “kıyafetin parçalanması”, *ut yanu* “ateş yanması”, *bav özëlü* “ipin parçalanması” gibi ifadelerde gerçek sahneler bildirilir.

7) Deyimsel ifadedeki bir kelime, tam veya kısmi anlamını kaybederek deyimsel olarak sınırlı bir anlama sahip olmaya başlar. Örneğin: *cidë yul çatı* “yedi yol kavşağı” deyimsel ifadesindeki *yul çatı* ifadesi kullanımdan kalkarak *cidë* “yedi” sözü bir deyimsel birim oluşturarak “çok” anlamına gelmeye başlar.

8) Modern dilde deyimlerin bir parçası olarak bağımsız olarak kullanılmayan ve yanlış anlaşılması zor olan arkaik, diyalektik kelimelerin bulunması normal bir durumdur: *görbet çigü* “gurbet çekmek”, *sömsërë koyılı* “morali bozulmak”, *tray tibü* “boş boş gezmek”, *aqılğa sapkan* “aklı kıt”, *poti bër tiyën* “beş para etmez”, *alış-birëşke bik kısmır* “alışverişte cimri” v.b. bağımsız ifadeler çoğunlukla dilde aktif olarak kullanılan kelimelerden oluşur.

9) Farklı dillerdeki deyimler, aynı anlamı ifade etmelerine rağmen, çoğu zaman kompozisyon açısından birbirine uymaz. Örneğin: *dön'ya totqası* “dünyanın kolu” v.b.

Önceki bölümlerde söylenenlere dayanarak Tatar dilinin deyimlerinin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1) en az iki kelimenin anlam bütünlüğü,
- 2) mecazi anlamda kullanmak,
- 3) deyimi oluşturan kelimelerin kararlılığı, dilde hazır bir şekilde kullanımı,
- 4) başka bir kelime veya deyimle değiştirilebilir olması,
- 5) soyutluk
- 6) tasvirlilik
- 7) bir dilden başka bir dile kolay çevrilememesi.²⁰⁵

Özetle, Tatar dil biliminde deyimler üzerine ciddi araştırmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu alanda deyimlerin özellikleri, deyimlerin yapı ve anlam bakımından sınıflandırılması, deyimlerle bağımsız söz grupları arasındaki ortak ve farklı yönler vs. gibi konular kapsamlı incelenmiştir.

5.5. M. Galiyev'in Eserlerinde Anlamsal Özelliklerine Göre Deyimler

Tarihsel gelişim sürecinin neticesinde oluşan deyimsele ifadeler; halkın kültürünü, ulusal bilincini, zengin tarihini, yaşam deneyimini ve yaratıcılığını yansıtırlar. Bu tür ifadeler, ilk olarak insanlar tarafından, çevrelerinde kendilerine çok tanıdık gelen nesne ve sahnelere dayalı olarak oluşturulmuştur.

Deyimsel ifadelerin sözcüksel bileşimi, kullanımdaki aktifliği yönünden aktif ve pasif, kelimelerin kullanımı açısından geniş ve dar anlamda, köken açısından Genel Türk ve Tatar dillerinin kendilerine ait kelimeleri ve alıntı kelimeler olarak belirtilebilir. Ancak, bu kelimelerin deyimlerin oluşturulmasında eşit bir rolü yoktur.²⁰⁶

²⁰⁵ A.g.e.

²⁰⁶ Hakov, Tatar Edebi Tələ - Stilistika, s.154-159.

Çalışmamızın bu alt başlığında V. Haqov'un deyimlerin anlam özelliklerine göre yapılan tasnifi temel alınarak M. Galiyev'in eserlerinde tespit edilen deyimler şu başlıklar altında incelenmiştir.

1. İnsan vücudunun yapısı ile ilgili deyimler (baş, göz, kaş, kulak, kirpik, diş, eller, ayaklar, karaciğer, boğaz, boyun, kalp, akciğer vb.):

Türkçedeki deyimler söz varlığı açısından ele alındığında temel organ adlarıyla kurulan yapıların ağırlık kazandığı dikkat çekmektedir.²⁰⁷ M. Galiyev'in de incelediğimiz eserlerinde bu yolla oluşan deyimleri sıklıkla başvurduğu görülmüştür.

baş eylenü “baş dönmesi” [6]

yözene alsulıq yögürü “yüzü pembeleşmek” [6]

küzlerene turı qarıy almav “gözlerini kaçırmak” [8]

küzne irkeliv “göz okşamak” [15]

küz aldına kitörü (kilü) “gözünde canlanmak” [18]

küzlernë çağıp yomdırı (küzlernë çağıldırı) “göz kamaştırmak” [97]

cir bit “yüzü kara” [32]

beladen başayaq “Bela bizden uzak olsun!” [34]

bër yalgızı ët tibëngësëne kalsın iyë, rehet çırayı kürmesën “Tek başına ayakaltı olsun idi, rahat yüzü görmesin” [34]

buysınu (buysınğan helde bulu) “boyun eğmek” [39]

qorı kul “boş elle (hediyesiz)” [37]

küñëlge kağılu “gönlü okşamak, hoşuna gitmek” [41]

bër tın aluda küzden kiçerü “bir solukta gözden geçirmek” [73]

kul kulnu yuva, ikë kul bitnë digendey. “El, eli yıkar iki elde yüzü” [89]

yörek tibü “kalp çarpması” [156,188]

yöregëñne tıñla “kalbinin sesini dinlemek” [156]

²⁰⁷ Çakmak, Cihan, Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler Bölüm Adı: Kazan-Tatar Türkçesindeki Ağız ve Baş ile İlgili Deyimler Üzerine, Akçağ Yayınları, Ankara 2020, s.247.

başka kilmev “aklına gelmemek, düşünmemek” [160]
yözë sürële töşü “yüzü düşmek” [161]
küñëlën bilep alu “gönlünü sarmak” [173]
küzëne çalınu “göze çarpmak” [179]
cannu turnap alu “kalbin parçalanması” [181]
beğrëme kağılu- tiyü “ciğerine işlemek” [195]
küz aldı karañğılanu “gözünün önü kararmak” [196]
hetërge uyılıp kalu “hafızaya kazınmak” [197]
barmağ tireli bötërëp yörtü (barmakta uynatu) “parmağında oynatmak” [217]
baş butalu “kafa karışması” [207]
borınıña is kërü “gönlünü kaptırmak” [222]
kolağ töbende “kulak dibinde” [228]
kul küterü “el kaldırmak” [244]
küñëlë tulu “duygulanmak” [275]
küz kızdırıru “göz dikmek” [276]
küñël kolağı bulmav “gönül kulağının olmaması” [286]
kaş cıyırıru “kaş çatmak”
ciñën sıızğanu “kollarını sıvamak” (Ğalemi Uy)
tëz çüktërü “diz çöktürme” (Cihangir)

2. Bir kişinin zihinsel ve karakter özelliklerini anlatan deyimler:

temlë tellë “tatlı dilli” [21]
katı beğırlë “taş kalpli” [69]
hıyallanu “delirmek” [105]
hatın-kız holıklı “kadınsal yaratılışı” [45]
katı karakterli “sert karakterli” [45]

ihtiyar köçen yuğaltu “irade gücünü kaybetmek” [231]

3. Bir kişinin fiziksel ve fizyolojik özelliklerini tanımlayan sözcüklerle ilgili deyimler:

katı kul “sert el” (*Cihangir*)

4. Akrabalık adları (baba, anne, dede, nine, büyükanne, büyükbaba, oğul, kız, kardeş vb.) ile ilgili deyimler:

M. Galiyev’in incelediğimiz eserlerinde akrabalık adlarıyla yapılan deyimlere rastlanmamıştır.

5. Yer ve zaman (gündüz, gece, sabah, akşam, al, yan, yan, arka) bildiren kelimeler: *ay kitken, yıl kitken, ėne buyı cir kitken* “bir ay gitmiş bir yıl gitmiş bir arpa boyu yol almış), *aldan kürü* (öngörü), *zamana balası* “zamane çocuğu”

küz aldına kitürü (kilü) “gözünde canlanmak” [18]

küz aldı karañılanu “gözünün önü kararmak” [196]

barmak tireli bötëröp yörtü – barmakta uynatu “parmağında oynatmak” [217]

kolak töbe “kulak dibi” [228]

6. Hayvan, kuş, böcek isimleriyle ilgili deyimler:

Laçın bulıp oçıp töştë. “Şahin olup uçup gitti.” (*Cihangir*)

7. Bitki adlarıyla ilgili deyimler:

aķ abağa “beyaz eğrelti otları” [7]

ķar abağa “beyaz eğrelti otları” [293]

8. Doğa olayları (ay, güneş, rüzgâr, fırtına, yağmur) ile ilgili deyimler:

ķoyaşta yanu “güneşte yanmak” [15]

may ķoyaşı “Mayıs güneşi” [84]

ķoyaşı totılu “güneş tutulması” [210]

kük kükrev “gök gürlemesi” (*Galemi Uy*)

kükten iñü “gökten inmek” (*Tuğan Tël*)

kiy k  az yulu ‘‘Samanyolu’’ (*Işanam*)

dala doğası ‘‘bozkır duası’’ (*Dala Doğası*)

yoldız yığılı (yoldız atılı) ‘‘yıldız kayması’’ (*Heyet*)

up nđa t ş  ‘‘u uruma d şmek’’ (*Heyet*)

9. Sayılarla ilgili deyimler:

b r tın alu ‘‘bir solukta’’ [73]

m ň-m ň t rl  s z ‘‘binbir t rl  s z’’ (*S zler*)

m ň m ň caydađ ‘‘binbir atl’’ (*Cihangir*)

cid  kat k k ‘‘yedi kat g k’’ (*Işanam*)

un yıl gomer ‘‘on yıl  m r’’, *tuğız  uklı* ‘‘dokuz p sk ll ’’, *d rt kıytđa* ‘‘d rt kıta’’ (*Cihangir*)

b r ayakta basıp toru ‘‘tek ayak  zerinde durmak’’ (*Min K t   Bulam, Digen  d m*)

10. Renk terimleriyle ilgili deyimler:

ağ s z ‘‘ak s z’’ (*S zler*)

ağ  odret ‘‘ak kudret’’, * ara  aherl k* ‘‘kara k t l k’’ (*Galemi Uy*)

ađ k ň l ‘‘ak g n l’’ (*Tufanlı  d *)

ağ alemner ‘‘ak alemler’’ (*Cihangir*)

ak dala ‘‘ak bozkır’’ (*Cihangir*)

11.  ř ve hareket bildiren deyimler:

koyılıp t ş  ‘‘eli ayağı titremek’’ [23]

tıyılıp  alu ‘‘kendini tutmak’’ [8]

k ş  ayağına yığılı ‘‘birinin ayağına yıkılmak- k rk  d kkana d nmek’’ [39]

b r tın aluda k zden ki r  ‘‘bir solukta g zden ge irmek’’ [73]

 ul s ltev,  ul bolđav ‘‘el sallamak’’ [87,282]

d n’ya  z  al ne  aytu ‘‘d nya kendi haline d n yor’’ [160]

barmağ tireli bötöröp yörtü – barmakta uynatu “parmağında oynatmak” [217]

avır sulap kıyu “derin bir nefes almak” [218]

yodriğ kütörü-yodriğ selkev “yumruk sallamak” [282]

těz çügü “diz çökmek”, *tav-ğaya küçörü* “dağ kayalar göçürmek”, *dü kitörü* “ses getirmek”, *yav yörü* “sefere çıkmak”, *isēmēne cisēmē iñü* “ismine cisminin inmesi” (Cihangir)

ceyrep yatu “yayılp yatmak” (*Min Kötüç Bulam, Digen İdēm*)

12. Yaşamlı ilgili deyimler:

çişmege karap torıp kına susaviñni basıp bulmav “çeşmeye bakarak susuzluk gidermek” [11]

ğori kul bēlen baru uñaysız “boş elle (hediyesiz) gitmek uygun değil” [37]

tormuş başkıçı “hayat basamağı”, *tuğan yak* “memleket”, *bēr ayakta basıp toru* “tek ayak üzerinde durmak” (*Min Kötüç Bulam, Digen İdēm*)

kēşelerden tiz tuyu “insanlardan çabuk bıkmak, sıkılmak” [218]

yazmışni urtağa salu “geleceğin belirlenmesi” [242]

mes'ele zurğa kitü “olayların büyümesi” [253]

13. Bir kişinin iç ve dış niteliklerini ifade eden kelimeleri kullanan deyimler ve psikolojik deneyimlerle ilgili deyimler:

bötēn canım bēlen kūralmav “nefret etmek” [126]

yeşērēn ömētnē özmeske kirek (ömēt özēlü) “umudunu kaybetmek” [102]

sömsērē koyulu “moral, motivasyonu düşmek” [106]

söyēnēçten kanatlanu “sevinçten havalara uçmak” [15]

şatlıktan isērü “mutluluk sarhoşu olmak” [16]

14. Farklı alanlarla ilgili belirli ve soyut kavramları ifade eden sözcükleri kullanan deyimler:

fortuna yılmayu “şansı yaver gitmek” [231]

heveflë helge kuyu (hevëfke salu) “zor durumda bırakmak” [69]

ihtiyar köçëñnë yuğaltu “irade gücünü kaybetmek” [231]

13. Din ile ilgili kelimeleri kullanan deyimler:

Genel olarak lirik ve felsefi eserleri incelediğimiz M. Galiyev eserlerinde din ile ilgili sınırlı sayıda deyim rastlanılmıştır.

secde kılı “secde kılmak” (*Işanam*)

doğa kılı “dua etmek” (*Heyet*)

şökran kılı “teşekkür etmek” (*Galemi Uy*)

14. Yalnızlık terimleriyle ilgili deyimler: *Akbuz at* “kanatlı at”, *Kırım çirüve kēbēk* “Kırım ordusu gibi” *Bohara meçēsē* “Buhara kedisi”, *Qaf tavi* “Kaf dağı”, *Çistay heyërçēsē* “Çiştay fakiri”, *Qazan yetime* “Kazan yetimi” vb.

15. Zamirlerden oluşan deyimler:

üz-üzëñnen kötülü “kendinden kaçmak” [164]

üz-üzëñne kılğa alu “kendi kendini kontrol altına almak” [173]

üzëñ tēlegen kılda uynav “istediği telden çalmak” [285]

V. Hakov, **yapıları yönünden** deyimsel ifadeleri ise aşağıdaki gibi sınıflandırır:²⁰⁸

1. İlk bileşeni gerçek, ikinci bileşeni mecaz anlamda olan İsim+İsim şeklindeki deyimler:

Bu tarz deyimleri oluşturan isimler, birlikte kullandıklarında anlam olarak birbirlerini tamamlarken; tek başlarına kullanıldıklarında müstakil anlamlarını korurlar.

cir kēşēsē “dünya insanı” [17]

ihtiyar köçē “irade”[154]

kük gömbezē “gök kubbe” [169]

can açısı “can havli” [195]

qolaq töbe “kulak dibi” [228]

²⁰⁸Hakov, 1999, s.154-159.

ademi zat “insanoğlu”, *Teñre sũze* “Tanrı sözü”, *yeşen taşı* “yıldırım taşı”, *yeşev uyunı* (*yeşev kađıydesē*) “yaşam oyunu”, *kũk astı* “göğün altı” (*Cihangir*)

tuğan-ũsken il (*tuğan il*) “doğduğu ũlke, memleket” (*Tufanlı İdē*)

tormış baskıçı “hayat basamağı”, *yoldız yulı* “yıldız yolu” (*Min Kũtũçē Bulan Digen İdēm*)

sũz ĥikmetē “söz hikmeti”, *yeşevnēñ temē* “hayatın tadı” (*Dön 'ya Karşısında*)

kũk kũkretũ “gök gürlemesi”, *cir canı* “yer canı”, *can cılısı* “can sıcaklığı” (*Ėalemi Uy*)

tuğan tēl “ana dil”, *nigēz taşı* “baba ocağı” (*Tuğan Tēl*)

2. Birinci bileşeni mecaz, ikinci bileşeni gerçek anlamda olan İsim+İsim şeklinde oluşan deyimler: Bu şekilde oluşturulan deyimler edebi dilde daha az kullanılır. M. Galiyev eserlerinde de bunun örnekleri azdır.

tēřeklēk iyese “can sahibi” [60]

can ernũ “can acısı” (*Ėalemi Uy*)

kiyēk kaz yolu “Samanyolu” (*Işanam*)

3. Birinci bileşeni mecaz, ikinci bileşeni gerçek anlamda olan Sıfat+İsim şeklinde oluşan deyimler:

temlē tēllē “tatlı dilli” [21]

ilahi kōç “ilahi güç”

Sıfat-fiillerle genişletilmiş tasviri kullanımlar da bu gruba dâhil edilir.

buşka sarıf itēlgen vağıt “boş geçen zaman” [93]

kıçkırıp torđan tōsler “göze çarpan renkler” [165]

tuğan-ũsken il (*tuğan il*)memleket “doğduğu ũlke, memleket”

dön 'yanın evvelēnde tuğan ahır “dünyanın evvelinde doğan ahiri” (*Ėalemi Uy*)

4. Birinci bileşeni mecaz, ikinci bileşeni gerçek anlamda olan Fül+İsim şeklinde oluşan deyimler:

M. Galiyev'in incelenen eserlerinde bu şekilde oluşan deyim örneklerine rastlanmamıştır.

5. Birinci bileşeni gerçek, ikinci bileşeni mecaz anlamda olan İsim+fiil şeklinde oluşan deyimler: Yazarlar, konuşma dilinde bu şekilde oluşturulan deyimlerden sıkça faydalanmışlardır. M. Galiyev eserlerinde de bu kullanımını çokça görmekteyiz.

can birü “can vermek” [154]

ömēt itü “umut etmek” [155]

yetim kalu “öksüz kalmak” [155]

yörek tibü “kalp çarpması” [156,188]

cirge töşü “hayal dünyasından gerçeğe dönmek” [167]

yöregēñnē tñlav “kalbinin sesini dinlemek” [156]

dön 'ya kuyu “dünyayı bırakıp gitmek, ölmek” [158]

dön 'ya üz halēne kaytu “dünya kendi haline dönüyor” [160]

üz-üzēñnen kotulu “kendinden kaçmak” [164]

küz çağılı “göz kamaşması” [164]

torataş-cansız kalu “cansız kalmak” [169]

küzēne çalını “göze çarpmak” [179]

çingā aşu “gerçekleşmek” [182]

yul birü “yol vermek” [193]

yuğalıp kalu “yok olmak” [209]

koyaş totulu “güneş tutulması” [210]

can taru, can tartu “ruhu daralmak” [210]

yat bulu “yabancılaşmak” [228]

bülek itü (bülek birü) “hediye etmek” [287]

uyğa çumu (uyğa talu) “düşüncelere dalmak” [291]

Görüldüğü gibi, Tatar bilim adamlarının deyimleri anlam ve yapı yönünden çeşitli sınıflandırmalarına uygun örnekler Marsel Galiyev'in eserlerinde çokça rastlanmıştır. Anlam yönünden daha çok vücut organlarıyla ilgili (baş, göz, kaş, kulak, kirpik, diş, eller, ayaklar, karaciğer, boğaz, boyun, kalp, akciğer vb.) deyimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapı bakımından ise birinci bileşeni gerçek, ikinci bileşeni mecaz anlamda olan isim+fiil şeklinde oluşan deyimlerin yoğun bir şekilde tercih edildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, yazarın kendi duygu düşüncelerini daha güzel ve özgün bir şekilde ifade edebilmesi için derin anlam içeren deyimlere hâkim olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

SONUÇ

Çağdaş Tatar edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Marsel Galiyev, hem edebi dili hem de halkın canlı konuşma dilini eserlerinde etkili bir biçimde kullanmayı başarmış bir sanatçıdır. Şairin Doğu (Arap, Fars, Divan) edebiyatlarına özgü tasvirlerle örülmüş özellikle son yıllarda yazılmış eserlerinde, edebi yaratıcılığının ürünü olarak geleneksel eski Türk inancının temelini oluşturan önemli kavramlar yeniden canlandırılarak, güzel bir uyum içerisinde verilmiştir. Yazarın, dil ve edebi sanatlar açısından incelediğimiz eserleri neticesinde edinilen bilgilerin, Çağdaş Tatar edebi dilinin zenginliğine ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız neticesinde ***dil incelemesiyle ilgili elde edinilen sonuçlar:***

“*Marsel Galiyev Eserlerinde Dil incelemesi*” adındaki bölümde Tatar Türkçesinin ses özellikleri ve kelime türleri çeşitli alt alt başlıklar altında ele alınmış, söz konusu olan yazarın eserlerinden örneklerle kanıtlanmıştır.

Tatar Türkçesinin, Eski Türkçe'nin özelliklerini daha çok muhafaza ettiği; tonlulaşma temayülündeki Batı Türkçesinden farklı olarak tonsuz ünsüzlerini (t>d, k>g) söz başında korumakta olduğu görülmektedir: Tat. kön > T.T. gün, Tat. köç> T.T. güç (*Galemi Uy*), Tat. kömëş> T.T. gümüş (*Dön'ya Karşısında*)

Yine Eski Türkçe döneminde / ñ/ ünsüzü bulunduran kelimelerin Tatarcada aynı ses değerlerini korurken Türkiye Türkçesinde ya /n/ye yahut (bilhsassa yuvarlak ünlülerin yanında) /m/ye dönüştüğü gözlenmiştir: Tat. diñgez >T.T. deniz, Tat. tañ > T.T. “tan, şafak vakti” (*Öç Mizgël*), Tat. yaña> T.T.yeni (*Süzler*).

Patlamalı /b/ ünsüzünün çevresindeki /n/ ve /ñ/ gibi geniz ünsüzlerinin yanında /m/ye dönüşen /b/ sesi Tatar Türkçesinde Eski Türkçe 'deki /m/li varyantları devam ettirmiştir: Tat. min> T.T.bin, Tat. muyın > T.T. boyun.

Kıpçak grubu lehçelerinde yaygın olarak görülen /y/>/c/ değişmesi Tatar Türkçesinde de karşımıza çıkar. Bu ses denkliği, Tatar Türkçesindeki pek çok kelimedede bulunsa da düzenli değildir. M. Galiyev'in eserlerinde /y/>/c/ değişimi geçiren sözcükler genellikle kelime başında tespit edilmiştir. Örneğin; Tat. cidë >T.T. yedi, Tat. cir > T.T. yer (*Galemi Uy*).

Yazarın, *Ak Abağalar* uzun hikâyesinde ise özellikle /y/>/c/ değişimi geçiren kelimelerin daha çok köylü söylemindeki ikili kullanımlarına yer verildiği görülmüştür. Örneğin; *cemě-yemě, caz-yaz, cör-yör* vs. Ayrıca yazarın uzun hikâye türündeki eserinde yaşlı kahramanların Rusça alıntıları kendi dil özelliklerine uygun bir şekilde telaffuz etmesi dikkat çeker. Mesela; *stipince*-stipendiye, *plej*-plyaj gibi. *Ak Abağalar* uzun hikâyesindeki “*otırı, belekey, oçkalak, yaskanu, cuyu*” gibi Tataristan’ın Doğu bölgesine has mahalli sözlere de rastlanılmıştır. Bu da yazarın kendi bölge insanın konuşma diline verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Yazarın, yaşama dair görüşlerini içeren felsefi ağırlıklı şiirlerinde (*Galemi Uy, Dön’ya Karşısında, Heyet, Öç Mizgël, Işanam* vs.) ise daha çok ortak Türkçe kelimelerle birlikte yerleşmiş Arapça ve Farsça alıntılar tespit edilmiştir. Şehir hayatını ve üniversite yaşamını konu alan *Ak Abağalar* uzun hikâyesinde ise daha çok terim anlamlı ve yerleşmiş Avrupa kökenli ve Rusça kelimelerin (*avditoriya* “sınıf”, *student* “öğrenci”, *lektor* “öğretim üyesi”, *sekund* “saniye” vb.) kullanıldığı görülmektedir.

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde yazarın anlatımını daha etkileyici ve tasvirsel kılmak için kelime türlerinden ise sıfatları ve sıfat türlerini bolca kullandığı tespit edilmiştir. Yazarın eserlerinde, sıfatları bu kadar çok kullanmasının nedenlerinden biri de ressamlık özelliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

M. Galiyev’in söz konusu olan eserlerinde zaman bildiren, *-gaç/-geç /-ğaç/-keç, -ğanda/-gende/-kanda/-kende* ve hazırlık (tarz) bildiren *-ırğa/-ërge* gibi zarf fiil eklerine daha çok rastlanırken süreç bildiren, *-ğançı/-gençě /-kançı/-kençě, -ışlıy/ -ěşli* gibi eklere daha az rastlanılmıştır.

Tatar Türkçesinde yansıma sözcükler daha çok türetilmiş şekilde kullanılmıştır. M. Galiyev’in incelenen eserlerinde de yansıma sözcüklerinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Toplayıcı, bağlayıcı bağlaçlardan *tagın, tağı, yene(yine), bër-bër, hëm-hëm* gibi bağlaçlar arka arkaya tekrarlanan eylemlerin tasvirine yardımcı olurlar. M. Galiyev’in bu tarz bağlaçları daha çok uzun hikâye türündeki eserinde sıkça kullandığı tespit edilmiştir.

Yan yana kullanılarak anlamı pekiştiren *hem, ve, da, de, ta, te, yene*; zıtlık bildiren *e, lekin, helbuki, tik, fekat’, hetta, emma, meğer, güya, güyaki* ve cümle başı edatı niteliğindeki *çönki, güya, güya ki, eger, gerçi, yeğ’ni, eytersëñ* “*sanki, adeta*”, *diytersëñ*,

ki, dörësregë “daha doğrusu”, başlıca “genelde”, ayıruçça, bigrekte “özellikle, ayrıca” gibi edatları da yazarın eserlerinde sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Yazar, cümleler arasında güçlü bir zıtlık, keskin bir sınırlama olduğunda daha çok tercih edilen *fekat* bağlacını eserlerinde kullanmamış; *ise* bağlacının kullanımına ise sınırlı sayıda örnekte rastlanılmıştır.

M. Galiyev’in incelenen eserlerinde, *kirek* “yapmanız gerekir -yapmalısınız”, *bar* (*var*), *yuq* (*yok*) gibi sözcüklerle yapılan bildirme sözlerin yanısıra *eyyë* “evet”, *elbette* “elbette”, *dörës* “doğru” *dörësten de* “gerçekten de, ihtimal” “belki de, hiçşiksöz” “şüphesiz, mutlaka”, *nihayet* “sonunda”, *ğadette* “genelde”, *gomumen* “genellikle” gibi sözlerle yapılan bildirme söz örneklerinin de sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir.

Üslup İncelemesiyle İlgili Sonuçlar:

Bir ulusu, dilinin temel taşlarına ayna tutarak tanıyabilmemizi sağlayan durum, söz varlığı olarak adlandırdığımız; toplumun evreni adlandırma ve anlatma çabaları sonucunda oluşan kalıplar (deyimler, terimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler, mecazlar ve yan anlamlar) tarafından sağlanmaktadır. Son dönem Çağdaş Tatar edebiyatında kalemi kuvvetli bir şair ve yazar olan Marsel Galiyev’in eserlerinin dikkat çekici diğer özelliği; edebi sanat ve tasvirlerle zenginleştirilmiş bir anlatım tarzını benimsemesidir. Yazarın gerek nazım gerekse nesir türündeki eserlerinde olsun yazarın edebi sanatları ustalıklı kullandığı görülmektedir.

Çalışma boyunca eserlerinden örneklerini verdiğimiz sanatçı, temelinde benzetme unsuru olan **açıklayıcı söz** (epitet) ve onun çeşitli türlerini (*isim epitet su astı muzıkası* “sualtı müziği”, *çëbën bolıtı* “sinek bulutu”, *urman karavılçısı* “orman bekçisi”, *yanan göle yafrakları* “ıtır çiçeği yaprakları”, *sıfat epitet kipken yafrak* “kurumuş bir yaprak”, *dımlı këfrëkler* “buğulu kiprikler”, *sıfat-fül epitet kıymmetlë cëplerden tuqılğan nekişli palas* “kıymetli iplerden dokunan nakışlı halı”, *yöz yeşer narat* “yüzyıllık çam ağacı”, *zarf epitet tön qarası* “gece karanlığı”, *zamir epitet* (*Min – etinëñ devamı* “Ben - babamın devamı” vs.) **istiâre** (metaforlar) ve türlerini (*isim+isim uylar ğarasatı* “düşünceler fırtınası”, *kükrev dulqanı* “gök gürültüsü”, *sıfat+isim kömëş su tuzanı* “gümüş su damlacıkları” *bakır taviş* “bakır ses”, *sıfat fülle yapılan istiâreler dörlep yangan*

dulķannar “alevlenip yanan dalgalar” de yazarın eserlerinde çokça kullandığı tespit edilmiştir.

Tatar Türkçesinde **benzetmeler** (çağıştırular) çok çeşitli şekillerde yapılmaktadır. M. Galiyev’in de eserlerinde benzetmelerin tüm çeşitlerini başarılı bir şekilde kullandığı söylenebilir:

Këbëk, kük, tik, şikëllë, töslë, siman bağlama edatlarıyla yapılan (Örneğin; *koş këbëk ciñël cır* “kuş gibi hafif bir şarkı”[146], Ülennerde perevëz cëplerë yeş□nep-yeş□nep kite, adaşıp ƙalğan ƙoyaş nurları *siman* “Otları saran örümcek ağının ipleri, kaybolan güneş ışıkları gibi ara sıra parlayıyor” [13], kül ortasındaki sarı tönboyık *şikëllë* neni gëne ƙoyaş tamçısı “gölün ortasındaki sarı nilüfer çiçekleri gibi güneş damlaları”[129], neƙ’ şürelë *töslë* “Tam bir şureli gibi” [269]) benzetmelerle birlikte;

(***-ça/-çe, -day/-dey,-tay/-tey, -dan/-den, -tan/-ten, -rak/-rek***) gibi eklerle yapılan; ***güya, eytërsëñ (güya ki), sankëm***) gibi cümle başı edatlarıyla yapılan benzetme örneklerine de sıklıkla rastlanılır. Mesela;

Sömsëre ƙoyılğan baladay, tuƙtalıp ƙalam. “Hevesi kaçan çocuk gibi, adımlarımı yavaşlatıyorum.” [106]

Güya kegaz’ler tügël, e küpten çitlëkke yabilip oçu seletën yugaltƙan ƙoşlar idë alar... “*Sanki* kâğıt değıl de çotkandır kafeste kalıp uçma kabiliyetini kaybeden kuşlardı onlar.” [236]

Güya edatının eş anlamlısı olan *eytërsëñ* sözcüğü de Tatar Türkçesi’nde yaygın kullanılır. M. Galiyev’in eserlerinde bunun örneklerini de görmekteyiz.

Eytërsëñ aƙ kegaz’lerë ƙara pianino fonında barlığın bëlëp tınıçlanuv öçën yaƙtılık çığanağı gına. “Siyah piyano üzerindeki beyaz sayfalar onun için *adeta* huzur veren bir aydınlık kaynağıydı.” [236]

M. Galiyev’in incelediğimiz eserlerinde birden çok benzetme edatının kullanıldığı cümle örnekleriyle de karşılaşılır.

Aniñ süze *eytërsëñ* yadre *bulıp* arƙama tidi, borılsam, yadre yögerëme tiyer idë këbëk. “Onun gözü sanki kurşun gibi sırtıma değıdi, dönsem o kurşun kalbime geçer gibiydi.” [182]

M. Galiyev'in, eserlerin de sık olmasa da *ohşaş, hetërleü, bulıp müstakil sözlerle yapılan benzetmelerden* de yararlandığı görülür. Örneğin;

...kük cisëmë kıoyaş *bulıp* kıabına “bir gök cismi, güneş olup parlıyor” [25]

Fanernı kıanatkıa *ohşatıp* kistëm. “Kontraplağı Kanada benzetip kestim” [190]

Biyëp torğan uç töbë *hetlë* gëne kıoyaş. “Avuç büyüklüğünde oynayan küçücük güneş.” [97]

Bu benzetmeler dışında *iki parçadan oluşan orijinal benzetme* örneklerine de M. Galiyev eserlerinde rastlanmaktadır. *Ütken gömër - sanavlı kön*. “Geçen ömür, sayılı gün” [203], *Vokzal - aşığıuçılar ilë*. “İstasyon, aceleciler dünyası.” [207], *Aniñ torıştı...ezër kartına*. “Onun duruşu...tam bir tablo.” [212]

Yazar, anlatımı daha etkileyici ve sanatsal bir hâle getirmek için de daha çok mecaz unsurları üzeri kurulan **ad aktarması** (metonimiya), **abartma** (giperbola) gibi sanatlardan da istifade eder. Örneğin;

...*yükeler arasınnan kilüvçë tanış gevde kürëndë*. “...ıhlamurlar arasından tanıdık bir beden göründü.” [180] (Sevdiği kıızı Dinara'yı göz önünde bulundurur).

Çıklı ülenner östënde mëñ törlë tös yeş'ni. “Çiğli otların üstünde binbir türlü renk parlıyor.” [268]

Sözün etki gücünü arttırmak için ise **eş anlamlı** (sinonim), **eşsesli** (omonim) gibi türlerden istifade eden sanatçı; olaylar arasındaki zıtlıkları daha çarpıcı bir hâle getirerek anlatımı kuvvetlendirmek içinse eserlerine **zıt anlamlı** (antonim), **karşıtlık** (antiteza), **tezat** (oksyumoron) sanatlarını başarılı bir şekilde yaydığı görülür. Mesela;

Hıyal bëlen *real'lek* butala başlıy. “Hayalle, gerçeklik birbirine karışıyor.” [179].

Lekin **şul vakıtlılıқта daimi** üzëñnë tabarğa kirek! “Ancak bu geçici zaman diliminde kalıcı kimliğini bulman gerek! [257]

Deyimlerin yapısal (*isim+isim*, *cir këşëşë* “dünya insanı”, *sıfat+isim* *ilahi köç* “ilahi güç”, *isim+fül* *can taru* “ruhu daralmak”, *fül+fül* *uylap tabu* “icat etmek”) ve anlamsal özelliklerine göre (**renklerle yapılan deyimler** *aķ alemner* “ak âlemler”, **hareket bildiren deyimler** *koyılıp tösü* “eli ayağı titremek”, **doğa olayları yaşamla ilgili**

deyimler *koşaşta yanu* “güneşte yanmak” vb.) tasnifinin yapıldığı çalışmada anlatıma akıcılık, çekicilik katan kalıplaşmış ifadeler olarak tanımlanan deyimleri yazarın etkili bir şekilde kullandığı görülmüştür.

Ayrıca, yazarın duygu ve düşüncelerini kısa ve kararlı bir şekilde anlattığı anlam yoğunluğu olan **kanatlı söz** yani **özdeyiş** niteliğindeki deyimlerden de yararlandığı tespit edilmiştir. Kalıplaşmış ifadelerle birlikte yazarın kendisinin yarattığı kanatlı söz yani aforizme niteliğindeki ifadeler de sık kullanılmıştır. Örneğin;

Kęşęně niķader azrak bęlseň, ul şulķkader sęrlęrek bit. “İnsanı ne kadar az bilersen; o kadar gizemli olur.” [167]

Stenaęa nindi kőç bęlen kilęp beręlseň, ul şulķader ũk ķuvet bęlen siņa kire bere. “Duvara nasıl bir güçle çarparsan, o da aynı kuvvetle sana karşılık verir...” [214]

Ūzęňe-üzęňně rasla hem kęşęlerge barlıęını rasla, isbat it. İcatıň bęlen, elbette. “Bu dünyada kendi varlığını da ispat et. Sanatınla elbette. O zaman seni tanırlar hem de sen kendini tanırsın.” [231] vb.

Yazarın gerek nazım gerek nesir eserlerinde olsun halk dilinde kullanışta olan tasvir ve söz sanatlarını dil kurallarına bağlı bir şekilde eserlerine yansıttığı görülmektedir. Bu ifadelerden hareketle yazarın, şiir ve hikâyelerinde sade bir üslup kullandığı, halkın dilinden uzaklaşmadığı sonucuna da varılabilir.

Türkiyede söz sanatları konusunda yapılan çalışmaların daha çok Eski Türk edebiyatı alanında yapılması; dil ve üslup alanında yapılan bu tarz çalışmaların azlığı nedeniyle, söz sanatları üzerine dil alanında da inceleme sayısının artması dileğiyle çalışmamızın faydalı olacağı ve lehçe alanında yürütölen çalışmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Ahunçanov, Galimcan, Tatar T l n n İdiomaları, Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı, 1972.
- Akpınar, Yavuz ve Ağca, Ferruh, T rk D nyası Edebiyat Tarihi, Atat rk K lt r Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Aktaş, Şerif, Edebiyatta  slup ve Problemleri, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.
- Alkaya, Ercan, Sibirya Tatar T rk esi, Turkish Studies Publication, Ankara 2008.
- Arat, Reşid Rahmeti ve Temir, Ahmet, “T rk Şivelerinin Tasnifi”, T rk D nyası El Kitabı, C.2., Dil-K lt r-Sanat, Ankara 1992.
- Aksan, Doğan, Her Y n yle Dil Ana  izgileriyle Dilbilim, Ankara: T rk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Aksoy,  mer Asım, Atas zleri ve Deyimler S zl ğ , T rk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971.
- Aydın, Erhan, Orhon Yazıtları, K men Yayınları, Konya 2012.
- Akidil, Mehmet Ali, “Kazan Tatar T rklerinin Edebiyatı.” Şu kitapta: Haz. Komisyon. T rk D nyası Edebiyatları, MEB Yayınları, İstanbul 1998.
- Beşirova, İlida, S z B len Suret Yasav, Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 1974.
- Buran, Ahmet, T rkl k Bilimi Terimler S zl ğ , Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Buran, Ahmet ve Alkaya, Ercan,  ağdaş T rk Yazı Dilleri, 3. Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Canpolat Canal, Fatma,  ağdaş Kazan Tatar Dil biliminde  slupların Tarihi Seyri, Diyalektolog, Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, S.23, Bahar 2020.
-  akmak, Cihan, Atas zleri ve Deyimler  zerine İncelemeler B l m Adı: Kazan-Tatar T rk esindeki Ağız ve Baş İle İlgili Deyimler  zerine, Akçağ Yayınları, Ankara 2020.
-  akmak, Cihan, Fatih Kerim 'nin “Hıyal mı? Hakıykat mı?” ve “Andan Bundan” Eserleri  zerinde Dil ve  slup incelemesi, Gazi  niversitesi, T rk Dili ve Edebiyatı B l m , Ankara 2014.

- Çağatay, Saadet, “Kazan Lehçesinde İndi”, Jean Deny Armağanı, TDK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.
- Çetin Çulpan, Zaripova, XX.yy. Kazan Tatar Edebiyatı/Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı, Kesit Yayınları, Ankara 2018.
- Çoban, Ahmet, Edebiyatta Üslup Üzerine, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Dautov, R. N. ve Rahmani, R. N., “Marsel’ Galiyev”, Ediplerëbëz, 1. Tom (A-K), Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 2009.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine, Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.
- Develi, Hayati, Türkiye Türkçesi ile Tatarca Arasındaki Ses Denklikleri Üzerine, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 27(0), 2012.
- Ehetov, G.Ĥ., Ĥezërgë Tatar Tëlnëñ Leksikologiyesë, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1979.
- Ercilasun, Ahmet Bican, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Ergin, Muharrem, Türk Dilbilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2002. s.14-20
- Edebiyat Teoriyesëne Kërëş, Kazan: Tatar. Kitap Neşriyatı, 1987,303 b.
- Galiullin, Telgat, Yarullina Ramile, İdil–Ural Alanı, Tatar Türklerinin Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Cilt IX, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Galiyev, Marsel, Üz Tehëtën Ėzlim Herbër Süzge//Meydan, 12 Dekabr 2005, 30-43 b.
- Galiyev, Marsel, Eserler 6 Tomda. T.1., İdil- Press Neşriyatı, Kazan 2011. 406 b.
- Galiyev, Marsel, Eserler 6 Tomda. T.2., İdil- Press Neşriyatı, Kazan 2011. 400 b
- Güney, Fatma Şahan, Tatarca Referans Grameri, Kriter Yayınevi, Ankara 2015.
- Güney, Fatma Şahan, “Tatar Yazı Dilinin Gelişimi: 18-20. yüzyıllar.”, VIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 15-17 Ekim 2015.
- Hakov, Vahit, Stilistika Hem Süz Sengatë, Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 1979. 158 b.

- Hakov, Vahit, Tatar T l  Stilitikası- Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 1980. 139 b.
- Hakov, Vahit, Tatar Edebi T l  Tarihi, Kazan Universiteti Neşr.,1993. 324 b.
- Hakov, Vahit, Tatar Edebi T l  (Stilitika), Kazan:Tatar Kitap Neşr., Kazan 1999. 304 b.
- Hakov, Vahit, Tatar Edebi T l  Tarihi (XIII. asır - XX. başı), Tataristan Respublikası Fenner Akademiyes  (G. İbrahimov İsmindeki T l, Edebiyat ve Sengat İstituti), I.Tom, Kazan 2015.
- Karaağaç, G nay, Dil Bilimi Terimleri S zl ğ , TDK Yayınları:1066, Ankara 2013.
- Karabulut, Mustafa,  slupbilim (Stilitik ve Necip Fazıl Kısak rek'in Şiirleri  zerinde Stilitik Bir İnceleme, Akçağ Yay., Ankara 2019.
- Karabulut, Mustafa. Edeb  Metinlerde Dil, İfade ve  sl p İlişkisi. Edebiyatta  slup Meselesi, İKSAD Global Yayıncılık, Ankara 2021.
- Karaağaç, G nay, T rk enin Ses Bilgisi, Kesit Yay., Ankara 2013.
- Kamalieva, Alsu, Tatar Edebiyatında İkinci D nya Savaşı'nın Yansımaları (1940-1950'li Yıllar), T rk D nyası Araştırmaları, C.125, S.247, Temmuz- Ağustos 2020.
- Kerimullin, Ebrar, T l – Milletn n Sağçısı, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1997.
- Kerimoğlu, Caner, T rkiye T rk esi ve Tatar T rk esinin Karşılaştırmalı S z Dizimi, Ege  niversitesi, Sosyal Bilimler Enstit s , T rk Dili ve Leh eleri, İzmir 2006.
- Korkmaz, Zeynep, Dil Bilgisi Terimler S zl ğ , TDK, Ankara 2017.
- Koca, Erg n, Dede Korkut Hik yelerindeki Yansıma S zlerin Leksiko Semantik Analizi, T rk D nyası İncelemeleri Dergisi, 2012.
- Kurbatov, Helef, Hez rg  Tatar Edebi T l n n Stilitik Sistemasi, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı. 1971.
- Kurbatov, Helif, S z Sengat : Tatar T l n n Lingvistik Stilitikası Hem Poetikası, Kazan: Meğarif, 2002.
- Musaoğlu, Mehman, "T rk Dilinin Problemleri, Perspektifleri ve Yapılacak  alışmalar". Yeni T rkiye, T rk e  zel Sayısı, Kasım-Aralık 2013, Yıl 9, Sayı 55, s. 539-558.
-  nal, Mehmet, "Edebi dil ve  slup", Atat rk  niversitesi T rkiyat Araştırmaları Enstit s  Dergisi, Sayı 36, Erzurum 2008.

Öner, Mustafa, “Tatar Türkçesi” Şu kitapta: Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara 2012b.

Öner, Mustafa, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları:703, Ankara 1998.

Öner, Mustafa, “Marsel Galiyev ve Köstebek Bilmecesi”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 2(3), 2012 a.

Özerk, Remzi, “Tatar Türklerinin Yaşadığı Ülke Tataristan Özerk Cumhuriyeti ve Ekonomik Yapısı, Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Sayı 48 Mart 2017/ 45.

Özkan, Nevzat. Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Özyetgin, Ayşe Melek, “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı.” 2006(www.eurasianhistory.com'da yayınlandı.) Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History.

Parlatır, İsmail, Atasözleri ve Deyimler II (Deyimler), Yargı Yayınevi, Ankara 2007.

Povarisov, Sufiyan, G. İbrahimov Stilñeñ Üzñçelëklere hem Alarnı Mektepте Öyrenü, Başkort Devlet Universiteti, Ufa, 1974.

Ramazanov, Ş.A., Tatar Tëlä Buyınça Oçerklar, Kazan: Tatgnigoizdat, 1954.

Safiullina, Flyora ve Zekiyev, Mirfatih, Hezërgë Tatar Edebi Tëlä, Kazan: Meğarif Neşriyatı.2002.

Sercan, M. Ahincanov, Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

Şahan Güney, Fatma, “Tatar Yazı Dilinin Gelişimi: XVIII-XX. Yüzyıllar”. VIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 15-17 Ekim 2015.

Şahin, Erdal, “Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı”, Türk Dünyası Araştırmaları, 2009, s.180.

Şemsutova, Alsu, Hezërgë Tatar Prozasında Mif Tudıru/ Hezërgë Tatar Prozası, XXXII. Tom, Mektep Kitaphanesë Seriyası, Kazan: Hetër Neşriyatı, 2005 b.5-16.

- Şemsutova, Alsu, “Marsel Galiyev’in Uzun Öykülerinde Metafizik Semboller”, C.4, S.1, 2022, s. 97-122.
- Tekin, Talat, “Türk Dialektlerinin Yeni Bir Tasnif Denemesi”, 5 (13), 141-168, 1989.
- Tekin, Talat ve Ölmez, Mehmet, Türk Dilleri -Giriş-. Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2014.
- Tatar Grammatikası-Morfologiya, ÖçTomda, “İnsan”, Kazan’: “Fikër”. 1998. T.1. 512 b.
- Tatar Grammatikası- Morfologiya, Öç Tomda, Moskova, Kazan, 2002. T.2. 448 b.
- Tatar Tëlñññ Leksikologiyesë, Öç Tomda T.1, Kazan 2015, b.351.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım), Tatar Edebiyatı, C.19, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Zahidullina, Daniya vd., Tatar Edebiyatı: Teoriya, Tarih. Kazan: Megarif, 2006.
- Tavkul, Ufuk (2003), Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler, Kırım Dergisi, 12 (45), s. 23-32.
- Taymas, Abdullah “Türklüğe ve Türkçülüğe Dair”, Türk Yurdu, XXVI, sayı 1 (Eylül 1942).
- Turan Türk, Ahmet, Nurihan Fettah’ın “Sızgıra Torgan Uklar” romanı Üzerine Dil İncelemesi (Giriş–İnceleme–Metin–Dizin), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014.
- User, Hatice Şirin, Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri Sosyo Kültürel Bir Yaklaşım, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Uzun, Murat, Muhammed Ayaz İshakî’nin “Öyge Taba” Adlı Romanı Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli 2020.
- Vural, Hanefi ve Toparlı, Recep, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- Vural, Hanefi ve Böler, Tuncay, Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit Yayınları, Ankara 2012.
- Yarullina Yıldırım, Ramilya, Tatar Nesri ve Romantizm Estetiği, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.

Yarullina Yıldırım, Ramilya “1905 Devrimi ve Kazan Tatar Edebiyatı,” Uluslararası İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı ve Türk Dünyası Edebiyatlarında Hürriyet Fikri Sempozyumu Bildiri kitabı, 18-19 Haziran 2021, Erzurum, 475-495.

Yıldırım, Kürşat, Tatar Adının Kökeni Üzerine, Türkiyat Mecmuası, 22 (2), 2012 s.171-190. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18518/195373>

Zahidullina, Daniya, Yaña Dulkında (1980 – 2000) Yıllar Tatar Prozasında Traditsiyeler Hem Yañaçılık), Kazan: Megarif Neşriyatı, 2006, 255 b.

Zekiyev, Mirfatih ve Tumaşeva, Dilara, “Türkolojinin Gelişiminde Kazan Üniversitesinin Rolü”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 2004, s. 209-216.

SÖZLÜKLER

Eġetov, G. Ğ., Tatar Tĕlĕnĕñ Frazelogik Eytĕlmeler Sŭzlĕĝĕ, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1982.

Tŭrkĕe Sŭzlŭk, Tŭrk Dil Kurumu Yayınları, 10.basım, Ankara 2005.

Tŭrk Dŭnyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sŭzlŭĝŭ, Ankara: AKDITYK Atatŭrk Kŭltŭr merkezi, 2006.

Tatar Tĕlĕnĕñ Zur Diyalektologik Sŭzlĕĝĕ, Kazan. Tatarstan. Kitap Neşriyatı, 2009.

Milliyet Sŭzlĕĝĕ, Añlatmalı Sŭzlĕk-Kazan: Meĝarif, 2007.

İsenbet, Nekıy, Tatar Tĕlĕnĕñ Frazelogik Sŭzlĕĝĕ, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı T.1., 1989.

Ğaniyev, Fuat, Tatarĕa-Tŕĕkĕe Sŭzlĕk. Kazan-Meskew: İnsan Neşriyatı,1997.

Ğaniyev, Fuat, Tŕĕkĕe-Tatarĕa Sŭzlĕk. Kazan-Meskev, 1998.

Safiullina, Flyora, Tatarĕa-Ruşĕa Frazelogik Sŭzlĕk, Kazan Meĝarif Neşriyatı, 2001,335 b.

Tatar Tĕlĕnĕñ Añlatmalı Sŭzlĕĝĕ, Őĕ Tomda, Kazan: Tatarstan. Kitap Neşriyatı T.1, 1977.

Tatar Tĕlĕnĕñ Añlatmalı Sŭzlĕĝĕ, Őĕ Tomda, Kazan: Tatarstan. Kitap Neşriyatı, T.2., 1979.

Tatar Tĕlĕnĕñ Añlatmalı Sŭzlĕĝĕ, Őĕ Tomda, Kazan: Tatarstan. Kitap Neşriyatı, T.3., 1981.

İTERNET KAYNAKLARI

Tatar Tĕlĕnĕñ Funktsional' Stil'lerĕ hem Alarnıñ Bĕr-Bĕrsĕne Yoĝıntısı

http://belem.ru/tatar-tele/vuz-tat/61_____.html (Erişim: 20.04.2022)

<https://www.tarihistan.org/diasporadaki-kazan-tatarlari-akin-laciner/22285/>

(Erişim:10.03.2022)

Ĥujanbĕrdiyĕva, Ćulpan. Ĥesen Tufan İcatınıñ Tĕl-Stil' Őzĕnĕelĕklerĕ"

www.infourok.ru (Erişim: 15.01.2022)

<http://www.kerkukgazetesi.com/tatar-edebiyati-ve-siirinin-niteliği-ve-eğilimleri>

(Erişim:17.05.2022)

EKLER

EK 1. M. Galiyev'in *Ak Abağalar* "Beyaz Eğrelti Otları" adlı uzun hikâyesinin transkripsiyonlu yazımı.

EK 2. M. Galiyev'in *Ak Abağalar* "Beyaz Eğrelti Otları" adlı uzun hikâyesinin Türkiye Türkçesine aktarımı.

Ek.3. M. Galiyev'in, *Cihangir, Dala Doğası, Dön'ya Karşısında, Galemi Uy, Heyat, İlham, İşanam, Kitaphanede, Min Kötüçe Bulam, Digen İdem, Öç Mizgël, Süzler, Şherde Neümüz Hetër, Tëlëklë Tërek, Tornalar Töşkende, Tufanlı İde, Tuğan Tël, Tuzan Bulıp, Ut Külmegë, Ütken Ğasır Buylap Baram* adlı şiirlerinin transkripsiyonlu yazımları ve Türkiye Türkçesine aktarımları.

EK.1. M. Galiyev'in *Aq Abağalar* "Beyaz Eğreli Otları" adlı uzun hikayesinin transkripsiyonlu yazımı.

AK ABAĞALAR

(povest')

Yeşev ul-

Ekrënlep tuva baru.

Sent- Ekzyuperi.

[1] *Min yalgız.*

Tön esirë bulıp, tın bülmede yatam. Bülmemnë bilegen karañgılık kuyınında töslernëñ hemmesë de bar, emma alar, perence bëlen kaplanğan këbëk. Ay terezeden aq barmağın suzıp, stenağa resëm yasıy. Ay yasağan resëmdə yalgız şevle ıaltırana.

[2] *Ut kabızıp, östelde yatқан köndelëğëmnë kılğa alam. Ğçënnen kipken yafrak töşe. Kayın isën, kayın töсэн, kayın çağılışın saqlap kalğan yafrak – hetër şikëllë. Hetër, yıllar aşa kayta torğan izğë maturlık ilë.*

Küzlerëmnë yomam. Dımlı këfrëklerde – tön qarası...

[3] *...Ene tönge uram buylap zeñger körtler arasınnan malahaylı üsmër kile. Kërlenmegen qar östënde tevgë ezler...*

Ene ul külegelerë qar östëne çalkan yatқан utlı terezeler turısında tuqtap qala. Terezelerde, aq abağalar...

Ene ul qar yomarlıy da, saq kına sëltenëp, terezege ırğıta. Tuñğan ölgëdegë abağalar güya sissenëşëp kuya.

[4] *Ul ëçkë taraftan terezege yaqınlaşıp kilgen şevlenë şeyli. Şeyli gëne tügël, ul aniñ sığılmalı gevdesën, ağımsu çëçlerën küire, sulışın işëte. Barmaqlar ëçkë yaqtan boznu ërëte. Abağalar arasınnan dön 'yağa beğëtlë küzler töbele.*

– Sinëñ küzler – aq abağa çëçeklerë...

I

[5] Söyimbike manarası artında qoyaş bata.

Zifa manara, qoyaşka taba ımsınıp, können-kön iñe bara, iyële bara këbëk. Vaqıtlar üter de, nigëzënnen qıpқан manara, İdël buyların tëtretëp, Qazan yöregëne iñrep yığılır, hem...

Manara, qıvetlë nigëzëne tayanıp, üz turındağı küknë iñëne salğan. Anı avdaru, tamırınnan ayıru mömkinmë soñ?..

[6] Bëz manara kırırında, tantanalı toyğı bëlen anıñ oçına qarap torabız. Bëz – tariğ ışığında. Şulçaq Ayrüzë tıyınkı ğına taviş bëlen kıçkırap cibere. Min başı eylenüden yözëne alsulıq yöreğen kıznıñ bilënnen qoçıp alam.

– Eyde, dambağa qader küterëp barıymmı üzëñne?

– Bilevde çağım bulsa...

[7] Şul süzënnen soñ yöğërep kitse ikën ul. Qıvışırğa, onıtılırğa, köleşërge idë bër. Emma Ayrüzëniñ yözë citdilene, min uyımınıñ çingä aşmasın töşënem.

Qazan yılğası yağınnan salkınça cil ise. Yılğa östënde aq dulqınnar yöğëreşe. Aqçarlaqlar, kübëklerden hasil bulğanday, kinet öske çöyële de dörlep yangan dulqınnar östënde ërëp yuğala.

– Sin bötën nersege balalarça soqlana alasıñ. Min siña ğaceplenem. Bëraz kıızığam da hetta.

“E sin artık ayıq, üzëñ çişë torğan mes’eleler këbëk qorı” dimekçë idëm de, tıyılıp qaldım.

[8] Küzlerde – moñsu citdilëk. İhtimal, ikëbëz de bër ük uydadır. “Qaya ul bër-bërëbëzge soqlanğan çaqlar. Bërge bulunıñ qadëren tamçılap sanağan çaqlar. Qaya soñ? Min de, ul da şuşı uylardan oyalğanday, küzlernë yeşërebëz. Yakınnan min anıñ küzlerëne turı qarıy almıym. Anıñ ten isën toyu, çeç yomşaqlığın, këfrëkler dımın toyu - kürüğe qaraganda ilahirak, qadërlërek. Yakınlık - aldavçan. Aqıl tın qala. Barı toyğılar...

[9] Küñëldë, açınuv, izğë nersenë yuğaltu nevmizlëğë. Hem şunı kirë qaytara almav köçsëzlëğë. Küklernë tëtrendërlëk itëp kıçkırası kile. “Bëz şulay uk üzgerdëkmëni elë!

Qaycan ğına elě, qaycan ğına...Sin de, min de bötėnley başkaça idėk bit!! Elė qaycan ğına...”

Min, tabiğat’neñ irėklė bėr balası, velosiped bėlen bolın yulınnan qaytıp kilem. Beğėt digen tőřėnėnė bėlmegen beğėtlė a.

[10] ığarış imtiĥannarın isepke almasañ, nindi vayımsız a!

Eylene tirede – yeřėllėk. Sarı balkışlı cil eeklerė, hem...kızıl yavlıklı kız. Min velosipednı yul buyına taşlap qaldıram da, őnsėz tabiğat  urtasında yanıp torğan kızıl yavlıklı kızğa taba atlıym...

– eeklernė őzmie, çitten ğėne qarap soqlanırga da bula bit.

[11] Ul, minė iskerėp toruvına qaramastan, siskeñep kitkende y bula. Sarı eekler řevlesė tőřken zur qara kűzlerėn miña tőbi hem bik meğ’nelė itėp:

– iřmege qarap torıp qına susavıñnı basıp bulamı soñ? – di.

– Kilėřem, kilėřem, – dim, anıñ ın kűñėlden birėlėp söylevėne soqlanıp. Anı qaneğat  lenė rehetlėğė bilep ala sıman. řul u vaıtta ul beĥeske kėrmevėmnė őnep te bėtėrmi kėbėk.

[12]– E, sėznėñe, eek üzė nerse soñ ul?

Ul kőlėmsėri tőřėp:

– Qızık qına, eek eek indė ul, ősėmlėk, – di.

– Miña qalsa, çeçekler cirden şıtıp ıqқан qoyaş nurları sıman. Qoyaş nurın tarqatsañ, anda qara tös yo bit. Qara eekler de cirde yu. Qara tösne kėřė üzė uylap tapқан...

[13] Ul miña kűz ofıqların kiñeytėp qarıy. Tağın tağın söyle digen řikėllė alar. Emma min tıyılıp qalam. Oşarğa tırışa dip uylavı bar.

– İsemėñ niek elė sinėñ?

– Minėm Ayrűze dip atalğanıma 6205 kőn.

– Sin cirnėñ yaralğanına nie kön ikenėn de ĥisaplap ığarğansıñdır, e! Minėm isėmėm...

– Bėlem, Daniyar.

[14] Tenëm buylap rehet dulkın yögere. Anıñ çista, yeş□ tavişı küñel kiñlëklerëne taralıp qabat-qabat yañğıry. Bëlem, Daniyar! Bëlem, Daniyar!

Zëñleme tınlık. Ülennerde perevëz cëplerë yeş□nep-yeş□nep kite, adaşıp qalğan qoyaş nurları sıman. Bëz öçev qaytabız. Min, ul, urtada – velosiped. Min Ayrüzege sizdërmı gëne qarap alam. Üzëm de bëlmiçe kötkenmën bit min anı. Kötkenmën. E ul – kinet şulay minëm alda peyda bulır öçën ezërlengen, üsken, citlëkken. Hem cir buylap miña taba kilgen!

[15] Alda – ütken zamannar varisi – aq tuzanlı tögërmen. Tizden avıl. Bëz arıq qırıyına tuqtalabız. Asta – şarlavık... Su cırı. Tamçılar çağılışı. Ayrüze, barmakları bëlen çëmëtëp itegën saq qına kütere de, yalan ayakları bëlen vaq taşlarğa basa-basa suğa kere. Qoyaşta yanarğa ölgërmegen yomrı tëzlere bötën maturlığı bëlen açılıp kite. Yuqa külmek arqılı zifa gövdesë, bötën tözëklëgë matur bögëlëşlerë bëlen sizëlëp, küznë irkelep tora.

Hıyalımda – qoyaşqa mançılıp torğan behtëtlë kız suretë. Min ul resëmne yasarğa tiyëş. Tiyëş...

Öyge min söyënëçten qanatlanıp qaytam. Dön'ya bay, gadetten tış tulı, möldëreme!

[16] Kuvanıç kükrekke gëne, stenalar eçëne gëne sıyamını! Min ar'yak bolınğa yögërem. Şatlıgın taratıp taşlarğa nindi kiñlëk, irkënlëk. Ul könnë min şatlıqtan isërëk idëm buğay. Bolın buylap yögërem. Üzëñe çitten qarısı kile. Min tayaq bëlen uñğa-sulğa sëltenem. Kiñ yafraqlı aqsırğaklarını kisëp avdaram. Aqsırğaklar – minëm bala çağım palmaları! Baş oçında şomlanıp küterëlgen tekerlekler eylene. Alar, kızğanıç ak taviş çıgarıp, üksi üksi eylenele. Nige alar ul könnë cıladılar soñ elë?!

[17] Nik deşmisëñ, Daniyar?..

“Min sinëñ ütkenëñe ëñdeşem. Küñlëmdegë üzëm yaratқан üzëme”.

–Sin cir këşësë tügël, Daniyar. Minëm gadi gëne avılđa, gadi gëne bër öyde tınıç qına yeşisëm kile.

– Bik behtëtlë bulırsıñ sin.

[18]– Kölesën...E nige bulırbız dimisëñ?

–“Bız” ğa üzëñ de ışanmıysın bit.

– Kızık bu tormış digeněň. Şundıy itěp başlana da, annarı... Hětěrlisěňmě?

–“ Hětěrlisěňmě?” Bu süzden soň küñel ҡaltırap ҡuya. İrěksězden Ayrüze bėlen oçraşkan bėrěncě tön küz aldına kile...

[19] Ul tönge topol’ şahit.

– Siněň soñğı imtiħannarıñ. Annarı sin yırakqa kitorsěň... Daniyar.

Ayrüzeněň bğğen tuğan köně, kėsemnen bñlekke digen alqalarını alam. Şulçaq yaqında ayak tavişı işetėle. Min tön eçėnnen kilgen kėşeně şeylim. Bozav citeklegen.

[20] Utlı küměr kėbėk oçqın küzlė ĥatın yanıbızga kilėp basa. Ayrüzeněň çıbık oç apası...Fakiye... Tenəm buylap eçkė ҡaltırav yögėrėp uzdı. Min bu şadra yözlė ĥatınnan nigeděr şiklene idəm. Ul elle nindi şomlı, üzėne ig’ tibarnı celėp ite torgan sėrlė, yeşėren bėr kėşė idė. Mėne ul iyėle tőşėp miña töksė ġėne ҡarap aldı da Ayrüzege borılıp:

– Min sine alırga kilgen idəm. Eyde, ipteske miña ҡunarga barasıñmı? dide.

[21] Ayrüze, yuk digennė añlatıp, başın çaykadı, ҡulımnı ҡısıbraq tottı. Apasınıñ bolay da şökketsėz yözė tağı da töksėlenėp kitte.

–Şulaymı? Sin, kızıy, bu malay bėlen yöreme. Ükėnersěň. Anıñ etisė de temlė tėllė idė. Minė şul ġına beħetsėz ittė...

[22] Ul tağın niler eytkenděr, ĥetėremim. Anıñ ҡıtırşı, şadra süzlerė yöregėme çeneçtė. Ayrüze elle nişledė, irėnnerė ҡaltırıy idė anıñ. Ul miña ernölė ҡaraş taşladı da annarı, ҡulın kisek kėne alıp, üzlerėne taba yögėrdė. Min omtilıp ҡuydım. Eytėrsěň anıñ uçında yögerėm kitte.

[23] –Hětěrlisěňmė, sin ҡar ırğıta idėñ. Tereze zėñğėldep ҡuyğaç, min koyılıp tőşem. Enige ҡarıym, e ul bėrni sizmegenge salışıp, alğı bñlmege çığıp kite. Siněň yanıña çıgar oçen nindi ġėne siltav uylap tapmıy idəm... E annarı...Yaña yavğan ҡar östėnde ikėbėznėñ ġėne ezler. Avılda etler öre. Moñsu da, matur da şikėllė.

[24]–Tormışta da şulay bit. Başta barasıñ, barasıñ: annan soñ, kilgen ezlerėñnen kirė ҡaytasıñ...

Nerseneděr Ayrüzeden, añardan ġına tğğəl, ĥetta üz-üzėmnen yeşėrem buğay. Mėne elė de citdileşė bargan mizğėlnė şayartuğa borası kildė.

[25]– Eyde, Ayrüze, kafega barabız mı? “Suüsəm” digen yaña kafë açkannar. Stenaları pıyala. Ğçende balıqlar yözep yöri. Seyer üsëmlëkler, su astı muzıkası.

– Çırattağı fantaziyeñmë? – Ayrüze sülpnenëp qaldı. Eyde, minë ozatıp kuy. Seminarğa ezërlesëm bar.

Küñlëmnën kölep kuyam. Cir şarı eylene. Qaydadır iller çekeleşe. Galemde kaysıdır kük cisëmë koyaş bulıp kabına da, bötën tērëklëğë belën kölge eylene.

[26] Cir şarınıñ këçkëne ğene bër noqtasında – tın bülmede Ayrüze seminarğa ezërlene. Hernersenëñ üz köyë bar...

Miña Ayrüze’neñ yeneşemde buluvı can tınıçlığı bire. Lekin ozaqka tüğël. İhtimal, Ayrüze’neñ ütkenën sağınamdır min. Ğzlimdër, yuqsınamdır. E büğengësën kabul ite almıyamdır. Ayrüze, uylarımını sizgendey, şıgır’den bër özëk söyli.

[27] Sin mine yarattın, e ipteş ite almadın. Eyye, yaratu üttë bezden, Daniyar. Alaysa, ipteşler bulıp kalıyq. Yuq tuğannar bulıyq. Sin abıyım bul, ğömër buyı oçraşıp-kürëşep torırbız.

Anıñ süzlerën şayaru dip kabul item.

– Bëz bit yeş’teşler. Annan soñ min ikëncë ğene qursta, e sin dürtte.

– Bulsın. Sin barıbër yeş’ke minnen olırağ këbëk.

– Bir qulıñını.

[28] Uçımda anıñ barmak oçlarınıñ dërëldëvën toyam.

Yüvëş asfal’t östëne neon reklamadan törlë töstegë nurlar suzılğan. Salavat küpëre östënnen atlıybız. Min artqarağ qalam.

– Ayrüze!

[29] Ul, sıskenëp, miña taba borıldı. Öşëtkëç yeşël tös ëçende tuqtap qaldı. Yözgë maska kigen sıman. E min, töştegë këbëk sarı tös urtasında...

“ Üzëmnë ğene qaldır, üzëñ belën...”

Tın baqça. Utırğıç artına yata töşëp, yoldızlı kükke qarap utram.

Moñsu.

Poçta aša buş konvert alğan kēşēdey ğacepke ƙalıp uylanam. Min nersenē yuğalttıñ soñ elē? Nersenē cuydım.

[30] Orlıƙnı ğomēr buyı uçta yörtēp bulamını. Anı irtemē-soñmı tufrakƙa çeçerge kirek. Çeçtēñmē, orlıƙ yukƙa çığu beraberēne üsēntē dön'yağa kile... Dimek, ul vaƙıttāğı üsmēr çaktan bügēngē mingē kader niçaklı üzgerēş, yuğaltu, tabu. Ul vaƙıttāğı minnēñ şahitē, Ayrūze. İhtimal, yuğaltƙanımnıñ küz aldında buluvı mine ğaciz ite, tınıçsızlıydır...

[31] Minde ul tönnē bērençē tapƙır nefret hisē uyandı. Tormışnıñ ğadilēğē yuğaldı. Bēz bēlmegen ēçke ağımnar, elle nindi yeşērēn hēreketler bar iken bit elē. Moña ƙarşı çığasım, cimēresēm kilde. Yarsudan ırğıtılıp, avılğa yöğērdēm. Elēğē şadra bitlē Fakiye'nēñ baƙçası buylap töştēm de işēk aldına kērdēm. Tön ēçēne batƙan ƙaraltı-ƙuralar sağayıp toralar. Kirte ƙazığına kidērtēp ƙuyılğan timēr çıbık beylemēn aldım da, ƙulnı ƙanata ƙanata, öyaldı işēğēn açılmaslıƙ itēp borgıçlıy başladım. Kinet!.. Cil ƙapƙa şığırdap açılıp kittē. Min, ƙaydarlanıp, öyaldı poçmağına postım. Fakiye apa, elle nindi şomlı-ƙurƙınıç bulıp, ekrēn ğēne basıp kile. Ƙurƙudan ƙıçƙırıp cibere yazdım. Ul minē abaylamadı, aħrı. Öyaldı artınnan saƙ ƙına basıp baƙçağa kērdēm de kirte aša uramğa sikērdēm. Nihayet', min cil kēbēk irēklē! Ayak astında yatƙan çıƙlı taşnı alıp, şemehe-zeñger terezege tomırdım. Terezege ölgēsē uram tınlığın çepēreme kitērēp ubılıp töştē, buş küz urını sıman ƙarayıp ƙaldı.

[32] İrtēn min uyanıp kitkēndey, ƙul sıyarlıƙ ƙına açılğan bülme işēğēnnen şundıy süzler ƙısılıp kēre idē.

Eni:

– Fakiye cir bit eēē ğēne. Şul törtken utnı, hēyērsēz.

Eti:

– Bēlmegen kilēş söylenēp yöreñme. Utız tēş arasınnan çıƙƙan utız ğalemge cite, di.

Eni:

– Bötēn kēşē söyliy. Çınayak şaltırap ƙuydı.

[33] Eti:

– Kēşē ihatasına ut törtüv uyn eş tüğēl. Ut turında bütēn süz ƙuzğatası bulma... Bēlmegen kilēş. Beladen başayak.

Eni, tavışın kütere töşöp:

[34] Sinëñ Fakiyege süz eyttëresëñ kilmiy – şul ğına. Tëğë vaqıtta... Min anı küz yeş'lerëm bëlen qarğadım. Bër yalgızı ët tibëngësëne qalsın iyë, rehet çırayı kürmesën iyë, dip qarğadım. Qarğış bër tota ul.

– Citer! – dip, eti cehet këne urunnan sikërëp tordı da, qatı-qatı basıp, boldırğa çıǵıp kittë. Anıñ avır sulap quyǵanı, çırtlatıp şırpı sızǵanı işëtëldë. Eni otırı tınıçlana almıy, üzaldına söylene bire, işëk yarıǵı aşa anıñ tavışı işëtële, süzlerë sözëlëp qala idë.

[35] ...Yeşëllëk arasınan tonıq kına bulıp Krëml' qurantınıñ suǵuvı işëtëldë. Tön urtası. Quzǵaldım. Tın uram. Ğasırlar cilënnen iñe töşken borıǵı yortlar. Tar uramda, yöreknë cilketëp, toyaqlar tupıldar siman. Ene iskë çirkev şomlı bulıp öske qalka. Terësöz gömbezënëñ bër töşë cimërëlgen. Tıçkan kimërëp kitken şalkanğa oşşap tora. Monnan yıraq tüğël minëm bër terezelë belekey bülmem.

[36] İşëknë kürşëm yehüd qartı – muzıkant açtı. Hëyër, anı qart dip eytëp te bulmıy elë. Çeçen hına bëlen buyıy. Zamança kiyëne. Ul minë, gadettegeçe, vayımsız yılmayıp qarşı aldı.

– Sinë büğën şundıy köttëm. Minde yañalıq bar. Bëlesëñmë, nerse taptım? Hëzër, hëzër...

Min urtaq qoridor – qunınyada tuqtap qaldım. Ul bülmësëne bër këmnë de çaqırmıy, üzë de kësëge kërmıy. Mıyınına bantik taǵılǵan qıpşı ëtë minëm tuflıy tuzanınnan borınım cıyırıp quydı. Muzıkant qulına bronza statuya totıp çıqtı. Maturlıq alihesë Afrodita sını idë bu.

[37] – Min anı irtege tësh vıraçına alıp baram.

– Tëshë sızlıymımıy? – dip kölëp quydım min.

– Sin kölme. Statuya qunıqlanǵan, anı yaltıratırğa kirek. Minëm bër tanış tësh vıraçı bar. Bolay, qorı qul bëlen baru uñaysız. Min aña baǵıslap şıǵır' çıǵardım. Tıñlap qara elë, sinëñ toyımıñ bar.

[38] Ul kësësënnen miña tanış bulǵan, tavşalıp bëtken defterën çıǵardı. Hem şıǵırdap torǵan rifmalardan torǵan medhiye uqıp kittë. Uqıp bëtërgeç, quyı qara qaşların uynatıp yılmayıp quydı. Min de quşıldım, yılmaymasam rencëtërmën siman idë.

Muzıkanıñ  t   vazimodo is ml . Şundıy matur, art ayakları b len basıp tora alğan ispay etke garip k ş  is m n kuşunıñ sebeb n sorağaç, ul:

[39] –  vaza muzıkanı gacep yahşı ańlıy,  etta k zler  yeş'len p kite. Tik s z b len eyt p k ne bire almy sıman,  vazimodo Őik ll , – did .

 tlern n k z nde meńg  cuyılmas mońsulıq bar. Buysınudan tuğan  araş. Belki  tn n de k ş  bulası kiled r.  ucasın taşlap dalağa kitken etler bar bit. Buysınuğa k n kken can ir kke t ze alamınıy. Barıb r  ayıp k ş  ayağına yığıla...

[40]  k n  b r vaqıt muzıkan kostyum yaqasın eylend r p k rsett , anda znaçoklar iken. Herb rs n n  z ne k re b lek itel  tarihı bar. Ul – yıldıravıqlı teteylerge kızıguçı sabıy bala k b k.  ulındağı y z g n  z m  ulğa totıp kızıksınıp  aradım. Zur  aşlı. Avızın a kan arıslan başı. T ş  arasında neni g ne brilliant taşı bar.

– B zde, k n'yaqta, k m de balsa eyb r ne kızığa iken, anı Şunda uq b lek iteler. Kızıganıç. Min alay  şliyi almyım. Bu y z k –  atınımnıñ istel g , – did  muzıkan bu yulı yılmaymıyça.

[41] Min anıñ k zler nde  ağılıp kına kitken yeş r n sarış, uyan citdil k k rd m. Lekin ul ozaqqa barmadı. Hem ul tağın sabıy kıyafet ne k rd . Anı k pler til mse diler.  s m  b len de deşmiler, e barı Geydel'berg dip y rteler. Ul ofitserlar yortında muzıka ukıta.  onsertlarda piyanino uynıy.  z n n k yler  bar.

Ene  ez r de anıñ b lmes nnen skripka mońı iş t le, stena aşa sarqıp  ıkkın aheñ k n lge  ağıla.

[42]  ara-kuçqıl tav artınnan k r ngen ay sıman, k n lde suretler yarala başlıy. Min  altırap- abalanıp karandaşımıñ  zliym.  ayda soń?  ayda soń? Eger sońğa  alsam, cit şe almayaçakmın. Açıq k r n ş urınına  rabeler g ne  alaçak. Karandaşını tabıp, stenağa  l ngen aq kegaz'ge kil p  ağıluğa, barı da s ne, yuğala. Yeş ns z  alğan bolıttay buşanıp,  els zlen p, tahtağa utıram. K zden yeş'  ıkmasın  c n, başını artqa  oyem.

[43] "Avırı"  te. Utını s nd rem. Terezede – k çk ne g ne k g mde – eyt rs n min koyı  c n n  arıyım, yoldızlar bulıp tamçılar c m ldiy.

B lme buylap erl  -birl  y r nem. Temek   abızam. Suvırğan sayın temek  pııldap yana.  z- zeñn  ci nerge – yaña k ç kil r aldınnan tuva torğan  alet miken elle

bu? Tuş'ka manılğan pumalanı alam da, açu bēlen vatman keğazēne ırğıtam. Pumala tigen cirde kara ççek suretē barlıkka kile...

II

[44] Avditoriya gör kile. Törkēmnerge bülēngen studentlar arasında gepleşünēñ kızğan çağı. Hemme törkēmñēñ, nindi gēne behestē bulmasın, felsefi netice çığara bēlgen üz kıyaşı, tabındıruçısı bar. Qalğannarı şul kıyaş tireli eylenüçē iyerçēnner gēne. Sokratlar bēlen behesleşe torğan çak. Bötēn nerse çüp kēne. Dön'yada iñ evvel – min, annarı – başkalar dip yöriy torğan çak. Kēm bēle, bērge evere kilēp yörgen sabaktaşlar arasınnan "Evriqa" dip dön'yağa yaña süz eytävçēler tabılır. E hēzērge... oçsızdan gına, zamança hem bik pōhte kiyingen, zur ömētnē küñēlge yeşērgen böyēk bilgēsēzler bēz...

[45] Yeneşemde Leniza utıra. Ul, general kıızı. Min anı "Aq Royal" dip yörtem. Nig'met, gruppanıñ starostası (şul royal'nēñ tuzanın sörtüçē). Leniza studentlar yortında, başkıç kıyırındağı kēçērek kene bülmede üzē gēne yeşi. Her ay sayın öyēnnen aña hētsēz gēne "gonorar" kilep tora. "Aqça behet kitēre" dimim, emma aqça!... kēşēñē beysēz ite", di ul. Bēr yalgızı kalır oçēñ, bülmedeşēñ fatirga çığargan. Aña aqça tülep tora. Leniza'nıñ idenēn yuvu, aş pēşēröv eşlerēñ Nig'met bēr de avırsınmıyça başkara. Yuvaş, astırtın, hatın-kız holıklı Nig'met bēlen katı hāraktērlı Leniza'nıñ yaqınlığı minē hiç te gaceplendērmi. Çönki Nig'met anıñ şevlesē bulırğa da riza.

[46] Leniza minem uçka kēçkēne gēne hat saldı. Söyleşünē "keğaz'leştērērge" yaratam, "tarıh" oçēñ kirek, di ul. Keğaz'de kısqā gına yazu:

"Bügēñ bēznēñ söylesü bulırğa tiyēş."

Min:

"Mehebbet turındamı?..."

Ul (kōttērmıçē):

"Fi..."

[47]–Leniza beysēz mehebbet yaqlı. Monda da anıñ üz qaraşı bar. Beysēz, şul uq vaqıtta beylē mehebbet...

Avditoriya derrev kölēp aldı. Qēmdēr kızıq süz eyttē, ahır. Taqta yanına "graf" kuşamatlı yēgēt çıqtı.

– Bulaçaq arhitektor efendeler! dide qulın nezaketlë sëlkep.

[48]– Min kızlarını da bu kader kötmim. Unbiş minut, soñğı çik, kittëk!

Starosta Nig'met jurnalın qultıq astına kıstıruğa, avditoriya urınnan qıptı. Tik... işekte kızıl ut bulıp grıppa cıteqçesë Mira Semenovna'nın ciren çeçlë başı kürëndë.

– Kaya, kaya aşığısız?!

Utırışıp bëtkenñë tınıç qına kötëp tordı da: – Samat İhsanoviç bula almıy, avırıy, didë. Şul mel Leniza “Ura!” dip qıçqırıp cıbermesënmë.

[49] Derës bulmavına künelënnen söyëngen küpler, Mira Semenovnağa tëlekteşlëk bëldërëp, Lenizağa şeltelë qarap kuyğan buldılar. Mira Semenovna:

– Oyat tügëlmë? Lenizadan başqalarga kiterge röhset, didë. Leniza miña kötëp tor digen işare yasadı da, kün çuqlı sumqasın sëlki sëlki, Mira Semenovna qarşına kittë.

Min koridorğa çığıp, bëldëruñler taqtası yanına sigaret qabızdım.

[50] Samat İhsanoviçniñ lektsiyelerën min kötëp alam. Artitektura tarihin ul gacep kıızıqlı itëp söyli bële. Gyuço eytken “granit kitap”larnıñ sërën aç. Samat İhsanoviç bëlen bëz nıqlap uzğan yıl tanıştık. Sport sarayı proyektın eşlerge konkurs ig'lan itëlgeç, min de üzëmnë sınap qararğa bulğan idëm. Cirde küpmë nersenë kësë uylap çığara, e nige şularnıñ bërsë min bulmaska tiyëş.

Tönner buyı azaplanıp eşlegen sızımın Samat İhsanoviç arqılı-tırqılı sızlağap, üzëmnë şaktıy gına kızdırıp cıberdë.

[51] –Sinën elë kombinezon kıyëp, izmege mançılıp, nigëzënnen başlap tübesëne kader bër bina salıp qaraganıñ da yuq. Haq bit! E bu hëzmette, bötën bër konmpleks. Mëne sin üsëp utırğan ağaçqa kara. Anıñ simmetriyesen de, maturlıgın da, zurlıgın da avmas öçën tamırlarnıñ cëgerën, nindi kiñlëkke, nindi tirenlëkke ceyëlüvën de tabıgat' iselep quyğan. Ağaçnıñ sızımı, orlığında...Bu sızımın bër qarasha kıızıqlı gına këbëk. Qaysıdır “izm” narğa turı kile. Lekin bit ul havada! Çınbarlıqta, çirden üsëp çığuvın küz aldına kitëre alasıñmı, ye?

[52] Min, Samat İhsanoviçqa üpkelep qayıp kittëm. İmëş, yolında qalkın bulıp ölken buvın tormasa, yeş'lëk ni gëne kırmaz idë iken. Açudan yaña sızım sızıp taşladım.

Samat İhsanoviç, keğazdegë binanı tağın cimërëp taşladı.

– Cirge töşär!

Küñel behesë. İzgë uylar, hem şul uy-ıyalmı tormışka aşıra almav...

Minë kalamnıñ kileçegë kıızıksındıra. Dön'ya şeherlerë arasında anıñ üz yözë, kileçek buvınnarğa, ğasırlarğa heykel bulıp alırılık zamanca binalar assamblëyesë, mermer poemaları, or yazmalaları bulırğa tiyëş.

[53] Samat İhsanoviç bëlen bëz yañadan oraştık. Papamda törlë ëskizlar bar idë. “Suüsem” dip atalaak afe, taşbaa suretëndegë eyane hem fontan resëmë. Buvınlı-buvınlı ëşlengen fontan itten arağanda küpërëp torğan talı eçek këbëk. Askı taları, ya-yalarğa sirpëlgen kuvëtlë su taşını, duğaylanıp aanlıkta, ëçiëde alğan uvışlıkta këşëler yal itëp, tamılar cırına ozurlanıp yörërgë mömkin.

[54] Başıñnı küterëp arasañ, totaş ağım. Kërfëgëne, yözëne, eçlerëne kömëş su tuzanı oyıla. Ayaz könde sudağı oyaş şevlesë, tüm-tügerək salavat küpërë, fontan eylenesënde tirbele. Allı-göllë balkış.

[55] –İdëyëñ eybet këne, - didë Samat İhsanoviç.– Lekin... Sin, bërençë iratta, ressam bularaq uylıysıñ. İñ evvel arhitektor bul, östevëne seletlë ressam da bulsañ, ideal'no! Sin elë yeş', ekrënlep üzëndegë mömkinlëklernë açarsıñ. Mëne busı yarıy. - Samat İhsanoviç sport sarayı resëmën itkerek uyıp aradı. Sızımğa küz yörtëp ıqtı. Dik'katën tuplağan ata, anıñ şoma yözë üzëşçen ressam yasağan Djokondoğa oşıy sıman.

[56] – Sızımındağı detal'lernë üzëm iseplep ığarırmın. İlhamlandırıp ciberdëñ bit elë, ey! Lekin bu turıda lem-mim. Tëlegëm soavtor bulu tügël, bu siña stimul. - Samat İhsanoviç “BT” pakası töbëne iyërtëp sigaret ığardı da abızıp ciberdë. Tartu aña hiç te kilëşmi idë.

[57]–Samat İhsanoviç, herkëm üz şeherëneñ kileçegë turında uylıy, şulay bit. Eger bötën ig'tibar kommunal' toraq yortlar tözüge gëne birëse, alarnıñ bërtörlë arhitektura ürnegënde ikenën eytëp te tormıy! Citer şundi y vaıt, këşëler hemmesë de fatırlı bulır. Mëne şul ata indë sengat'lë, estetik orılmalar citëşmevë üzën ayırucı sizdërmesmë, soñ bulmasmı?

[58] – E sin bëlesëñmë, küpmë këşëler elë yarım podvallarda, sütëlërgë tiyëşlë iskë izbalarda yeşiy. Alarnı yatı, zamanca ëşlengen yortlarğa ığarırga kirekmë? Kirek!

Měne şunnan soñ indě. Şherně estetik yaqtan maturlav bėrençě planğa küçeçek. Dőrėsėn eytkende, bu turıda bűgėn uylanılmıy hem bėrnerse de eşlenmi diyü ħata bulır.

[59] Ƙoridorda yögėrėk ayak tavişı işetėldė, Leniza.

– Ye, nerse eyttė?

– Bilgėlė indė aniñ, naçar bulu, naçar, edeplė bulu, eybet, dip, Leniza ırayın sıtıp kuydı.

– Eyde, su kėrėrge kittėkmė?

– Ey!

– Alaysa zooparkka?

[60] –Anda hava naçar, Ƙaya, sinėñ şırpıñı barmı? - dip ul keseme tıgıldı. Siğaretin Ƙabızdı da dımlı, matur irennerė arasınnan tötėn alƘaları ııgara başladı. Ğomumen, esirlėktegė cenlėkler Ƙızғанuvdan bařƘa bėrnindi toyğı uyatmıy minde. Eger cirde kėřėden kőçlė tėrėklėk iyese bulsa, ul ıitlėklernėñ bėrsėnde kėřė utırır idė.

[61] – Keyėfėñ yuƘ dimmė? Üzėñ bolay ıiberlenėbrek kitkensėñ.

– Min avırıym, Daniyar (ul minem Ƙulımnan tottı). Sinėñ sudent biletñ yanıñdamı? Eyde, prokatka köyme alıyƘ ta yuğalıyƘ elė kėřėler küzėnnen bėr. Arıdım min.

– Kittėk alaysa.

Leniza bėraz deşmi bardı da kinet minėm tėrseknė Ƙatı itėp Ƙıstı.

– Daniyar, sin miña ağı taba alasıñmı?

– Pėsiyėgėz Ƙotırmağandır bit.

[62] – Sin kölme! Mėne min cülerlendėm! Kėřėlerden tuydım. Üzėmnen. ArtıƘ kėřė ikenėñnė bėlgen ħelde nige suzarga. Bėr sėltenüde őzerge kirek. İrtemė-soñmı finiş barıbėr kileçek bit.

Leniza niçektėr sağayıp bara başladı. Eytėrsėñ ul kűñlėnнен üz tavişınıñ Ƙaytavazın tıñlıy idė.

[63] – Sin eger ıınlap ta őlerge tėleseñ, minnen ağı soramas idėñ. Mondıy uynı kėřėge eytmiler. Balzak eytmėřli: “Üz-üzėñnė ütėrü ul, melanholik ħaletnėñ ilahi poyėması”. Min sine ügėtlemin. Tėlisėñ iken, ül!

Leniza mondıy borılışnı kötmegen idë. Ul “hı” dip kölgen sıman ittë.

– Üläm bötënley bulmasa da, kēşë anı barıbër uylap tabar idë.

[64] Sizëp toram, ul anı ücetlëgën saqlap, bolay ğına eyttë.

– Çınlıkta sin üzëñne ğëne ütërmisëñ, e küpler gomëren özesëñ bit.

– Niçëk?

– Mëne şulay. Sin üz devamıñnı özesëñ. Hetta monnan meñ yıldan soñ tuyaçaq kēşë sinëñ arqada dön`ya küre almayaçaq.

[65] Yar astında ceyrep yatқан Қазан yılğası kürëndë. Tar suқmaқtan töşkende, Leniza miña totındı.

Köymege utıruv bëlen külmegën saldı. Kupal`niktan hatın-kız gevidesëñ bötën sërë yuğala.

Yardan yıraqlaşқан sayın cil köçeye töştë. Yortlar arasında bëz anı sizmegenbëz de iken. dulқınнар ërëlendë.

[66] Köymenëñ borını küterëlëp kite de, dulқın itegëne töşëp, şapıldap bërele. İşkek dulқın yözënnen tayıp-tayıp kitkeli. Su çeçrevënnen Leniza çırқанıp қуяа hem miña şëltelë қараş taşıы.

– Külmegenñe ki, tuñasın bit.

Ul işëtmemëşke salına. Öşëgenën sizdërmı, üzsüzlene.

Yar bik yıraqta қалған кëбëk. Köyme uñlı-sullı çayқала.

[67] Öste urğılıp-urğılıp ağıuçı kügergen bolıtlar. Nik bër aқçarlaқ bulsın. Şuşındıy havada köyme bëlen çıғuvıbızğa ükëñëp қуяам. Leniza üz-üzën қоçаклаған. Dulқınнарға қарап, nindidër cır köyëne başın sëlкëp bara. Yılğa urtasında batқақ utrav bar. Sizëlërlëk köçeye barған cil köymenë şul yaққа қısıрқılıы. İşkek su töbëne tiyëp-tiyëp kite. Dulқın östëne, қайнап, lem çığa.

[68] Min köymenë borırğa tëlim. E ul haman, dulқın irkëne birëlëp, saylıққа таба қайра. Cil köçeygennen köçeye. Mëne köyme dırık itëp түşë bëlen töpke utırdı. Bër yaққа yantaya töştë. İşkeknë këndëğëñnen suvırıp aldım da, ayagüre başқан helde, köymenë қузғатарға tëledëm. Қımşанımıы da. Şulçaқ Leniza, köyme borınıннан ceHet këne suğa

töşep “Eyde!” dip, köymeně äterge kěreště. Köyme su töbēne ışkılıp bardı bardı da, işkek bēlen kisek talpınığa, saydan ıçkındı. Dulqın yañadan sayğa қағıp kěrmesēn öçēn, min kayırıp kayırıp işēp aldım. Utırırğa ölgēre almıyça, құлın suzıp, tēzden suda torıp қалған Leniza inelēp қıçқırıp ciberdě.

[69] – Tuқта-a-a! Ayaқларımını suvıra, batam bit... Daniyar. İhlas küñelēn bēlü öçēn kēşē bēlen ye açulانیşırğa, yeise anı kiskēn-ñevflē helge қuyарға kirek. Bu қızıқlı tecrube minē sekund ēçēnde bilep aldı. Yuқ, bērevnēñ köçsēz ҳaletēn күrēp yeşērēn lezzetlenü tüğēl idē bu.

Min köymeně çitkerek alıp kitēp tuқттattım da, elle nindi yat, üzsüzlē tavış bēlen:

[70] – Sin bit ülerge tēlegen idēñ. İñ uñaylı moment, şunda қal! dip қıçқırdım. Leniza şikēllē ҳislerēn küñelēne күmgen salқın aқıllı kēşēler yuқ қına ҳelde de ışanuқан, bērқatlı bulalar.

– Daniyar, ülesēm kilmi, қaldırma, ülesēm kilmi-i!...

Köymege tartıp alganda, ul sulıgıp cılıy-cılıy қabatladı:

- Katı begır’, nenaviju! Nēnaviju, nenaviju...

[71] Yarğa çıққаç, Leniza’nın inēne kostyumımını saldı. Ul anı cilpēp töşērdē de gorur gına kitēp bardı. Kostyumnıñ tuzanın қaktım da tağın inēne saldı. Cilkesēn sikērtēp kēne töşmegeç, қostyumnı ul kulı bēlen sıpırıp töşērdē. Bu yulı indē kigēzdēm de sederlerēn қaptırıp uk kuydım. Қarışmadı. Bērni söyleşmiçe, dambadan min torған uram buylap töşēp kittēk...

III

[72] Min kilēp kērgende, Beks Ebceliloviç, filosofiya қabinetında üzē gēne idē. Söyleşērge inē uñaylı vaқıt iken. Ul - buydaқ ir. İllē yeş’ke citkençē öylenmēgen kēşēnēñ herқaysı kēbēk, gadetten tuş қorı қatı küñellē. Beks Ebceliloviç, zevıқ bēlen kiyēne. Eger de başқа bērevnēñ kiyēmēnde citēşsēzlēk күrmi iken, önep-oşatıp bētērmēvēn köt te tor.

[73] Min kostyumnıñ kören töseñe hiç te kilēşmi torған iskē, tavşalğan galstuk tağıp kildēm. Ul mine bēr tin aluda күzden kiçērdē de, kenağat’lenēp, iren çitlerēnde yılmayu sarқıtıp, tereze yanınнан miña urın teқdim ittē.

– Sēz tağın avtoreferat bēlenmē?

– Şulay idě.

[74] – Tizden imtiħannar cite. Üzsüzlenesěz...İkěñçě tapķır yazasız, e meğnesě yuk. Busın da kire boram, imtiħanğa kěrtělmegeç, artımnan yörěrsěz, lekin soñ bulır.

– Min büten yazmayaçakmın.

– İhtiyarız.

Ul sabır ğına telefon trubkasın aldı, unlap san cıydı, kürděñmě, nindi ħetěrlě min digendey, miña küz sirpěp aldı. Trubkadan bebke tavışı işetěldě.

– Bipp, bipp, bipp.

[75] – Gruppadaşlarığız küpten eşlerěn tapşırıp bětěrdě, e sěz...

– Miněm bibliyografik bělěşme yazasım kilmedě, e üzlěğěmnen...

– Üzlěğěmnen disěz. Tek...sězněñ tema nindi elě? dip, ul östěl tartmasın aqtara başladı.

– “Progressniñ kěşěge yoğıntısı”, Beks Ebcililoviç.

– Şulay, - dip, ul minem papkanı östelge kıydı. atırğıdan kisěp alingan sigěztlě sanı siman ciren kısalı küzlěğěn kidě.- Min monda kızıl karandaş bėlen bilgelep ıktım.

[76] – Beks Ebcililoviç, sěz abatlanmağız, üzlěğěğězden yazarğa tırışığız, disěz. Kúp eşler bit moña kader ıķķan ħızmetlerge kommentariy birüvden uzmağan. Dimek, talep, běr mönesebet ikěñçě.

Beks Ebcililoviç, “tııçlap” digen siman, ulın küterdě.

– ħezěr min sězněñ běr abzastnı uķıp kürsetem.

[77] – “...Kilěr běr kőn, kěşě yaķtı ayın urmannarın kino ekrannarında ğına küre başlar. Tabıgat’ně kartinada kürěp kěne lezzet alırğa küněğěr. Kilěr běr kőn, cir östěndegě gigant orılmalar arasında kěşě bik kěçkěne bulıp kısılıp alır hem artına borılıp arar. Sua orı, uk bėlen ceye orı aña ħıyalıy běr maturlıķ bulıp toylır. Kěşě yaħadan şul orğa talpınıp uyar. Emma ul zaman tormışa aşmaslıķ bėyěk fantaziya bulıp alır...”

Beks Ebcililoviç salķın araşın miña tőbedě.

[78]– Bolay uk pessimistik tügël, lëkin moña oħşaşlı fikër çıǵaruçılar bar. Yañadan velosiped uylap tapmas öçen, uzǵan zamannarıñ hem üz çorıñıñ hüzmetlerë bëlen tanışırǵa kirek.

– Anısı şulay. Lekin alarda kümëlëp ǵalırǵa da dimegendër bit. Eytërsëñ dön'ya bëlen ülëler idare ite, e tërëler barı praktiklar ǵına...

[79]– Hı - dip, Beks Ebceliloviç urınınnnan ǵuzǵalıp tereze yanına kildë. Min de torıp bastım. Amıñ çirkev gömbezë sıman yaltırap torǵan pëleş başına ǵoyaş nurı töştë. Ul şeher östëne töbelëp süzsöz tordı da, minem barlıkñı isëne töşërgendey, ǵapılıp borılıp:

– Bëz bër nersenë onıtmyǵ: Maǵsat, omtılış izǵë, dörës dip atıyk. E şuna irëşü yolında ciberëlgen yalǵışlar, busı ikëncë mes'ele. Bëz neǵ' mene ikëncë mes'eleden çitke kittëk. Min sëznëñ eşnë barıbër ǵabul itmim bit,- dide.

[80] – Avtoreferatñı alıp portfel'ge saldım. Kinet miña bötën nerse buş hem meǵ'nesöz toyıldı. Minëm arhitektorkıka uqıp yörivëm, Beks Ebceliloviçniñ mene şuşılay baqır taviş bëlen yalıqtırıp söyleve, barı kitaplardan ǵına naz-lezzet alıp, ille yeş'ke citkençë bër yalǵızı yeşevë hem minem monda basıp toruvım, bötënësë kısqıa vaqıtlı ǵına uynalası spektakl'den bër kürënëş şikëllë toyıldı miña.

[81] – E, bëlesëzmë, Beks Ebceliloviç? - Min, süzge meǵ'ne salırǵa tëlöp, olılarça bëraz tın tordım. -Ul velosiped digennë këşëlëk üzë de ikëncë tapqır uylap çıǵarǵan bit - untuǵızınçı ǵasırda hem bik primitiv formada - algı tegermeçë şıksız zur, e artqı tegermeçë ise këp- këçkëne bulǵan. Bik te çaysız velosiped.

– Niçëk ikëncë tapqır?

– Leonardo da Vinçi unaltınçı ǵasırda uk neǵ bügëngë velosipedka oħşaş resëm yasap ǵaldırǵan bulǵan. Dimek, këşëlëk üzë de velosipedni ǵabat uylap çıǵara tügëlmë? Hem bik soñǵa ǵalıp...

[82] – Bulır, bulır. Leonardo ǵalim këşë de bit, - didë Beks Ebceliloviç.

Uqıtıçımñıñ şunu bëlmevën bëlü mine kıyulandırıp ciberdë.

– Beks Ebceliloviç, belki, sëznëñ bëlen başqaça oçraşırǵa turı kilmes, ǵafu itëǵöz açıqtan-açık soraǵanıñ öçen, sëz üzëǵëznë ǵalim dip sanıysız mı?

Ul çın-çınlap, hëtta derecesën onıtqanday, ǵadi itëp kölöp ǵuydı.

[83] – ızık sorav. K m eytm şli, ęalimner b r-ik  g ne, e ęalğannarı prof ssorlar, kandidatlar. M ne min Őularnıń sońğı kategoriyesine k rem ind . Kenaęat‘m  s z?

araŐlar kis şt , ihlas k n ln  ęaęıldıręanda k zlerge turı ęararęa bula.

– OŐıysıń sin mińa, y ę t. Lekin...Min m  tken mn  ęabatlıysıń, - dip, ul iŐ kn  a tı.

[84] Uram. May ҡoyaŐı k zn  ęaęıp ala. K n ld  avır toyęı. Vayımsız bulıp, g ya k Ő ler arasınnan t ğ l, e urman    nnen baram. K mn nd r sey r s zler  iske t Őe. ‘Eger d n‘yada bik kirekl   Ő k ne  Őlense, millionnar a қа  ler id ’.

[85] Uram ığı-zığısında baş eylen p kite. Kinet minde   k  b r ҡurķu uyana. D n‘ya ęacep ęatlavlı, anlayışsız, im Ő. Sin  her sekundta o raќlılıќ k ted r k b k. Nindid r abstrakt, k zge

k r nmes ҡul suzılır da ęara u ına yomarlar Őik lle... K Ő ler, yortlar arasında k   reyip ҡalam. BaŐ miy nde nindid r ҡıl  z l r de, uylar kiy r nk l ğ nnen ҡotılırsıń k b k...

[86] K md r Őapıldatıp cilkeme suktı, sissen p artıma borıldım hem b razęa ańıŐmıy tordım.

– Elle tanımıy da ind ?

– Firzan.

Bala aќ dustım, yeş‘l k dustım. K r Őmegen    yıl    nde nindi  zgergen, olıęayęan. otlıym dip, altın baldaќına ımladım. Ul, zur mes‘ele t ğ l digendey, ҡulın s lk d .

[87] – ‘Provintsiyede yalęız yeŐev  k n ls z, tuydıra...’ did  ul.

– Ye, sin n ęeller ni ek soń?

– Bolay b r k y ...

S zs z ҡaldıќ. K r Őken momenttağı cılılıќ, kinet ҡabınęan omılıŐ-tartıluv s r le t Őt . B r- b r n ne ozaќ k rmi torudan tuğan tartınımı, elle ind   zger Őlern  ҡabul italmavmı?

[88] – azanda sirek bulasındır, eyde m zeylarnı ҡarap  ıęıyќ el  b r.

Firzan ҡul ғина сәлтедә.

– Ҙaya ul turında uylarға...Kvartira aldım bit, malay. Kirek-yaraqlar artınnan kilivēm idē. Hezēr bēr cirge gēne kērēp җıғық ta...

Min riza buldım.

Anda suğılıp, monda suğılıp һetsēz yörgennen soñ bēz “Bolғar” restovanına kērdēk. Köndēz bulғangamı, zalda kēşē az. Tınıç. Ҙista hava. Talғın ғina muzıka uynap tora...

[89] Bēr ryumқа ҡon’yaқтан soñ Firzan urındıғın miña tartıbraқ ҡuydı.

– Da, malay. Bēz de tormış yögēn tarta başladıқ bit, e. Sin şep ittēñ vuzға kērēp. Min şul altı aylıқ masterlar kursı bēlen kalırmin inde. No, zarlanmıy. Tizden öç bülmelē kravtira alırға isep. Üzēmnēñ baқça bar hezēr. Mēne sin de, uқıp bētērgeç, üzēbēznēñ yaққа ҡaytırsıñ indē. Bērge-bērge eşlerbēz. Ҙul ҡulnı yuva, ikē ҡul bitnē digendey.

[90] Firzan, süzēnnen бүлēnēp, yeneşeden ütēp baruvçı ofintsiyant ҡıznıñ ciñēne ҡağılıp tuқтattı:

– Canaş, taғın ikē gēne yöz gramm!

Min engemenē ikēnçerek dulқınға күçērērge buldım.

– Niçēk soñ, bērge uқıған iptēşlernē күrgelisēñmē? Andzolettonı onıtmadıñmı?

[91] Başlangıç klassta uқıғanda spektakl’ ҡuyған idēk. Firzan һeyērçē İspan malayın ғacep osta uynaған idē. İkēnçē könnē enisē mektepke yılap kildē. Uқıtuçılardan: “Gömēr buyı moһtaçlıқта yeşedēk, hezēr, tērneklengeç kēne, malayıbıznı seleme kiyēndērēp һalıқ aldına җıғarıp risvay itesēz”, dip yañadan uynatmavların inelēp-inelēp sorаған idē. E Firzan barıbēr seһnege җıqtı...

[92] – Ha- ha, -dip kölēp ҡuydı Firzan. “Andizoletto...Ҙara, sin onıtmaғansıñ iken elē. Artist bulırға һıyallana idem bit, ey...Kölkē.

...Bolında, aқsırғaқlar arasında ҡaçışlı uynap yörgen malaylar bēz түğēl idēkmēni? Ul җaқта bit һиç ikēlenüsēz bēr almanı unға бүle idēk.

Kēçkēne inēş buvasında bērēnçē tapқır yözērge öyrenen malaylar bēz түğēl idēkmēni?

Yazulı tav taşına meñgë dus bulırğa digen antnı bërëncë başlap yazuçı sin idëñ bit...E hezër?...

[93] Bolınnar üzgerdë inde, inëş te sayıktı, iskë tögërmennë de sütteler diyersën sin. Kilëşem. Hemme nerse de üzgerëşte. Emma bëz haman da bëz bit elë. Sin, hërekettge këşë. Belki, sinëñ öçen ez gëne uyğa birëlëp, hatirelernë küzden kiçëri, küñlëñnë tıñlav, eşsëzlëk, buşka sarıf itëlgen vaqıt bulıp toyıladı. Canıñnı könkürëş felsefesëne buysındırılğan tormış vaqlıqları yotıp algandır.

[94] Firzan cilkeme kılın saldı.

– Baya, defınsit tovar tigeç, astırtın ğına kölöp kuyuvıñnı iskerdëm min. Meşanlıq, imëş. E bit meşanlıknı ğayëplegen këşelernëñ bërsë de tav kuvişında tormıy. Dön'ya bulğaç barısı da kirek. Sinëñ bötënley başka moñit. Tulay toraq...Dön'yanıñ felenëncë katı. Teoretiklar. E bëz, cirde! Qırmışkalar këbëk qorabız, cimërebëz, tözibëz, ağaç başında nindi qoş sayravın beyelerge beznëñ vaqıt yuk!

[95] İkebëznëñ arada ruñi yaqınlıknıñ süngënlëğëne, e monnan soñğı aralaşuvnı barı matdı faydalı mönesebetler gëne totaçanın açk töşëngenge küre, min bër süz de qaytarıp eyte almadım. Büten bërqayçan da ëlëkkëgë Firzannı küre almam indë min. Huş, Firzan, huş “ütkenëm”, kileçegëm sinsez bulır...

[96] Kön kiçke avışkan. Uramda hëreket tınğanraq. Süren gëne isken cilden ağaç yafraqları şıpırdaşa. Trotuvar buylap këşeler arasınnan osta ğına üte-üte, avızına zur sumqa kapkan bër ët kilë. Min anı ëlëk te kürgeli idem. Qıymetli manto kigen şikëllë üzë, yonı kölsu töste. Bu inde derviş ëtlër sıman ayğan qarap örmidër. Anıñ maksatı açk. Sumkası isen-imin qaytarıp citkërse, nefis kullar anıñ yonıñ, qadërlëp, uñayğa sıpırır. Qıymetlë pomada isë anqıtıp torğan irënner yuvëş borının da übëp aluvı iñtimal. Östevëne çista savıt bëlen aş birërler. Aña tağın nerse kirek!...

IV

[97] Qarşı yortnıñ balkonlı terezesënde zeñger ut yana. Monnan bër yıl ëlëk şul terezeden bülmeme qoyaş nurı töştë. Biyëp torğan uç töbë hetlë gëne qoyaş. Terezege kildëm. Emma közğeden çeçregen nurlar küzlernë çağıp yomdırdı. Yış qına şulay kabalana başladı. Yaqtılık töştë ise, min terezege kilem, e ul perde artına kërëp yuğala. Bëz şulay “qaçışlı” uynıybız. Min keğaz'ge tuş' bëlen süzler yazıp terezege kuyam, ul,

uқыy da közge nuri bēlen cavap bire. Bērenčē tapқыr isēmēn de ul stenağa közge nuri bēlen yazdı. “Di-na-ra”.

[98] *Zeñger ut, şartlı bilge. Dimek, ul бүгән öyde bērüzē gēne. Min Dinaranı gēl sağınam. Ul minem küñēl dön 'yamniñ tınıç utravında yeşi.*

Dinara işēgēn bēraz köttēreп açtı. Güya min akvariyum ēçēne kērem.

– *Çey ēçesēñ kilemē?*

– *Yuқ, rehmet.*

– *Limon bēlen?*

– *Yasa eyde...*

[99] *Zeñger utniñ salkın, tınıç tösēnnen bülme havası, cileslenēп қалған siman. Stenalar zeñgēr ēñgērge buyalған, bülme ofığı kiñeyēп kitken kēbēk.*

Ul қırlı stakan aша miña қarıу, güya minē kiseklerge tarқata idē.

[100] *Zeñger ut nigedēr miña kışkı tönnē hatērlete. Bēr oyıp, bēr bötērēlēп biyi-biyi, қар yava. Dinara қulumnan totқан.*

– *Daniyar, min de, student bulғаç, sinēñ kēbēk citdi bulırmin miken?*

– *Eyyē.*

– *Min nigedēr қızlar bēlen duslaşırға yaratmıym. Eni mine irdevke di.*

[101] *Ul iyilēп, қар yomarlap ala, қızlarча sēltenēп, miña ırgıta da çırkıldap köle-köle yögereп kite.*

Қар... aқлық...kölüv...Ul, қayınнар arasına kēreп kitkendey, oçқalақ karlar ēçēnde yuғala.

Min artınнан yögērem. Yögērem, eytērsēñ ütkenēme, hetēr dön 'yasına kēreп kitem.

Bērenčē қар...Aқлық...Malaһaylı malay. Terezeler...Aқ abағalar...

Min yögērem, yögērem. Қар ēçinnen çıgıp, Dinara peyda bula.

– *Nige artқа қаластıñ, Daniyar?...*

[102] *Min töngē қар balkışınнан bitlerē alsu yanıp torған қızniñ yüvēş çeçlerēne irēnēmnē tigēzem “Sinē tügel, һıyalımnı üptēm...”.*

İsértkëç toyğıdan aynıy almıyça söylenem:

– *Aķ abağalar, bëlesëñmë? Abağalar. Dinara iñënnen titıp ala.*

– *Nerse buldı, Daniyar? Nindi abağa?- Ķurķınğan küzlerë zur açılğan. Min şunda isëme kilem. Ütkenëm aña añlaşılmıy, Ķurķıta...Ë añlatu kirekmë soñ? Bëznëñ arada bilgësöz, yeşëren ömët, cannu algısıta torğan köttëriv...Miña anı özmeske kirek...Ĥatireler...*

[103] Zëñgëldep stağan avdı. Min dërëldep kittëm. Dinara, östel yanınnan tordı da tereze Ķatına kitte. Seyër çağıştıru, ĥatın-ķız gevdesë hem arhitektura...Ozın ĥalat kiyëp zeñger yaķtılıķ ëçënde torğan Dinara tönge Söyëmbike manarasına oĥşap kitkendey buldı...

[104]– Şundiıy toyğı minde, Daniyar. Bëz döm Ķaranğılıķ ëçënnen barabız, imëş. Sin minë citeklegensëñ. Ķaranğılıķta da sin törlë töslër, macaralar küresëñ. Ë min, bërni ayırmağan ĥelde, iyerëp baram da baram. Ayırılıp Ķalsam, adaşırmin këbëk. Ë siña iptëş kirek. Bolay, tınıçlanır öçën gëne. E yanında këm bara, sinëñ öçën barıbër. Anısı ĶızıĶsındırmıy. Çönki sin üzëññë yalğız sanıysıñ.

– *Yalğızlıķ bëlen Ķulğa-ķul totışıp barammını?...Siña citdilëk kilëşmi, Dinara.*

– *Elle nindi katlavlı këşë sin. Min sinnen Ķurķam.*

– *Dinara, eyde, parkka çığabız, bu zeñger yaķtılıķtan çınlap ta ĥıyallanuvın bar...*

[105] –Park. Ağaç yabaldaşları östënde şehir yaķtılığınnan tomalangan kük yözë tibrenëp tora. Tabiğat'neñ tınıç, tönge Ķuyını. Dinara ağaçlar arasınnan yögëre, aķ miraj bulıp elë kürënëp kite, elë yugala. Totup alıym digende, Ķullardan dulkın këbëk këne şuvıp üte de, yükeler arasında yuķ bula. Min anı kuvıp citem. U Ķıçķırıp, bötën küñëlë bëlen reĥetlenëp köle. Şatlığına mine de iyerte. Bëz tağın Ķuvışabız.

[106] – Küpten şulay reĥetlenëp kölgenëm, şayarğanım bulmağangamı, gayëplı këşëdey, kinet Ķıyınısınıp kitem. Sömsërë Ķoyılğan baladay, tuĶtalıp Ķalam. Çirem östëne taralıp, kükke Ķarap yatası kile. Bërem-bërem Ķıyusız Ķına yoldızlar kürene, cihan ĥereketsöz Ķalğan këbëk. Çağıştıırır nerse bulmağanda ĥeraketëññë, tizlëğëñne bëlëp bulamını...

Dinara miña keçķene gëne ağaç botağı ırğıttı da:

– Daniyar,- didē. Anıñ tavişinnan uq nindidēr citdi yañalıq eytesēn sizēmedēm hem çiremnen küterēle töştēm. - Min kitem bit...Meskevge, ezērlēkler kursına.

Süzlerēnēñ çınlığına,meğ'nesēne töşēnmegendey, min qabat soradım.

– Niçēk?...

[107] Küñlēmde küpmē yeşegen, üzēnēñ barlıgın iskertüvä bēlen gēne de tormışımın tulılandırğan canıñ şulay kinet yuğalaçağına ışanası kilmev mine elle nişlettē...Barısı da gēl şulay gına bulıp torır kēbēk idē bit. Min, bērençē qat kürgendey, aña gaceplenēp, hētta qurqa töşēp qaradım. Qız kēşē gomērēnēñ bēr melēnde tamam ölgērēp, gadetten tış maturayıp kite, aqırısı. Sin şunı küre gēne bēl, şahıtı bul. Min Dinaranı qoçaqlap aldım da, tıyılısız kaynarlıq bēlen dımsu irēnnerēnnen, küzlerēnnen übe başladım. Ul, qaltıranıp, miña sıyıdı.

[108] Bu, nersenēñdēr başlanuvı hem bētüvä de kēbēk idē. Güya çeçeknēñ bērençē açılğan könē, sarğaya başlağan könē de...Üzēbēz de abaylamıyça, upqın aşa çıqtıq. Arğı yaqta bēr-bērēñe beysēz, irēklē mögamele, gadi, tēlektesh duslıq qaldı, e bu yaqta...Bötēnley yaña, bēz elē küz aldına da kitēre almağan gadēl beylēlēk...

Min, elē aqılınıñ his taşqınında kümēlēp qalğan hēlēnde, küñlēge yat süzler pışıldadım:

– Min şuşinnan qurıqqan idēm...

[109] Dinara kinet tartıldı da quvaqlar arasinnan kürēngen yaqtı utqa taba kitēp bardı. Anı kuvıp citēp, qullarinnan totıp aldım. Ul bötēn canı, küzlerē bēlen yılıy idē. Yış-yış sulış ala. Qalkuv kükreklerē qurqıngan qoş kēbēk dērēldi.

– Sin nige alay didēñ,-dide ul yeş' aralaş.

Min deşmedēm. Güya bu minutta eytēlesē süz elē uylap tabılmağan idē. Bēz yul buyı söyleşmi qayttıq. Ayrılışır aldınnan süzsēz gēne qul birēştēk. Anıñ qul salqını uçımda qaldı.

Belki, mehebbet söyleşü barlıqqa kilgençē uq tuğandır. İhtimal, bu minutta bēz kēşēlēknēñ önsēz anlaşa alğan sabıy qağın qabatlağanbızdır...

[110] Üz bülmeme qaytuğa, min ciñeleyēp qaldım. Qaltırıp karandaşka ürēldēm. Küñel töbēnde tıyılıp torğan çişmeler beryulı berēp çıqtı. Nindidēr bilgēsēzlēkten iñgen

köç mine üz kúbızına uynata, şaşındıra başladı. Keğaz' bitene tögel ştrihlar sızıldı. Aşığam, kabalanam. Elë gëne yarala başlağan suretler bërsën-bërsë uzalar. Keğaz'ge cehetrek töşërëp qalırğa kirek, mene hezër, şuşı sekundta çağıldırıp qalmasan, ul bit bütence suret alaçaq. Şuşı behëtlë haletëmnë këm de bulsa büldëre qalsa, bëlmim, nerse eşler idem min. Resëm yasağan vaqıtta nindidër köç sine eydep, bilgëlë bër ritmğa buysındırıp tora.

[111] Bërazdan keğaz' degë fragmentlarını tözëp quydım. Üz-üzëñnë mecbur itmiçe, ilham bëlen icat itëlgen esernëñ tögellëgëne şik-şöbhe bulamını. Resëmnerñen kayber cirlerën tözetkelim.(Davıllı Yañğırdan Soñğı Tamçılar). Hezër bolarnı bër tuqımağa cıyırğa, kindërge küçërërge kirek. E töslër tabu, kön yaqtısında. Buyavlarğa qoyaş nurı kuşılsa ğına, töslër bötën aheñëne yangıraş taba. Buşanıp, köçsëz qalıp utıram. Min bu kartinamnı canımnan ayırdım. Ul hezër üzene ayırım yeşeyeçek. Min anı hezër “uқы” alam.

[112] “Ene par kayın. Alar, qoçaqlaşıp, mermer sına eylengen. Yaz bişëgënde inde alar bütën atına almaslar. Qoşçıqlarnı yeşël uçlarına alıp söye almaşlar. Qarasañ, sulıssız kalğan, “taşka” eylengen kayınnar monda nihetlë. Kümek hor astında alar sıkranuvı işetëlmı de, yeşërële... Urman, saflıqqa omtılıvçı totaş maturlık.

[113] Min tügeräk meydanga kilëp çığam. Meydannı uratıp alğan kayınnar bër cayga çayqalışa. Urtada kiñ iñselë imen, üzë iyilgen. İnsesëne yatkan qar, güya sölgë. Bu, saban tuyı. Köreş meydanı. Meydanda yalgız köreşçë, yalgız ir-yigët.

Urman tirenlëgënnen, yañğırap, tavış kile:

– Soñğı kö-reş-çë, soñ-ğı ir!! Soñ-ğı kö-reş-çë-ë-ë!

[114] Min yögërërge totınam. Qayınnar yantayıp qala. Tınımnı kısıp, açıklıqqa, qoyaşlı yulğa çığam.

Çü! Qayırlıp artıma borılam.

Hem menë ul!

Ya, dön'ya, yöregëme gëne sıya almıysın iken. Ene zeñger cil uynatıp, tomılışıp, öçerlep cigëlgen atlar kile. Duğalarında, kızıl qayma. Yeşevnë raslap kıñğıravlar çıñlıy, kıñğıravlar!

[115] Ƙoçagımnı ceyëp, alga yöğërem. Ƙayınnar, miña taba! Ƙıñğıravnıñ kömëş moñın mëñ yañğıraşqa bülëp Ƙabatlıylar:

Dön'ya kiñ! Kiñ! Kiñ!

Meñgë siña tiñ, tiñ, tiñ.

Këşë sin! Këşë sin! Këşë sin!...

V

[116] Ni öçën Dinaranıñ soravına cavap bire almadım min? Bötën barlıgım bëlen yaratıp yasagan resëmëmnë, bëraz vaqıt ütkeç, hiç Ƙızğanusız yırtıp taşlaganı bar minem. Mehebbet, üzë icat, senğat' bit ul. Dinaranıñ hıslere çın bulıvına hiçşiksöz işanam. Min anı küpten inde sizgen bulğanmın. Lekin yañadan oçraşuvnı bëraz suzarga, aqıl hökëmëne irkënlëk birërge kirek idë.

[117] Öç können soñ bëz yañadan kürëştëk. İkëlenüvler artta Ƙalğan idë inde. Dinara, mine kürüvge, Ƙavşap Ƙaldı. Halatınıñ izüvën yabıbrağ Ƙuydı. Nerse eytërge bëlmedë. Miña turı Ƙararga oyala idë buğay. Üzëmnë tınıç totuvım gına anı üz helëne Ƙaytardı.

Uramga çıkkanda inde ul minem bëlen gadettegëçe söyleşe idë.

– Yıldızlar köndëz yanamı?

– Yana.

[118] – E sin alarnı küreseñmë?

Min deşmim, Dinaranıñ yılmayulı Ƙaraşın sizëp, yuri çitke Ƙarap baram.

– E min kürem, di ul.

– Bërkëm de köndëzën yıldız küre almıy.

– E min kürem,- di ul, haman sayın mine üçëklerge tırışa.

– Küre almavımnı niçëk isbat ite alasın, ye?

– Bu, isbatlangan. Bërkëm de küre almıy.

– E min herkëm tügël. Kürem iken – kürem. Oçraqlılığ bulmıyını?

– Bulmıy.

[119] “Niçäk soñ elë min, bërkatılanıp, anıñ üçëklevëne birëlëp baram, e?”

– E bëznëñ tanışıvıbiz oçraqlı tügëlmëni?

– Yuk. Monıñ oçën million yıllar ëlëk ezërlëk başlangan. Qoyaş barlıqqa kilgen. Cir, tërëklëk. Annarı...

– Ye, ye! dip, Dinara mine büle. - Şulay da oçraqlılıq bar.

– Misal oçën ët oçraqlı gına kësëçe söyleşe alamı?

Dinara kinet qulımnı qatı itëp kıstı.

– Kara elë, Daniyar, ene tögënde uram tulı halıq, elle bërer hel buldı miken?

[120] Çınlap ta, ZAĞS byurosı qarşında, uramnıñ ikë yağında da halıq törkëmë idë. Kësëler cıylğanın küresëñ iken, bërer faciğa bulğandır dip, yörek kısilıp quya. E şatlıq soñ kümekleştermimëni!

[121] Alğarak ütebez. Salavat küpërë tösëndegë tasmalar bëlen bizelgen maşınalar retënnën çitterek tuqtalğan troykanı kızıkşınıp qarıylar iken. Qayçandır bërëncë maşınanı kürërgë de şulay cıylğandır...Urtada, timër kük at. Beyrem şavkımnınan yöregë cilkëngen aygır, gorurlıgın çak tıyıp, tıyrdap biyëp ala. Kızıl qaymalı duğağa ëlëngen kınğırav, at başın çaykap quygan sayın, kömëş taviş çıgarıp zëngëldi. Yan yağında ak bekellë ıspay atlar, igëzekler këbëk bër-bërsëne oşşagannar. Yögen, şleyalerge tözëlgen ciz teñkeler cëmëldep-cëmëldep kite. Faytonda küçër üzë gëne utıra bire. Fayton köymesënnen berhet bizeklë, yëfëk çukları cilfërdep torğan palas ciñël rezina tegermeçke tiyer-times asılınıp tora. Troykanı maşınalar urap üte...

[122] Gazon kıryına bödre saqallı, Grek allalarıday mehebet kıyafetlë Tatar qartı başkan. Küzlerë yılmayulı. Ul güya yeş'lēgëne kitëp adaşkan. Behtëlë parlar çıgıp, faytonğa utırçaç, cilëp quzğalası troyknıñ kınğıravlar çıñı gına huşına kitërër anı...

Tantana, maturlıqtan küñël tula. Yomşaklıqmı bu? Dinaraga iyële tösëp pışıldıym:

– Eyde, Kreml'ge:

Ul baş qağıp, rizalığın bëldëre.

[123] Kreml'. Aq divarlar. Üzëne bër ayırım devlet sıman.

– Daniyar...

Dinara tınıp ala. Anıñ yañalı eyt r aldınnan ulay tınıp ala toran adet  bar.
Neni ene k tt r  azabı.

– Daniyar, sin n b rers n yaratanıñ bar mı?

– Bar.

– E ul ayda hez r?

–  ld .

[124] Dinara adımınarın arınayta.

– Ni k?

arasında ayımın  rtalaşıra t lev bilg s .

– ulay...Min m  c n  ld . Bakalar  c n isen.

– E-e-e...

[125] Dinaranıñ in ner nnen yoma ına totıp y keler k lges ndeg   skemiyege
utırtam.

– Yaratu abatlana alamı, Daniyar?

– B lmim.

ınlap ta ayan b lmi inde min. Aldan nerse bulasın b lmev n, belki el ,  zene
k re b r be tt r.

– Daniyar, minem anı k resem kile.

– K mn ?

[126] Yuri añlamaana salıam.

– Anı. itten ene bulsa da k rset el . Ul mondadır bit?...

Sey r bu ızlar digen n.  z me alsa, anı yaratkan k  ne b t n canım b len
uralmas idem.

– Eger bik t leseñ, tanıştırmın.

[127] Ul tağın üpkeli. Süzsez kala. Min iğtibar itmegenge salınam. Baş oçında ğına sandugaç sayrıy. İñ aşkı botakta, başın gevdesëne çumırıp, çipçık utıra. Min haman sandugaçnı ezlim. Kürënmi. Belki, ul çınlap ta yuqtır... “sandugaç, çipçıkñıñ hıyalı”.

[128] Üpkelegen çaқта hatın-kız maturaya. Dinaranıñ yözëne yaqınnan tēkelēp karıym. Ğacep, ul çınlıқта gēl min quzgallagança tūgēl iken bit. Küresēñ, min anı küñlēlmnen maturlık östim. Üzēmçe açam. Minsēz ul sünēp qalır idē kebēk. Aqıl hēreketēnnen tış, qaydadır tirende sirpēlēp kēne kitken bu uylarğa ayık netice ni? Belki, bu yaratudır? Min anıñ her hēreketēnnen, hem süzēnnen üzēmedgē sıyfatlarını ezlim tūgēlmē? Min añardan küpmēdēr derecede üzēmnē tapsam, ul minnen, üzēn...Belki, şuldır yaratuğa taba adım...

[129] Dinaranıñ yözēn üzēme taba boram.

– Miña ğına qarap tora elē, - dim pışıldap qına. Pışıldav cannı sağayta, tınıçlandıra. Anıñ nindidēr teyēsirē bar. Yaqın arada barı küzler gēne qala. Üzēñnē onıtasıñ. Anıñ küz almalarında neni gēne qoyaş tamçısı çağıla, qul urtasındağı sarı tönboyıq şikēllē.

– Sinē de yuğaltsam, bütēn bērkēmēm de qalmas kebēk...

[130] Qul tētrenēp quya. Qoyaş tamçısı tönboyıqlar, kērfēkler külegesēne sıyına. Küzlerē minem küñlēlge sınaq hem ışanıp karıy...

Öyde mine hat kōte idē. Pōhte hērēfler Ayrūzenēñ tōgel, saq küñlēlēn çağıldıra kebēk.

“İsenmē, Daniyar!”

Mōmkin bulsa, būgēn kiçkē tuğızğa institutqa kil elē. Baskıçta oçraşırız. İртеge min diplom yaqlıym. Vatman keğazēne tablitsa eşlerge idē.

[131] Soñğı könner bit, Daniyar, ukunıñ dürt kēne yul buluvına söyēngen idēm. Hēzēr...bu şherden kitesē kile de, kilmi de kebēk.

İртеge miña kil. “Abıym bularaq çağıram. Qurıqma, sine uñaysızlar kēşē bulmas, yalğızım ğına.

E būgēn, onıtma yemē.

Selam bēlen Ayrūze.

...May 19...yıl”

[132] Finans institutınıñ biyäk başqıçınan qarağanda şeher bötën kiñlëklerëne açıla. Uramda, neon utlar görlevëgë. Törlë tösler bëlen balkıp yangan töngë şeher meydanı kıymmetlë cëplerdän tuqılğan neqışlı palas şikëllë ceyrep yata. Qara- kuçkıl manaralar şul palaska qadalıp qalğan uqlar këbëk.

Tuğız tularğa elë biş minut bar. Ayrüze kitkeç, niçëk bulır? Minëm öçen şeher üzëñëñ tulılığın cuymasımı?

[133] Ul qayçandır min soqlanğan nersege soqlana, minëmçe söyleşe, bötën barlığı bëlen miña yotılıp, üzën yuğalta başlağan idë. Anı neq' üzëmçe iterge tırışıp, min nindi faciğa eşlegenmën. Ul üzë de şunu añlıy başlap, üzëñëñ qaysıdır başqıçta tuqıtılıp qalğanın sizëp, üzën kuvıp citerge teli idë këbëk.

[134] Ayak tavışların sizmi de qaldım. Salkınça qullar küzlernë qapladı.

– Min këm?

– Sin...Sin tügël...

Ayrüze qulın aldı.

– Ozak köttërdëmmë?

[135] Ul këçkëne sumqasınan keğaz'ler çığardı. Mëne monda niçëk eşlerge ikenë barısı da yazılğan.

– Sannarmı?

– Sannar, dide ul.

Başqıçtan töşkeç, Ayrüze tav östënde utırğan institut binasına qarap tordı.

[136] – Mëne tizden sannar dön' yasına çumam indë. Sin kölesëñ: Sannarda bërnindi şığ'riyet yuq, sannar këşë küñëlën qatılandıra, imëş. E uylasañ...

– Ayrüze, min institutnı taşlarğa uylıym bit, sin moña niçëk qarısın?

– Niçëk, nige?

– Senğat' institutına kërem.

[137] – E min başta uk şunda kërërsëñ dip uylağan idëm. Sinde senğat' këşëlerëne has iserlëk bar bit. Hetërlisëñmë, bëvraqıt kino bëtkeç, sin mine onıtıp çığıp kitken idëñ. Min artıñnan ürtelëp bardım-bardım da görurlıgımni ciñëp ëndeştëm. Sin borıldıñ da,

miña elle nindi çit karşı taşlap: “Komaçavlama!”, diděň. Min üpkelep kaytıp kitken idem. Sin ikēnçē könnē bērni bulmağanday yılmayıp kilēp kērdēn. Qulında yasalıp bētkēn kartına idē...

Min üzēm de sizmesten seğat’ke qarap quydım.

– Aşığısıñımı? Min sine totmıym. Tramvayğa kader gēne ozat ta...

[138] Ul, kēçēreyēp, tayanıçsız qalganday buldı. Min tartılıp quydım. İñēne qostyumımnı salasım kildē. Eytērsēñ, ul tuña idē. Şunda min bēznēñ arada “abıylı-sēñēllē” duslıq bula almasına tōşēndēm. Moña çik quyarğa kirek idē.

– Ayrūze, eger min üzēm gēne kilmesem?...

Küzler bēr noqtada tuqtalıp qaldı. Ul, üz-üzēnde köreşken uylarına netice yasağanday, tın ğına tordı da:

– Min size idem indē, dide.– Kēm ul? Nindirek? Yeş’tēr, maturdır indē?

[139] Ul kızıkşınıp sorav bire, şunda uq netice yasıy. Üzē minem nerse de bulsa eytūvēmnē tēlemi de idē buğay.

– Tik, yaratsan ğına alıp kil.

Min nik eytkēnēme ükēnēp ük quydım.

– Eger tēlemeseñ, min üzēm gēne kilem, Ayrūze.

[140] Ul qapılı uyanıp kitkendey buldı, küzlerē qırıslandı:

– Yuq! Yalgızıñ kilme. Bērge kilēğēz. Min kötermēn...

Tramvay uram utların çağıldırğan sarı rēl’slar buylap kitēp bardı. Qızıl utı borılıştan kümēlüvge, min kire qaytarıp ala almasıq hel buluvına tōşēndēm. “Min sine smar oçēn gēne eyttēm. Şayarttım ğına. Min üzēm gēne kilem, Ayrūze...”

[141] Min bülmemē kaytıp, vatman keğazēn östelge ceyēp kēne salğan idem, işēk şakıdılar. İşēk şakuv - güya küñēlnē şakuv, siskendērēp quya. Busağada kötēlmegen yañalıq tının kısıp toradır sıman.

Açam, Dinara, oyalıp, tüben qarıy.

– Yarımı? - di yılmayı aralaş. Anıñ elē minēm bülmemē bērēnçē ayak basuvı.

[142] Min anı küterem de, bülme buylap eylendëröp yörte başlıym.

– Ay, ciber! Min avır bit, - di Dinara, üzë miña sıyınğanday ite, kısıp çoçaqlıy. İplep këne tahtağa utırtam. Ul çeçlerën retli, itegën tartıbraq kuya. Qızıksınuv bëlen bülmenë küzden kiçëre.

– Nige bu östel, urındıklar şundiıy tebenek? Tahta da?...

– Ayaqların kistem min alarnıñ. Bolay bülme biyëgrek kürene. Tüşemëñ tebenek balsa, başnı iyëp yörërge turı kiler idë bit...

[143] Dinara stenadağı kartinalarnıñ elë bërsë, elë ikënçësë yanına tuqtala. Min dulqınlanıp küzetem.

– Nersedër bar, emma eytëp bulmıy. Añlaşılmıy, e üzlerën qarısı kile. E mëne monısı nerse turında?

Ul cilkeme qulın sala.

[144] – “Zur Këçkënenë Yota” dip atala. Tormış öçën köreş. Dialektika.

– Miña anlaşıla torğan kartinalar oşıy. Meselen: Şişkin.

– Şişkin, böyëk master hem zur hudojnik, böyëk master.

Lekin her böyëk mastër hudojnik tügël...E sin Kvindjini bëlesëñmë? Mëne ul, çın hudojnik. Romantik.

[145] Anıñ kartinalarında üzëñnën barlıqıñnı toyasın. “Tabiğat”, minëm aşa...”

Dinara mine kölëmsërep këne tıñladı, süznë ikënçëge borırğa aşıqtı.

Dinara, terezeden kërgen pësnek şikëllë, bötën nersenë küzete, hernersege tuqtalıp, hetërënde qaldırırğa tırışa idë buğay.

– Bay yeşisëñ. Ayırım bülme.

– Lekin minëkë tügël. Cır şarında min barı kvartirant qına...

– A, magnitofonga plenka quydım. Cır dulqınnarı talğın gına ağıla başladı.

[146] Dinaranıñ qulı, uçımda. Min anı sizem de, sizmim de këbëk. Qulıma güya қоş këbëk ciñël cır qağıla.

Kinet şakıldığan taviş mine siskendëröp ciberdë. Cır nefislëğëne yaraşıp nëçkergeñ küñël eytërsëñ tëtrep aldı. Min, klavişka basıp, cırnı tuqtattım. Bu şakuv, anıķı...Min bu köynë küpten inde uynatқанım yuķ idë. Bötënley hetërden çıққан. Bu şakuv, anıķı...Min cır yazdırıp utırğan vaқıtta Ayrüze tereze қаққан idë. E mağnitofon yazıp қалған. Ütken һatireler kileçek tormışıma da şulay şaқıp kilëp kërër mikenni? Beһtëme, қayğıma şaқır...

– Nerse buldı, Daniyar?

[147] Dinara mine arttan kilëp қоçıp aldı. Ciñël қulı çeçëme қағılıп üttë. Min аña borılıп қаравдан тıyıldım.

– Dinara, irtege bër cirge barabız mı?

– Қaya?

– Таиştır digen iden bit.

Dinara aldıma kilëp çügeledë, başın tëzlerëme қuydı.

– Çınlap mıni?

[148] Min anıñ ғadetten тış çıста күзlerëne turı қarıy алmadım. Artıқ saғlık mine тınıçsızlıy түгëlmë?...

– Ul irtege diplom yaқlıy. Çaқırdı.

Dinara tereze buyına kitte.

– Elle niçëк, kinet këne. Üzëñ ғëne bar. Daniyar!

– Yuқ, ikev.

[149] Bülmede тınlıқ urnaştı.

Һetta uylarıñ кешëge işëtëlër көбëк. Dinara қırt borıldı, күзlerë dımlанған idë anıñ.

– İsemë niçëк anıñ?

– Ayrüze.

– E ul nindi, matur mı?

– Matur.

– Eybetmë?

– Eybet.

[150] Ul niçektër boyıgıp Ʒalğanday buldı. Könleşüvëmë? Bu minutta Dinara anı Ʒuralımıy idë. E ħurlap eyte Ʒalsam, ul anı jeller idë, e minë Ʒuralmas idë këbëk.

Bërazdan ul üzën ozatırğa kuştı. Bu minutta minëm yalgızım ķına kalası kilmi idë. Bëlem: andıy ƷaƷta Ʒarşı kilmeske kirek. Tëlek, këşënën böyëk ħokukı.

VI

[151] Abağalar arasına suzılasıñ. Tire-yün'de meñ törlë böcek horı. Tërëklëknëñ bërënçë ëtaji. Ʒuluñ buylap taya-yıgıla böcek ürmeli. ŞulƷader këçkëne ul, hetta anıñ küzlerën kürü de mömkin tügël. E ul sinën gevdeñnë tulısınça küre almıy. Böcek öçën sin, tanılmağan zur planeta... Abağalar, dev pal'malar.

Kük astında bötën buyıñ bëlen suzılıp basıp torasın. Biħisap yoldızlı okean ëçënde şulƷader këçkëne sin...

[152] Lekin këşë ķasabilanıp kükke Ʒarap Ʒıçkırmıy, üzënëñ zurlıķın isbat iterge omtıla. AƷıl cıya barğan sayın, dön'ya këçëreye bara. Hemme këşënën küñëlënde üz Allası bar. Anı size bëlërge kirek. Üz Allası böyëklëķëne citalmasa, Repin ķadi makler bulıp Ʒalır idë. E Tukay, Ʒiçen bulıp, bilgësëzlëkte yuğalır idë...

İcat iter öçën yeşegennermë alar, elle yeşer öçën icat itkennermë?

Yeşev meğ'nesë nersede?

Mëñ-mëñ sorav.

[153] Yöregëne yıllar bocrası östele barğan sayın, soravlar üse hem citdileşe bara.

Mikelandjelo, ƷalƷan yatƷan kilëş, sobor tüşemëne yıllar buyı kartinalar yasap, ķariplenëp Ʒalğan. Yuğarı sengat' ķaƷına üzën ayamagan. Mikelandjelo üzen kileçekke bülek itken.

Böyëk şëşeslerden ķadël könleşër öçën herkëmnëñ ķaƷı bar. Yul başında hemme këşëge omtılış ķas. Yul başında elë mömkinlëķëñnëñ Ʒiğën bilgeli almıysıñ. Alda, Ʒıksëzlëk.

Olı maƷsatƷa omtılğan vaƷıtta kileçegëñnë kürüv, Ʒoçağına aluv mömkin de tügëldër. Bügëngë, mëne ķezërgë maƷsatlarğa irëşërge omtuluv- olı ķıyalnıñ bër Ʒağılışdır...

[154] Miña kader meňgëlëk bulğan. Minnen soň da mengëlëk bulır. Ütëlgen waqıt sekundmı ul, ğasırmı – barıbër mina kadergë meňgëlëkte yotıla. Waqıt kadërë minem hereketëme, eşçenlëgëme beylengen. Eşçenlëk – ihtiyar köçëne. Nerse kıldım elë min? Këşëlerge kiregëm barmı? Minsëz dön'ya behtë küpmëgedër kim bulır idë dip üzëñnë ışandırğanda ğına nersegedër irëşëp buladır...

Başnı uçlarıma kısam.

[155] Şundıy çaqlar bar idë bit. Min bötën barlıgımnı onıtıp, şaşınıp, yaskanıp resëm yasıy idëm. Bötën canımnı bire idëm. Eytërseñ şuşı resëm – soñğısı. Büten min yeşemeyeçekmën. Yañadangı ıalsın dip ömët itmi, küñlëmdegë bötën baylıknı şul kartınağa sala idëm. Küpmëdër waqıttan soñ tağın “soñğısı” tuva idë. E hezër? Her kartınanıñ soñğısı tügël ikenëne ışanu mine üzsëndermedëmë... Yaña syujet küñelde küpmë waqıtlar yöri, iyeleşesëñ, uylap, küz aldına kitërëp lezzetlenesëñ. Lezzetlenesëñ, emma keğaz'ge töşëre almıysıñ – küñël buşanı da, yetim ıalırısıñ këbëk, üsëntë şıtım kilëş sula, kıızıksız bulıp ıala. Kartınalar çağılıp-çağılıp ıına üterler de, waqıt ar'yağına kitëp kümëlerler... Üter yıllar. Tınıçlanırmın. Üzëmneñ şul haletëme küñëgërmën. Töngë kafeda, şeşe külgesënde bërevge teësirlenëp söylërmën. “E min këm bulır idem bit!” Bulalmağan üzëm bëlen yuvanırmin.

[156] Belki miña kötëlmegen borılış kirektër, kiskën üzgerëş. Nersenëdër yuğaltu haqına bulsın – barıbër!

Segat' tëkëldi. Waqıt yöregë tibe. Sekundlar güya tamçılöp tamalar da bëрге ıuşılıp görlevëkke eyneleler – kön üte. Waqıt tavışın yöregëñnen tıñlarğa kirek...

[157] Çit il sengatëne bağışlangan bügëngë lektsiya minë bötënley ıuzgatıp cibërdë. Lëktor üzë de Rennans çorınnan kilëp töşken këbëk. Sërlë, yözënde – tiren eştelëklë boringılık çalımnı. Şundıy itëp söyli: bügëngë derëste iske alıñğan ressam – böyëk, tiñdeşsëz digen fıķër ıala. E çirattağı lektsiyede ikëñçë ressam tağın da böyëgrek bulıp çığa. Hem şulay ıabatlanmıyça ıabatlana bara.

[158] Trotuvarda borın aslarında çık cëmëldep torğan ikë neni malay velosipedta yörene. Bërsë, neķ' minem tereze turısında tuқты da, velosipedınnan töşëp, mototsikl ıabızğan sıman, pedalëne tibe. Yözë şulkader eşlëklë, citdi. Velosipedı – öç tegermeçlë. Aña elë tayanıç kirek. Üskeç te şulay... ıartayıp, dön'ya ıuyğan çaқта ğına siña këmdër tayana...

[159] Hətərdə balaçaq samimi tarihi bəlen yanara. Avıl iske töşe. Eti, eni. Min alarga ayğa yakın ində hət yazğanım yuq bit. Üzəmnə tirgi-oyalta hət yazarga utiram. İstituttan kiterge digen uynı elle etiğe bəldərək qararğa miken? İke yıl vaqıtını erem itesən, diyer. Yalğısnı anlar öçən qayçağında yıllar kirek bulğanın töşəndərə alırmınmı min aña. Həyir, kirekmi. Borçılıp qalır. Caylabraq söylesərgə turı kiler üzə bəlen, ikənçə vaqıt...

[160] Tereze qakkan tavıştan dərəldək kitem, fikərlər tarqala, tın suğa taş töşken kəbək. Barıp terezenə açqaç kına, dön'ya üz hələne qayta. Dinara. Aq çalbardan, ciñsöz aq bluza kigen, qulında – çeçekler beylemə.

– İsenmə, elle yoqıñnan uyattımmı?

– Eyde, terezeden gəne küterək alıymmı?

– Yuq, yuq. Kərəp tormıym.

Yözəndə – çeçekler alsulığı. Aña bər de çeçek bülək itkenəm yuq bit elə minem. Zur uylar həzürinə yeşərəngen bitarafılıq. Dinara çeçeklərnə miña suzdı.

– Salkın suğa quy. Diplom yaqlağan kəşəge çeçeksöz baruv kiləşmes...

[161] Min şunda gına çeçeklərnəñ Ayrüze öçən alinganlığına töşəndəm. Başıma da kilmegen, içmasa. Hətta bğən Ayrüze yanına barırğa tiyşləgəmnə de onıtıp cibergenmə.

– Öyge kər, Dinara.

– Reħmet.

Elle çeçeksöz kalğanga inde – Dinaranıñ yözə sürəle töştə.

[162] – Belki, üzəñ gəne barırsıñ. Ayrüzzege de, siña da şulay eybetrek bulır. Sin elle ni uylama... Min üpkemim. Sin barırğa tiyş, Daniyar. Miña... uñaysız.

– Yuq, yuq, Dinara, ni söylisən. Üzəm gəne barmıym. İkev...

Dinara, kiskən gəne quzgalıp, öylerəne taba yögərdə. Uramnı çıkqaç tuqtaldı, ayak oçı bəlen borıldı da:

– Uylap qararın elə, - dide.

VII

[163] Tön...

Min yoklıy almıy yatam. Tereze zëñgëldep kuya. Ėrë-ërë tamçılar pıyalanı çbırkılıy başlıy. Galem kiñlëğënnen qabınğan yeşën utı bülme karanlığın yandırıp këre de, bër mel kirë çigëne almağanday, tuqtap qala. Güya min salqın ut şarı ëçënde. Stenadağı kartina dehşetlë maturlıgı bëlen yaqtırıp kite. “Pompëyniñ Soñğı Könë...” Qaydadır kük ilënde mehabet binalar ubılğanday, bërsën-bërsë taptıy-taptıy, kükrev avazları uzışa. Yeşën sünse de, kartina urtasındağı yarım yalangaç qatın-kız surete haman balqıy elë. Nindi qotokıç faciganëñ şıg’ri birëlëşë.

[164] Yoqlıy-uyavlı kilëş sataşam buğay. Baş uylar tıgızlığınnan çatnap yarılır töslë. Mënder bëlen qaplıym. Emma alay gına üz-üzëñnen qotılıp bulamını.

Kinet!

Uylar canlanalar, küz aldında töslë suretlerge evëreleler. Quyı, qadetten tış yaqtı töslër. Aqılınıñ qaysıdır tarmağı elëge uyav kilëş fantastik töslërge qarşı köreşe.

[165] ... Dinara. Qulında - çeçek beylemë. Aq, kıızıl çeçekler. Çeçekler üz balqışınnan dörlep qabına. Küzler qağıla. Nige ul alrını taşlamıy. Yana bit, yana! Ul bërni sizënmimëni, iskermimëni soñ?! Yalqın şevlesënnen anıñ yözë cëtë-qızıl töste.

Qıçkıırıp torğan töslër teësirënnen gaciz bulıp küzlernë açam. Töslër süne. Anıñ tavışı gına ayırmaçık bulıp hetërde qabatlıana.

– Min qurqam, Daniyar, miña unaysız, Ayrüze yanına üzën gëne bar indë.

[166] Küzler irëksëzden yomıla. Töslë suretler tağın yanara... Çeçeklernë Ayrüze vazaga utırta. Çeçekler indë yanmıy... İşëk aldı... Ürme göller... Kinet Ayrüzenëñ yözë peyda bula. Şulqader yaqın, yeneşede gëne. Hetta miñ anıñ kërfeklärëñ hëreketlenüvën ap-açık kürem. Tavışın işëtem:

– Dinaranı bügënge minem yanda qaldır, Daniyar. Soñğı ütëñëçëm...

Min qulumını suzam.

[167] Küz aldında bötën töslër bëryulı süne, tarqala. Cannı tëtretken töslernë yañadan kürërge tëlim, yañadan. Emma bütën qabatlanmıylar. Minë tağın salqın uylar çornap ala.

Nişledem min? Nige anda aldırdım min anı? Nindi ata! Ayrüze barısın da söyleyecek.

Këşënë niader azrak bëlseñ, ul şulkkader sërlërek bit. Dinara minem ütkenëmnëñ şahiti bulaça. Ul mine barı üzë öçën gëne yeşi dip abul ite idë. abatlanuvımnı bëlër de, bëryulı suvınıp, ömëtsizlenëp alır. Miña anı cirge tüşërmeske idë bit. Üzëm açan, üzëm kütergen biyëklëkte totarğa idë...

Yeşën, Kükrev.

Sataşam, bastırılram buğay.

[168] Ayırmaı bulıp bër kürënëş küz aldına kile: Alarnıñ öyën yeşën suan imëş. Tëtrep yanğan öy arşında alar ikev oalaşannar. Yılaşalar, imëş. Alarnı otarırğa kirek. Çınbarlı hem illuziya butala. Min uylar arasatınnan arınıp sikërëp toram. Bülme. Tereze. Yañgır şavı. Kükrevler. Bu - çınbarlı. Elë gëne kürgen tüş tüş tügël, e uzğan könnëñ küñëlde alğan aytavazdır. Min aşığa – aşığa kiyëne başlıym.

Yañgırdan şebergen, manma su bulğan uram - şomlı, urınıç. Tamçılar arasınnan yögërem.

[169] Yeşën! Kük gömbezë çatnap yarıla da tarmaqlanıp balıp kite. Seyër yaqtılı ëçënde şehir, sulışın ısıp, bötën kürënëşlerë bëlen torataş-cansız ala. Eytërsëñ min këşëlerë taşlap kitken bütün asır ilëne kilëp ıanmın. Yu! Monda tormış. Min barıp citesë töbekte, yañgır şıpırdap yavğan tübe astında elë yoqlamıylar.

...Alar apalı-sëñëllë këbëk oalaşannar. Yurğan astına inëp, tın ına söyleşeler. Ayrüze:

– Min sine bolaysıñdır din küz aldına kitërmi idem.

Dinara:

– E niçëk?

Ayrüze:

[170] – *Yeş 'lëgëne ızığam min sinëñ. Minnen başa anı këm anlar, abul iter dip borçıla idem. Basañ... Nindi yarata idë ul minë. ırıslığı oşty idë anıñ. Ozak kürëşmi torğan aqlarda şundıy sağınp kile idë. İğ'tibarlı, her süzëmnë üterge ezër. Elle nindi*

cülerlerçe yarsulıķ bēlen mine irkeli, söye idē. Ul minem çeçlerēmnē oşata idē. Berķayçan da kistērme, minem tōsēm saķla, diye idē.

[171] *Yeşēn bōtēn tire-yaknı külegesēz ķaldırıp yalmap ala. Uramda nik bēr can iyesē bulsın. Yortlar da yaktlıķtan çügēp ķuya kēbēk. Yeşēn utlı itegēn cıyıp aluğa, dulķın-dulķın kükrevler kite. Min yōgērem.*

...Ayrūze Dinaranı kısıp ķocaklıy.

– Ƙurķasıñmı?

– Yuķ.

– Belki miña söylemeskedēr.

– Yuķ, sin söyle, söyle...

[172] *– Daniyar yañgır vaķıtında açık tereze tōbēnde utıra torgan idē. Yañgır şavın tıñlarğa yarata idē ul... Bēr ķarasañ, ul gēl sabıy, köçsēz. E ikēnçē vaķıt, kirēsēnçe, ķırıs, usal. Bōtēnley añlaşılmıy torğan bula. Kēçkēne gēne yalgannı da küttere almıy... Elle niçēk kēne buldı indē. Daniyar minē kuralmıy başladı. Ul gēl ütkenne iske tōşērēp yuvana idē. Monı sizüv minē de salķınayttı, aķrı. Min anı elle niçēk, tuğanım kēbēk yaknı küre başladım...– Ayrūze yış-yış sulıy:*

–E sin, sin anı yaratasıñmı?– Ul sağayıp ķala.

– Eyē...

Ayrūze salķınayıp kite, yurgannı açıp taşlıy da torıp utıra. Başın tēzlerēne ķuya. Çeçlerē arasınnan Dinarğa tōbele.

– Sin, sin niçēk bēznēñ arağa kilēp kerdēñ soñ elē? Ni haķıñ bar! Bu vaķıtlı ğına. Añlıysıñmı, vaķıtlı ğına! Yuğal, yuğal sin, kit!

[173] *Dinaranıñ narasıy küzlerēnde ķurķı ķatıp ķala. Ul tiz gēne tora da külmegēne totına. Kükrev dulķınınnan tereze açılıp kite. Bülmege salķınça yañgır isē berēp kere. Dinara, küz yeş 'lerēne tōyēlēp, özēk-özēk söylene.*

– Min bēlmedēm...Sin anı haman da yaratasıñ. Bēlmedēm...Min ğayēplē...Minēm ber haķım da yuk...Bēlmedēm.

Ayrüze, kinet künälän bilep alğan açınuvdan aynıp, üz-üzän külğa ala. Dinaranı barıp çoçaklıy.

– Cibermim. Cülerlenme... Bërķaya da kitmisëñ, Sin elë añlamıysıñ. Bëznëñ arada hezër bërni de yuk. Eger kitesëñ iken min... Sin yarat anı. Añlarğa tırış... Minëm de ikëñçë këşëm bar... Bëzge hezër soñ indë. Sin yarat anı, taşlama... Kiçër minë, Dinara...

[174] Min ağaçlar ışığında utırğan tanış öy yanına kilëp citkende, yañgır tuқтаğan idë indë. Adaşıp qalğan soñğı tamçılar ğına onıtqanda bër tamıp quya. Kükrevler indë yırakta, sañgıravlanıp, zeğıyƒ këne işetële. Min yokılı terezege qarap bër tın tordım da, avır töşten qotılğanday, ciñëleyëp, qaytu yağına borıldım.

[175] – Qoyaş nurları, tereze töbëndegë göller arasınan ütëp, idenge çelterlenëp töştë. Tañ da minëm këbëk, davıllı tönnen aynıp, tınıçlanıp uyanğandır sıman. Töşte kürgen töslernë hetërge töşërërge tırışam. Lekin tösler sekundnıñ mëñnen bër öleşşende ğëne çağılıp kitken sıman bula da ërëp yuğala. Anı matdı buyalar bëlen yasap bulmas idë. Gomumen, nindi de bulsa kürënëşnë töslë itep küz aldına kitërëp bulmıy bit.

[176] – Perdenë qaytarıp, uramğa qarıym. Yal könë bulğangamı, uramda kësşeler kübrek kürene. Dinaranıñ terezesë boyıgıp kalğan këbëk. Eytërsëñ tereze öy hucasınıñ holıq-ħaletën çağıldırıp tora.

Ni kılrğa bëlmi, erlë-birle yörënem. Bötën nerse meğ'nesën yuğaltqan. Açık tereze qarşıdağı yaran göle yafraqları talğın ğına lëpërdeşe. İdende nurlar tibrene.

[177] – Nige uylana kësşë? Herbër üzgerëşnë tınıç qına qabul ite almıy. Üzën saqlamıy. Min bëlem, barısı da eybet bulsa, tınıçlanıp qalaçaqmın. Küñëlde bitaraf-kaneğat'lenüv toyğısı urın alaçaq. E miña sağış, moñayu kirek. Qadërlë nersene yuğaltuv, üzëñnë kıyırıtılğan itëp toyu ğına küñëlnë tëtrendërërlëk ħassiyat tudıra. Yuk, bu töşenkëlëkke birëlüv tüğël, e bötënley ikëñçë, aqıldan tış, askı, tınıç ağım. Sağış, küñëlde tağın da üstërëlëp, canğa yaqın, qadërlë qayğığa eylene hem sine tışkı dön'yadan ayırıp, üz dön'yañnı icat iterge ëterëş yasıy.

[178] – Dinaranıñ qaytuvın min töşke qadër köttëm. Yañğırdan yuvılğan uram vaq-vaq küllevëklerë bëlen parlanıp yata. Trotuvar kıryındağı yükeler, qaynar levkeden yana ğına töşken këbëk, saflanıp, yeşerëp küreneler. Kino afişaları, yañğırdan yuvılıp, abstrakt kartınağa evërëlgen. Bilğesëzlek bëlen ikëlenüv arasında erlë-birlë yörënem. Ul olı uram

yağınnan kaytıp kilërgë tiyëş. Sumğa totkan këçkëne gëne malay minnen, bik citdi itëp, vaqıt sorry. Yenesë, anıñ olı eşë bar. Avıl malayı bulsa, isenleşëp üter idë.

[179] Zağırıp kötken çaқта gël şulay: kötkenëñnë üzëñ uylap çıgarır derecege citëp arıysıñ. Hıyal bëlen real'lek butala başlıy. Yıraqtan kürëngen hemme këşë ul bulıp kürëne. Küñëlde ikëlenüv upqını: aña kürënergemë, elle bötënley küzëne çalınmaşkamı?

[180] Nihayet', yükeler arasınnan kilüvçë tanış gevde kürëndë. Süren gëne atlap kilëşënnen ük barısı da min kötkençe buluvına töşendëm. Anıñ küñëlide miña qarata tuğan töşënkëlëk, hëtta küralmavğa yaqın üpkelevlë açınu hisë miña yıraklık aş teësir itte hem şuña avazdaş halet quzğattı, küresëñ. Dinaranı ozaq kötüden, törlë gömanlavlardan arığan küñël kisek këne bitaraf bulıp qaldı. Min haqıykat'nëñ iñ açısın da qabul iterge ezër idëm.

[181] Kilëp citüvge, ul tın gına isenleşte. Yözë arıp, sağışlanıp qalğan. Hëtta ul tön ëçënde olıgayıp kitken këbëk. Küñëlëndegë taşkınnı küzler yeşere alamını. Minëm barlığıma söyëñç, soqlanıçın beldërgen hem şunıñ bëlen minë de cilkëte, algısıta torğan balkışı küzlerënde süngen idë anıñ. "Min siñëñ ütkenëñnen könleşem", diye idë bu moñlı karaş. Elëge qader bërni bëlmegeñ beñëtlë küzlerdegë nurnı bütën tërgëze almayacağıma töşëñep, min tizrek kiterge, bu küzlerden meñgëge yugalırğa aşıqtım. Bëraz kitüge, ëndeşse iken, bötënësë de üz urımına qayıt idë bit, digen uy canını tırnap aldı.

[182] Ul ëndeşte. Küñëlëm bëlen öñep kötkenëm çınğa aşuğa, elle nişlep salkınayıp qaldım. Anıñ süze eytërsëñ yedre bulıp arqama tidi, borılsam, yedre yögerëme tiyer idë këbëk.

Ëndeşmegen bulsa iken... Belki, ul çınlap ta ëndeşmegendër.

Min borılıp qaramadım. Yalgışımniñ devamı idëmë bu – bëlmi.

Şemeşe töske kërgen Qazan, yılğası ceyrep yata. Min şoma taş östëne utıram. Kiñlëk... Dulqınnar... Kiñlëkten yörek kısıla. Dulqınnar avniy-avniy kileler de, ağarıp, yarğa berëleler, qabatlanır oçen kire çigëneler.

VIII

[183] Telegremma yaqtı könëmnë çelpereme kitërdë. Dëqanniñ çaqırtıp aluvı, avditoriyeden niçëk çığıp kitüvëm – barısı da bilgësëzlëk, gäzaplı ömët bëlen yangan töş

bulup toyıldı. Şomlı heber canıñnı bili de, sine, tirelëkten ayıra iken. Telegrammadağı süzler küzge yeş' bulup töyële... "Etiyëñ qatı çirli. Tizrek qayıp cit".

[184] İstitutnıñ avır işëğën açıp, uramğa çığam, cil tennë öşëtëp ala. Yaman tavış birëp, aşığıç yerdem maşinası ütëp kite. Hëtërdë – etkeynëñ mine ozatqan çaқтаğı süzlerë:

– Qayıtqañnı küre almam inde, ulım.

– Ni söylisëñ, eti. Ozaqlamıy qayıp citem min. Soldatqa almıylar la...

Ul qoymağa söyelëp qaldı. Yıraqlaşa töşkeç, min bër gëne tapqır borılıp qaradım. Yañadan qayıtqançı şul hëlënde torır sıman ul.

[185] Telegrammanı yañadan uqıym. Hëreñler bër-bërsëne quşılalar da telefon çıbıqları sıman qaltırana başlıylar.

Şomlı süzler ëfirtağı bötën şatlıqlarnı uzıp kilgendër. Qayıgı herçaq aldan yöri.

...Eti bëlen yış qına urmanga bara idëk. Minëm soravlardan gına torgan çaq idë elë.

– Bu nerse? Tëğë nige bolay?...

[186] E ul ekrën gëne söyli, üzënçe añlata, ışandıra. Bërvaqıt pëçen cıyğanda kipken kura aldı da, pekë bëlen tişëkler yasap, örëp ciberdë. Qorğaksığan kura ëçënde şındıy aheñ cıyılıp torır iken!

– Babañnar şuşındıy quray uynağannar, ulım. E hëzër üzlerë de istelëk bulıp qına qalğannar. Uylana bëlseñ, istelëkler de canlana, ulım.

[187] Tramvay. Terezeden qarap baram. Yortlar, këşëler tavışsız kino ekranındağı këbëk çağılıp qına qala. Këmdër kilëp min yuvatır şikëllë. Kaygını këşë küñëlëne yeşëre. E şatlıq...bötënley ikëncë. Şatlıknı yörekke sıydırıp bulmıy, anı başqalar bëlen de bülëşesë kile. Qayıgı bülënmi. Nige min naçargı uylıym soñ elë? Hıaқыkat' nëñ avırraqına ezërlenemmë?

Bëznëñ gailege bërqaycan da qayıgı kilmestër këbëk idë. Min üzëmnë gadeti tügel dip, meñge üzgermez can itëp toya idëm. Eti de, eni de gël yeş' bulırlar sıman idë. Monıñ alay tügëllëğëne un yeş' te töşëndëm. Kürşë avılda uqıy idem. Mektepke kilëp eyttëler:

– Etiyëñ piloramda qulın özdërgen.

[188] Kön ƙapılı ƙoyaşsız ƙalğanday buldı. İyëlöp, botinka bavın çişöp, yañadan beylerge kërëştëm. Küz yeş'lerë botinka başına tama. Tıp... tıp... tıp... Etkeynëñ yörek tibëşë işëtële sıman. Kürşë avıldan öyge yörege-yörege ƙaytam. Belki elë, özdërmegendër, cerehetlengendër gëne... Ƙırıyda – telefon bağanaları. Ene tëgë, aldağı çatlı bağanağa ƙader tın almyça barıp citsëm, etkeynëñ ƙulı isen bula. Şul bağanağa ƙaderlë gëne, az ƙaldı bit, adımnar ğına! Yögërem. Bër, ikë, öç... Bağana turısına citkeç, ƙükrek kiyëröp sulış alam. Üz-üzëmnë işandırıp, yalğan söyënëç bëlen alga atlıym.

[189] Eni terezeden ƙarap tora idë. Minë kürüğe, siskenöp kittë, terezenë niğedër sörtöp ƙuydı. Miña sargayğan çağan yafrağı sıman toyıldı anıñ ƙulı.

– Ƙaytıñmını, ulım? Etiyëñ mëne behëtsizlëkke tarıdı bit elë... – Çitke borılıp, ƙul arkası bëlen küzlerën sörtöp ƙuydı.

Eninë büldërmedëm. Anıñ süzlerë, këçkëne öy ëçenne taralıp, ƙarañğı poçmaƙlardan tağın da ƙızganıçraƙ bulıp ƙaytarıldı...

[190] E bërvakitni... Min oçarğa uyladım. Fanernı ƙanatƙa oğşatıp kistëm de, ƙulğa kiyerge ëlmekler yasadım. Avıl başında boravlav vışkası bar idë. Ğşçëler töşkë aşƙa tuğtağan arada, yeşërenöp këne üttëm de oçına ƙadër küterëldëm. Ey, ul biyëklëk! Avıl umartalıƙ sıman. Tik këşëler oça ğına almıylar. Vışka cilden çayƙala. Rehet! Minëm bëlen behesleşken malaylar, noğtalar ğına bulıp, buva yanına tözëlëşken. Ƙulların ƙaş östëne ƙuyıp ƙarıylar, küzlerë çağıla, ahır. Fanerlarnı ƙulğa kiyüğe, cil minë talpındıra başladı. Buvağa ƙarap sikërem gëne digende... hap! Brezent kombinezon kigen ağay mazutlı ƙulları bëlen minë ëlektëröp almasınmı. Oçıp bulmasa da, vışkadan tepilep töşmedëm.

Minë eti yanına alıp kittëler.

[191] Etkey, usal ƙaraş bëlen tirgi-tirgi, stenağa ëlëngen ƙayışƙa üreldë. Bërniçe mertebe totarğa itënöp ƙaradı, annarı ƙulında barmağlar yuk ikenën kapılı isene töşergendey, tıyılıp ƙaldı. İsen ƙulı bëlen yañadan üreldë. (Özëlgen ƙulında barmağlar bar sıman, hareketlene këbëk, diye dide ul.) Temeke yançığı çığardı da süzsöz gëne töre başladı.

– Oçarğa citëşërsëñ elë, ulım, olıgaygaç ta. Ƙanatıñmı kismeseler...

[192] Kësemde telegramma ƙıştırdıy. Ƙolaç töbënde cil, cil, cil.

...Bězněň öy qarşında ğına çiremlē tav. Olı yuldan borılğaç, avılğa şul tavdan töşep kēresēñ. Ofıqtan yulçı kürēnüge, terezelerden küzler töbele.

– Yıraqtanmı kile iken?

– Kēmgedēr kunak kayta buğay?

[193] Şefek' nuri töşep allangan terezeden eti qarıydır şikellē. Öyaldı qarañğı, baz kēbēk. İşēknē açarğa cōr'et itmi toram. Açıp cibersem, kayğı taşıp çığar da ayaktan yığar sıman. İşēknē kēmdēr açā. Balaçaqtan tanış öy isē bolğançıqlangan, bülme tulı kēşē. Tın ğına yul bireler. Etkey yatağı minnen yırağannan-yırağaya bara kēbēk. Üzēm atlıym, e haman yanına cite almıym. Eti miña küzlerēn tutırıp qaradı buğay.

– Eti!

[194] Kıçkırap ciberdēm de yastıqqa sēñēp betken küleğe kēbēk ciñēl gevdenē çoçıp aldım. Niçēk yabıqqan, üzgergen. Ülēm bēlen tartışkan yöreknē saqlagan ten suvirilip, sarğayıp qalğan. Minē yeneşesēnde itēp kürüğe, eti uyanıp kitkendey buldı. Kısılgan yanakları niçēktēr ğazaptan buşangan, küzlerēndē ömētlē nur qabınganday buldı.

– U...llım...

Küterēlērge itēndē. Min anı tınıçlandırırğa aşıqtım. Tērēklēk cılısı kitēp bargan boz kēbēk kulın totuga, kaynarlanıp kittēm.

– Ulım, min yeşim elē...ulım.– Eti her süzen cōplep eyttē.– Mēne kara, ulım. Min elē yeşim.

[195] Ayakların karavattan salındırdı. Şul melde kēmnerdēr anıñ iñēnnen totıp aldılar. Eti kulımını can açısı bēlen kısıp, miña töbeldē. Niyeten tēl bēlen anlatır helde tüğēl idē inde ul. E küzlerēndegē möldērep torğan yalvaruv, tilmērūv, yerdem kötūv toyğısı mine elle nişletēp ciberdē, beğ'rēme qağıldı. "Bu anıñ soñğı teleğe bit..." Üzēm de sizmesten, kıçkırap ciberdēm.

– Totmağız etinē!

[196] Eti miña tayanıp küterēldē de, kulımını kısқан helde mine yeneşesēnnen iyertēp, çaykala-çaykala atlap kittē. Kinet yöregēn tottı, elle nindi, yarsulı bēr qaltırav bēlen artqa taba çüğe başladı. Min etinē çoçaqlap aldım. Yastıqqa iltēp salganda, ul iñdē can birgen idē. Yözē tınıçlanıp, gönahsız halette katıp qalğan idē. Etinēñ kısılğan uçın

köçke qayıp açtım. Küz aldı qarañğılılanıp kitte. Bërkëmge de küterëlöp qarıy almadım. Eytërsëñ etinëñ ülëmëne barı tik min sebepçe idem. Eninëñ tavişı elle qaydan, yıraqtan işetële këbëk. İşetem, emma üzën kürmim. Eti öçën dön'ya süngen vaqıtta miña – etinëñ devamına, dön'yanı isen kilëş yöregëmde totuv çiksëz avır idë bu minutta.

[197] Monnan bër gëne yıl ëlëk avgust ayında bulğan bër kön ayıruçı hetërge uyılıp qalğan. Min bereñgë baqçası yanında baz qazıym. Eti qarap, kiñeşler biröp tora. Min salqın eyren eçërge dip öyge këröp kitken arada, ul başqıç quyğan da bazga töşken. Min çıkkaç, eti:

– Bëraz yal ite tor, ulım,– dide. Këçkëne saplı köregë bëlen baz töbëndegë balqıknı bër kırıyğa öye baqladı. Min şul çağında:

[198] – Eti, qabër monnan tiren bulamı?– dip soradım hem meğnesëz sorav birüvëmnen uñaysızlanıp, iñtiyarsız qaldım. Etinëñ küzlerë tëtrenöp kittë. Emma ul bërni de sizdërmedë. Turayıp bastı, qulların yaq-yaqqa ceyöp ülçegen sıman ittë de:

– Şuşı çama bula inde qabër de..– didë. Min etine tizrek bazdan çıgarırğa aşıqtım. Şul melnë kinet işöp quyğan cil kızıl balqıç östëne elle qayan gına sarı yafraqlar sirpöp üttë. Eti yafraqlarını cıyıp taqladı da:

– Qay arada cey de ütöp kitte soñ elë... – dide.

[199] İndë qazıp bëtëröp kilgende, baz poçmağınnan tamam çëröp, suqqañga çërëgë onlanıp koyıla torğan bağana töbë çıqtı. Lekin üzegë çërëmegen, milenöp katқан idë anıñ. Şulçaq eti, teësirlenip, hetta bëraz yeşeröp kitkendey buldı:

– Qara elë, bëznëñ rigëniñ qapqa bağanası bit bu, ulım, elë de hetërlim, ekemet yuvan, qolaç citmeslëk iyë. Eti, kürşë-tirelernë cıyıp, bërgelep utırtқан iyik.

[200] Eti avızınnan “eti” süzen işëtü niçëktër seyër bulıp toyıldı. Ul yıllar buyı küñëlënde saqlap yörgeñ bik qadërlë hatiresën söylerge cıyınğanday, baz kırıyına uq kilöp çügeledë. Cır quyınınnan çıkқан salqınça tufraqqa tayandı. Lekin... minëm küzlerge tartınğan sıman qaradı da tıyılıp qaldı.

İñtimal, baliğ' bulgaç ta, turğaylı kük astında etisë bëlen bërretten saban söröp yörgeñ çaқта, yeise suğılğan arış költesë töbënde iñge-iñ kuyıp yatқан çaқта etisën üz itöp, bërtiñ söyleşüvën hetërlegendër ul.

[201] E bėznėn ara?... Bėznėn yağınlık minem balaçağta şalığandır... Annarı mektep. Sengat' ostahanesė...Avıl - igėn, şehir fikėr őrterė dip, şalağa omtıluvım. Hem annan soğ inde sirek kėne oıraşuv, kőrėřüler.

Eytersėđ bėz şapma- şarşı ikė yarda torabız. Yırağ aradan řıslernė, toyđıların kıçkırap eytėp bulamını...

[202]...Avılđa kėrgende, iğ bėrėnė bulıp yöz yeşer naratlar bėlen zirat kőrėne. İğ evvel monnan őrten buyınnarnı selamlep őrtesėđ. Avıldan ığıp, yırağ cirlerge kitken uğayda iğ soğınnan zirat bėlen şuşlaşasığ.

[203] Eni mine ozata bara. Vokzalđa řadėr baram elė, di. Min şarşı kilalmıym. Etkey řabėrė turısında tuğtalıp tın ğına torabız. Ni uylyı eni bu minutta? Uzđan ğomėrėn disbė tartķanday kूंėlėnnen ıđėremė?... Elle yalığ kileėegėn uylyımı?...

– őrten ğomėr – sanavlı kूंn, – di eni ekrėn ğėne, řabėrlėknėđ tınılığın bozmıym diğendey, – mėne atağnığ tıp yortķa kitївėne de biş tevlek bula, ulım.

Řabėr őrstėnde cirnėđ bokrėsė sıman şalkıp torđan çara tufrağ, taş aylı yazunı kूंtergen kilėř, řetėr kėbėk kूंpmė torır elė.

[204] Min eniğe şarıym. Ğacep hel – min elė anı bu kूंnerde kूंrgenmėn de, kूंrmegenmėn de iken bit. Yözėne şarağağ, min anığ da şartayıp kitївėn, şetta isen tėřlerėnėđ de aralanıp şalıvun kूंrdėm. Yėrek kısilıp şuydı. Minėm alda – ıksėzlėk, ıkilenmegen vağıt dip yőrївlerėm meğ'nesėz bulıp toyıldı. Ğuya min bu mizğėlde dूं'yanığ kaysıdır polyusı cimėrėle başlavım toyđım.

[205] Ziratnı őrteđe, řarşıbızđa elle niğek tarav atlap, bėr şatnı kile idė. Ul - Ayrूंze bėlen bėrėnė oıraşkan tूंdegė şadra yözle Fağiya bulıp ııķtı. Bėznėn yanga kilėp citkeç, açılıp kitėp yılmaydı. Ğacepsėnėp şaldım: ul tूंmse, şarağı ıraylı idė. Kėřėnė uyıp şarıy torđan utlı kूंzlerėnde řėsėt- mekėr yeřėrėngen idė anığ. E bूंğėn...mėne niçe yıldıan soğ anığ kूंzlerėnde min bőtėnley ikėnė ıağılış kूंrdėm. Bूंten dूं'yağa şarıy kėbėk idė alar.

– Tornalar alıp şayttığmı?- dip, ul minėm tूंřėme şağılıp aldı. Hem kinet citdilenėp kittė. Yuğ, yuğ, usal tूंğel idė anığ yözė.

– Tornalar şaytmıy bit řezėr, – dide ul, sूंzlerėn niėektėr evmeklendėrėp, – tornalarını soldatka alalar.

[206] Şul süzden soñ böz güya aniñ küz aldında əröp yuqqa çıqtık. Fakiye beznëñ aşu qayadır yıraqqu töbelgen hælde kitöp bardı. Eytërsëñ aniñ gevdesë gëne cirde yöri, e aqılı qaydadır yıraq dön'yalar bëlen beylenëşte idë.

Eni küz yeşlerën yavlıq poçmağı bëlen sörtöp quydı da:

– Mëskën... bılıtır hıyallandı,– dide.

[207] Vokzal – aşıguçılar ilë. Monda bar da vaqıtlıça, tormış këbëk. Kiter aldınnan hervaqıt şulay, baş butala. Aqıl, uy-fikër ni monda, ni barıp citesë urında tügël. Urtalıqta.

Eni:

– Pensiyeñne aydan-ayğa alıp barasıñmı, ulım?– di.

– Stipendiya digën elë, eni.

– Ey, stipince bit elë, gël onıtam şunu... Yañadan qaycan qaytırsıñ soñ indë, ulım?

Miña eninëñ süzlerë “bötënleyge qayt” bulıp işetële.

[208] Poyızd quzgala başlavğa, eni ügët-nesihetlerën eytöp qalırğa aşığa. Kızargan küzlerën yavlığı bëlen söрте.

– Hat yaz, ulım, ceme... İsen-imin gëne cör indë. Bërer neste kirek bulsa eytöp caz, salırmın...

Poyızd tizlëğën artıra töşken sayın, perronda basıp qalğan eni, yalan urtasında üsken yalgız qayın këbëk, otırı këçëreye bara. Vagonnarnı yalap isken cil ayaktan yığar sıman anı. Eni, küz qarası qader gëne qalğaç, min vağonga kërdëm.

IX

[209] Şeher ıgı-zıgısı mine yotıp aldı. Qazanğa kilöp töşkeç, yugalıp qaldım. Üzëñnë yalgız, behtësëz his itken çaqta këmgedër sıynası, irkelenesë kile iken.

Kiçkë uram buylap baram. Yüke isë, bizeklep eşlengen yortlar, yargalanıp bëtken iskë trotuvar...

Mëne aniñ terezesë!

Utsız.

Tın hem sërlë.

[210] Ėçten k raňgılık aŐa sarkıp  ına perde bizekler  k r ne. AŐası id  Őul ciň l perdelern ! Ut alası id  tanıŐ b lmege! Őeher Őavınnan biklen p, anıň t zler ne baŐını kuyıp onıtılası, onıtılası, onıtılası id ...Min Őunda ğına Ayr zen ň bu yorttan hem minem d n'yamnan b t nleyge kit v n aňladım. İhtıyarsız bulıp, ni uylarĝa b lmi basıp toram. Yıraq ta t g l b r k t v malay- Őalay uynıy, ŐavlaŐa.  aysıdır yortta z ňĝ ldepe tereze aŐıla. K md r  t n  aŐıra. Uramda ğadeti canlılık. K md r kitkenge  arap, tirel k  zgerem ni, e m ne k Ő eler... Bar da Őul uŐ, e minem d n'yamnıň  oyaŐı totılĝan. Nid r citmi. Can tarırĝa. YuŐ,  k nmim. Yıllar  tken sayın, belki, ul min m k nel mde  ad rl lene barır. Saĝınuv, yuksınuv min  ruŐi torĝınlıktan  ot arır.  ayır, nige soň el  min monda dip kild m. Ul bit minem k zlerdeĝ   ayĝını k re almas, barb r yuata almas id .

[211] Uynav ı malaylar t rk m nnen b rs  kinet  ıŐ ırıp ciberd :

– D r s t g l, yaňabaŐtan. Min ut a yalĝıŐ orınganday, siskeňep kitt m. Bu t bektan tızrek kites , t ng  uramnarda k m les m kild .

K Ő eler arasında vaŐıtılı a onıtılıp, avır toyĝılarını   ke yomıp torırĝa bula. Miň  z b zn ň t z  eler institutınıň studentlar yortına kitt m.

[212] BiŐ  atlı bina b t n utların  abındırĝan  orab sıman balkıp tora. Terezeler. Kiy r l p aŐılĝan terezeler. Ene, Őularnıň b rs nde, sarı yaŐtıllıŐ    n n uramĝa t belgen  ız – Leniza. T sler... Anıň torıŐı...ezer kartına. “UyŐan  ız”. AŐıŐ terezes n n Oginskiy polonezi iŐ t le. Ul min  k r p aldı.  ulın bolĝaĝanda,  e ek vazasın avdara yazdı. K ymedeg  vaŐıyĝadan soň b zn ň yun'lep s yleŐken yuŐ id  el . Min vestibul'ge k rgende, ul inde vahter yanında tora id .

– A, otŐel'nik kilgen. Sirek  unak. Eyde, iň b r n   mina k reb z.

Elle ni  k, can cılınp, cin leyip kitt m.

[213] B lmes ne kir v b len Leniza uynat ıŐ a ik n   plasti a  uydı. Dertli, kızıuv k y b lme    nde tantana ite başladı. Leniza, minem t l gramma alıp  yge  aytıp kit v mn  belse de, b rni de soraŐmadı. S z  uzgatmadı. Ul minem olı kayĝımnı size hem ğadeti m ĝamele b len min  yuatırĝa tırışa id  sıman.

Yassı tahta östənde kəfrək nezəkləgə gəne sızıqlardan torğan sızım yata. Elə tögellenmegan. Bülme inter'yerı. Bu bit starosta Niğmetke birəlgen öy eşə! Dimek... Məne kəm sıza iken anıñ öçen.

[214] Leniza sızımın ƙal'ƙa keğazə bəlen ƙapladı da, meg'nelə ƙaraş taşlap:

– Vaƙlanma hem küp bəlme, – dide. – Stenağa nindi köç bəlen kiləp berəlseñ, ul şulƙader ük ƙuvet bəlen siña kire bere...hürmetlə ipteş Daniyar Asilov nersedər üzgertərge təli, köreşe, iməş. Ƙaybər fennerden uƙıtuw mətodiƙası iskərgeñ, kimçələklərə bar. Hürmetlə Beks Ebceliloviç urınına robot iyese magnitofon ƙuyarğa tek'dim ite. Lekstsiyelerə un yıl ələk yazılğan, yañalıgı yuƙ, iməş.– Leniza artistlarça intonatsiya bəlen söylene-söylene ireyip yörəne, minə üçəklerge təli, küresəñ.– Daniyar ipteş tağın nerseler eşli? E!.. Kümek lektsiyelerge yörmi, üzləgəñnen hezərlene iməş. Hem neticede nersege irəşe? Ƙatı şelte ala. Stipendiyeden ƙala.

– Starosta Niğmet tırışılıgı bəlen.

[215] Leniza, işətmeməşke salınıp, siğarət ƙabızdı da urındıƙ artına ava töşəp utırdı, havalı poza, küzlerən ƙısıp, bər noƙtağa töbelgen helde, küñələ bəlen söyleşkende y uylanıp tordı hem süznə ikənçəge bordı.

– E sin üzəñ slavnıy yigət. Siña küpler ƙızığadır.

– Andıy beğətsəzler isebəne siñ kərmisəñdər bit?

[216] Leniza tötən aralaş yılmayıp ƙuydı.

– Sin elle niçək, kəşənə çitte totasın, ara ƙaldırasın, üzəñnə kürənmes perde əçəne yeşeresəñ. Hətın-ƙız, şul perdene açarğa təlep, ürtele-ürtele yarata. Eger sərlələgəñnə yuğaltasın, açılasın iken – ideal buluvdan tuƙtıysın.,.

– Siñəñ ideal...

[217] Eytep bətərmedəm. Leniza anlaşıla digen sıman ƙulın küterəp minə büldərdə.

– İroniyəñ uñıssız, Daniyar. Min üzəm östən bulırğa yaratam. Bəlem, hətın-ƙız yomşak küñəllə, nazlı bulırğa tiyiş. Niğ'metnə min barmaq tireli bötərəp yörtem. Buysındıruvdan rehet tabam. Ƙuralmav lezzete, añlıysıñmı, ƙuralmav lezzetə!

Lenizaniñ tavişi özələp ƙaldı. Siğaretin atıp berdədə mañğayın uçına ƙuydı. Ƙuyı çəçlere bötən yözən ƙaplap işələp töştə.

[218] Bërazdan ul tınıçlandı. Qızıp kitüvëne ükëngendey, avır sulap kıuydı. Këçkëne közgëge qarap, ozak kına çeçen taradı hem miña taba borılıp yılmaganday itte.

– Sin ni öçen këşelerden tiz tuyasıñ?– didem min aña bëraz tınıp utırğannan soñ, – duslarıñnı yış alıştırasin. İrtemë- soñmı sin kábatlana başlıysıñ. Hem üzëññëñ kábatlanuvıñnı yeşërër öçen, bütennernë kıuralmıysıñ, alardan kitesëñ. Çınlıқта sin üz- üzëññë kıuralmıysıñ bit...

[219]– Belki... Vaqıtlı romannar bëlen bëрге miña daimi këşë de kirek. Ul – Nig’met. Anıñ bëlen min – irëklë. Üzëm soqlangan, üzëmnen köçlë sanağan bütenner yanına min canım tëlegen vaqıtta kite alam. E Nig’met barıbër kıçëre. Çönki ul miña tabına. İstitutnı bëtërvge, eti miña maşına alıp bire. Nig’metnë min küçër item.

– Ul siña kirek. Şulay bulğaç, sin aña barıbër beylë bit.

[220] Leniza urındıgınnan küterëldë.

– Min ülerge cıyınmıym iç. Ülep këne bötën nerseden azat bulasıñ. Küpmëdër beyle buluv këşëgë kilëşe. Ul – kirek.

Leniza miña yaqın uq kilëp bastı, galstugımnı retlep kıuydı. Añardan temekë kıatış huşbuy isë börkëldë.

– Daniyar, turısın gına eyt elë, min bozık këşëmë? Ruhi yaqtan ğaripmë?

[221] Mina añarda bërëñçë mertebe hatın-kız çalımnarı kürdëm. Süz eytërge ölgërmedëm, işëk açılıp kittë. Kıulina kefir şëşelerë bulqalar totқан Nig’met kürënuge, Leniza usal tavış bëlen:

– Çıgıp tor. Ni...– didë.

Min, uñaysızlanıp, aşıgıp kına savbulaştım da kıoridorğa çıqtım. Kıuhanya işëgë töbënde torgan Nig’met mine üz yanına çağırıp aldı, kıoridor başına alıp kittë.

[222] – Nerse, borıñña is kërdëmë? Këmge qarşı barasıñ tağın?! – didë de, kıaltıranıp, ağarıp kıalğan yözën yem’şeytep kıostyum yaqamnan ëlektërëp aldı. Anıñ suzan- kıaçça gevdesë ëçënnen suvırılıp kııkқан yasalma tavışı minë elle nişlettë. Bötën dön’yağa kilgen açuvımnın yodrıgımnı töynep, sëltenëp ciberüvëmnë sizmi de kıaldım. Nig’met çaykıalıp kitte hem kıoridor terezesëne barıp berëldë. Olı ölgë kıoyılıp töştë. Min üz- üzëmnë bëlëştërmim. Küzler kıaynarlandı. İşëkler bërem-bërem açıla. Yañalıqқа,

kötölmegen vaqıyğağa susap uqıp yatқан studentlar qoridornı yalmap aldı. Nig'met kılında – kefir şeşesē. Sēltene. Kēmdēr anı totıp ala Vaqıyğa quyırıp kitmegengemē, küpler keyifsēzlenēp tarala da başladı.

[223] Tulay toraqtan qıgıp kitte. Yaqtı uram kiñlēgē cannı qoçıp, irkēneytēp ciberdē.

Küñelde – yeşērēn tantana. Elēgē helnē bötēn tulılıgı, ēzlēklēlēgē bēlen küz aldına kitēre de almıym. Qızuvlıqtan – barısı da butalğan, çuvalğan. Qayda yalgışkanmın? Hētēr cēbē özēlēp kite, hem tağın fikērlər beylenēşēn yuğaltam.

[224] Tınıçlana barğan sayın, tende tarqavlıq sizem. Elē gēne tantana itken cannı ükēnöv basa. Yılıysı kile. Küñelde ülē buşlıq. Bērindi açuv, buntar'lıq qalmıy, e barı kızganuv qala. Anı hem üzēmnē kızğanuv.

[225] Kēmdēr miña ēndeštē. Anışımıy toram. Qabatlap sorağaç qına tōşēnem. Tartırğa sorry iken. Kēselerēmnen ēzlenem. Şuşı tanış tūgēl kēşēge kēçkēne gēne yaqşılıqnı ēşlisē kile. Ul sigārētnı qabızdı da rehmet eytēp kitēp bardı.

[226] Niçēk soñ elē, iqtıyarıñnı cünü cüyēp, kinet dörlep qabınasıñ? Tıyılıp qaluv, üzēñne avızlıqlav mömkin tūgēl idēmēni? Kēşēde tirennen küterēlgen, kannan kilgen kırğıy yarsulıq aqtarılıp çığa da bötēn kirtelernē cimēre, aqrı. Üz irēgēñ yarıp çığa! Ul, yeşēnlē bolit kēbēk bēr mizgēl davıllap, üz qubızına uynatıp ala da, sürēlēp, sünēp qala. Mēne şul vaqıtta inde üzēñne qaytasın. Qanunnar, hōkēmdar bulıp, siña üz qararın çığara.

[227] Trotuvar kırıyında – yözyeşer mehebet ağaç. Yafraqları çilden şıpırdaşa. Çınlıqta, her yafraq cilge qarşı bēr yalgızı köreşe. E çitten qaraganda, totaş bēr ağaç tuplanışı. Zegıyf' yafraqlar, cil itegēne iyerēp, özēlēp oçalar. Uylasan, bu barı suqır stihiya gēne. E mēne kēşē...kēşē üzende “min” barın aç. Hētta üz-üzē bēlen de gomēr buyı köreşēp yeşi. E üsēmlēkler tınıç, yeşēl töste...

[228] Min qayıp kērgende, Geydel'berg qıñnyada nidēr pēşērēp yōri idē. Minē kürüğe, bötēn terezelerē bēryulı açılğan öy kēbēk balqıp kittē, tuqtalē, bēr fokus kürsetem, dip, kēsēsēnnen nider ēzli başladı. Aña qul gına sēltedēm de bülme işēgēn açtım. Ut aluvğa, bülmem qarangi tirenlēgēn yuğalttı, kisanlandı, elle niçēk şıqsız, çit bulıp kitte. Ni hikmettēr, qolaq töbende tēgē malaynıñ yañğıravıqlı tavışı qabatlandı: “Dörēs tūgēl, yañabaştan!...” Stenalardağı qayçandır üzēm yasagan kartinalar bötēn tōslerē bēlen

kahkahəlep köle kəbək. Güya alar bu həletəm bəlen bötənley çağıştırgısız, behtlə mizgəlnəñ şahitları idə, hem həzər alar miña bötənley kireksəz, yat bulıp toyıldılar. Kartinaları bərem- berem tartıp töşərdəm de, hiç kızganuvsız, üzəmnən uç alganday yarsıp, umıra-yırta başladım. Şulçaq kəmdər arttan qatı qulları bəlen totıp aldı.

[229] – Cibermim, cibermim!– dip, Geydel'berg qatı itəp kışkırdı da minə tahtağa səltep avdardı. Anıñ şulay gəyretlə tavişınnan kinet buşanıp, köçsəz bulıp qaldım.

– Həqın yuq, həqın yuq!– dip, Geydel'berg idende yatқан resəmnəñ cıya başladı.

Bərük ügətli başlamasa gına yarar idə, ul vaqıtta bötənəsədə kirəsənçe bulaçaq, dip uylap kuydım.

– Eyde, miña kərik elə, – dide muzıqant boyırğan taviş bəlen. Anıñ ələkkəgə vayımsız kıyafetənəñ əzə de qalmağan idə.

[230] Cıynaq kına bülme. Qalın kilem ayaq tavişların yotıp qala. Elle qayan çıgıp, Kvazimodo ayaklarıma sarıldı. Anıñ qunaqçılığı yalağaylanuvında kürene idə. Bər kırıda – qara piyanino. Stenada – altın bəlen çigəp eşlengen borıngı iqnalar kolleksiye. E bər yaqta – “Oçmahtan sörəlöv” digen kartina...

Geydel'berg tınıç kına, ütəmlə itəp, miña qaramıyça gına söyli bire:

[231] – Siña fortuna yılmayğan. Talant birgen. E sin anı sündərərge tırışañ. Bəz kübrek üzəbəznə kəşələr aldında raslar öçən yeşibəz. Üzəñe-üzəñnə rasla hem kəşələrge barlıgıñnı rasla, isbat it. İcatıñ bəlen, elbette. Şul vaqıtta sinə tanırılar hem sin üzəñnə tanırsın. Məne şundıy gərmunik teñgellək bulmıy iken, sin işanıçıñnı, ihtiyar köçəñnə yugaltaçaqsıñ. Küñələñnən tarqalaçaqsıñ... Üzəmnəñ bötən faciğam şunda. Min həzər yeşevden qurqam. Üzəmnəñ qabərəm östənde yörüm. Uynağan bulam, kölem, şayaram. Bu – minem şevlem gəne.– Geydel'berg östelge rom şəşesə kuydı. Baldağıñnı qasına rom şevlesə töşəp, ahaq tös yeş'nep çağılıp kitte.– Sinəñ elə bötənəsə de alda. Lakin kanegət'lenme. Soñğı akkord – bərənçə akkordnıñ qaytabazı... Min de üzəmnə qayçandır talantlı dip tınıçlanıp yörü idəm...Ul şerabnı ryumkalarğa büldə.

[232]–Eydelə, süne bargan şemneñ utı yana şemge alınsın,– dip, ryumkasın küterdė. Çekəştərgen vaqıtta anıñ qul qaltıravı ryumkalar zəngəldevəne küçtə.

–Sinëñ tayanırğa cirlëğëñ bar... Kızıgam min siña...Min üzëm, köyer yazalmas helge citkeç, başkalarnıñ uynap lezzet ala idëm. Alarda üzëm yazmağan köylernëñ çatkıların küre idëm.

[233] Ul başın igen helde bik ozaq utırdı, eytersëñ ul, barı tik üzë gëne işete alğan sërle mon teësirëne birëlëp, onıtılıp utıra idë.

Bërazdan ul başın küterdë de qayğılı yılmayıp (eyyë, eyyë, këşë qaysı çaqta qayğılı yılmaya da):

[234] – Kstati, minem hatınım Tatar kıızı idë. Bëz Qırımında tordıq. Küçengen vaqıtta yulda ülëp qaldı... – Ul şem qabızdı da, işëk qatına barıp, ëlëktr utın sündërdë. – Muzıkanı añlıy idë. Min tayanıçımını yuğalttım. Qaysı çaqta miña pianino anıñ tabutı siman tuyıla. E kıllar anıñ yörek moñı siman...

[235] Qart muzıqantnıñ sade uyları, küpler qabul ite almağan ëçkë dön'yası şuşı bülmege sıygandır. Belki, üzënëñ begirën açıp taşlar minutnı ozaq kötkendër, andıy këşënë ëzlegendër. Qayçağında üzëbëz bëlen artıq mavıgıp, stëna aşa gına yeşegen këşënë iskermibëz de.

[236] Mëne ul qabalana- qavdarlana elë bër, elë ikënçë papqasın aç. Gömër buyı kıllar çirtërge künëkken nezëk, ozın barmakları sarğayıp betken qlavişlar siman. Gëydël'bërg papqasın qulınnan töşërëp ciberdë. Annan keğaz'ler koyıldı. Güya keğaz'ler tügël, e küpten çitlëkke yabilıp oçuv seletën yuğaltqan qoşlar idë alar...

– Mëne yazılıp bëtmegen bërdenbër simfoniya. Gömërëm citemë anı tögellerge...
– Ul notalarını caylap quydı da pianino yanına utırdı. Ul notalarğa karamıyça gına uynıy. Eytërsëñ aq keğaz'lerë qara pianino fonında barlıgın bëlëp tınıçlanuv oçën yaqtılıq çıqanağı gına.

[237] Kvazimodo, başın kıyırğayta töşëp, hucasına töbelgen. Sağışlı küzlerën tomıraytıp, oyıp muzıqa tınlıy. Min, kreslo artına yata töşëp, küzlernë yomdım. Qart dertlenëp, cilkënëp uynıy da uynıy. Eytërsëñ ul qlavişlar buylap tügël, e şpallar östënnen yögërëp ütkenëne qayta idë.

[238] Şem yalqını (muzıqa teësirënnëndërmë) kübelek këbëk talpına, bergelene, stënalargä, tüşemge şomlı küleğeler sirpi. Yarım karañğı bülme ëçë, borıngı iqnadağı obrazların ilahi cansızlığı sağışlı küñëlnë tağın da avırayta, cannı tarıqtıra. Üz-üzëmnë

ışandırıp onıtırğa tırışkan ayđı tirennen kuterele başlıy. Ber yata avır akıyat’ – etine kumu, tabutu ostene berene tufranı sibuv kuz aldına kilse, ikene yata – anıñ haman da tere ikenlegene ışanası kilu akıyat’ belen kileşe almav. Ene şul ışanası kilu barısın da cine. Belki, min etineñ ulgenlegene yıllar utke kene ışanırmın.

[239] Koy ağıla da ağıla, muzıantnı inde uzeneñ simfoniyesennen meñge “uyatıp” bulmastır kebek. Ekren gene basıp, bulmeden çıgıp kitem, uz bulmeme kerge, şobhele ber şiklenuv belen boten cirne arap ıqtım. Kemder artımda basıp toradır kebek. Mene kozge. Ul - arığan, kuzlere tossezlengen, yabıgıp kalđan - min. ıyafetemnen etineñ alımnarın ezlim. Niader oğşağanmın miñ aña. Min – etineñ devamı – ıyafetemde kileleektege uzgereřne kuz aldına kitererge tırışam. Eti peyda bula. Yuğ, yuğ! Min artayırđa tiyeş tugel. Yıllar şulay uğ reğimsezmeni?...

[240] Papkada – etineñ yıllar buyı cıyılđan atlar beyleme. Her atnıñ pomağına ul garepe berer aforizm yazđan bula hem asa řunıñ tercemesen uya torđan ide. Mene berene at: “...Boten galemnerne (can iyeleren) barlıa kiteruve Allađa emed (matav).

Ulım!

Cenabehatan siña kup yıllarđa isenlekle- ayırle gomer, ukuvında zur uñıřlırđa ireřuveñne telep alabız. Elasıyl, uzebez şoker gene...”

Tañ atanda atlarınıñ barısın da uğıp çıqqan idem inde. Minem oen eti yañadan terelde.

[241] Kozge. etersez pıyala. Ul minem kiege suremne saqlap ala almağan. Yozemde, araşımda eke uzgereřneñ ağılışı, kiegeden uzgerek sizele. Min kozgedege uzem belen behesleşem.

“Vaıt ıklengen. Yeşev ul – ekren- ekren ule baruv”.– Yeşev, dimek, ekren-ekren tuva baru, uzeñnen soñ da yeşer oen...

“ adi, kekene keřeneñ kituve don’ya oen sizelemeni?...”

– Don’ya tiyatırında boyek aqterlar uynar oen seğnene iniyende totuvı meñnere gadiler kirek.

[242] Kěšě goměrēnde borılışlar yış bula. aysın aldan bēlēp, sizēp torasın. E kayçağında yazmıř kinet kitērēp suqa, sizmi de alasıñ. Mēne řul ağında inde kēřēlgerge niader beyle ikenēñnē toyasın.

Gruppa cıyılışı yazmışımnı urtağa saldı. Bulıp ütken ħelnē Niğmet süren gēne söylep ıktı. Bu vaıyğanı kuzğatanağna ükēngen sıman idē ul. Starosta süzen bētērövge, Mira Semenovna torıp bastı.

[243] – Bēz, ipteşler, gruppada ñıqlı duslık, bērdemlēk turında bik küp mertebeler söyleřtēk. Emma bērdemlēk bögēngē kōnde kürēnmi. Hem bolay barsa, bulmayaa ta. İkē yılğa yaın uku devērēnde bēz ö kēřēbēznē yuğalttık. Mēne dürtēnesē küz aldıbızda. – Mira Semenovna miña barmaq bēlen tōrtēp kürsettē de söylevēn devam ittērdē. Anıñ maturlıqa saran yōzē kızıp kitken ata aqtıy üzgerēp, balkıp kite řikēllē. Eger herbērēbēz olı canlı, ig`tıbarlı bulsa, alar bēznēñ arada bulır idē. Vaıtında sizēp, totıp ala alğan bulır idēk...oridorda, bolay uzara ğına söyleřēp torğanda, aysığızdır şundıy fikēr ıkındırğan idē: bēz – bulaa icat kēřēlerē. Herbērēbēznēñ individual` yōzē, üz stilē bar. Bērēñnēñ stile ikēnēne oħřamıy, e bu – bērdemlēkte de ağıla, imēř.

[244]Avditoriya buylap canlanuv, pışıldap söyleşüv kitte. Mira Semenovna, ironiyelē yılmayıp, başın sēlkēp tordı da:

– Balakaylar!– dip, süzen yene başladı. Sēznēñ “dahilik avıruvı” ütecek. Elle barığız da güzel arħitētura ansambl`lerē icat iterbēz dip ömētlenesēzmē? Kierēğēz turısın aytkenēm öēn, aybērlerēğēz bit al`qa aşa ezēr sızım tōřērövē gēne bulıp alaa. şul “dahilik avıruvın” ciñēp, bērdem ğaile bulsağız, her ıtke taypıluvını minem ten, minem yara dip abul itegēz, bēz bögēn Daniyar Asılovniñ tertibēn tikřērēp te utırmaz idēk. Min Asılovtan kileekte mēne digen arħitēktor ığar dip yañğıratıp eyte almıym. Emma seletē, fantaziyesē, resēmge oslığı bar añın. Niřlisēñ bit, bēr naarlık eşleseñ, bōtēn arħiviñ kuzğatıla. Sēz bēlesēz: lēktsiyelerge yōrmegen öēn ul atı şilte alğan. Uutuvını robot dip atağanı öēn, isēmēn eytēp tormıym, cıyılışta şeşsi mes`elesē aralğan hem tağın... İñ faciğalesē – gruppa storastasına şul kütergen. Bu ħelden soñ indē ğafu ütēnēp kēne alıp bulmıy. Mondıy studēntniñ institutta aluvın min küz aldına da kitēre almıym.

[245] Avditoriya dulınlanıp aldı. Min añarğa küterēlēp arıy almıym, araşların ğına sizem.

Leniza, ҡulın səlki-səlki, derrev urınınnan ҡuptı.

Běz Daniyarnıñ ҡılğan eşleren de onıtıp bětərmik elə, ipteşler. Yaña rayonda tözələcek Sport Sarayı proyiktına ütkerəlgen konkursta kəm ciñep çıqtı – Daniyar! İñ şebə – anıñ eş idə. İnstitutta resəm kürgezmesen kəm oyıştırdı – Daniyar! Ğomumen, ul eybet kəşə. Tik eybetlögən şeħes bularaq kürsete gəne bəlmi.

[246] Min terezege ҡaradım. Biş ҡatlı yort tübesende kėçkəne gəne malay aҡ kügerçenner oçıra. Çitlögə yanına başkan. Soqlanıp küzete. Parlı kügerçenner aҡ bolıt astında eyleneler de töşep ҡunalar. Bərsə çitlėkke kėrėrge tēlemeçe, kire oçıp kitte. Malay, anı şeħtelep, tayağın bolğıy... İh, hezər şul malay bulsañ idə.

“Graf” süz aldı.

– Min sėznėñ bėlen kilėşmim, – didə ul Lenizağa tōbelėp. – Dōrēs, Daniyar kürgezme oyıştırdı oyıştıruvın, e ni oçen dip uylıysız? Üzėnėñ resėmneren kürsetüv oçen!

– Dōrēs tügəl! – dip, Leniza kalkına başlağan idə de, Mira Semenovna anı ҡul işaresə bėlen tuqtattı. “Graf” devam ittėrdė:

[247] – Dōrēs, resėmnerė küplerge oşadı oşavın. Emma, citdirek uylap ҡarasañ, alarda bėrni de yuk idə. aya alarda bėgėngė hezmėt kėşesė? Nindidėr abstrakt, mifik syujėtli resėmner cıyılması şunda. – “Graf” bėrer yuğarı oyışmada eşlėrge isep totıp yōri – cayı ıkkın sayın kėçkəne publika arşında ıgış yasargı tırışa, yag’ni sōylev uvesėne massaj yasıy, künėgüler ütkere idə. – ...Ğomumen alganda, ipteş Asilovtan min yahşı arhitektör ığar dip uylamıym. Ul bėznėñ bėgėngė tēmpıbızın, mōmkinlėgėbėznė, alık iħtıyacların isepke almıy, e nindidėr abstrakt orılmalar bėlen mavıga.

[248] – Tek’dimėñ? – dip, anı Mira Semenovna büldėrdė.

“Graf” bėraz totlığıp tordı da:

– Tekdimėm şul: Min sėznėñ bėlen kilėşem, – dide. Leniza utırğan kilėş kėne baya özəlgen fikėren uvetledė:

Dōrēs tügəl. Daniyar kürgezmege üz eşleren bōtėnley uymaska bulğan idə. Anı min ügėtledėm. – Soñğı sızlerė yotılıp aldı. Leniza sumkasınnan ul’yavlık aldı da aşığıp ıgıp kittė.

[249]– Min üzəmnəñ ھاletəme citdi beya bire almıyça toram. Eti ülgennen soñ minde üz-üzəme ışanmav, ikəlenüv tudı. İstitutta ƙalırgamı, ƙalmaskamı digen uy haman borçıp yöri idə. Hem mənə kötəlmegen vaƙıyğa...

[250] Komsorg kafedra yanına çıktı. Bu Dorogan isəmlə Moldovan yigətə bərkəmnə de ayırmıyça tigəz ƙarıy. Təlese kəm bəlen sərdeş bula ala. Lekin küp nersənə tırentən ańdıy, ańlavın yeşərə bəle idə.

[251] – Min Daniyarnı instituttan çıgaruvğa ƙarşı. Suğışuv vaƙıyğasına kilsek...– Dorogan ƙulı bəlen iyegən ƙısıp bəraz tın tordı. Ul, paraƙod palubasında torğanday, ikə ayağın ayırıp başkan. Söylegende, dulƙınlanudanmı, avırlıgın elə bər ayağına, elə ikənçə ayağına küçərəp, tirbeləp tora. – Daniyar küpten tügəl gənə zur ƙaygı ƙiçərdə. Etisə ülgən. Bəz anıñ küñəl tüşənkələgən de isepke alırga tiyüşərbəz. Eləgə vaƙıyğaga ƙonƙret kilsek, anıñ şulay ƙızıp kitüvənə bər bər oçkın salıñğan bulırga tiyüş. Bəz inde starosta Nig'met süzen işəttək. Daniyar üzə nersə eytər iken, anı tıñlıyƙ...

[252] Bötənəsə de miña töbeldə. Min aldımdağı östelnəñ bötən sızıƙların neni gənə yarıƙlarına ƙadər küzden ƙiçərdəm. Ni öçəndər östel minnen beħətlərə ƙoyıldı. Nersə eyte ala idem min bu minutta.

Komsorg açınğan revəşte:

– Söylemevəñ bəlen üzəñnə bətərəsəñ bit, – dide. – Min bu mes'elenə fakul'tet byurosına ƙuyarğa digen teƙdim eytem.

[253] Şulçak byurodan kilgen tanış tügəl yigət urınnınan ƙuzğaldı:

– İpteşler, mes'elenə bəraz açıƙlıy tüşik. Mes'ele zurğa kitse, Asılovnı stat'ya köte. E monıñ nersə bəlen bəteçegə herkəmge açıƙ. Byuroda bəz, bərnindi taşlama yasamıyça, Asılovnıñ ƙomsolda ƙaluv-kalmavu mes'elesən ƙel iterge tiyüşbəz. E ƙomsoldan çıguv – avtomat revəşte instituttan çıgarıluv digen süz. Gruppa büğən konƙrət tek'dimən eyterge tiyüş.

[254] Bərazdan Leniza kiləp ƙərdə, Niğmet ƙırıyna kiləp utırdı da, pışıldap ƙına nidər anlata başladı. Niğmetnəñ süz aluvı gruppanı sağayırğa mecbur ittə.

– Min Daniyarnı gəfu itəm. Ğayıp minde de bardır. Kinet kəne kəşənə ƙollektivtan çıgarıp taşlav – ƙatı begır'lələk bulmıy miken?..

Küzler tomanlana başladı. Bër yalgış adım küp nersenë sızıp taşlıy alamını soñ?
Yıllar – hatalı bër sekund aldında köçsëzmëni?...

[255] İşëk açılıp kittë. Küzlëklë hanım bëlen bërniçe student kilëp kërdë.

– Ğafu itëğëz, raspisaniye buyınça bëznëñ monda derës bulırğa tiyëş.

Mira Semenovna aptırap qalmadı:

– Cıyılış devam ite. Başqa avditoriyege küçebëz.

Koridorda minë fakul'tet dekanı Samat İhsanoviç totıp aldı.

– Eydelë, bër gëne minutka.

[256] Kabinetına kërgeç, Samat İhsanoviç urın teq'dim itte. Sigaret qabızıp, hrustal' köllëknë üzene tartıbraq quydı.

– Min siña ışana idëm. Qaybër truklarıñnı da ğafu deşve yeş' hem derece ayırmasın yaqınayta töştë këbëk.

Laklı tuflilere parket idennë şıǵırdatıp yörene başladı.

– Talanlılar masayıp, kenëğat'lenëp yörgeñ çaqta seletsëzler, ücetlenëp, könleşëp nersedër eşli hem nersegedër irëşe de... Hiç bulmasa cemeğat' eşende aqivist bulıp kileçegën nıǵıta. E sin!

[257] Bëraz uylanıp tordı da cilkeme qulın saldı.

– Ye, ye artık töşënkëlëkke birëlme. İstitutta qaldıruv mömkin bulır dip uylım. Köreşëp qararbiz. Monı vaqıtlıça ğına dip qabul it.

– Bötënësë de vaqıtlı ğına.

Samat İhsanoviç tağın cehet-cehet yörene başladı. Kisek këne tuqtaldı da:

– Lekin şul vaqıtlılıqta daimi üzëñnë tabarğa kirek! – didë.

Min uyanıp kitkendey buldım. “Daimi üzëñnë tabarğa kirek”. Samat İhsanoviç miña arqası bëlen borıldı.

– Da, rencetten sin minë...

[258] Bu minutta min üzëmnë yarga çıǵarıp taşlanğan qayıqtay his ittëm. Yomşaklıqñı kürsetmes öçën, tizrek kiterge aşıqtım. Avditoriya işëğë töbënde torğan

Mira Semenovna mine iskermi aldı. Cıyılıka k r p toruvni meg'nes  yu id . B r cılı s zge motacı ugi bala bulup monda alasıml kilmed . Ta baskıtan sonğı tapır t beng  ata t  p kitt m.

[259] k n  k nn  eyb rl r mn  tiz-tiz g n  cıynadım da eherden kiterge aıtıml. G yd l'bergtan ala, b rk m b len de ulamadım. K n lde – sayır aınuv. Bilges zl k. eher d n'yasında  z moit mnen min ıyal il ne, bala aıma kit p ozurlana idem. ez r inde  zgergen,  zler  suvınan  tken me ayta, mina eher d n'yası et rde uyulup alğan t  bulup toyılır.

[260]  z mn  taratıp talarğa, yaadan cıyargı kirek.

 z k n l n de – icatıında ir kl  buluv  c n, tormı labirintlarında adamıyca, yalğımıyca y ri b l v kirekt r, “tormı – avlap alga baruvı pobaruvı poyezd”. Min iskermeden, tamburdan yıgılam. Min m urınnı baka b rev alır. Bu eyetten b r k   yualuv ern  tudıramı son? oya k rf k te akmas. ıırası kile. Yu! Hi yu!   n  k   alıtır almıy...

Avılda vaıt ekr n aaa. Belki, bu – z mn  uvıp iter  c n ıg n p aludır?

[261] Bil tımın k rset p samolyetlar torğan meydanıa ıgıuğa, ıırğan tavı i t p, artıma borıldım. Dinara... Reetkege totınan, eqlere mangayına taralıp t ken. avu, ıgı-zıgı, samolyet tavıları hem Dinara – b t n s  b rge butaldı, ba eylen vden yıgılıp kitmes  c n, tayanı  zl p emodannarnı asfalt'a uydım. Dinaranı ızıl paralı kimonosı b r melge toman  c nde aldı, aıqlana t  p, taın  z el ne kayttı. ayan b l p kild  iken ul? M gıy n, Geydel'berg eytkend r.

[262] ullar –ulda. Arada– zeger reetke.

– Sin nige bolay, Daniyar?.. ulamıyca da.

Dinaranı k zler nde ye'. Niader  z l p arıy bu k zler.

– B r s z n de yumını, Daniyar?

Arada – zeger reetke.

[263] Min bu minutta Dinaranı mina ad rl , i kirekl  k   buluvını t  nd m, lekin izg  uylarımın alatuvını b ten vaıta, kilecekke aldırırğa kirek id .

– Sav bul, Dinara!

– Daniyar!...

[264] Min küzlerge toyëlgën yeş'ne kürsetmes öçen, kırt borıldım da çemodannarga taba kittëm. Nindi meg'ne idë anıñ soravlı qarışında: “Min sine kötermänme?.. Hıuş meñgëgemë? Qal sin mondamı?...

[265] Samolyotqa utırır aldınnan artıma borıldım. Dinara haman şul töştë basın tora idë elë. Qullarnı, kürëştërëp baş oçına küterdëm. Dinara kürëp aldı, rešetkelerge totınıp küçe-küçe kul bolğadı. Ayak oçlarına küterëlëp nindidër süz eyttë. Emma tavışı, zegıyf kanatlı koş balasıday, gomumi şav eçende adaşıp qaldı, miña cite almadı.

[266] Samolyot küterëlgen çaqta küñëlëñ bëlen elë cirde qalasıñ, Dinaranıñ bëraz şayarıp, bëraz dulqınlanıp, romaşka taçları özgen çagı iske töştë. “Eyyë...Yuk...eyyë...yuk”. Şuşı şig'ri görëfte tormışınıñ citdi bër çınbarlıgı çagıla sıman. Këşë üz gomëreñe birëlgen qoyaşınıñ nurların romaşka taçları këbëk ekrënlep öze kile, öze kile. “Eyyë” bëlen “yuk” arasında talpına. Tac-nurlar özëlëp bëtkeç, çeçekneñ kızılğılt-sarı urtası torıp qala – bayığan qoyaşı...

[267] Samolyot terezesëne yabışıp qalğan alma töşë şeher maketı östënnen şuvışa.

Ene samolyot külëgesë İdël östënde oçkan aqçarlaqlar kanatına kügëlcëm tös sirpëp üttë.

Hıuş, şeher! Sin – minem yöregemde. Şav-şuvıñ bëlen. Keşelerëñ bëlen. Aqılıñ-fikërëñ bëlen. Alda – bër ëtajlı, kıyını açık avıl...

XI

[268] Urman alanı yoqımsırıp uyanıp kile. Çıqlı ülenner östënde meñ törlë tös yeş'ni. Kızıl telgeşlerën yafraq astına yeşergen çıye kuvakları, töngë yañğırdan soñ tağın da ağarıp qalğan kayınnar, küpërëp torğan kerëşkeler kıyërëlëp sulış ala. Güya tabıgat' çışëñëp taşlağan.

Taşlı yuldan kilüvçë cigülë at, arbağa töyelgen avır yök, yök başında utıruvçı këşë şevlesë çıqlı ülenner östënnen şuvıp bara. Qoyaş kayınnar yabaldaşına tiyer-times.

[269] Atlı, üz şevlesëne qarap, başın çaykap kıya. “Neq şürelë töslë”. Perevëz cëplerë, ülen orlıqları yabışıp qalğan çeçlerën retlegendey ite. Çuvalıp betken kıyı saqalın sıyrıp kıya. Saqal-mıyık, çeç arasında anıñ yözë kümëlëp qalğan. Ul ücetlenëp iyerëp

baruvçı çebën bolıtınnan tamam ğaciz bulğan atınıñ kıbırsıp ıuyuvına da ig'tibar itmi, tegermeç astına ělekken çuyęrtasınıñ tęšnę kamaştırıp ıkırdap ıuyuvın da toymıy – üzaldına nindidęr cır köylep bara bire. ulında – ıtırmanlı aĝaç tamırı, ütkęn pekęsę bęlen ul tamırınıñ aysıdır tōşęn yunıp ala yeise kisęp taşlıy. ulın itkerek suza da, kilęp ıķķan siluętniñ elę bęr yaĝın, elę ikęnçę yaĝın eylendęręp arıy. Yılmayıp uya...

[270] Urman tınlıĝın dęręldetęp kilgen mototsikl tavişin işętęp, Daniyar başın küterdę. Kilüvçenę yıraktan uķ tanıp aldı. Urman karavılçısı Mirhetim aĝay. Daniyar atın tuķtattı. Ayakların yazıp, yök östęnnen sikęręp tōştę. Urman aravılçısınıñ bolay ĝına ütęp kitmeyeçegęn bęle ul. Mirhetim aĝay mototsiklin arba ırıtına işķita yazıp kitęręp tuķtattı. Motorın göręldetęp sündęrdę de, kün perçatkaların salıp, Daniyarĝa ulın suzdı.

– Nihel, brat.

İrlerçe ısılgan ıtırşı uç tōbęnde Daniyarınıñ ulı sulıssız aldı.

– aya, bęr köyretęp ciberik?!

[271] Furajkasın saldı, tirlegen mañĝayına yabışķan ciręn çeçleręn sıyrıp uyĝanday itte. Annarı yökne küzden kiçerdę.

– Yaraĝan, yaraĝan, min kürsetken irden tōyedęnmę?

– İhı.

[272] Daniyar kęsesęnnen fil'trlı sigaret ıĝardı. Urman ucası sigaretni eylendęręp-eylendęręp aradı da:

– aya soñ, atıraĝı yukmini, bu bit aç arınĝa yarıy torĝan nerse ĝene, – dip, sigaretni tęler-tęlemez kęne iręnęne ıstırdı. abızdı. Buĝaz tōyinęn ĝereketlendęręp, temlep bęr suvırĝaç ına ul Daniyarĝa küteręlęp aradı. Bęraz ĝeyleker küzleręnde, oyaşta yanıp uyı çeç tōsęne kęrgen yözęnde yılmayı aĝılıp aldı.

– Haman ırmıysını iken bu saķal- mıyıĝını, e! İvanovkaĝa pop kirek, di, ene.

– Ĝezęr bit artlar sakal-mıyıksız. İzgęlęknę onıttılar. Alar oyalsın dip şeriĝat' uşķança yōri, Mirhetim aĝay.

[273] Urman aravılçısı tübeden ar işęlgen şikęllę taviş bęlen dōbęrdetęp köldę. Anını, başın çōye tōşęp, sarı tęşleręn kürsetęp, şulay rehet kölövęnnen Daniyar ĝetta bęraz könlęşęp te uydı. Mirhetim aĝay, kölövęnnen tıyıla tōşęp, küzleręn sōrttę.

[274] – Ukığan kēşēnēñ ukığan şul inde, – tağın bēr ҡabatlap kōlēp ҡuydı da, citdi taviş bēlen. – Sinēñ turıda avılda tōrlē süzlēr yōri, – didē. – Ukıy almağan, ҡugannar imēş. Bulmas, bulmas, min eytem. Ul malaynıñ belekeyden ūk mañgayē tēke iyē dim. Sinatma. hezēr zamanı ikēnçē. Bēznēñ avıldan da bēr kēşē ıgarga tiyēş bit inde.

[275] Daniyarnıñ künlēlē tuldı. Şuşı ğadi avıl kēşēsēnēñ üzēn beħētlē toyuvı bēr yaqtan soklandırsa, ikēnçē yaqtan auvın kitēre idē. Anıñ maqsatı ni? Hıyalı barmı anıñ? Nerse oēn dip yeşi ul? Tormış meg'nesē belki üzēñnē kanēgat'lendērŭvden toradır da. Totan urnıñ zurmı, kēkēnemē, eger üzēñ kanēgat' iken, dimek, bu – bērdey, oşaş toyğı.

[276] – Elē min idare yanınnan ğına. Kürşē avıldan tēğē sin yasağan heykelnē ararğa kilgenner. Bēzge de şundıy kirek iyē diler. Kŭz kızdırıp yōrmēğēz, min eytem. Bēznēñ avıl cēğētē yasadı anı. Atuv kittē hezēr: aysı avılğa barma – bērişē klub, bēr tōslē heykel... İkēsē bigrek şōketsēz iyē bit, sŭtēp taşlağaç şiklenēp te uyğanıyım, ret ıgara alır miken bu cēğēt dip. Tōnnerēn ut kitērtēp ēşli başlağaç, buldırır, min eytem, belekeyden ūk mañgayı tēke iyē, dim.

[277] Mirhetim ağay, ayışlanıp betken uına, tōkērēp, sigarētın sŭndērdē de, cirge salıp taptadı hem kinet kēne sŭznē tağın ikēnçēge bordı:

– Sinē kite diler. klubnı kēmge aldırasıñ soñ?

– Tabarlar elē.

– Ay-hay, ul ikē ētaclı dvorets bēlen kēm ğēne idare ite alır? artlar da ığa başlağanıyı, tağın bēte iken. Anda stēnağa taş tēzēp yasağan resēmnerēñnē ğēne de ararğa yōrērlēk. urt s nim lubına. Başın üzende – uırğa kirek.

– Mirhetim ağay, mēne min bele-bēlgennen birle sin urman aravı bulıp ēşlisēn. Uımağansıñ. Bēraya kiterge de tēlemisēñ.

[278]– Kiterge! – dip, ul derrev abınıp uydı. – Şuşı urmanımını taşlapmı? Cŭler sin. – Bēr melge sŭzsēz aldı, sağışlangan kŭzlerēn ısa tōşēp, urman kiñlēğēne tēkelēp tordı da tını taviş bēlen sōylep kitte. – Urmannı tıñlıy da, işēte de bēlērge kirek, ēnēm. Urman yılıy da, kōle de bēle ul...her ağaçnıñ ūz tēlē, canı bar...hey!...– dip, Mirhetim ağay başın ayap uydı. – Urman bēlen sōyleşērge yaratam min. [279] Yeşērēn-batırıp tŭğēl, “tōşērēp” alğan kōnnerde ayınnarnı itletēp ūterge tırışam. Oyalta, brat. ın eger.

Çista halık. Andıy çaқта lutçı imenlekte yörüvëñ. İmen ul katı halık, böz mucikniñ halën añlıy. E mëne usaqqa qara sin, usaqqa...Hetêrlisëñmë, bëznëñ oçta yöz yeşer Maciyan ebi bar iyë. Qayçan tuğanlıgın, üzë tügël, qartlar da hetêrlemegendër, mögayën. [280] Mëne şu lebi namazlık östënde köñner buyı disbë tartıp utırır idë. Üzë gël bër kelimeñe qabatlar: “Ya Allam, ya Allam...ya Allam...” usaqni eytem: disbë tartıp, uzaldına söylenëp utırğan qarçık siman, qayçan qarama, talgın gına lëpërdep utırır...– Urman qaravılçısı tirlegen yözën qul arqası bëlen sıpırıp quydı. – Da, këşëlër këbëk ük ağaçlar törlë...

[281] Qatnaş urmannıñ maturlıgı da şunda. Mëne, sin minem yeş’lerge citkende, bu töbeklerde gasker këbëk totaş naratlıq bulır... Sploş kisëp barabız bit qayınarnı. Bar idë bit urmanıñ këşe ayağı basmağan yışkınlıqları! E hezër...Narat astında şaytan da üsmi añıñ. Ni ülen, ni gömbe...Nişlisëñ bit, şulay...– Mirhetim aqay, süzënnen bülënëp, utırğıçınnan küterële töştë. Ene bit tağın! – Sigaret tötënënnen buvılıp yutellerge kërëştë. [282] Ul kürsetken yaqtan, şosse buylap, allı-artlı ciñël maşınalar kile idë. Yeneşeden ütëp kitkende, maşına eçënde şavgör kilëp cırlap, uynap bargan halıqqa Mirhetim aqay yodriq sëlkedë. Anıñ bu qılanışı gomumi şatlıqni quverta gına töştë. Këmdër qul bolgadı, këmdër irëñene barmağın tidërëp “übeq” uzdı, këmdër kıçkırıp üttë:

– Selam, padişah!

[283] Maşınalar borılışqa kërëp kümëldë. Mirhetim aqaynıñ açuvı yözënde tupas revëşte tügël, e nindidër eçkë yılmayu aşa çağıla idë.

– Da, brat, yaqında gına şeher tözele başlav miña bela buldı bit, ey. Yal könë cittë ise, quna-töne urmanda yatalar. Bötën bolınımni harap iteler bit, qaherler. Neste qalgandır monda, üzlerëñëñ plejlerene barmıyça.

[284] Mirhetim aqay bër tibüvde mototsıklın kabızdı.

– Ya, brat, quzgaldım min, biğaybe. Ey, onıta yazğanmın, irtege minem peçen ömesë bit. Huşbülek bolının çaptıram, kilmi qalma...

[285] Mototskil tötën bocraları uynatıp kitëp bardı. “Bolınım, urmanım, di bit. Tabiğat’neñ üz ulı, hucası”, dip uylap quydı Daniyar. Mëne niçëk bit ul dön’ya. Këçkëne şehës dip uylıysıñ. Tübensëtëp qarıysıñ. E anıñ eçënde gevher yata. Tabiğiy selet. Üz icatı. Andıy këşëlër kıçkırıp, şapırınıp yörimiler. Alar hetta üzlerënde niqader baylıq

yatқанın da bēlmi, sizmi yōriler. Yalgış kına açılıp kiteler, hem şunda uķ onıtarlar da... Niķader yıraķ bulğanmın min kēŝelerden. Dōrēs, kıızıķsınğanmın, emma östen gēne. [286] Min alarga üzēmnēñ asılımnı köçlep taķқанmın, üzēm tēlegen kılda uynağanmın. E alarnıñ üzlerē açılıp kitüvēn köterge tüzēmēm citmegen, tabıgıy aheñēn iŝētēрге küñēl kıolağım bulmağan... Daniyar, ciñēl, te’sirlē hiske birēlēp, atının başın söygendey itte. Salkınça dımsu borının sıypadı. Zur küzlerēne tēkelēp qaradı. “ İķ añlamıysıñ sıñ, moñsu küz!” Bērazdan isēne kilēp, kēŝē kürmedēmē digendey, yaķ yağına қaranıp aldı. Tireyun’ degē қayınnar aña niçēktēr üzgergen kēbēk, küzetüvçen-citdi bulıp toyıldılar...

[287] Қapқанı enisē açtı. Bēr құлın al’ yapқıç itegēne yeŝērgen Daniyar, enisēnēñ yōzne қarav bēlen, nidēr buluvın sizēnēp aldı. Arba iŝēk aldına kērēp tuқtavğa, enisē:

– Ulım, mēne ҳat,– didē. Tavışı қaltıraп çıktı. Ulınıñ Meskevge, sengat’ institutına dokumentların ciberüvēn bēle idē ana.

Ҳat instituttan түgēl, e belki Geydel’ bergtan bulıp çıktı.

[288] “Bēzge күrŝē kıızı Dinara қērēp çıktı. Ul ҳezēr Meskevde uқıy iken. Қanıқулға қayтқан. Sinēñ bēlen ҳat yazışmıybız, dide. Hetērēñdemē, kitken қақта “ Min – kentavr” digen kartına бүlek itken idēñ. Anı Dinaraga birdēm, sin ğafu it inde. Bik ütēnēp soradı bit...”

[289] Daniyar Geydel’ berg niñ tavışın iŝētkendey buldı. Kitesē könnē kērgen idē bit ul. Elle niçēk, moñsu қartayıbraқ kitken siman idē. “Pompeynıñ Soñğı Könē” digen kartınağa bik oзақ қarap tordı da:

– Ütkenēmnēñ cimērēlüvēn ҳetērlete bu, zinhar miña қaldır, e saқларmın,– didē. Daniyar bēr süzsēz alıp birdē.

– Ye, sav bul, eksstudent, күrēŝēрге yazsın, ozata baralmam indē, – didē de қıgıp kiterge aşıqtı.

[290] Daniyar zur keğaz’ ge zeñger tōs bēlen “һuŝ” dip yazıp, tereze arasına қuyıp қaldırған idē. Dinara күrde miken? Barısı da iste, küñēlde bit. Hislernē tıyıp torır öçēn nindi tüzēmlēk kirek bulған.

Kiç, Daniyar ut almıyça ğına açıқ tereze yanında utra. Baқçadağı қаğannar kiçkē tınlıқтан avırayған siman.

[291] Yabaldaşlarında şefek' kızılığı onıtılıp ƙalğan. İŝek aldınnan çilek zěñgěldevě işētele – enisē sıyr sava. Yarım ƙaranğı öyde yamansu buşlıƙ. Daniyar, uyğa çumıp, bötēn dön'yadan ayrılgan ħelde utıra da utıra. Mēne ul mağnitofon ciberdē. Köy perevēz cēbēne ēlekken kübelek siman ƙanatlına almıy tordı da, annarı... Tamçılar yañğıraşı...ta...tam...tam... Dulƙınnar yögērēşe. Hem mēne kükrev! Davıl, zilzile! Aƙ buran...

[292] Daniyar, küzlerēn yomıp, kükrep aƙƙan moñ taşƙınına birēle. Aƙ buran, tomılıp çabuvçı aƙ at, aƙ çeçlerēn taratıp cibergen kız suretēne evērēle de ƙayınnar arasına kērēp yuğala. Artınnan ƙara yavlıƙ cilpēnēp ƙala – tōn. Yıldız nurın sēñdērgen ƙarlı kiñlēkler... İksēz- çiksēz ƙarlı okean ēçēnde tuƙtap ƙalğan şƙuna siman kēçkēne öyler. Aƙ abağalı terezeler...

Aheñ!...

[293] Malaƙay ƙolaƙçının cilfērdetēp bargan malay tuƙtıy. Ƙar yomarlap, terezege ırğıta. Abağalar çiltırap ƙoyıla. Vata. İkençē terezege küçe. Vata.

Soñğı terezenē vatƙaç, siskeñēp kite, yözēn ƙulları bēlen ƙaplıy...

Aheñ!...

Ƙuşıgız, ƙar abağalar...

1973-1974

EK 2. M. Galiyev'in *Ak Abağalar* "Beyaz Eğrelti Otları" adlı uzun hikâyesinin Türkiye Türkçesine aktarımı.

BEYAZ EĞRELTİ OTLARI

(Uzun Hikâye)

Yaşamak o, yavaşça doğuvermektir.

Sent-Ekzyuperi

[1] *Ben yalnızım,*

Gecenin esareti altında, sessiz odada uzanıyorum. Odamı saran karanlığın koynunda renklerin hepsi de mevcut fakat onlar peçe ile kaplanmış gibi. Ay, pencereden beyaz parmağını uzatıp duvara resim çiziyor. Ayın çizdiği resimde yalnız bir gölge titriyor.

[2] *Işığı açıp masanın üzerindeki günlüğümü elime alıyorum. İçinden kurumuş bir yaprak düşüyor. Akağacın kokusunu, akağacın rengini, akağacın yansımını saklayan yaprak, hatıra gibi... Hatıra, yıllar geçtikçe geri dönen kutsal güzellik dünyasıdır.*

Gözlerimi kapatıyorum. Nemli, buğulu kirpiklerde, gecenin karanlığı...

[3] *... İşte gece sokağı boyunca mavi kar yığını arasından genç bir delikanlı geliyor. Kirlenmemiş kar üzerinde ilk izler...*

İşte o, gölgeleri kar üstüne eğik yansıyan ışıklı pencerelerin yanında duruyor... Pencerelerde, beyaz eğrelti otları...

...İşte o, karı yuvarlıyor ve yavaşça pencereye doğru fırlatıyor. Buz tutmuş kısımdaki eğrelti otları sanki irkiliveriyor.

[4] *O, iç taraftan pencereye doğru yaklaşan gölgeyi fark ediyor. Sadece fark etmekle kalmıyor, onun esnek vücudunu, dalgalı saçlarını görüyor, nefes alışını duyuyor. Parmakları iç taraftan buz eritiyor. Beyaz eğrelti otları arasından dünyaya mutlu gözler yöneliyor.*

-Senin gözlerin, beyaz eğrelti çiçekleri...

I

[5] Söyimbike kulesinin arkasında güneş batıyor.

Endamlı kule, güneşe doğru yönelip sanki gündün güne eğilmeye devam ediyor. Zaman geçer de temelinden kopan kule, İdil boylarını titretip Kazan'ın yüreğine inleyip düşer ve...

Kule, sağlam temelinde dayanıp yanındaki göğü kendi omuzlarına koymuş. Ama onu yıkmak, kökünden ayırmak mümkün müdür ki?...

[6] Biz kulenin yanında, coşkulu duygularla onun ucuna gözlerimizi dikmiş bakıyoruz. Biz, tarihin gölgesindeyiz. O anda, Ayrüze kısık bir sesle bağırtıyor. Baş dönmesinden yüzünü pembelik saran kız belinden kucaklıyorum.

-Haydi, seni su bendine kadar kucağımda taşımamı ister misin?

-Kundaktaki zamanım olsaydı ...

[7] O sözünden sonra, koşarak gitseydi o. Keşke bir kez kovalasak, her şeyi unutsak, kahkaha atsak... Fakat Ayrüze'nin yüzü ciddileşiyor, ben düşüncelerimin gerçekleşmeyeceğini anlıyorum.

Kazan nehri tarafından serin bir yel esiyor. Nehrin üstünde beyaz dalgalar yarışıyor. Martılar, köpüklerden ortaya çıkmış gibi ansızın yukarıya doğru zıplıyor ve alevlenip yanan dalgalar üzerinde eriyip kayboluyor.

-Sen her şeye çocuk gözünden bakabiliyorsun. Ben sana hayran kalıyorum, biraz da imreniyorum hatta.

“Sen ise fazla ciddisin, çözdüğün problemler gibi duygusuzsun” diye söylemek istedim fakat kendimi tuttum.

[8] Gözlerde hüznü ciddilik. Sanırım, ikimiz de aynı düşüncedeyiz. “Nerede o birbirimize hayran olduğumuz anlar. Birlikte olmanın mutluluğuyla titrediğimiz zamanlar? Nerede ki? Ben de o da bu düşüncelerden utanmış gibi gözlerimizi birbirimizden kaçırıyoruz. Birbirimize yakinken ben onun gözlerine direk bakamıyorum. Onun teninin kokusunu duymak, saçının yumuşaklığını, kirpiklerinin ıslaklığını hissetmek, gözle görmekten daha ilahi daha kıymetlidir. Yakınlık, aldatıcıdır. Akıl güçsüz kalıyor.

Sadece duygular...

[9] Gönülde hüznün, kutsal bir şeyi kaybetmenin ümitsizliği ve onu geri döndürememenin güçsüzlüğü. Gökleri titretircesine avazım çıktığı kadar bağırırım geliyor. “Biz bu kadar değiştik mi ki! Ne zamandır ne zaman... Sen de ben de bambaşka insanlardık ki kısa süre öncesine kadar...”

Ben, doğanın özgür çocuğu, bisikletimle çayır yolundan dönüyorum. Mutluluk kavramının anlamını bilmeyen mutlu zamanlar. [10] Mezun olma sınavlarını hesaba katmazsak, nasıl da kaygısız zaman!

Etrafta, yeşillik. Sarı parlak rüzgâr çiçekleri ve... kızıl yazmalı kız. Bisikletimi yol boyunda bırakıyorum ve sessiz tabiat ortasında alev gibi parlayan kızıl yazmalı kıza doğru yürüyorum.

–Çiçekleri koparmadan uzaktan da izlenebilir tabi.

[11] O, beni fark etmesine rağmen, irkiliveriyor. Sarı çiçeklerin gölgesine yansıyan büyük kara gözlerini bana diyor ve çok anlamlı bir şekilde:

– Sadece çeşmeye bakarak susuzluk giderilebilir mi acaba? diyor.

“Aynı fikirdeyim” diyorum, onun samimi şekildeki söylemine hayranlıkla. Onu mutlu olmanın rahatlığı sarıyor gibi. Aynı zamanda benim onunla tartışmaya girmemden pek hoşnut olmuyor sanki.

[12]–Peki, size göre çiçek nedir acaba?

O, biraz gülümseyerek:

–Komiksin, çiçek çiçektir nihayetinde bir bitkidir, dedi.

–Bana göre çiçekler topraktan filizlenen güneş ışıklarına benzer. Güneşin nurunu incelediğinde onda kara rengin olmadığını görürüz. Üstelik kara çiçekler yeryüzünde de yoktur. Kara rengini, insan kendisi icat etmiştir...

[13] O, bana göz bebeklerini büyüterek baktı. “Konuşmana devam et” der gibi onlar. Fakat ben kendimi durduruyorum. Kendini beğendirmeye çalışıyor diye düşünebilir.

– Adın nedir senin?

– Benim Ayrüze adını taşıdığım 6205. gün.

– Sen dünyanın kaç günde yaratıldığını da hesaplamışsındır, herhalde! Benim adım...

– Biliyorum, Daniyar.

[14] Vücudumu bir zevk dalgası sarıyor. (Gururum okşanıyor). Onun temiz, genç sesi gönlümün derinliklerine yayılarak tekrar tekrar yankılanıyor. Biliyorum, Daniyar! Biliyorum, Daniyar!

Derin bir sessizlik. Otları saran örümcek ağının ipleri, kaybolan güneş ışıkları gibi ara sıra parlayıveriyor. Biz üçümüz dönüyoruz. Ben, o ve ortada da bisiklet.

Ben çaktırmadan ara sıra Ayrüze'ye bakıyorum. Farkında olmadan beklemişim ben onu, aslında. Beklemişim. Ve o, beklenmedik bir şekilde benim karşıma çıkmak için, hazırlanmış, büyümüş, olgunlaşmış. Nihayet Dünya üzerinden bana doğru gelmiş.

[15] Önde geçmiş zamanların varisi, ak tozlu değirmen. Yakında köy. Biz arığa yaklaşınca adımlarımızı yavaşlatıyoruz. Altta, şelale. Suyun ezgisi. Damlaların yansımaları. Ayrüze, parmaklarının ucuyla eteğini çok az kaldırarak yalın ayaklarıyla çakıl taşlarına basa basa suya giriyor. Güneşte kararmamış yuvarlak dizleri tüm güzelliğiyle açılıveriyor. Şeffaf bir elbise içinde endamlı vücudu, tüm düzgünlüğü ve güzel kıvrımlarıyla hissedilip gözü okşuyor.

Hayalimde, güneşin renklerine boyanmış mutlu kız silüeti. Benim bu resmi çizmem gerekiyor. Gerekiyor...

Ben, eve sevinçten uçarak dönüyorum. Dünya güzelliklerle dolu, olağanüstü zengin...

[16] Mutluluk sadece gönle duvarlar içine sığar mı ki! Ben karşı çayıra doğru koşuyorum. Burası mutluluğumu dışarıya yansıtabilmek için çok geniş bir alan. O gün mutluluktan sarhoş gibiydim sanki. Çayır boyunca koşuyorum. Kendime uzaktan bakasım geliyor. Çubuğumu sağa sola doğru sallıyorum. Geniş yapraklı ak sarmaşıkları kesip yere yığıyorum. Ak sarmaşıklar, benim çocukluğumun palmiyeleri! Tepemde endişelenerek yükselen tekerlekler dönüyor. Onlar acıyla beyaz ses çıkarıp hıçkıra hıçkıra dönüyorlar. Neden onlar o gün ağladılar acaba?

[17]– Neden susuyorsun, Daniyar?..

“Ben senin geçmişine sesleniyorum. Hayalimdeki sana”.

–Sen bu dünyanın insanı değilsin, Daniyar. Ben sıradan bir köyde, sıradan bir evde sakin bir şekilde yaşamak istiyorum.

– Çok mutlu olursun sen.

[18] –Dalga geçiyorsun... Peki neden oluruz demiyorsun?

–“Birlikte olacağımız” a sen kendin de inanmıyorsun ki!

–Hayat denen şey çok ilginç... Güzel bir şekilde başlanır ve sonra... Hatırlıyor musun?

“Hatırlıyor musun?” bu sözden sonra insanın içi burkuluyor. İster istemez Ayrüze ile karşılaştığımız o ilk gece, gözümde canlanıyor.

[19] O gecenin şahidi kavak ağacıdır.

– Senin son sınavların. Sonra sen uzaklara gidersin ... Daniyar.

Ayrüze'nin bugün doğum günü, cebimdeki hediye küpeleri alıyorum. O an, çok yakından ayak sesleri işitiliyor. Ben gecenin karanlığı içinden gelen kişiyi farkediyorum. Yanında ipe bağlanmış buzağı... [20] Ateşli, kömür kıvılcımı gibi gözlü bir kadın yanımıza geliveriyor. Ayrüze'nin uzaktan akrabası... Fakiye... Vücudumu bir anda titreme sardı. Her nedense ben bu pürüzlü yüzlü kadından şüpheleniyordum. O, değişik, korkunç, dikkatleri üzerine çeken gizemli, içine kapanık biriydi. İşte o, biraz eğilerek ve sırtarak göz ucuyla bana baktı ve Ayrüze'ye dönüp:

– Ben seni almak için gelmiştim. Haydi, bana arkadaşlık eder misin? dedi.

[21] Ayrüze “hayır” der gibi başını salladı. Elimi sıkıca tuttu. Teyzesinin zaten kılıksız olan yüzünün rengi daha da değişti.

–Öyle mi? Beni dinle kız, bu oğlanla görüşme. Pişman olursun. Onun babası da böyle tatlı dilliydi. Sadece onun yüzünden ben mutsuz oldum.

[22] Daha neler söylemişti, hatırlamıyorum. Onun kaba pütürlü iğneleyici sözleri yüreğime saplandı. Ayrüze'ye bir şeyler oluyor, dudakları titriyordu onun. O, bana

endişeli bir şekilde baktı sonra da elini aniden çekerek evlerine doğru koştu. Peşinden gitmek istedim. Sanki onun avucunda yüreğim de gitti.

[23] – Hatırlıyor musun, sen kar atıyordun. Pencere zıngıldaınca elim ayağıma dolaşiyor. Anneme bakıyorum, o ise hiçbir şey olmamış gibi diğer odaya gidiyor. Senin yanına gelebilmek için çeşitli bahaneler buluyordum... Sonra ise... yeni yağmış karın üzerinden köyün dışına doğru yürüyoruz. Karın üzerinde sadece ikimizin ayak izleri. Köyde köpekler havlıyor. Hem hüzünlü hem de güzeldi.

[24] – Hayatta da böyle elbet. Önceleri yürürsün, yürürsün, yürürsün; ondan sonra, geldiğin izlerden geri dönersin...

Bir şeyleri Ayrüze'den sadece ondan değil, hatta kendimden bile gizliyorum galiba. İşte şu an, gittikçe ciddileşen durumu espiriye dönüştürmek istiyorum.

[25] – Haydi, Ayrüze kafeye gidelim mi? “Suüsem”(Su Bitkisi) adında yeni bi kafe açmışlar. Duvarları cam. İçerisinde balıklar yüzüyor. Değişik bitkiler, su altı müziği.

–Yeni bir uydurman mı?

Ayrüze biraz durgunlaştı. Haydi, bana eşlik et, seminere hazırlanmam gerekiyor.

İçimden gülüyorum. Yerküre dönüyor. Bazı yerlerde ülkeler çatışıyor. Evrende bir gök cismi, güneş olup parlıyor ve tüm canlılığıyla küle dönüşüyor. [26] Dünyanın küçücük bir noktasında, تنها bir odada Ayrüze seminere hazırlanıyor. Her şeyin kendine özgü bir tarzı var...

Ayrüze'nin yanımda olması bana huzur veriyor. Fakat uzun sürmüyor. Belki de, Ayrüze'nin geçmişini özlüyorumdur, ben. Arıyorumdur, özlüyorumdur. Bugününü ise kabul edemiyorumdur. Ayrüze, aklımdan geçenleri sezmiş gibi şiirden bir parça okuyor.

[27] – Sen beni sevdim fakat arkadaş edinmedin. Peki, aşk geçti bizden Daniyar. Öyleyse arkadaş olarak kalalım. Hayır, kardeş olalım. Sen abim ol, ömür boyu görüşürüz.

Onun sözlerini şaka olarak kabul ediyorum.

–Biz zaten akranız. Üstelik ben sadece ikinci sınıftayım, sen ise dördüncü sınıfta.

– Olsun, yine de yaş olarak benden sanki daha büyüsun.

– Elini uzatır mısın?

[28] Avucumda onun parmak uçlarının titreyişini hissediyorum.

Islak asfaltın üzerine neon reklam panosundan rengârenk ışıklar yayılmış. Gökkuşağının üzerinden atlıyoruz. Ben biraz geride kalıyorum.

– Ayrüze!

[29] O, irkilerek bana doğru döndü. Soğuk yeşil renk içinde aniden durdu. Yüzüne maske takmış gibi. Fakat ben, rüyadaki gibi sarı rengin ortasında...

Beni yalnız bırak kendinle.

Tenha bahçe. Bendin arkasına yaslanarak yıldızlı gökyüzünü seyrediyorum.

Hüzünlü.

Postadan boş mektup alan biri gibi şaşkınlık içinde oturuyorum. Peki, ben neyi kaybettim? Neyi yitirdim?

[30] Tohum, ömür boyunca avuçta taşınır mı? Eninde sonunda onu toprağa ekmek gerekir. Ektin mi, tohumun kaybolması sayesinde filiz dünyaya gelir. Demek, o zamandaki yetişkinlik dönemimden bugünkü “ben”e kadar ne kadar değişim, kayıp, buluş. O zamanki “ben”in şahidi, Ayrüze. Sanırım, kaybettiklerimin göz önünde olması, beni acizleştiriyor, rahatsız ediyor...

[31] Bende ilk defa o gece, nefret hissi uyandı. Hayatın sadeliği kayboldu. Bilmediğimiz derin akımlar, değişik, gizemli, hareketler varmış meğer. Bunlara karşı çıkmak, bunları yıkmak istedim. Heyecandan, fırlayıp köye doğru koştum. Pürüzlü yüzlü Fakiye'nin bahçesi boyunca yürüdüm ve avluya girdim. Samanlık ve ahırın üzerine gecenin karanlığı çökmüş. Çit kazığına asılan bir demet demir tel aldım ve elimi kanata kanata evin kapısı açılmasın diye bükmeye başladım. Aniden, rüzgâr kapı gıcırdayarak açılıverdi. Ben telaşlanıp, evin bir köşesine pustum. Fakiye teyze, korkunç bir şekilde yavaşça geliyor. Az kalsın korkudan çığlık atacaktım. O, beni muhtemelen fark etmedi. Evin arkasından dikkatlice parmak uçlarıma basa basa bahçeye çıktım ve çitin üzerinden dışarıya atladım. Nihayet, rüzgâr gibi özgürüm.! Ayağımın altındaki çakıl taşıyı alıp mor mavi pencereye fırlattım. Penceresinin bir kısmı, sokağın sessizliğini bozup parçalanarak yere düştü, boş göz çukuru gibi siyah bir delik oluştu.

[32] Sabahleyin, yeni uyandıgımda, sadece el geçecek şekilde açılan odanın kapısından şöyle sözler sıkışarak giriyordu.

Anne:

– Bu ancak yüzü kara Fakiye'nin işi. Ateşi, o yakmış, hayırsız.

Baba:

– Gerçeği bilmeden sağda solda konuşma. Otuz diş arasından çıkan, otuz âleme ulaşır, derler.

Anne:

– Herkes söylüyor. Fincan şingirdayıverdi.

[33] Baba:

–Başkasının çitini, ateşe vermek şaka değil. Bundan sonra yangından bahsetme... gerçeği bilmeden. Bela bizden uzak olsun.

Anne, sesini yükselterek:

[34] –Sen Fakiye'ya söz söylettirmek istemiyorsun, o kadar. O zaman... Ben, ona gözyaşlarımla beddua ettim. “Tek başına ayakaltı olsun idi, rahat yüzü görmesin idi,” diye beddua ettim. Beddua, bir gün tutar, o.

–Yeter! deyip baba hızlıca yerinden sıçrayıverdi ve sert sert basarak dışarıya çıktı. Onun ağır nefes alması, kibriti çakma sesi gibi duyuldu. Anne, bir türlü sakinleşemiyor; kendi kendine söyleniyor, kapının arasından sesi işitiliyor, sözleri süzülüyor.

[35] ...Yeşillik arasından Kremlin saat kulesinin donuk vuruşu işitildi. Gece yarısı. Kalktım. Sessiz sokak. Asırların rüzgârından inen tarihi evler. Dar sokakta, yüreği hoplatıp, toynaklar depişir gibi. İşte, gizemli ve korkunç eski kilise havaya yükseliyor. Haçsız gök kubbenin kırılmış bir yeri şıcanın kemirdiği sarı turpa benziyor. Bunlardan çokta uzak değil, benim tek pencereci küçücük odam.

[36] Kapıyı, Yahudi milletinden olan ihtiyar müzisyen komşum açtı. Aslında ona yaşlı demek te olmuyor. Saçını kınayla boyuyor, modağa uygun giyiniyor. O, beni her zamanki gibi umursamaz bir gülümsemeyle karşıladı.

–Seni bugün çok bekledim. Sana bir haberim var. Biliyor musun, ne buldum? Bekle, bir dakika.

Ortak kullandığımız koridor mutfakta bekledim. O, kendi odasına hiç kimseyi de davet etmiyor, kendisi de başkasının odasına girmiyor. Boynuna fiyonk takılmış süs köpeği, benim iskarpinimin tozundan burnunu buruşturuverdi. Müzisyen, elinde bronz bir heykelle çıktı. Güzellik tanrıçası Afrodit’in heykeliydi bu.

[37] – Ben onu yarın diş doktoruna götüreceğim.

– Dişi mi ağrıyor yoksa? diyerek tebessüm ettim.

– Gülme. Heykel paslanmış, onu parlatmak gerek.

Benim tanıdığım bir diş doktoru var, fakat böyle boş el(hediyesiz) ile gitmek uygun değil. Ben ona ithafen bir şiir yazdım. Dinler misin, sen şiirden anlarsın.

[38] O, cebinden bana tanıdık gelen oldukça yıpranmış defterini çıkardı. Ve kulağa çarpan kafiyelerden oluşan methiyesini okumaya başlayıverdi. Şiiri tamamlayınca, kalın kara kaşlarını oynatarak yüzünde mutlu bir tebessüm beliriverdi. Ben de onu kırmamak için tebessüm ettim.

Müzisyenin köpeğinin adı *Kvazimododur*.²⁰⁹ Böyle güzel, arka ayakları üzerinde durabilen, süslü bir köpeğe özürlü bir insanın ismini vermesinin nedenini sorunca o:

[39]– Kvaza müziği çok güzel anlıyor, hatta gözleri yaşıyor. Ancak kendisini söz ile ifade edemiyor Kvazimodo gibi, dedi.

Köpeklerin gözlerinde hiçbir zaman silinmeyecek bir hüznün var. Boyun eğmeden doğan bakış. Belki köpek te insan olmak istiyordur. Sahibini bırakıp, bozkıra giden köpekler de var elbette. Boyun eğmeye alışan özgürlüğü kaldırabilir mi ki? Sonunda dönüp dolaşıp yine insanın ayağına yıkılıyor.

[40] Başka bir zaman müzisyen kostümünün yakasını çevirip arkasına takılı olan rozetlerini gösterdi, her birinin kendine göre hediye ediliş tarihi var. O, yaldızlı oyuncaklara imrenen sabi çocuk gibi. Elindeki yüzüğünü, elime alıp merakla inceledim. Büyük kaşlı. Ağzını açmış arslan başı. Dişinin arasında küçücük pırlanta taşı var.

²⁰⁹Quasimodo, Victor Hugo tarafından 1831'de yazılan Notre Dame'ın *Kamburu* romanında Çingene Esmeralda'ya âşık olan çirkin, kambur, aksak ve sağır zangoç.

Bizde, güneyde birileri senin bir şeyine imreniyorsa, onu hemen hediye ediyorlar. Maalesef ben böyle yapamıyorum. Bu yüzük, benim eşimin hatırasıdır dedi müzisyen bu defa gülümsemeden.

[41] Ben, onun gözlerine yansıyan gizli hüznü, düşünceli ciddiliği gördüm. Fakat bu, uzun sürmedi. Ve tekrar o, masum bir çocuğa dönüşüverdi. Ona birçoğu deli diyor, adıyla bile seslenmiyorlar sadece Geydelbert diyorlar. O, orduvinde müzik dersleri veriyor. Konserler de piyano çalıyor. Kendisinin bestelediği eserleri de mevcuttur.

İşte şimdi bile onun odasından kemanının hüzünlü sesi işitiliyor, duvardan sızan ahenk insanın gönlünü okşuyor.

[42] Siyahımsı dağ ardından görünen ay gibi, gönülde tasvirler filizlenmeye başlıyor. Ben, telaşlanıp kurşun kalemimi arıyorum. Nerede ki? Nerede ki? Eğer geç kalırsam yetişemeyeceğim. Net bir görüntü yerine sadece harabeler kalacak. Kalemimi bulup duvara asılan beyaz kâğıda dokununca hepsi de sönüp yok oluyor. Şimşeksiz kalan bulut gibi boşalarak halsizleşip tahtanın üzerine oturuyorum. Gözümünden yaş akmaması için başımı arkaya yaslıyorum.

[43] “Hastalık”, geçiyor. Işığı söndürüyorum. Pencerede, küçücük gökyüzünde, sanki ben kuyunun içinden bakıyorum, yıldız olup damlalar parıldıyor.

Oda boyunca oraya buraya gidiyorum. Sigaramı yakıyorum. Sigaradan her nefes çektiğçe tütün fısır fısır(için için) yanıyor. Kendime hâkim olmak, yeni bir güç gelmeden önce oluşan bir ruh halimi yoksa bu? Boyaya batırılan fırçayı alıyorum ve öfkeyle karton kâğıda fırlatıyorum. Fırçanın değdiği yerde siyah çiçek resmi oluşuyor...

II

[44] Sınıf kaynıyor. Gruplara ayrılan üniversite öğrencileri arasında konuşmaların hararetli zamanı. Tüm grubun, herhangi bir münazarada felsefi sonuçlar çıkarabilen kendi güneşi, kendi tanrısı var. Diğerleri ancak o güneş etrafında dönen sıradan gezegenler. Sokratlar ile tartışma zamanı. Her şey önemsiz. Dünyada önce ben, sonra başkaları denen zaman. Kim bilir, birlikte kaynaşan sınıf arkadaşları arasından “Buldum!” deyip yeni söz söyleyenler bulunur. Ancak, şimdi... Ucuz ama modaya uygun ve çok zevkli giyinen; büyük umudunu gönüle gizleyen kocaman bir belirsizlik biz...

[45] Yanımda Leniza oturuyor. O, general kızı. Ben ona “Beyaz kuyruklu piyano” diyorum. Sınıf başkanı Nimet ise o piyanonun tozunu alanlardandır. Leniza, öğrenci yurdunda merdivenin yanındaki küçücük odada tek başına yaşıyor. Ona, her ay düzenli olarak ailesinden iyi bir harçlık geliyor. “Para, mutluluk getirir demiyorum ama para insanı özgürleştiriyor” der o. Tek başına kalabilmek için oda arkadaşını başka bir eve göndermiş ve onun kirasını ödüyor. Nimet Leniza’nın yeri silme, yemek pişirme işlerini yüksünmeden yapıyor. Yumuşak huylu sinsi, kadınsal yaratılışlı Nimet ile sert karakterli Leniza’nın arkadaşlığı beni hiç te şaşırtmıyor. Çünkü Nimet onun gölgesi olmaya da razı.

[46] Leniza, avucuma küçücük bir mektup sıkıştırdı. Konuşmayı “kayda almayı” seviyorum, “tarih” için gerekli diyor, o. Kâğıtta kısacık bir yazı: “Bugün bizim konuşmamız gerekli”.

Ben:

–Aşk hakkında mı?

O, beklemeden:

–Tüh!

[47] Leniza, özgür aşk taraftarı. Bu konuda bile kendine has bakış açısı var. Bağımsız, aynı zamanda bağımlı aşk...

Sınıfta bir anda kahkaha koptu. Birisi ilginç bir söz söyledi galiba. Tahtanın önüne “Graf” lakaplı bir genç çıktı.

– Geleceğin mimarı olacak beyefendiler, dedi. Ellerini nezaketle açarak.

[48] –Ben kızları bile bu kadar beklemiyorum. On beş dakika son sınır, kalkıyoruz!

Başkan Nimet, yoklama defterini koltuğunun altına sıkıştırır sıkıştırmaz sınıf yerinden kalktı. Yalnız... kapıda kızıl ateş gibi sınıf danışmanı Mira Semenovna’nın bakır saçlı başı görüldü.

– Nereye, nereye aceleyle gidiyorsunuz?

Herkesin yerine yerleşmesini sakince bekledi ve:

– Samat İhsanoviç, gelemeyecek hastalanmış, dedi.

O anda, Leniza “Yaşasın” diye çığlık atmaya başlamasın mı?

[49] Dersin olmadığına yürekten sevinenler, Mira Semenovna'ya destek vererek Leniza'ya eleştirici bakış atıverdiler. Mira Semenovna:

–Ayıp değil mi? Leniza dışında herkes gidebilir, dedi. Leniza, bana bekle der gibi işaret etti ve deri püsküllü çantasını sallaya sallaya Mira Semenovna'nın karşısına geçti.

Ben, koridora çıkıp duyuru panosunun yanında sigaramı yaktım.

[50] Samat İhsanoviç'in derslerini dört gözle bekliyorum. Mimarlık tarihini o, acayip ilgi uyandıracak bir şekilde anlatıyor. V. Hugo'nun söylediği “Granit Kitapların” sırrını açıyor. Samat İhsanoviç ile yakından biz geçen sene tanıştık. Spor sarayı projesi yarışmasını ilan edince ben de kendimi denemeye karar vermiştim. Dünyada birçok şeyi insan keşfediyor, bunlardan birisi neden ben olmayayım?

Geceler boyu emek verdiğim çizimimin üzerine Samat İhsanoviç çarpı işareti koyarak beni epeyce öfkelenmişti.

[51] –Senin henüz tulum giyip harca bulanıp; temelden başlayıp çatısına kadar bir bina inşa ettiğin yok. Bu bir gerçek! Ancak bu çalışmanın temelini, büyük bir yapı oluşturuyor. İşte, sen orada yetişen ağaca bak. Onun simetrisini de güzelliğini de büyüklüğünü de düşmemesi için köklerinin kuvvetini, genişliğini ve ne kadar derine yayılabileceğini de tabiat hesaplamıştır. Ağacın çizimi, tohumunda... Senin bu çizimin, bir bakıma ilginç gibi. Bazı “izm”lere uyuyor. Ancak o, havada kalıyor! Gerçek hayatta, yerden nasıl filizlenip çıktığını gözünde canlandırabiliyor musun, söyle?

[52] Samat İhsanoviç'in yanından öfkelenerek ayrıldım. Genç kuşağın karşısında yaşlı kuşak bir kalkan gibi engel olmasa gençlik neler yapmazdı ki? Bu oluşan öfkenin etkisiyle yeni bir eser çiziverdim.

Samat İhsanoviç, kâğıdımdaki binayı yine yok etti.

–Yere indir!

İçimde bir çatışma hâli. Mukaddes hayaller ve bu düşünce- hayalleri gerçekleştirilememesi...

Şehrimin geleceğini düşünüyorum. Dünya şehirleri arasında onun kendine özgü yüzü, gelecek nesillere, asırlara heykel olarak aktarılacak modern binaları, siteleri, mermer sanat eserleri, dönemin özelliklerini yansıtan anıtları olması lazım...

[53] Samat İhsanoviçle biz yeniden karşılaştık. Dosyamda çeşitli taslaklar vardı. “Su Bitkisi” diye adlandırılacak kafe, kaplumbağa şeklinde çayhane ve fiskiye resmi. Kıvrımlı kıvrımlı işlenmiş fiskiye dışarıdan bakıldığında yaprakları kabarik duran çiçeğe benziyor. Alttaki yapraklarından, her tarafa serpilken kuvvetli su seli yayılıp aktığında içinde oluşan boşlukta insanlar damlaların sesiyle huzurla dinlenebilir. [54] Başını yukarı kaldırıp baktığında yukarıda sürekli bir su akışı. Kirpiğine, yüzüne, saçlarına, gümüş su damlacıkları serpiliyor. Güneşli günde, sudaki güneşin gölgesi yusuvarlak gökkuşağı olup fiskiyenin etrafında dalgalanıyor. Rengârenk bir hale...

[55]–Fena fikir değil, dedi Samat İhsanoviç. Fakat... Sen öncelikli ressam gözüyle bakıyorsun. İlk önce mimar ol, üzerine ressamlık yeteneğini de eklersen muhteşem olur! Sen daha gençsin, zamanla kendindeki yetenekleri keşfedeceksin. İşte, bu olabilir. Samat İhsanoviç, Spor sarayı çizimini uzaktan incelemeye başladı. Dikkatini topladığı anlarda, onun kusursuz yüzü amatör bir ressam tarafından yapılan *Djokondo* 'yı²¹⁰ anımsatıyordu.

[56]– Çizimindeki detayları kendim hesaplarım. Bak, ben bile heyecanlandım. Fakat bir şey demiyorum. Dileğim sana ortak olmak değil, bu sana yeni bir şans.

Samat İhsanoviç “BT” paketinin dibine hafifçe vurup sigarasını çıkardı ve yaktı. Sigara içmek ona hiçte yakışmıyordu.

[57]– Samat İhsanoviç, herkes kendi şehrinin geleceğini düşünüyor, doğru mu? Eğer bütün önem sadece toplu konutlar inşaatına verilirse onların hepsinin aynı mimari yapıda olacağı hakkında hiç bahsetmiyorum bile! Öyle bir zaman gelir ki herkes bir daire sahibi olur. İşte o zaman, sanat eseri olan estetik yapıların eksik olması göze çarpmaz mı, geç olmaz mı?

[58]–Biliyor musun, çoğu insan henüz bodrum katlarda, yıkılması gereken eski gecekondularda yaşıyor. Onları daha ferah, zamana uygun yapılan evlere yerleştirmek gerekmiyor mu? Gerekiyor! İşte bundan sonra artık şehri estetik yönden güzelleştirmek ön planda olacak. Doğrusunu söylemek gerekirse bunun üzerine günümüzde düşünülüyor ve bir şey de yapılmıyor demek yanlış olur.

[59] Koridorda, hızlı hızlı ayak sesleri duyuldu. Leniza:

²¹⁰ Rus ressam.

– Peki, ne söyledi?

– Zaten onu biliyorsun, kötü olmak, kötü; edepli olmak iyi, deyip Leniza yüzünü buruşturdu.

– Haydi, yüzmeye gidelim mi?

– Orası olmaz.

– Peki hayvanat bahçesine ne dersin?

[60] –Oranın havası kirlidir. Neyse! Senin kibritin var mı? deyip elini cebime soktu. Sigarasını yaktı ve nemli güzel dudakları arasından tütün halkaları çıkarmaya başladı. Genel olarak, esirlik bulunan vahşi hayvanlara acıma duygusundan başka bir duygu uyanmıyor ben de. Eğer yeryüzünde insandan daha güçlü canlı olsaydı o kafeslerden birisinde mutlaka insan olurdu.

[61]– Sanki moralin bozuk gibi ama daha da güzelleşmişsin.

– Ben hastayım, Daniyar.

O, benim elimden tuttu.

– Senin öğrenci biletin yanında mı? Haydi, bir kayık kiralayalım ve insanların gözünün önünden kaybolalım. Yoruldum ben.

– Gidelim öyleyse.

Leniza, bir süre sessizce yürüdü ve aniden benim dirseğimi sertçe sıktı.

– Daniyar, bana zehir bulabilir misin?

– Kediniz mi kudurdu yoksa!

[62]– Dalga geçme! Bak, ben delirdim, ben! İnsanlardan sıkıldım. Bezdim kendimden. Artık insan ne olduğunu bildiği halde ne diye uzatalım? Bir vuruşla bitirmek lâzım. Er ya da geç son gelecek elbet.

Leniza, gittikçe tuhaflaşmaya başladı. Sanki o, içinden kendi sesinin yankısını dinliyordu.

[63]–Eğer sen gerçekten de ölmek isteseydin benden zehir sormazdın. Böyle bir düşünce insanla paylaşılmaz. Balzac’ın dediği gibi “İntihar etmek, melonkolik durumun ilahi bir şiiri”. Ben seni ikna etmeyeceğim, istiyorsan öl.

Leniza, böyle bir dönüşü beklememişti. O, “hı” diyerek tebessüm etmiş gibi oldu.

– Ölüm hiç olmasaydı da insan onu yine de bir şekilde bulurdu.

[64] Hissediyordum, o inadından dolayı böyle söylüyordu.

– Aslında sadece kendini öldürmüyorsun, birçok kişiyi ömrünü mahvediyorsun.

– Nasıl?

– İşte, şöyle. Sen kendi soyunu kurutuyorsun. Hatta bundan bin yıl sonra doğacak kişi senin yüzünden dünyayı göremeyecek.

[65] Kıyının altında huzur içinde akan Kazan nehri görüldü. Dar patikadan inerken Leniza bana tutundu.

Kayığa binince elbisesini çıkardı. Mayo giyince kadın vücudunun bütün gizemliliği ortadan kalkıyordu.

Kıyıda uzaklaşınca rüzgâr gitgide şiddetleniyordu. Büyük binalar arasında biz onu hissetmemişiz. Dalgalar yükseldi. [66] Kayığın burnu bazen yükseliyor ve alçalınca dalganın eteğine küt diye çarpıveriyor. Kürek dalganın etkisiyle ara sıra kayıp kayıp gidiyor. Leniza, suyun sıçramasından irkiliyor ve bana sitemli bir bakış atıyor.

–Elbiseni giy, donarsın yoksa.

O, duymamazlıktan geliyor. Üşüdüğünü hissettirmemede inatlaşıyor.

Kıyı çok uzakta kalmış gibi. Kayık sağlı sollu sallanıyor. [67] Yukarıda coşkuyla akan gri bulutlar... Bir martı bile uçmuyor. Böyle bir havada kayıkla açıldığımızı pişman oluyorum. Leniza, kendi kendine sarılmış. Dalgalara bakarak bir şarkının melodisine başını sallıyor. Nehrin ortasında bir bataklık adacığın gözüküyor. Gittikçe şiddetlenen rüzgâr, kayığı o tarafa doğru sıkıştırıyor. Kürek, ara sıra suyun dibine değiyor. Dalganın üstüne kaynatarak tortu çıkıyor. [68] Ben kayığı çevirmek istiyorum. Ancak o, özgürlük dalgasına teslim olup sığılık alana doğru durmadan zorluyor. Rüzgâr, şiddetlendikçe şiddetleniyor. Bir anda kayığın önü taak diye inerek dibe oturdu. Bir tarafı yana yattı. Küreği göbeğinden çekip aldım ve ayağa kalkarak kayığı hareket ettirmeye çalıştım. Kıpırdamıyor bile. O anda Leniza, kayığın önünden hızlıca suya atlayıp “Haydi!” diyerek kayığı itmeye çalıştı. Kayık bir süre su dibine sürülerek gitti gitti ve kürekle hızlıca itince sığ alandan koptu. Dalganın yeniden yüzeye değmemesi için ben tüm gücümle kürekle

döndürmeye çalıştım. Kayığa yetişemeyen dizine kadar suya batan Leniza, elini uzatıp yalvararak bağırmaya başladı.

[69] –Dur-r-r! Ayaklarımı çekiyor, batıyorum ya... Daniyar. Bir insanın gerçek yüzünü görmek için ya onunla kavga etmek ya da onu zor durumda bırakmak gerekiyor. Bu ilginç fikir, saniyeler içinde aklıma geliverdi. Hayır, birinin güçsüz halini görüp bundan zevk alma isteği değildi bu.

Ben kayığı biraz daha kenarda durdurdum ve kendime bile yabancı ve kararlı bir ses tonuyla:

[70]–Senin isteğin ölmek değil miydi? Şu an, bunun için en uygun an, orda kal! diye bağırdım. Leniza gibi kendi duygularını içine gömen soğukkanlı insanların basit bir durumda bile samimiliği, saflığı ortaya çıkıyor.

-Daniyar, ölmek istemiyorum, bırakma lütfen! Ölmek istemiyorum!...

Tekneye çekip aldığımda, o hâlâ hıçkıra hıçkıra ağlayarak tekrarlıyor:

-Taş kalplisin. Nefret ediyorum... Nefret ediyorum...

[71] Kıyıya çıkınca, Leniza'nın omuzuna ceketimi bıraktım. O, elinin tersiyle itti ve gururluca yanımdan uzaklaştı. Ceketin tozunu silkeledim ve tekrar omuzuna bıraktım. Omuzunu silkeleyip düşmeyince ceketini eliyle iterek fırlattı. Bu defa artık giydirdim ve düğmelerini bile ilikledim. İtiraz etmedi. Hiç konuşmadan ana yoldan benim yaşadığım sokak boyunca aşağıya doğru yürüdük...

III

[72] Ben içeri girdiğimde, Veks Ebcililoviç felsefe odasında yalnızdı. Konuşmak için en uygun zamandı. O, bekâr bir adam. Elli yaşına kadar evlenmemiş herkes gibi aşırı soğuk ve katı yürekli. Veks Ebcililoviç, zevkli giyiniyor. Eğer bir başkasının kılık kıyafetinde, herhangi bir eksiklik görmüyorsa bundan hoşnut olmayacağını bekleyin ve görün.

[73] Dolayısıyla bugün onun yanına kahverengi takım elbisemin rengine hiç te uymayan eski yıpranmış bir kravat taktım. O, beni bir solukta gözden geçirdi ve tatmin olup dudaklarının kenarıyla tebessüm ederek pencerenin yanında bir yere oturmamı teklif etti.

– Siz, yine ödevi mi göstereceksiniz? Söz konusu yine ödev mi? Yine ödev için mi geldiniz?

– Öyleydi.

[74]– Çok yakında sınavlar var. İnatlaşıyorsunuz... İkinci kez yazıyorsunuz, fakat anlamı yok. Bu kez de geri çeviriyorum. Sınava alınmayınca da peşimden koşarsınız, ama geç olur.

– Geri çevirseniz de ben tekrar yazmayacağım.

– Siz bilirsiniz.

O, sabırla telefonun ahizesini aldı ve on civarında sayı çevirdi, gördün mü, hafızam nasıl iyi der gibi bir bakış fırlattı.

Avizeden kaz yavrusu sesi duyuldu.

– Dııt, dııt, dıııt..

[75] – Sınıf arkadaşlarınız çoktan çalışmalarını bitirip teslim etti, ya siz?...

– Hazır bibliyografik bir ödev hazırlamak istemedim, özgün bir şey...

– Özgün bir şey diyorsunuz. Peki... Sizin konu neydi deyip masanın çekmecesini karıştırmaya başladı.

– “Gelişmenin İnsana Etkisi”, Veks Ebcililoviç.

– Doğrudur, deyip benim dosyamı masanın üzerine bıraktı. Kartondan kesilmiş sekiz sayısı gibi bakır çerçeveli gözlüğünü taktı. Burada, kırmızı kurşun kalemle üzerinde düzeltmeler yaptım.

[76] – Veks Ebcililoviç, siz tekrarlamayınız, kendi kendinize özgün bir şeyler yazmak için çabalayın, diyorsunuz. Ama pek çok çalışma buna kadar basılmış yayınlara yorum yapmanın ötesine geçmemiş. Demek ihtiyaç ve değerlendirme farklı şeyler.

Veks Ebcililoviç, “Sakin ol” der gibi elini kaldırdı.

– Şimdi yazdığımız bir paragraftan örnek vereyim.

[77] “... Bir gün gelir, insan göz kamaştırıcı kayın ormanlarını sadece sinema ekranlarında görmeye başlar ve tabiatı, ancak resimlerde görerek lezzet almaya alışır. Bir gün gelir, yeryüzündeki dev yapılar arasında insan küçücük olup şıkışıp kalır ve geriye

dönüp baktığında; saban zamanı, ok ile yay devri ona hayali bir güzellik gibi hissedilir. İnsanlar, o dönemi yeniden arzular, fakat o zamanlar hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir rüya gibi kalır...”

Veks Ebcililoviç’in soğuk bakışı bana çarptı.

[78]–Bu kadar karamsar olmasa da böyle düşünenler de var. Yeniden bisikleti icat etmemek için geçmiş zamanın ve o dönemlerin buluşları ve çalışmalarıyla tanışmak gerek.

–Doğrudur, ama sadece onlara takılıp kalmak zorunda da değiliz. Sanki dünyayı ölümler idare ediyor, canlılar ise ancak uygulamaya geçirenler...

[79]–Hı, deyip Veks Ebcililoviç yerinden kalkıp pencerenin yanına geldi. Ben de ayağa kalktım. Onun kilise kubbesi gibi parlayan kel kafasına güneş ışığı yansıyor. O, bir süre bakışını şehre dikerek sessiz kaldı ve bir anda benim varlığım aklına gelmiş gibi aniden dönüp:

– Biz, bir şeyi unutmamalım, amacın ve isteğin doğru diyelim. Fakat buna ulaşma yolunda yapılan hatalar, diğer bir problemdir. İşte biz tam olarak bu konuda ikinci problemden uzaklaştık. Ben zaten sizin çalışmanızı yine de kabul etmiyorum, dedi.

[80] Özetimi alıp evrak çantama koydum. Bir anda her şey boş ve anlamsız göründü bana. Mimarlık eğitimi almam, Veks Ebcililoviç’in işte bu şekilde bakır sesiyle sıkıcı bir şekilde konuşması, sadece kitaplardan lezzet alıp elli yaşına kadar yalnız yaşaması ve benim burada bulunmam, hepsi sadece kısa bir süreliğine oynanan sahne oyunundan bir parça gibi geldi bana.

[81]– Peki, biliyor musunuz Veks Ebcililoviç? Bin kelimeyi anlamlandırmaya çalışan büyükler gibi kısa bir süreliğine sessiz kaldım. O, bisiklet denen şeyi insanlığın kendisi de ikinci kez icat etmiş ki... XIX. yüzyılda çok basit bir biçimde tasarlanmış; ön tekerlek çirkince büyük, fakat arkadaki tekerlek ise küçücük olmuş. Çokta kullanışsız bir bisiklet.

–İkinci kez nasıl?

–Leonardo Da Vinci XVI. yüzyılda tıpkı günümüzdeki bisiklete benzer bir resim çizmiş. Demek ki insanlık yeniden bisikleti icat etmemiş değil mi? Üstelik çok gecikip...

[82] – Olabilir. Olabilir. Leonardo sonuçta bir bilim adamı, dedi Veks Ebcililoviç.
Hocamın bu konuda bilgi sahibi olmaması beni cesaretlendirdi.

–Veks Ebcililoviç, belki sizinle başka bir şekilde karşılaşmak nasip olmaz, açıkça sorduğum için affediniz. Siz kendinizi bilim adamı olarak görüyor musunuz?

O, içtenlikle hatta gerçek unvanını unutmuş gibi samimi bir şekilde gülüverdi.

[83]İlginç bir soru. Dedikleri gibi, gerçek bilim adamları bir ya da iki tane diğerleri profesörler, doktorlar. İşte ben bunların ikinci kategorisindeyim. Tatmin oldunuz mu?

Bakışlar kesişti. İnsan, iç dünyasını samimiyetle yansıttığında onun gözlerine doğrudan bakabilirsin.

–Hoşuma gittin genç. Fakat... Benim geçmişimi tekrarlıyorsun, deyip kapıyı açtı.

[84] Sokak. Mayıs güneşi, göz kamaştırıyor. Kalpte ağır bir duygu. Kaygısızca, sanki insanlar arasından değil de ormanın içinden geçiyorum. Birilerinin tuhaf sözleri aklıma geliveriyor. “Eğer dünyada sadece çok önemli işlere önem verilseydi milyonlar açlıktan ölürdü.”

[85] Sokağın kalabalığından ara sıra başım dönüyor. Aniden içimde bir korku uyanıyor. Dünya acayip karmaşık, anlayışsız sanki. Seni her saniye tesadüfler bekliyor gibi. Belirsiz soyut, gözle görülemeyen bir el uzanır ve siyah avucuna sıkıştırır gibi... İnsanlar ve evler arasında küçülüveriyorum. Beynimde bazı kıllar kopar da düşünceler gerginlikten kurtulur gibi...

[86] Birisi omzuma pat diye vurdu, irkilip arkama döndüm ve bir süre kendime geledim.

–Yoksa tanımadın mı?

–Firzan.

Çocukluk arkadaşım, gençlik arkadaşım. Görüşmediğimiz zaman içerisinde nasıl da değişmiş, olgunlaşmış. “Tebrikler” deyip altın alyansını işaret ettim. “Önemli değil”, der gibi elini salladı.

[87]–Taşrada yalnız yaşamak sıkıcı, bıktırıyor, dedi.

–Peki, sen nasılsın, dedi.

–İdare eder...

Sessiz kaldık. Karşılaştığımız andaki sıcaklık, birdenbire alevlenen heves, arzu azalıverdi. Birbirini uzun süre görmemeden oluşan çekinme mi, yoksa değişiklikleri artık kabullenmeme mi?...

[88] Kazanda nadir bulunuyorsundur, haydi birlikte müzeleri gezmeye gidelim mi?

Firzan “boşver” der gibi elini salladı.

– Müzeleri gezmeye zaman var mı ki? Biliyor musun, ev aldım arkadaşım. Evin ihtiyaçları için gelmiştim. Şimdilik sadece bir yere uğrayalım da...

Ben razı oldum.

Oraya buraya uğrayıp, epey dolaştıktan sonra “Bulgar” restoranına girdik. Gündüz olduğundan mıdır, salonda insan sayısı az. Sakin. Temiz hava. Hafifçe bir müzik çalıyor.

[89] Bir kadeh konyaktan sonra Firzan sandalyesini bana daha da yaklaştırdı.

–Evet arkadaş. Biz de sonunda hayatın yükünü çekmeye başladık, ya. Sen iyi yaptın üniversiteye girip. Ben, şu altı aylık ustalar yetiştiren kurs eğitimi ile kalırım galiba. Fakat şikâyet etmiyorum. Yakında üç odalı bir ev almayı düşünüyorum. Kendime ait bir bahçem var. İşte bulunması zor şeylerin peşinden koşuyorum. Birilerine rüşvet vermek gerekir, günümüzde rüşvetsiz bir adım bile atamazsın. İşte, sen de okulunu bitirince memlekete dönersin sonunda. Birlikte çalışırız. El, eli yıkar; iki el yüzü dedikleri gibi.

[90] Firzan sözünü yarıda kesip yanından geçen garson kızın koluna dokunup durdurdu:

– Güzelim, iki yüz gram daha!

Ben, sohbeti farklı bir yöne taşımaya karar verdim.

– Peki, nasıl, birlikte okuduğun arkadaşlarını görüyor musun?

– Andzoletto’nu unutmadın mı?

[91] İlkokulda okurken bir tiyatro sergilemiştik. Firzan, fakir bir İspanyol çocuk rolünü acayip usta bir şekilde oynamıştı. Ertesi gün annesi okula ağlayarak geldi. Öğretmenlerden: “Ömür boyu muhtaç yaşadık, şimdi durumumuz biraz iyileşmişken,

oğlumuzu eski püskü giydirip halkın önüne çıkarıp, rezil ediyorsunuz”, deyip yeniden oynatmamaları için yalvararak ricada bulunmuştu. Fakat Firzan yine de sahneye çıktı...

[92]–Ha, ha diyerek gülüyordu, Firzan.

– Andzoletto... Bak, unutmamışsın hâlâ. Oyuncu olmanın hayaliyle yaşıyordum, ya... Komik.

...Çayırlarda, ak sarmaşıklar arasında saklambaç oynayarak yetişen çocuklar biz değil miydik? O zamanda bir elmayı, hiç tereddüt etmeden ona bölüyorduk.

Küçücük dere kenarında yüzmeyi öğrenen çocuklar biz değil miydik?

Dağın tepesindeki yazılı taşta, sonsuza dek arkadaş olma yeminini ilk olarak yazan da sendin... Peki ya şimdi?...

[93] Çayırlar değişti artık. Dere de azaldı, eski değirmeni de dağıttılar dersin şimdi sen. Katılıyorum. Bütün her şey değişiyor, fakat biz aynı insanlarız. Sen değişiyorsun belki, senin için azıcık düşüncelere dalıp hatıralarını gözden geçirmek, kalbini dinlemek, anlamsız boşa harcanmış zaman gibi geliyordur. Senin canını, günlük felsefeye tabi olan rutin işler yutmuş.

[94] Firzan, omzuma elini bıraktı.

– Az önce, bulunması zor eşyalar deyince sinsice gülüşünü fark ettim ben. Maddiyatçı diyorlar. Fakat maddiyatçılığı suçlayan insanlardan hiçbiri de mağarada yaşamıyor. Bu hayatta her şey de gerekiyor. Senin çevren tamamen farklı. Pansiyon... Dünyanın falanınıcı katı...Teorisyenler. Fakat biz, yerdeyiz! Karıncalar gibi inşa ediyoruz, yıkıyoruz, diziyoruz; ağacın başında öten kuşun hangisi olduğunu değerlendirecek vaktimiz yok bizim!

[95] İkimizin arasındaki ruhi yakınlığın sönmesinden, bundan sonraki iletişimlerin yalnızca maddiyatçı ilişkiler olacağını açıkça anlaşılmasından dolayı tek bir kelime bile söyleyemedim. Bundan sonra hiçbir zaman eski Firzan’ı göremem ben artık. Hoşça kal, Firzan, hoşça kal “geçmişim”, geleceğim sensiz olacak.

[96] Akşamüstü. Sokak daha sakin. Yavaşça esen rüzgârdan ağaçların yaprakları hışırdıyor. Kaldırım boyunca insanlar arasından rahatça geçen ağzında büyük bir çantayla köpek geliyor. Ben, onu eskiden de bazen görüyordum. Değerli bir manto giymiş gibi

kendisi, tüyleri kül rengindedir. Zaten başıboş gezen köpekler gibi aya bakıp havlamıyordur. Onun amacı net. Çantayı sağ salim sahibine ulaştırırsa, güzel eller onun tüyelerini sevip okşar. Kıymetli ruj kokan dudakların, ıslak burnundan öpme ihtimali de var. Üstelik temiz bir kapla yemek te verirler. O, daha ne ister ki!...

IV

[97] Karşıdaki balkonlu evin penceresinde mavi ışık yanıyor. Bundan bir yıl önce o pencereden odama güneş ışığı süzüldü. Avuç büyüklüğünde oynayan küçücük güneş. Pencereye yaklaştım. Fakat aynadan saçılan ışıklar gözlerimi kamaştırdı. Bu olay sıkça tekraralanmaya başladı. Güneş ışığı süzüldüğünde ben pencereye yaklaşıyorum; o, ise pencerenin arkasına gizleniyor. Biz böylece saklambaç oynuyoruz. Ben boyayla kâğıda bir şeyler yazıp pencereye bırakıyorum; o, okuyor ve aynanın yansımasıyla yanıt veriyor. İlk kez o adını da duvara aynanın ışığıyla yazdı. “Di-na-ra”.

[98] *Mavi ışık, bir işarettir. Demek, o bugün evde tek başına. Ben Dinara'yı her zaman özliyorum. O, benim gönül dünyamın sessiz bir adasında yaşıyor.*

Dinara, kapıyı biraz bekletip açtı. Sanki bir ben akvaryumun içerisine giriyorum.

-Çay içmek ister misin?

-Hayır, teşekkürler.

-Limonlu çay?

-Peki, yapabilirsin...

[99] *Mavi ışığın sessiz, huzurlu renginden odanın içinde sanki serinlemiş bir hava vardı. Soluk maviyle boyanmış duvarlar, odanın ufkunu genişletmiş gibi.*

O, kristal bardaktan bana bakıyor, adeta beni parçalara bölüyordu.

[100] *Mavi ışık nedense bana bir kış gecesini hatırlatıyor. Kâh yavaşlayıp kâh kıvrılıp oynaya oynaya kar yağıyor. Dinara elimden tutmuş.*

-Daniyar, öğrenci olunca ben de senin gibi ciddi olur muyum acaba?

-Tabi.

-Ben, nedense kızlarla arkadaş olmayı pek sevmiyorum. Annem, bana erkek gibi kızsın, der.

[101] *O, eğilip kar topunu alıyor, kızlara özgü hareketle bana fırlatıyor ve gülerek koşmaya başlıyor. Kar... akılık... gülüş...*

O, akça ağaçlar arasına dalmış gibi, uçuşan karlar arasında kayboluyor. Ben, peşinden koşuyorum. Koşuyorum... Koşuyorum... Sanki geçmişime hatıralarımın dünyasına doğru gidiyorum.

İlk kar... akılık... Kürk börekli çocuk. Pencereleler... Beyaz eğrelti otları...

Ben koşuyorum da koşuyorum. Karın içinden aniden Dinara ortaya çıkıyor.

–Neden geride kalıyorsun, Daniyar?

[102] *Ben, gece karının yansımasından yüzü pembeleşen kızın ıslak saçlarına dudaklarımı dokunduruyorum. “Seni değil, hayalini öptüm...”*

Sarhoş edici duygudan kendime gelemeden söylüyorum.

– Beyaz eğrelti otlarını biliyor musun? Eğrelti otları... Dinara omzumdan tutuveriyor.

–Ne oldu, Daniyar? Hangi eğrelti otları? Korkudan gözleri faltaşı gibi açılmış. Ben, o anda kendime geliyorum. Geçmişinden onun haberi yok, geçmişim onu korkutuyor... Ve bir açıklama yapmam gerekiyor mu ki? Bizim aramızda, belirsiz gizli bir ümit, ruhlarımızı yoran bir bekleyiş... Onu incitmemem gerek... Hatıralar...

[103] Zingildeyen bardak düştü. Ben titreyiverdim. Dinara masanın yanından kalktı ve pencereye doğru gitti. Tuhaf bir benzetme. Kadın vücudu ve mimari yapı... Uzun elbise giyen Dinara mavi ışık içerisinde bir anda gece vaktindeki Süyümbike minaresine benziyor gibiydi.

[104] Ben de şöyle bir his oluştu, Daniyar. Biz derin bir karanlık içinde yürüyoruz, sanki. Sen, benim elimden tutmuşsun. Karanlıkta bile sen çeşitli renkler, maceraralar görüyorsun. Ben, ise hiçbir şey fark etmeden seninle ilerliyorum da ilerliyorum. Ayrılısam kaybolacağım gibi. Senin ise arkadaşına ihtiyacın var. Kendini güvende hissedebilmek için ve yanında kim olduğu senin için önemli değil. Çünkü sen kendini yalnız hissediyorsun.

Yalnızlıkla el ele tutuşup mu gidiyordum?.. Sana ciddilik yakışmıyor, Dinara.

–Anlaşılması zor bir insansın. Ben senden korkuyorum.

– Dinara, haydi parka gidelim yoksa bu mavi ışığın etkisiyle gerçekten de delirebiliriz.

[105] Park. Ağaç dallarının üstünde şehrin ışıklarıyla bürünen gökyüzü sallanıyor. Tabiatın, sakin gece oyunu. Dinara, ağaçların arasından koşuyor, beyaz serap gibi bir görünüyor bir kayboluyor. Onu yakalayayım dediğimde, tam yakaladım derken ellerimden su dalgası gibi kayarak ıhlamurlar arasında yok oluyor. Ben onu yakalıyorum. O, bağırarak bütün içtenliğiyle kahkaha atıyor. Mutluluğuna beni de dâhil ediyor. Biz yine birbirimizi kovalıyoruz.

[106] Çoktandır böyle rahatça gülmüşlüğüm, şaka yapmışlığım olmadığından mı, kendimi suçlu gibi hissedip birdenbire çekiniveriyorum. Hevesi kaçan çocuk gibi adımlarımı yavaşlatıyorum. Çimlerin üstüne uzanıp gökyüzünü izlemek istiyorum. Arka arkaya utangaç yıldızlar beliriyor. Dünya hareketsiz kalmış gibi. Karşılaştıracak şey olmadığına hareket ve hız nasıl ölçülebilir ki?

Dinara bana küçücük bir ağaç dalı fırlattı ve:

– Daniyar, dedi. Onun ses tonundan ciddi bir şeyler söyleyeceğini hissettim ve hemen çimlerden doğruluverdim.

Ben yakında gidiyorum... Moskova'ya hazırlık kursuna.

Sözlerinin doğru olup olmadığını anlamak için ben tekrar sordum.

-Nasıl?..

[107] Gönlümde epeyce yaşamış, sadece varlığıyla bile hayatımı anlamlandıran bu canın böyle birdenbire kaybolacağı fikrine inanmak istemedim ve bu haber beni altüst etti. Her şey böyle devam edecek gibi gelmişti bana. Ben, ilk kez görmüş gibi şaşırarak hatta korkarak ona baktım. Kızlar, insan ömrünün bir anında olgunlaşıp aşırı güzelleşiyor galiba. Bu güzelliği görebilecek gönül gözünün olması gerek. Ben, Dinara'yı kucağıma aldım ve dayanılmaz bir sıcaklıkla yumuşak dudaklarından, gözlerinden öpmeye başladım.

O, titreyerek bana sığındı.

[108] Bu, bir şeyin hem başlaması hem de bitmesi gibiydi. Sanki çiçeğin ilk açılmaya başladığı gün; onun solmaya başladığı gün de... Kendimiz de farkına varmadan

uçurumun üzerinden geçtik. Öteki tarafta birbirinden bağımsız, özgür ilişki, samimi ve karşılıklı dostluk ilişkisi kaldı; bu tarafta ise tamamıyla yeni, henüz bizim bile göz önüne getiremediğimiz adil bağlılık...

Ben, henüz duygularımın aklımın önüne geçtiği vaziyetteyken, gönlüme yabancı olan sözler fısıldadım.

-Ben bundan korkuyordum...

[109] Dinara, aniden kendini çekti ve çalılar arasından görünen parlayan ışığa doğru yürüdü. Onu yakalayıp, ellerini avucuma aldım. O, tüm kalbiyle ve gözleriyle ağlıyordu ve sık sık nefes alıyordu. Kabarık göğüsleri korkmuş kuş gibi titriyordu.

-Sen neden öyle söyledin? dedi o, gözyaşları içinde.

Ben sessiz kaldım. Sanki bu anda söylenecek kelime henüz icat edilmemişti. Biz yol boyunca konuşmadan yürüdük. Ayrılmadan önce sessizce el sıkıştık. Onun elinin soğukluğu, avucumda kaldı.

Aşk duygusu çok önceleri belki de insanların konuşmaya başlamasından önce oluşmuştur. Büyük bir ihtimalle, bu dakikada biz insanlık tarafından sessizce anlaşılabilen bir çocuğun bebeklik çağını tekrarlamışızdır.

[110] Odama döndüğümde biraz kendime geldim. Titreyerek kalemime sarıldım. Kalbimin derinliklerinde bastırılan çeşmeler bir anda fışkırıverdi. Belirsizlikten inen bir güç, beni parmağında oynatmaya, delirtmeye başladı. Kâğıdın yüzüne, net çizgiler çizildi. Acele ediyorum, telaşlanıyorum. Henüz oluşmaya başlayan çizgiler birbirine geçiyor. Kâğıda daha hızlı yansıtılmak gerek. İşte, şimdi bu anda yansıtmasan, o sayfa tamamen farklı bir şekil alacak. Bu mutlu halimi kimse bölmese kim bilir ortaya daha neler çıkardı. Resim çizdiğin zaman belirsiz bir güç sana ilham verip seni belli bir ritmin altında tutuyor.

[111] Bir süre sonra kâğıttaki parçaları yan yana koydum. Kendi kendini zorlamadan ilhamla, icat edilen eserin kusursuzluğundan şüphe olur mu ki? Resimlerin bazı yerlerini düzeltiyorum. (Fırtınalı yağmurdan sonraki damlalar.)

Şimdi bunları tek bir kumaşta toplamak, ketene aktarmak gerek... Renk seçimi ise gün ışığından...Ancak güneş ışığı boyalara dokunursa renklerin tüm ahengi yansıma bulur. Rahatlayıp, güçsüz kalıp oturuyorum. Ben bu tabloyu ruhumdan ayırdım. O, şimdi yalnız yaşayacak. Ben onu şimdi okuyabilirim.

[112] “İşte çift kayın. Onlar, birbirlerine sarılıp, mermer heykele dönüşmüşler. Baharın beşiğinde artık onlar sallanamazlar. Kuş yavrularını yeşil avuçlarına alıp sevemezler. Dikkat edersen, soluksuz kalan “taşa” dönüşen kayınların burada sınırı yok. Toplu koronun etkisiyle onların iç çekişleri duyulmuyor bile gizli kalıyor... Orman, kendisinde sadece saflık barındıran bir güzellik...

[113] Ben, yuvarlak alana çıkıyorum. Alanın etrafını çeviren kayınlar sakince sallanıyor. Ortada geniş enseli meşe ağacı eğilmiş. Ensesine yatan kar sanki havlu. Bu, Saban düğünü. Güreş meydanı. Meydanda yalnız güreşçi yalnız bir yiğit.

Ormanın derinliklerinden, yankılanan bir ses geliyor.

– Son dö-vüş-çü, son erkek!! Son gü-reş-çiii!!

[114] Ben koşmaya başlıyorum. Arkamda eğilen kayınlar kalıyor. Nefesimi tutup açık alana, güneşli yola çıkıyorum.

Dur... Dönüp arkama bakıyorum.

Ve, işte o!

Ya, dünya sadece kalbime sığamıyormuşsun. İşte, mavi rüzgârla oynayıp, dizginlenmiş üç at koşarak geliyor. Koşum yaylarında, kırmızı kurdele. Yaşamı kanıtlayan çanlar çalıyor, çanlar.

[115] Kollarımı açıp öne doğru koşuyorum. Kayınlar, bana doğru!

Çanların gümüş sesi, bin yankıya bölünüp tekrarlıyorlar:

Dünya geniş! Geniş! Geniş!

Sonsuza dek sana eşit! Eşit! Eşit!

İnsansın sen! İnsansın sen! İnsansın sen!

V

[116] Dinara'nın sorusuna niçin cevap veremedim ben. Bütün varlığımla çok severek çizdiğim resmini, biraz zaman geçince merhametsizce yırtmışlığım da oldu benim. Aşk, kendisi ayrı bir sanattır. Dinara'nın hislerinin gerçek olduğuna şüphesiz inanıyorum. Ben, onu çoktan hissetmiştim. Fakat yeniden karşılaşmamıza biraz zaman tanımamız, aklın yargısına özgürlük vermemiz gerekiyordu.

[117] Üç günden sonra biz yeniden görüştük. Teredütlerimiz, geride kalmıştı artık. Dinara, beni görünce şaşırıp kaldı. Elbisesinin yakasını biraz kapatıverdi. Ne söyleyeceğini bilemedi. Benim gözümün içine bakmaya çekiniyordu galiba. Ancak sakinliğimi korumam, onu kendi haline getirdi.

Sokağa çıktığımızda artık o, benimle eskisi gibi konuşmaya başladı.

–Yıldızlar gündüz parlar mı?

– Parlar.

[118] – Peki, sen onları görüyor musun?

Ben susuyorum. Dinara'nın gülümseyen bakışlarını hissedip, gözlerimi kaçırıyorum.

Hiç kimse gündüzleri yıldızları göremiyor.

– Ben ise görüyorum dedi, o.

Hâlâ benimle eğlenmeye çalışıyor.

– Göremediğini nasıl ispat edebilirsin, peki!

– Bu ispatlanmış ki. Kimse de göremiyor.

– Fakat ben herkes değilim. Görüyorsam, görüyorum. Tesadüfler olamaz mı?

– Olamaz.

[119] “ Ben neden hâlâ onun oyunun etkisi altındayım?”

– Bizim tanışmamızda tesadüf değil mi ki?

– Hayır, bunun için milyonlarca yıl önceden hazırlıklara başlanılmış. Güneş yaratılmış. Yeryüzü, hayat. Sonra...

– Hadi ya! diyerek Dinara sözümü kesiyor. Yine de bir tesadüfilik var.

– Örneğin bir köpek tesadüfen insan gibi konuşabilir mi?

Dinara, aniden kolumu sertçe sıkıştırdı.

– Bak hele, Daniyar! İşte oradaki sokak insanlarla dolup taşmış yoksa bir şey mi oldu acaba?

[120] Gerçekten de Nikâh Sarayının karşısındaki sokağın iki yanında da insanlar toplanmıştı. Bir yerde bir araya toplanmış insan yığını görüyorsan mutlaka bir olay olmuştur diye, kalp sıkışıveriyor.

Mutlulukta, insanları bir araya getirmez mi ki!

[121] Devam ediyoruz. Gök kuşağı renginde kurdeleler ile süslenen arabalardan kenarda duran faytonu, merakla izliyorlarmış. Belki de ilk arabayı görmek için de böyle toplanmışlardır... Ortada, demir boz at. Kutlamanın gürültüsünden yüreği kanatlanan kısrak, gururunu bastırarak ara sıra tıpır tıpır oynuyor. Kırmızı tasmayla koşum yayına sarılı çingirak, at başını her salladıkça gümüş sesler çıkarıp çınlıyor. Yanındaki beyaz toynaklı bakımlı atlar, ikiz gibi birbirlerine benziyorlar. Dizgine ve kayışlara dizilen madeni paraları pırıl pırıl parıldıyor. Faytonda tek başına kalmış arabacı, hiç kimseyi umursamıyor, işlemeli minder üstünde oturuyor. Faytonun teknesinden kadife süslemeli ipek püskülleri sallanan kilim, hafif lastik tekerleğe değer değmez asılı duruyor. Arabalar, faytonu teğet geçiyor...

[122] Çimlerin kenarında, kıvrıkcık sakallı, Yunan tanrıları gibi ihtişamlı bir Tatar yaşlısı duruyor. Gözlerinin içi gülüyor. O, sanki gençliğine gidip, kaybolmuş. Mutlu çiftler gelip, faytona binince hızlıca hareket eden faytonun çingiraklarının sesi ancak onu kendisine getirir gibi.

Görkemli güzellik karşısında insan duygulanıyor. Zayıflık mı bu? Dinara'ya eğilerek fısıldıyorum.

– Haydi, Kremlin'e.

O, başını sallayarak razı olduğunu belirtiyor.

[123] Kremlin. Beyaz duvarlar. Kendisi, ayrı bir devlet gibi.

– Daniyar... Dinara sessiz kalıyor. Onun yeni bir şey söylemeden önce böyle sessiz kalma gibi bir âdeti var. Birazcık beklettirme acısı.

– Daniyar, herhangi birini sevdiğin oldu mu?

– Oldu.

– Peki, nerede şimdi o?

– Öldü.

[124] Dinara adımlarını yavaşlatıyor.

– Nasıl?..

Bakışlarında acımı paylaşma isteği belirdi.

– Şöyle ... benim için öldü. Başkaları için yaşıyor.

– Anladım.

[125] Dinara'nın omuzlarından hafifçe tutup ıhlamurlar altındaki banka oturtuyorum.

– Sevmek tekrarlanabilir mi, Daniyar?

– Bilmiyorum.

Gerçekten de nasıl bilebilirim ben. Gelecekte ne olacağını bilememek, belki de kendine göre bir lütuftur.

– Daniyar, ben onu görmek istiyorum.

– Kimi?

[126] Anlamamış gibi davranıyorum.

– Onu. Sadece uzaktan da olsa göster lütfen! O, buradadır elbet...

Değişik bu kızlar. Bana kalsa, onun sevdiği kişiden tüm kalbimle nefret ederdim.

– Eğer çok istiyorsan, tanıştırayım.

[127] O, yine küsüyor. Konuşmuyor. Ben görmemezlikten geliyorum. Tam tepemizde bülbül ötüyor. En alttaki dalda, başını gövdesine gömüp serçe oturuyor. Ben hâlâ bülbülü arıyorum. Görünmüyor. Belki, o gerçekte yoktur... “Bülbül olmak, serçenin hayali”.

[128] Küstüğünde kızlar daha da güzelleşiyor. Dinara'nın yüzüne yakından dikkatlice bakıyorum. İlginç! O, gerçekte her zaman benim hayal ettiğim gibi değilmiş ki. Demek, ben onu kendi gönlümde kendimce yaratıyorum. Kusursuzlaştırıyorum. Değiştiriyorum. Kendimden güzellik ekliyorum. Kendime göre yaratıyorum. Bensiz o, sönüp kalırdı gibi. Akıl hareketinin dışında, gönlün derinliklerine serpilen bu düşünceler ne anlama gelir? Belki, bu aşktır? Ben, onun her hareketinden, her sözünden kendimdeki

sıfatları arıyorum, değil mi? Ben, onda bir dereceye kadar kendimi bulursam o da bende kendini... Belki, aşka atılan ilk adım budur.

[129] Dinara'nın yüzünü kendime doğru çeviriyorum.

– Sadece bana bak, diyorum fısıldayarak. Fısıldamak gönlü uyandırıyor, sakinleştiriyor. Onun değişik bir etkisi var. Yakın mesafede sadece gözler kalıyor, kendini unutuyorsun. Onun göz bebeklerine minicik güneş damlaları yansıyor, gölün ortasındaki sarı nilüfer çiçekleri gibi.

– Seni de kaybedersem hiç kimsem kalmayacak.

[130] Göl titreyiveriyor. Güneş damlası nilüferler, kirpiklerin gölgesine sığılıyor. Gözleri benim gönlüme dikkatle ve güvenle bakıyor...

Evde beni bir mektup bekliyordu. Düzgün harfler, Ayrüze'yi değil onun saf gönlünü yansıtıyor gibi.

“Merhaba, Daniyar!

Mümkünse bu akşam saat 9.00'da üniversiteye gelebilir misin? Merdivende görüşürüz. Yarın ben bitirme tezimi savunacağım. Karton kâğıda bir tablo çizmem gerekiyor.

[131] Son günler sonuçta, Daniyar, okulun sadece dört yıl olmasına sevinmişim. Fakat şimdi... bu şehirden hem gitmek hem de gitmemek istiyorum gibi.

Yarın bana gel. “Abim” olarak davet ediyorum. Korkma, seni rahatsız edecek kimse yok, yalnızım.

Bugün ise, unutma tamam mı?

Selamlar Ayrüze.”

.... Mayıs...19...yıl.

[132] İktisat Üniversitesi'nin yüksek merdiveninden baktığınızda bütün şehir avucunun içerisinde... Sokakta, neon ışıkların gürültüsü. Rengârenk ışıklarla parlayan şehir meydanı, kıymetli iplerden dokunan nakışlı halı gibi yatıyor. Kahverengi minareler, bu halıya dikilen oklar gibi.

Dokuza beş dakika var henüz. Ayrüze gidince nasıl olur? Benim için şehir anlamını yitirmez mi?

[133] Ne zamandır hayran olduğum şeylere hayran oluyor, benim gibi konuşuyor, bütün varlığıyla ben de eriyip kendi kimliğini kaybetmeye başlamıştı. Onu kendime dönüştürmeye çalışmakla nasıl bir hata yapmışım. Kendisi dahi bunun farkına varıp kendisinin geçmişteki bir basamakta takılıp kaldığını hissedip bugüne ulaşmak istiyordu.

[134] Ayak seslerini hissetmemişim. Soğuk eller gözlerimi kapattı.

Ben kimim?

– Sen...sen değil..

Ayrüze ellerini çekti.

– Çok mu beklettim?

[135] O, küçücük çantasından kâğıtları çıkardı.

– İşte, burada nasıl yapılması gerektiğinin hepsi yazılmış.

– Sayılar mı?

– Sayılar, dedi o.

Merdivenden inince Ayrüze, tepede bulunan İktisad Üniversitesi'ne bir süre baktı.

[136] –İşte, yakında sayılar dünyasına dalmam artık. Sana göre:

Sayılarda böyle bir şiiriyat yok, sayılar insan gönlünü katılaştırıyor, güya. Aslında ise...

–Ayrüze, ben üniversiteden ayrılmak istiyorum. Sen ne dersin?

– Nasıl, niye?

– Güzel Sanatlar üniversitesine gireceğim.

[137] –Ben ise önceden buraya girersin diye düşünüyordum. Sen de sanatçılar gibi bu dünyaya ait değilsin gibi. Hatırlıyor musun bir keresinde film bitince sen beni unutup gitmiştin. Ben öfkeyle bir süre peşinden geldim ve sonunda gururumu ayaklar altına alarak seslendim. Sen döndün ve yabancı bir bakışla bakıp “Rahat bırak” dedin. Ben

küsüp eve gitmiştim. Sen ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi tebessümle yanıma geldin. Elinde tamamlanmış bir tablo vardı.

Ben kendim de farkına varmadan saate baktım.

– Acele ediyorsun. Ben seni tutmayayım. Yine de tramvaya kadar yolcu et...

[138]– O, küçülüp desteksiz kalmış gibi oldu. Ben doğruluverdim. Omuzlarına ceketimi bırakasım geldi. Sanki o, üşüyordu. O anda ikimiz arasında “abili-kızkardeşli” dostluk ilişkisi olamayacağını anladım. Buna nokta koymak gerekiyordu.

– Ayrüze, eğer ben tek başıma gelmezsem?...

Gözleri bir noktada sabit kaldı. O kendi içinde tartışan düşüncelerini sonuçlandırmış gibi bir süre sessiz kaldı ve:

– Hissediyordum, dedi.

– Kim o? Nasıl biri? Herhalde genç ve güzeldir.

[139] O, meraklanarak peş peşe soru yağmuruna tutuyor ve hemen sonuç çıkarıveriyor. Kendisi benim bir şey söylememi bile istemiyordu galiba.

– Ancak, seviyorsa getirebilirsin.

Söylediklerime pişman oldum.

– Eğer istemiyorsa tek başıma gelirim, Ayrüze.

[140] O, aniden kendisine geldi ve bakışları ciddileşti.

– Hayır, yalnız gelme. Birlikte gelin, ben beklerim.

Tramvay, sokak lambalarını yansıtan sarı raylar boyunca uzaklaştı. Kırmızı ışık kaybolunca bu yaşananları geri döndüremeyeceğini anladım. “Ben, seni denemek için söyledim, bu bir şakaydı. Tek başıma geleceğim, Ayrüze...”

[141] Ben, odama dönüp karton kâğıdı masaya sermiştim ki kapı çalındı. Kapı çalmak, sanki kalbi çalmak gibi ürkütüyor. Sanki eşikte beklenmedik haber sessizce duruyor gibi.

Kapıyı açıyorum. Dinara, utanarak aşağıya doğru bakıyor.

– Müsaade var mı, diyor tebessümle. Onun, benim odama henüz ilk ayak basışı.
[142] Onu, kollarıma alıp, oda boyunca döndürmeye başlıyorum.

– Ay, indir! Ağırım biraz, diyor Dinara. Bana sokularak, sıkıca sarılıyor. Onu, nazikçe tahtaya oturtuyorum. Saçlarını düzeltiyor, eteğini çekiştiriveriyor. Merakla odamı gözden geçiriyor.

– Neden bu masa? Sandalyeler neden bu kadar alçak? Tahta da...?

– Onların ayaklarını kestim. Böylece oda daha yüksek görünüyor. Tavan alçak olursa, biliyorsun başını eğip yürümek zorunda kalırdın...

[143] Dinara, duvardaki tablolarının kâh birinin kâh diğerinin yanında duruyor. Ben heyecanla onu izliyorum.

Bir şeyler var, fakat ifade edemiyorum. Anlaşılmıyor, ancak kendilerine çekiyorlar. Bu tablo ise ne hakkında?

Omzuma elini bırakıyor.

[144] –“Büyük, küçüğü yutar” adlı. Yaşam için mücadele. Dialektik.

– İlk bakışta anlaşılan tablolar benim hoşuma gidiyor. Örneğin; *Şişkin*²¹¹’in eserleri gibi.

Şişkin; büyük usta... Her büyük ressam, büyük ustadır; ancak her büyük usta, ressam değil... *Kuindjin*’i²¹² biliyor musun? İşte o, gerçek ressam. Romantik. [145] Onun tablolarında, sen kendini buluyorsun. “Doğa, benim bakış açımdan...”

Dinara, beni tebessümle dinledi ve konuyu değiştirmek istedi.

Dinara, pencereden giren baştan kara kuş gibi, her şeyi dikkatlice gözlemliyor ve her şeyi de aklında tutmaya çalışıyordu sanki.

–Zenginsin. Ayrı oda.

–Fakat bana ait değil. Yeryüzünde ben sadece bir kiracıyım.

–Aa, müzik çaların da varmış.

²¹¹Rus manzara (peyzaj) ressamı, gravürücü ve teknik çizimci.

²¹²Rum asıllı bir Rus manzara ressamı.

Müzik çalara kaseti taktım. Müzik sesinin dalgaları yavaşça yayılmaya başladı. [146] Dinara'nın eli avucumda. Ben onu hem hissediyorum hem de hissetmiyorum gibi. Elime sanki kuş gibi hafif bir şarkı dokunuyor.

Tıklama sesinden aniden irkiliveriyorum. Şarkının zerafetinin etkisiyle hassaslaşan gönlü sanki bir titreme sardı. Ben, tuşa basıp şarkıyı durdurdum. Bu tıklatma, ona ait... Ben bu melodiyi uzun zamandır çalmıyordum. Tamamen aklımdan çıkmış. Bu tıklatma, ona ait. Ben şarkıyı kaydettiğim zaman Ayrüze, pencereyi tıklatmıştı. Müzik çalarda kaydetmiş. Geçmiş anılar, gelecek hayatımıza da böyle tıklatarak girer mi acaba? Mutluluğumun, kederimin kapısını çalar mı?

–Ne oldu, Daniyar?

[147] Dinara, beni arkamdan kucaklayıverdi. Hafif eli saçıma dokundu. Dönüp ona bakmamak için kendimi zor tuttum.

–Dinara, yarın bir yere gidelim mi?

–Nereye?

–Tanıştır, demiştin ya!

Dinara önümde diz çöktü, başını dizlerime bıraktı.

– Gerçekten mi?

[148] Ben onun olağanüstü temiz gözlerine doğrudan bakamadım. Artık aşırı saflığı beni rahatsız mı ediyor yoksa?

O, yarın bitirme tezini savunuyor. Davet etti.

Dinara, pencereye doğru gitti.

–Uygun olmaz böyle aniden. Sen tek başına git, Daniyar!

– Hayır, ikimiz.

[149] Odada sessizlik hâkim oldu. Hatta o anda düşünceler başkaları tarafından duyuluyor gibi. Dinara, aniden döndü, onun gözleri buğulanmıştı.

– Adı ne onun?

– Ayrüze.

– Peki, nasıl o güzel mi?

–Güzel.

– İyi biri mi?

– İyi.

Onun benzi soluklaştı. Kıskançlık mı? O anda Dinara, ondan nefret ediyordu. Aşağılayıcı bir şeyler söylesem ona acırdı, beni ise görmek istemezdi gibi. [150] Biraz zaman geçtikten sonra kendisini yolcu etmemi istedi. O anda ben tek başıma kalmak istemiyordum. Biliyorum, böyle anlarda karşı koymamak gerekir. İstek, insanın büyük hakkıdır.

VI

[151] Eğrelti otları arasına uzanıyorsun. Etrafta bin bir türlü böcek korusu. Canlılığın ilk katı. Kolun boyunca düşe kalka böcekler tırmanıyor. O kadar küçük ki o hatta gözlerini görmek mümkün değil. O ise, senin tamamen vücudunu göremiyor. Böcek için sen, keşfedilmeyen büyük bir gezegen... Eğrelti otları, kocaman palmyeler.

Gökyüzünün altında boylu boyunca ayakta duruyorsun. Sayısız yıldızlı okyanus içerisinde o kadar küçücsün...

[152] Ama insan sonsuz gökyüzüne bakarak bağırıyor, büyüklüğünü kanıtlamak istiyor. Akıl toplayınca dünya küçülüyor. Herkesin kalbinde kendi Tanrısı vardır. Onu hissedebilmek gerek. Kendi Tanrısı'nın büyüklüğüne ulaşamayı *Repin*²¹³ sıradan bir boyacı olarak kalırdı. Tukay ise, bir ozan olarak belirsizlikte kaybolurdu...

Yaratmak için mi yaşadılar onlar yoksa yaşamak için mi yarattılar?

Yaşamın anlamı nedir?

Binbir soru.

[153] Yılların halkaları eklenirken kalbine sorular çoğalır ve gitgide ciddileşir.

*Mikelandjelo*²¹⁴, sırtüstü yatarak katedralin tavanına yıllar boyu tablolar çizdiğinden dolayı özürlü kalmış. Yüksek sanat uğruna kendine acımamış, Mikelandjelo

²¹³ Rusya'nın önde gelen ressam ve heykeltıraşlarındandır.

²¹⁴ Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (6 Mart 1475 – 18 Şubat 1564), İtalyan rönesans dönemi ressam, heykeltıraş, mimar ve şairidir.

kendisini geleceğe armağan etmiş. Büyük insanları adil kıskanmaya herkesin hakkı var. Yolun başında herkes heveslidir. Yolun başındayken belki kendi potansiyelinin sınırlarını belirleyemeyebilirsin. İleride, sonsuzluk.

Büyük bir amaç için çabaladığın zaman geleceğini görmek kucaklayabilmek imkânsızdır. İşte şimdiki hedeflere ulaşabilmek için çaba göstermek, büyük bir hayalin yansımasıdır...

[154] Benden önce ebedi bir hayat olmuş. Benden sonrada sonsuz bir hayat olacak. Geçen zaman saniye mi yoksa asır mı? Nasıl olsa benden önceki sonsuzlukta kaybolur. Zamanın önemi benim hareketlerime, çalışkanlığıma bağlanmış. Çalışkanlık, irade gücüne bağlıdır. Ben şimdiye kadar ne yaptım ki? İnsanlara faydam var mı? Ben olmasam dünyanın mutluluğu ne kadar eksik olurdu diye kendini inandırdığında ancak bir şeylere ulaşılabilir...

Başımı avuçlarımla sıkıştırıyorum.

[155] Öyle zamanlar vardı ki ben tüm varlığımı unutarak coşkuyla resim çiziyordum. Bütün varlığımı veriyordum. Sanki bu resim, en son resmim. Bundan sonra yaşamayacağım. Yenisine kalsın diye ümit etmiyorum, gönlümdeki tüm zenginliği bu tabloya aktarıyordum. Belli bir zaman sonra yine sonuncusu ortaya çıkıyordu. Peki şimdi? Her tablonun sonuncusu olmadığını bilmek mi beni heyecanlandırmadı... Yeni konuyu gönlünde belli bir süre taşıyorsun, alışıyorsun, düşündükçe göz önünde canlandırıyorsun. Zevk alıyorsun fakat kâğıda aktaramıyorsun, gönül boşanır da yetim kalırsın gibi. Dolayısıyla bu bitki filiz halindeyken soluyor, ilginçliğini kaybediyor. Tablolar ara sıra yansıyor yansıyor geçerler ve tarihin sayfalarına gömülürler... Yıllar geçer. Sakinleşirim. Bu halime alışırım. Gece, kafede şişenin gölgesinde birine heyecanlı heyecanlı anlatırım. “Ancak ben bir dahi olabilirdim!” Ulaşamadığım kimliğimle teselli olurum.

[156] Belki de bana beklenmedik bir dönüş gereklidir, keskin bir değişim. Bir şeyleri kaybetme uğruna olsun, fark etmez!

Saat ilerliyor. Zamanın kalbi çarpıyor. Saniyeler sanki damlaya damlaya birlikte selaleye dönüşüyorlar. Gün geçiyor. Zamanın sesini gönlünden dinlemek gerek...

[157] Yabancı ülkenin sanatını konu alan bugünkü ders beni çok etkiledi. *Lektor*²¹⁵ kendisi de Rönesans devrinden gelmiş gibi. Gizemli yüzünde, derin anlamlı tarih yansıyor. O kadar güzel anlatıyor. Bugünkü derste anlattığı ressam, dahi, eşsizmiş gibi bir fikir oluşuyor. Sonraki derslerde ise diğer ressamın daha da dahi olduğu ortaya çıkıyor ve böylece tekrarlamadan tekrarlanıyor.

[158] Kaldırımında burunlarının altında çiğ parlayan iki küçük çocuk bisiklet sürüyor. Birisi tam olarak benim pencereimin karşısında duruyor ve bisikletinden inip sanki bir motosikleti çalıştırmışçasına pedaline basıyor. Yüzü oldukça ciddi. Bisikleti, üç tekerlekli. Onun hâlâ desteğe ihtiyacı var. Büyüyünce de öyle. Ancak yaşlanıp dünyadan ayrılırken birileri sana dayanır.

[159] Hafızamda, çocukluğum samimi tarihiyle yenilenir. Gözümün önünde köyüm canlanıyor. Babam, annem. Benim onlara neredeyse bir aydır mektup yazmışlığım yok. Kendimi azarlaya azarlaya mektup yazmaya başlıyorum. Üniversiteden ayrılma düşüncesini babamla paylaşsam mı yoksa? İki yıl zamanını boşa harcadın, der. Bazen bir hatayı anlamak için yılların gerektiğini anlatabilir miyim ona. Hayır, gerekmiyor. Endişelenir. Başka bir zaman kendisiyle konuşmak daha doğru olur.

[160] Pencere tıklatma sesinden irkiliveriyorum. Düşünceler dağılıveriyor, sessiz suya taş düşmüş gibi. Ancak pencereyi açınca dünya kendi haline dönüyor. Dinara, beyaz pantolanla kolsuz beyaz bir bluz giymiş, elinde çiçek demeti.

– Merhaba, yoksa uykudan mı uyandırdım?

– Haydi, yoksa pencereden alsam mı?

– Hayır, hayır. Girmiyorum.

Yüzünde çiçeklerin pembeliği. Bugüne kadar bir kez bile ona çiçek hediye etmişliğim yok. Büyük düşüncelerin huzuruna gizlenen ilgisizlik. Dinara, çiçekleri bana uzattı.

– Soğuk suya koy. Tez savunan birine çiçeksiz gitmek hoş değil...

[161] Ben, ancak o anda çiçeklerin Ayrüze için alındığının farkına vardım. Bari aklıma gelseydi. Hatta bugün Ayrüze'nin yanına gitmem gerektiğini de unutuvermişim.

²¹⁵ Öğretim görevlisi.

– İçeri gir, Dinara.

–Teşekkürler.

Yoksa çiçeksiz kaldığından dolayı mı Dinara'nın yüzü biraz düştü.

[162]–Belki, yalnız sen gidersin. Böylece Ayrüze için de senin için de daha iyi olur. Farklı bir şey düşünme... Kırılmam ben. Senin gitmen lazım, Daniyar. Benim için... uygun olmaz.

– Hayır, hayır, Dinara ne diyorsun. Ben, yalnız başıma gitmem, birlikte...

Dinara, aniden kalkıp evlerine doğru koştu. Sokağın karşı tarafına geçince durdu, ayak ucu ile döndü ve:

–Yine de bir düşünürüm, dedi.

VII

[163] Gece...

Uyuyamıyorum. Pencere ara sıra zangıldaıveriyor. İri iri damlalar, camları kamçılamaı başlıyor. Evrenin genişliğinden çakan şimşegin ışığı odamın karanlığına giriyor ve bir an geri adım atamıyormuş gibi kalakalıyor. Sanki ben, soğuk bir ateş çemberi içindeyim. Duvardaki tablo, dehşetli güzelliğıyle aydınlanıveriyor. “Pompey'nın Son Günü...” Gökyüzünün bir yerinde muhteşem binalar yokmuş gibi, birbirini eze eze gök gürültüsünün yankıları yarışıyor. Şimşek sönse de tablo ortasındaki yarı çıplak kadın sureti hâlâ parlıyor. Nasıl da dehşetli bir facianın şiirsel bir yansıması.

[164] Uyku ile uyanıklık arasında sayıklıyorum galiba. Düşüncelerin doluluğundan başım çatlayacak gibi. Yastıkla yüzümü kapatıyorum. Fakat bu şekilde kendinden kaçınılabılır mi ki?

Aniden!

Düşünceler canlanıyor, gözümün önünde çeşitli şekillere dönüşüyorlar. Koyu, olağanüstü parlak renkler. Zihnimin henüz uyanık olan bazı dalları, fantastik renklere karşı savaşıyor.

[165] ...Dinara, elinde çiçek buketi. Beyaz, kırmızı çiçekler. Çiçekler, kendi yansımalarından alevleniyor. Gözler kamaşıyor. Niye, o onları bırakmıyor. Yanıyor ki

yanıyor! O, hiçbir şeyin farkında değil mi acaba? Alev'in gölgesi altında yüzü kıpkırmızı...

Göze çarpan renklerin etkisinden yorulup gözlerimi açıyorum. Renkler sönüyor. Ancak onun sesi özgün bir şekilde hafızamda tekrarlanıyor.

– Ben korkuyorum, Daniyar, rahat edemem. Ayrüze'nin yanına yalnız gider misin?

[166] Gözler, istemsizce kapanıyor. Çeşitli şekiller yine tekrarlanıyor... Ayrüze, çiçeklerini vazoya yerleştiriyor. Çiçekler artık yanmıyor... Avlu...Sarmaşık gülleri... Aniden. Ayrüze'nin yüzü beliriyor. O kadar yakın, yanıbaşımdaymış sanki. Hatta onun kirpiklerinin hareket ettiğini apaçık görüyorum. Sesini duyuyorum.

-Dinara'yı bugünlük benim yanımda bırak, Daniyar. Son ricam.

Elimi uzatıyorum.

[167] Renklerin hepsi birden gözlerimin önünde sönüyor, dağılıyor. Gönlü heyecanlandıran renkleri, yeniden görmek istiyorum, yeniden. Fakat tekrarlanmıyorlar. Soğuk düşünceler aklımı yeniden sarıveriyor.

Ne yaptım, ben? Neden orada bıraktım ki, onu? Nasıl bir hata yaptım! Ayrüze, her şeyi anlatacak. İnsanı ne kadar az bilersen; o kadar gizemli olur. Dinara, benim geçmişimin şahidi olacak. O, benim sadece kendisi için yaşadığımı düşünüyordu. Tekrarladığımı öğrenir ve birden soğuyup ümitsizliğe kapılır. Benim onu yere indirmemem gerekiyordu. Kendimin keşfettiği kendimin çıkardığım yükseklikte tutabilseydim keşke...

Şimşek. Gök gürültüsü.

Sayıklıyorum. Nefesim kesiliyor galiba.

[168] Net bir görüntü gözlerimin önüne geliyor; Onların evine şimşek çakmış, güya. Titreyip yanmış ev karşısında ikisi de birbirlerine sarılmışlar, ağlıyorlarmış. Onları kurtarmak gerek. Gerçek ve illüzyon karışıyor. Düşünceler fırtınasından arınarak yatağımdan sıçırıyor. Oda. Pencere. Yağmur sesi. Gürültüler. Bu, gerçeklik. Az önce gördüğüm rüya bir rüya değil belki de geçmiş günün gönülde kalan yansımasıdır. Aceleyle giyinmeye başlıyorum.

Yağmurdan ferahlamış su gölcükleriyle sırlıklam olan sokak, ürkütücü ve korkunç. Damlalar arasında koşuyorum.

[169] Şimşek! Gökyüzü parçalanarak ışık dallarıyla ara sıra aydınlanıyor. Tuhaf bir parlaklık içerisindeki şehir, nefesini tutup tüm manzarasıyla cansız kalıyor. Sanki insanlar tarafından terk edilen başka bir yüzyılın ülkesine gelmişim gibi. Hayır! Hayat burada. Gitmek istediğim bölgede yağmur şıprıtısı duyulan çatı altında henüz uyumuyorlar.

...Onlar, abla kardeş gibi sarılmışlar. Yorganın altına girip, sessizce konuşuyorlar.

Ayrüze:

-Ben senin böyle olacağını hiç tahmin etmiyordum.

Dinara:

-Nasıl yani?

Ayrüze:

[170] *-Senin gençliğine imreniyorum. Benden başka kim onu anlar, kabul eder diye endişeleniyordum. Görseydin... Nasıl seviyordu beni. Onun ciddiliği hoşuma gidiyordu. Uzun süre görüşmediğimiz zamanlarda çok özleyerek geliyordu. Dikkatli, her istediğimi yapmaya hazır. Delice, ayrı bir coşkuyla beni okşar ve severdi. Saçlarımı beğenirdi. Hiçbir zaman kestirme, benim hatıram olarak sakla, derdi.*

[171] *Şimşek her tarafı gölgesiz bırakıp her tarafı sarıyor. Dışarıda hiç kimse yok. Evlerde ışığın etkisiyle sanki küçülüyor. Şimşek, ateşli eteğini toplayınca hemen dalga dalga gök gürlmeye başlıyor. Ben koşuyorum.*

Ayrüze, Dinara'yı sıkıca kucaklıyor.

-Korkuyor musun?

-Hayır.

-Belki de anlatmasam daha iyi olur.

-Hayır, anlat, anlat.

[172] *-Daniyar, yağmur yağarken açık pencerenin yanında oturmuştu. Yağmurun sesini dinlemeyi seviyordu, o...Bir baktıysun, tam bir sabi gibi güçsüz. Başka bir zaman*

ise aksine sert, kızgın. Tamamıyla anlaşılmaz oluyor. Küçük yalanları bile kaldıramıyor... Ben de anlayamadım ne olduğunu şimdi Daniyar benden uzaklaşmaya başladı. O, her zaman geçmişi hatırlayıp teselli olurdu. Bunu hissetmek beni de soğuttu, galiba. Nasıl olduysa ben de onu kardeşim gibi görmeye başladım. Ayrıza sık sık nefes alıyor.

– Ya sen, onu seviyor musun, diye sordu endişeli bir şekilde.

– Evet...

Ayrıza de soğukluk oluşuyor. Yorganı üstünden atarak yatağın üzerine oturuyor. Başını dizlerine koyuyor. Saçlarının arasından dik dik Dinara'ya bakıyor.

– Sen, sen nasıl bizim aramıza girdin ki? Ne hakkın var! Ancak, bu geçici bir durumdur... Anlıyor musun, sadece kısa bir süreliğine! Kaybol, kaybol sen, Git!

[173] Dinara'nın günahsız gözleri korkudan donuyor. O, aceleyle kalkıyor ve elbisesine sarılıyor. Gök gürültüsünden pencere açılıyor. Odaya serin yağmur kokusu yayılıyor. Dinara, gözyaşlarına boğularak kesik kesik konuşuyor.

– Bilmiyordum... Sen, onu hala seviyorsun. Bilmiyordum... Ben suçluyum. Zaten benim hiçbir hakkım yok... Bilmiyordum.

Ayrıza, o anda kalbini saran öfkeden kurtulup kendini kontrol altına alıyor. Dinara'ya yaklaşıp onu kucaklıyor.

– Göndermiyorum. Delirme... Hiçbir yere gitmiyorsun. Hâlâ anlamıyorsun. Bizim aramızda şimdi hiçbir şey de yok. Eğer gidiyorsan, ben... Sen sev onu. Anlamaya çalış... Benim de başka birisi var. Bizim için geç, artık. Sen sev onu, bırakma... Affet beni, Dinara.

[174] Ben ağaçların gölgesinde bulunan tanıdık evin yanına geldiğimde yağmur artık durmuştu. Sadece yolunu kaybeden son damlalar ara sıra damlayıveriyordu. Gök gürültüsü sağırlaşıp çok uzakta duyuluyor. Uykulu bir şekilde pencereye bakıp bir süre durdum ve ağır bir rüyadan kurtulmuşçasına hafifleyip dönüş yoluna koyuldum.

[175] Güneş ışıkları, pencerenin altındaki güllerin arasından geçerek yere dantel gibi seriliyordu. Şafak da benim gibi fırtınalı bir geceden kendine gelip, sakinleşip uyanmış gibi. Rüyamda gördüğüm renkleri aklıma getirmeye çalışıyorum. Fakat renkler

bir saniye içerisinde yansıyıp gitmiş gibi oluyor ve hemen eriyip kayboluyor. Onu maddi boyalarla boyamak olmazdı. Genellikle herhangi bir manzarayı veya görüntüyü renkli olarak hayal etmek imkânsızdır.

[176] Perdeyi çevirip sokağa bakıyorum. Hafta sonu olduğundan mıdır sokakta insanlar daha kalabalık görünüyor. Sanki Dinara'nın penceresi hüzünlenmiş. Adeta pencere ev sahibinin ruh halini yansıtıyor.

Ne yapacağımı bilmeden oraya buraya gidiyorum. Her şey anlamını yitirmiş. Açık pencerenin karşısındaki ıtır çiçeğinin yaprakları yavaşça hışırdıyor. Yerde ışıklar titriyor. [177] Neden düşünür insan? Her bir değişimi sakince kabul edemiyor. Kendisine dikkat etmiyor. Ben biliyorum. Her şey yolunda olursa sakinleşeceğim. Gönülde memnuniyetsizlik, ilgisizlik duygusu yer alacak. Bana ise hüzün ve keder lazım. Ancak kıymetli bir şeyi kaybettiğinde kendini incitilmiş gibi hissettiğin anda gönlü titreten hisler fırtınası oluşuyor. Hayır, bir karamsarlık değil tamamen farklı akıl dışı, gizli ve sessiz bir akım. Hüzün duygusu, gönülde daha da güçlendirilip cana yakın değerli bir kaygıya dönüşür ve seni dış dünyadan ayırıp, kendi dünyanı oluşturmaya mecbur bırakır.

[178] Dinara'nın dönmesini öğleye kadar bekledim. Yağmurla yıkanan sokaktaki, ufak ufak gölcüklerin üstü yavaş yavaş buharlaşıyor. Kaldırımın kenarındaki ıhlamurlar sıcak saunadan yeni çıkmış gibi temizlenip daha temiz daha yeşil görünüyorlar. Sinema afişleri, yağmurdan ıslanıp soyut bir tabloya dönüşmüş. Belirsizlik ve ikilem arasında dolanıyorum. Onun ana caddeden dönmesi lazım. Çanta taşıyan küçük bir çocuk, benden ciddiyetle saati soruyor. Sanki önemli bir işi var. Köy çocuğu olsa selam verirdi.

[179] Büyük bir heyecanla beklediğin zamanlarda daima böyledir. Beklentini düşünce derecesine çıkarıp arıyorsun. Hayalle, gerçeklik birbirine karışıyor. Uzaktan beliren herkes onu anımsatıyor. Yürekte ikilem uçurumu. Ona görünmeli mi yoksa hiç karşına çıkmasam mı?

[180] Nihayet ıhlamurlar arasından tanıdık bir beden görüldü. Yavaş yavaş gelişinden bile her şeyin beklediğim gibi olduğunu anladım. Onun kalbindeki bana karşı oluşan karamsarlık hatta nefretle karışan incinme, acıma duygusu beni uzaktan bile etkiledi. Dinara'yı uzun süre beklemekten, çeşitli şüphelerden dolayı yorulan gönlü aniden bir ilgisizlik duygusu sarıverdi. Ben, gerçeğin en acısını da kabul etmeye hazırdım.

[181] Yanıma yaklaştığında o sessizce selamlaştı. Yüzü yorgun ve hüzünlüydü. Hatta bir gün içinde yaşlanmış gibiydi. Kalbindeki duygu selini gözler saklayabilir mi ki? Benim varlığımla mutlu olan ve hayranlık barındıran ve bununla beni de etkileyen bana ilham veren parıltı onun gözlerinde sönmüştü artık. “Ben, seni geçmişinden kıskanıyorum” diyordu bu kederli bakış. Şimdiye kadar hiçbir şey bilmeyen mutlu gözlerdeki ışığı bir daha diriltmeyeceğimi anlayıp çabucak uzaklaşmak, bu gözlerden sonsuzluğa kaybolmak için acele ettim. Biraz uzaklaşınca seslenseydi her şey de eskisi gibi olurdu belki denen düşünce, kalbimi parçaladı.

[182] Seslendi. Tüm kalbimle beklediğim şey gerçekleştiğinden nedense donup kaldım. Onun gözü sanki kurşun gibi sırtıma değdi, dönsem o kurşun kalbime geçer gibiydi.

Keşke seslenmemiş olsaydı... Belki o, gerçekten de seslenmemiştir.

Dönüp bakamadım. Yanılığımın devamı mıydı bu, bilmiyorum.

Karşımda mor renge dönüşen Kazan nehri huzur içinde akıyor. Ben, düz bir taşın üzerine oturuyorum. Ferahlık... Dalgalar... Ferahlıktan, yüreğim sıkışıyor. Dalgalar yuvarlana yuvarlana geliyor ve köpürerek kıyıya vuruyorlar bunu tekrarlamak için geri çekiliyorlar.

VIII

[183] Telgraf mutlu günümü paramparça etti. Dekanın çağırmasıyla, sınıftan nasıl çıkıp gittiğimi hatırlamıyorum. Her şey belirsizlik ve acı dolu bir ümitte yanan rüya gibiydi. Kötü haber ruhunu sarıveriyor ve seni çevreden soyutluyormuş. Telgraftaki sözler, gözyaşı olup birikiveriyor... “Babanın durumu çok vahim. Çabucak, dön”.

[184] Üniversitenin ağır kapısını açıp sokağa çıkıyorum, rüzgâr tenimi üşütüyor. Acı bir ses çıkararak ambulans geçiyor. Hafızamda, babamım beni uğurladığı zamandaki sözleri:

–Belki bir daha görüşmek nasip olmaz, oğlum.

–Ne diyorsun, baba. Yakında döneceğim, askere gitmiyorum ki...

O, çite yaslanıp bakışlarıyla beni yolcu etti. Ancak biraz uzaklaşınca ben bir kez dönüp baktım. Yeniden dönüşüme kadar sanki o şekilde yine durur gibiydi o.

[185] Telgrafı yeniden okuyorum. Harfler birbirlerine karışarak telefonun telleri gibi titremeye başlıyorlar.

Endişeli sözler, havadaki bütün mutlulukları geçip gelmiştir. Keder, her zaman önden gider.

Babam ile sık sık or mana giderdik. Benim henüz çok soru sorduğum dönemdi.

–Bu ne veya niçin böyle?..

[186] O, ise yavaşça konuşuyor kendince açıklama yapıyor, inandırıyor. Bir keresinde saman toplarken yerden kurumuş bir sap aldı ve çakıyla delikler açıp üfleyiverdi. Kurumuş otun içinde nasıl bu kadar güzel melodi toplanmış böyle.

Senin dedelerin de böyle bir *kuray*²¹⁶ çalmışlar, oğlum. Şimdi ise kendileri de sadece bir hatıraya dönüşmüşler. Düşünebilirsen, hatıralar da canlanıyor oğlum.

[187] Tramvay. Pencereden seyrediyorum. Evler ve insanlar sessiz sinema ekranındaki gibi parça parça yansıyor. Biri yanıma gelip te beni teselli eder gibi. İnsan kalbindeki kederi gizler. Mutluluk ise tamamıyla farklı. Mutluluğu kalbine sığdıramaz, onu başkalarıyla da paylaşmak ister. Keder paylaşılmıyor. Neden ben olumsuz düşünüyorum ki? Kabullenmesi daha zor gerçeklere mi hazırlanıyorum yoksa?

Bizim ailemize hiçbir zaman acı gelmez gibiydi. Kendimi sıradışı yani hiçbir zaman değişmez bir insan olarak hissediyordum. Annem ve babamda daima genç kalırlar gibiydi. Ben bunun böyle olmadığını on yaşında anladım. Komşu köyde okurken okula gelip haber vermişlerdi.

– Baban, elektrikli testereye elini kaptırılmış.

[188] Gün aniden güneşsiz kalmış gibi oldu. Eğilip, botunun bağını çözüp yeniden bağlamaya çalıştım. Göz yaşları botunun üzerine damlıyor. Tıp...tıp...tıp... Babamın kalp atışları duyuluyor sanki. Komşu köyden eve koşa koşa geldim. Belki henüz kaptırmamıştır, yaralanmıştır sadece... Kenarda, telefon direkleri. İşte bu, ilerdeki çatallı direğe kadar nefes almadan gidersem, babamın eli iyi olur. O, direğe kadar azıcık kaldı ki sadece birkaç adım. Koşuyorum. Bir, iki, üç... Direğin yanına kavuşunca derin bir nefes alıyorum. Kendi kendimi kandırıp yalan bir sevinçle yoluma devam ediyorum.

²¹⁶İki ya da yedi parmak deliğine sahip uzun açık uçlu bir flüt.

[189] Annem pencereden bakıyordu. Beni görünce irkiliverdi ve her nedense pencereyi sildi. Onun sararmış akça ağaç gibi elleri bana göründü.

– Döndün mü oğlum? İşte, babanın başına böyle bir talihsizlik geldi...

Kafasını çevirip ellerinin arkasıyla gözyaşlarını siliverdi.

Annemin sözlerini kesmedim. Onun sözleri küçücük evin içinde yayılıp, karanlık köşelerden daha da acizleşerek yankılandı.

[190] Çocukluğumun bir döneminde... Ben uçmaya karar vermiştim. Kontraplağı kanada benzetip kestim ve koluma giymek için iplerle bağladım. Köyün girişinde sondaj kulesi vardı. İşçiler öğlen yemeği için mola verdiğinde gizlice içeriye geçtim ve yukarıya kadar çıktım. Çok yüksek! Buradan köy bir arı kovanına benziyor insanlar ancak insanlar uçamıyorlar. Kule, rüzgârdan sallanıyor. Ne kadar rahat! Benimle iddiaya giren ve buradan nokta gibi görünen çocuklar göletin yanına dizilmiş. Ellerini kaşlarının üstüne koyup bakıyorlar gözleri kamaşıyor, galiba. Kontraplakları koluma giyince rüzgâr beni çırpındırmaya başladı. Gölete doğru atlayayım dediğimde... hop! Deri bir tulum giyen abi, mazotlu elleriyle beni ensemden tutmasın mı. Uçamasam da kuleden yürüyerek te inmedim.

Beni babamın yanına götürdüler. [191] Babam, kızgın bir bakışla beni azarlama azarlama duvardaki kayışı aldı. Birkaç kez onu sıkıca tutmaya çalıştı ancak ellerinde parmaklarının olmadığını o an hatırlamış gibi vazgeçti. Sağ eliyle yeniden almaya çalışmadı. (Kesilmiş elinde parmakları sanki var hareketleniyor gibi diyordu o.) Tütün kesesini çıkardı ve sessizce sarmaya başladı.

–Henüz gençsin, oğlum büyüyünce uçarsın da. Kanadını kesmezlerse...

[192] Cebimdeki telgraf hışırdıyor. Kulağımın dibinde rüzgâr, rüzgâr, rüzgâr esintisi.

...Bizim evin tam karşısında çimenli tepe. Ana yoldan dönünce köye gitmek için bu tepeden aşağı iniyorsun. Ufuktan yolcu görününce pencerelerden meraklı gözler dikiliyor.

– Uzaktan mı geliyor, acaba?

– Birinin misafiri geliyor galiba.

[193] Şafak ışıklarının yansıdığı pencereden babam bakıyor gibi. Evin ön kısmı karanlık bir mahzen gibi. Kapıyı açmaya cesaret edemiyorum. Eğer açarsam acı fışkırarak çıkar ve beni yere düşürür gibi. Kapıyı biri açıyor. Çocukluğumdan tanıdık olan evimizin kokusu değişmiş. Oda dolu insan. Sessizce yol veriyorlar. Babamın yatağı benden uzaklaştıkça uzaklaşıyor gibi. Ben ona doğru ilerliyorum yine de onun yanına ulaşamıyorum. Babam gözlerini dikmiş bana bakıyordu galiba.

–Baba!

[194] Bağırverdim ve yastığa sinmiş bir gölge gibi hafif gövdesini kucakladım. Nasıl zayıflamış, değişmiş. Ölümle cebelleşen kalbi koruyan bedeni çekilmiş, sararıp solmuş. Beni yanı başında görünce babam kendisine gelir gibi oldu. İçe batmış şakakları sanki acıdan kurtulmuş gözlerinde umut dolu parıltı alevlenmiş gibi oldu.

– Oğluumm...

Doğrulmak istedi. Ben, onu sakinleştirmeye çalıştım. Canlılık sıcaklığını kaybetmiş buz gibi elini tuttuğumda içim eridi.

– Oğlum, ben yaşıyorum, daha... Oğlum.

– Babam, her sözünü tane tane söylüyordu.

– İşte, bak, oğlum. Ben daha yaşıyorum.

[195] Ayaklarını yataktan çıkardı. O, anda birileri omuzlarından destek verdi. Babam kolumu can havliyle sıkıp bana baktı. Niyetini dille anlatacak durumda değildi artık o. Gözlerinde biriken yalvarış çaresizlik, yardım bekleme duygusunu görünce çok etkilendim, ciğerime işledi. “Bu, onun en son isteğiymi ki...” Farkında olmadan çığlık attım.

– Babamı tutmayın!

[196] Babam bana yaslanıp kalktı ve elimi sıkarak beni yakından takip edip sallana sallana adım attı. Aniden kalbini tuttu, değişik korkunç bir titremeyle arkaya doğru eğilmeye başladı. Babamı kucakladım. Yatağına yatırdığımda o can vermişti. Yüzü huzura ermiş, masum bir şekilde donmuştu. Babamın sıkışan avucunu zorla açtım. Gözünün önü karar verdi. Hiç kimsenin yüzüne bakamadım. Sanki babamın ölümüne sebep olan sadece bendim. Annemin sesi yan taraftan duyuluyordu. Duyuyorum fakat

kendisini göremiyorum. Babamın bana veda ettiği anda, babamın varisi olarak benim için dünyayı canlı tutmak inanılmaz zordu.

[197] Bundan sadece bir yıl önce Ağustos ayında bir gün özellikle hafızama kazınmıştı. Patates bahçesinin yanında mahzen kazıyorum. Babam beni izliyor ve bana tavsiyelerde bulunuyor. Ben soğuk ayran içmek için içeriye girdiğimde, o merdivenle mahzene inmiş. Ben çıkınca, babam:

–Biraz dinleniver oğlum, dedi. Küçük saplı küreğiyle mahzenin dibindeki toprağı bir kenara yığmaya başladı. Ben, o anda:

[198]–Baba, mezar bundan daha mı derin olur? diye sordum istemeden anlamsız bir soru sorduğumun farkına varıp sessizleştim. Babamın gözleri titreyiverdi. Fakat o, hiçbir şey hissettirmede. Ayağı kalktı ve sanki ölçüyormuş gibi yapıp kollarını yana doğru açtı.

–Mezar da tahmini bu kadardır, dedi. Ben, babamı mahzenden çabucak çıkarmak için çabaladım. O, anda aniden esen rüzgâr kıvılcı çamur üzerine bir yerlerden sarı yapraklar serpip geçti. Babam yaprakları topladı ve:

– Hangi arada yaz da geçip gitti ki dedi.

[199] Kazı işlemi bitmek üzere iken mahzenin köşesinden tamamen çürüyüp dökülen bir ağaç kütüğü çıktı. Fakat onun özü çürümemiş, kuruyup sertleşmişti. O, anda babam heyecanlanıp hatta biraz da dinçleşmiş gibi oldu.

–Bakar mısın, bu bizim dış kapının direği ya oğlum, hala da hatırlıyorum. İnanılmaz kalınlıktaydı kulaç yetmezdi. Babam konuyu komşuyu toplayıp onlarla birlikte oturmuştu.

[200] Babamın ağzından “baba” kelimesini duymak nedense tuhaf gelmişti.

O, yıllardır yüreğinde sakladığı çok değerli bir hatırasını anlatmak üzereymiş gibi mahzenin kenarına gelip çömeldi. Yerin bağrından çıkan serin toprağı dayandı. Fakat... Benim gözlerime çekinmiş gibi baktı ve sessiz kaldı.

Muhtemelen yetişkin olunca da *torgaylar*²¹⁷ uçuşan göğün altında babasıyla yan yana saban sürdükleri zamanda ya da toplanmış çavdar yığını dibinde omuz omuza yattıklarında babasını yakın görüp arkadaşça konuştuklarını hatırlamıştır o.

[201] Ya bizim ilişki...? Bizim aramızdaki yakınlık benim çocukluğumda kalmıştır...Sonra okul. Sanat atölyesi... Köy, ekin yetiştirir; şehir ise fikir yetiştirir diye şehri arzulamışım. Ve ondan sonra artık seyrek karşılaşmalar, bir araya gelmeler.

Sanki biz karşılıklı kıyılarda duruyoruz. Uzak mesafeden hisler ve duygular haykırarak söylenebilir mi ki?..

[202]...Köye girdiğinde, ilk olarak yüzyıllık çam ağaçlarıyla dolu mezarlık görünüyor. Öncelikle bundan yıllar önce yaşamış nesilleri selamlıyorsun. Köyden ayrılıp, uzak yerlere gittiğinde en sonunda yine mezarlıkla vedalaşıyorsun.

[203] Annem beni uğurlayıveriyor. İstasyona kadar geleyim, diyor. Ben karşı gelemiyorum. Babamın mezarının yanında bir süre sessizce duruyoruz. Bu anda acaba annem aklından neler geçiriyor?.. Geçmiş ömrünü teşbih çekiyormuş gibi gönlünden geçiriyor mu? Yoksa yalnız geleceğini mi düşünüyor?..

Geçen ömür, sayılı gün, dedi annem yavaşça mezarlığın huzurunu bozmayayım der gibi. İşte, baban ebedi dünyaya göçeli on beş gün oldu bile, oğlum.

Mezar üstünde yerin kamburu gibi kalkan kara toprak üzerine dikilen hilal desenli ve yazılı mezar taşı uzun yıllar bir hatıra gibi duracak.

[204] Ben, anneme bakıyorum. Acayip. Onu, bugünlerde görmüş olsam da; aslında hiç görmemişim gibi. Yüzüne bakınca onun da gittikçe yaşlandığını hatta sağlam dişlerinin de seyrekleştiğini gördüm. Kalbim sıkıştıverdi. Önümde, sonsuzluk, sonsuz zaman bekliyor düşüncesinin o an ne kadar anlamsız olduğunun farkına vardım. Sanki ben bu anda, dünyanın bir köşesinin yıkılmaya başladığını hissettim.

[205] Mezarlığı geçince karşıımızdan düzensiz adımlarla yaklaşan bir kadın geliyordu. O, Ayrüze ile ilk karşılaştığımız gecede pütürlü yüzlü Fakiyeymiş. Bizim yanımıza gelince gülümsedi. Tuhafıma gitti. O, sönük karanlık benizliydi. İnsanı etkileyen ateşli bakışlarında kıskançlık, intikam gizlenmişti onun. Fakat bugün ise onca

²¹⁷ Tarla kuşu.

yıldan sonra onun gözlerinde ben tamamıyla farklı bir yansıma gördüm. Başka bir dünyaya bakıyor gibi onlar.

–Turnaları getirdin mi? diyerek o benim göğsüme dokundu. Ve aniden ciddileşti. Hayır, hayır, zalim değildi onun bakışları.

– Turnalar dönmüyor ki artık, dedi o sözlerini biraz yuvarlayarak turnaları askere alıyorlar.

[206] Bu sözden sonra biz sanki onun gözünün önünde eriyip kaybolduk. Bizi görmezden gelerek Fakiye, gözlerini uzaklara dikip yoluna devam etti. Sanki yerde sadece onun gövdesi yürüyor, akli ise uzak dünyayla bağlantılı gibiydi.

Annem, göz yaşlarını yazmasının köşesiyle sildi ve:

– Zavallı... Geçen sene delirdi, dedi.

[207] İstasyon, aceleciler dünyası. Burada her şey geçici, hayat gibi. Ayrılmadan önce hep böyledir, kafa karışıyor. Akıl ne burada ne de gideceğin yerde değil. Ortalıkta (Arafta). Annem:

– Emekli maaşını düzenli olarak alıyor musun, oğlum? dedi.

– Burs, desene anne.

– Evet burs ya, her zaman unutuyorum onu... Bir daha ne zaman gelirsin, oğlum?

Annemin sözleri bana “temelli dön” der gibi geldi.

[208] Tren hareket etmeye başlayınca, annem nasihatlerini söylemek için acele ediyor, kızarmış gözlerini yazmasıyla siliyordu.

–Mektup yaz, oğlum, tamam mı? Kendine iyi bak. Bir şeye ihtiyacın olursa haber ver, gönderirim.

Tren hızını arttırdıkça peronda kalan annem çıplak alanın ortasında yetişen yalnız bir kayın gibi gittikçe küçülüyor. Vagonları yalayıp esen rüzgâr, onu yere yıkacak gibi. Annem gözle görülemeyecek kadar küçülünce ben vagona geçtim.

IX

[209] Gürültülü şehir beni içine çekiverdi. Kazan’a gelince kayboluveriyorum. Kendini yalnız ve mutsuz hissettiğinde birilerine sığınmak, nazlanmak istiyormuşsun.

Akşam sokak boyunca gidiyorum. Ihlamur kokusu, rengârenk evler, parçalanmış kaldırımlar...

İşte, onun penceresi.

Işıksız.

Sessiz ve gizemli.

[210] Karanlığın içerisinde sadece sarkan perde süsleri görünüyor. Keşke, o hafif perdeler açılıverseydi! Tanıdık odası, aydınlansaydı! Şehrin gürültüsünden kurtulup onun dizlerine başımı koyup her şeyi unutmak, unutmak, unutmak istiyordum... Ben ancak o anda Ayrüze'nin hem bu evden hem de benim dünyamdan tamamıyla gittiğini anladım. Güçsüzleşip ne yapacağımı bilmeden bir süre orda durdum. Biraz uzakta bir sürü çoluk çocuk oynuyor, cıvıldaşıyor. Evlerden birinin penceresi zıngıldaşarak açılıyor. Birisi köpeğini çağırıyor. Sokakta her zamanki canlılık. Birilerinin ayrılmasından dolayı çevre değişmiyor, insanlar ise... her şey eskisi gibi benimse dünyanın güneşi tutulmuş. Bir şeyler eksik. Ruhum daralıyor. Hayır, pişman değilim. Yıllar geçtikçe belki o, benim gönlümde daha da kıymetlenir. Özlemek, onsuz kalmak beni ruhi durgunluktan kurtarır. Peki, o zaman neden buraya geldim. O, benim gözlerimdeki kederi göremez, nasılsa beni teselli edemezdi.

[211] Oynayan çocuk grubu içerisinde birisi aniden bağırıverdi:

– Doğru değil, yeni baştan!

Ben, yalnızlıkla ateşe dokunmuş gibi irkiliveriyorum. Bu diyardan çabucak gidesim başka diyarlara gömülesim geldi.

Kalabalık arasında kısa süreliğine unutulup ağır duygularımı içime gömebilirim. İnşaat mühendisliği üniversitesinin öğrenci yurduna gittim. [212] Beş katlı bina uzaktan bütün ışıkları açılmış büyük bir gemi gibi parlıyor. Pencereleler. Kanatları açılmış pencereleler. İşte, bunların birisinden sarı ışık içerisinde sokağı izleyen bir kız, Leniza. Renkler. Onun duruşu... tam bir tablo. “Düşünen kız”. Açık penceresinden Oginskiy'in marşı işitiliyor. O, beni görünce heyecanlandı, elini sallarken az kalsın önündeki vazoyu düşürüyordu. Teknedeki olaydan sonra doğru düzgün konuşamamıştık henüz. Ben, lobiye girdiğimde o, zaten yurt görevlisinin yanında duruyordu.

-Aa, kaçak gelmiş. Ara sıra gözükün misafir. Haydi, ilk olarak benim odama geçelim.

Onu görünce içime su serpildi, rahatlayıverdim.

[213] Odasına girer girmez Leniza, müzik çalara başka bir plak yerleştiriyor. Heyecanlı, güzel bir melodi odanın içerisinde yayılmaya başladı. Leniza'nın benim telgraf alıp eve gittiğimden haberi olsa da hiçbir şey sormadı, tek kelime bile etmedi. O, benim büyük kederimi hissediyor ve her zamanki gibi beni teselli etmeye çalışıyor gibiydi.

Düz bir tahta üzerinde, kirpik inceliğinde çizgilerden oluşan bir çizim duruyor. Henüz tamamlanmamış. Oda dekoru. Aa, bu, sınıf başkanı Nimet'e verilmiş ev ödevi ki! Demek... Bak, onun için kimin çizdiği anlaşıldı.

[214] Leniza, çizimi kopya kâğıdıyla kapattı ve anlamlı bir bakışla:

- Pinpiriklenme ve çok bilme, dedi. Duvara nasıl bir güçle çarparsan o da aynı kuvvetle sana karşılık verir... Sayın yoldaş Daniyar Asilov, bir şeyleri değiştirmek istiyor, mücadele ediyormuş güya. Bazı disiplinlerin öğretim yöntemi eskimiş, eksiklikleri varmış güya. Sayın Veks Ebjeliloviç, yerine robot veya kayıt cihazının kullanılmasını teklif ediyor. Ders notları on yıl önce hazırlanmış, yenilik içermiyormuş güya. Leniza artistçe bir vurgulama ile söylene söylene etrafta dolanıyor, beni tahrik etmek istiyor anlaşılan.

-Daniyar yoldaş daha neler yapıyor? Aaa zorunlu derslere gelmiyor, kendi kendine çalışıyormuş güya. Ve neticede neye ulaşıyor? Uyarı cezası alıyor. Bursu kesiliyor.

Sınıf başkanı Nimet'in çabalarıyla.

[215]Leniza, duymamazlıktan gelip sigarasını yaktı ve sandalyenin arkasına yaslanarak oturdu, havalı poz ile gözlerini kısıp bir noktaya bakmış halde içinden konuşuyormuş gibi bir süre sessiz kaldı ve konuyu değiştirdi.

-Ama sen harika birisin. Bence çoğu insan sana imrenerek bakıyordur.

- Onun gibi şansızlar arasına sen girmiyorsundur ki?

[216] Leniza dumanlar arasından gülümseyiverdi.

– Sen değişik birisin, insanları kendine fazla yaklaştırmıyorsun araya mesafe koyuyorsun. Kendini görünmez bir perde içerisine gizliyorsun. Kadınlar ise o gizemli perdeyi, açmakta ısrar etmeni sever. Eğer gizemliliğini kaybedersen kalbini açarsan mükemmel olmaktan uzaklaşırsın.

– Senin ideal...

[217] Sözümlü bitiremedim. Leniza, anlaşılıyor demiş gibi elini kaldırarak sözümlü kesti.

–İronin başarısız, Daniyar. Ben kendim üstün olmayı seviyorum. Biliyorum, kadının yumuşak kalpli, nazlı olması lazım. Nimet’i ben parmağımda oynatıyorum. Ona boyun eğdirmekten zevk alıyorum. Nefret etmenin hazzı anlıyor musun, nefret etmenin hazzı!

Leniza’nın sesi kesildi. Sigarasını fırlattı ve başını avuçlarının arasına aldı. Başını eğince gür saçları yüzüne dökölüverdi.

[218] Bir süre sonra sakinleşti. Aniden parladığına pişman olmuş gibi derin bir nefes aldı. Küçücük aynaya bakıp yavaşça saçını taradı ve bana dönüp tebessüm etmiş gibi oldu.

– Sen insanlardan neden çabuk bıcarsın, dedim. Bir süre sessizce oturduktan sonra:

– Dostlarını sık değiştiriyorsun eninde sonunda tekrarlanmaya başlıyorsun. Ve kendinden bile tekrarlandığını gizlemek için etrafındakileri kabullenemiyorsun, onlardan uzaklaşıyorsun. Gerçekte ise sen, kendi kendini kabullenemiyorsun.

[219]– Belki... Kısa süreli aşklarla birlikte bana bağlı insan da lazım. O insan, Nimet. Ben onunla özgürüm. Hayran olduğum, kendimden daha güçlü olan başkalarının yanına istediğim zaman gidebiliyorum. Nimet ise her zaman affeder. Çünkü o, bana tapıyor. Üniversiteyi bitirince babam bana araba alacak. Nimet’i ben şöförüm yapacağım.

– Senin ona ihtiyacın var. Böyle olunca da sen de ona bağlı kalıyorsun sonunda.

[220] Leniza, sandalyesinden doğruldu.

–Ben ölmeye hazırlanmıyorum ki. Ancak ölünce her şeyden kurtulursun. Belli bir seviyede birine bağlı olmak insana yakışıyor. Bu, ihtiyaç.

Leniza, bana biraz yakınlaştı, kravatımı düzeltiverdi. Ondan sigara ile karışık parfüm kokusu hissedildi.

– Daniyar, lütfen gerçeği söyle, ben kötü biri miyim? Ruhi yünden eksik miyim?

[221] Ben, onda ilk defa kadınlara özgü nitelikleri fark ettim. Henüz yanıtlayamadan, kapı açılıverdi. Elinde kefir şişeleri ile ekmek olan Nimet görününce Leniza sert bir tavırla:

– Dışarıda bekle. Ni... dedi.

Ben, rahatsız olup aceleyle vedalaştım ve koridora çıktım. Mutfağın kapısının yanında duran Nimet beni yanına çağırdı ve koridorun diğer ucuna götürdü.

[222] Etkilendin mi yoksa? Kime karşı geldiğini biliyor musun, dedi ve titreyerek beyazlaşan yüzünü buruşturup ceketimin yakasından tutuverdi. Onun uzun, zayıf gövdesinin içinden zorla çıkan yapay sesi üzerimde farklı bir etki yarattı. Bütün dünyaya olan öfkemden yumruğumu sıkıp tüm gücümle ona vurduğumu da fark etmedim. Nimet sarsılıverdi ve koridorun penceresine çarptı. Pencerenin camı paramparça oldu. Kendimde değilim. Öfkeden gözüm döndü. Kapılar tek tek açılıyor. Yeniliğe, beklenmeyen olaylara susayan öğrenciler koridora yığılıverdi. Nimet'in elinde kefir şişesi. Vurmaya çalışıyor. Birisi onu tutuveriyor. Olaylar büyümediğinden mi yoksa bir kısım öğrenciler keyifsizlenip dağılmaya başladı.

[223] Yurttan ayrılıyorum. Aydınlık sokağın genişliği kalbimi ferahlatıyor. Kalbimde, gizli bir heyecan. Az önceki durumu tüm detaylarıyla gözümün önüne getiremiyorum. Öfkeden her şey karışmış, iç içe geçmiş. Nerede hatalıyım? Hafızamın bir parçası koptu ve düşüncelerimin bağlantısını tekrar kaybettim.

[224] Sakinleştikçe gevşediğimi hissediyorum. Az önceki heyecan dolu ruhu pişmanlık sarıyor, ağlayası geliyor. Kalbimde ölü boşluk. Hiçbir öfke ve isyankârlık duygusu kalmıyor sadece acıma duygusu... Ona ve kendime olan acıma...

[225] Biri bana seslendi. Anlamadım önce. Ancak tekrarlayınca anlıyorum, sigara soruyormuş. Ceplerimi arıyorum. Bu yabancı insana küçücük bir güzellik yapmak istiyorum. O, sigarasını ateşleyip teşekkür ederek uzaklaştı.

[226] Nasıl oldu da irademi kaybedip aniden parlayıverdim? Sessiz kalmak, kendime hâkim olmak imkânsız mıydı? İnsanın derinliklerinden yükselen, kandan gelen vahşi kızgınlık dışarıya fişkırtıyor ve bütün engelleri yıkıyor galiba! Özgürlüğün baş kaldırışı! Bir süre fırtına kopararak esip kendi kopuzunu oynatıyor ve harareti düşüp

sönüveriyor. İşte o zaman, kendine geliyorsun. Kanunlar hükümdar olup sana kendi kararını çıkarıyor.

[227] Kaldırımın kenarında yüzyıllık muazzam ağaç. Yaprakları rüzgârdan hışırdıyor. Aslında, her yaprak rüzgâra karşı tek başına savaşıyor. Ancak uzaktan bakıldığında tek başına bir ağacın direnişi. Zayıf yapraklar rüzgârın eteğine takılıp uçuyorlar. Düşünürsen bu sadece sıradan bir doğa olayı. İnsan ise... İnsan özünde kendi “ben”ini keşfediyor. Hatta hayatı boyunca kendisiyle mücadele ediyor. Bitkiler ise huzurlu, yeşil renkte...

[228] Ben eve döndüğümde Gıydel’berg mutfakta bir şeyler pişiriyordu. Beni görünce tüm pencereleri bir anda açılmış ev gibi aydınlanıverdi. Dur sana bir sihirbazlık yapacağım deyip cebinde bir şeyler aramaya başladı. “Boş ver” dedim ve odanın kapısını açtım. Işık alınca odam, karanlık içindeki gizemini kaybetti, daraldı ve bir anda çirkinleşerek yabancılaştı. Ne hikmetse kulağımın dibinde o çocuğun yankılı sesi tekrarlandı. “Doğru değil, yeni baştan!...” Ne zamandır duvarlarda çizdiğim tablolar tüm renkleriyle kahkahalarla gülüyor gibi. Sanki onlar bu durumumla kıyaslanamaz mutlu anların şahitleriydi ve şimdi onlar bana tamamıyla değersiz ve yabancılaşmış geliyorlar. Tabloları tek tek indirdim ve merhametsizce kendimden intikam alıyormuşçasına öfkeyle yırtmaya başladım. O anda birisi arkadan sert elleriyle çekip aldı.

[229]–Müsaade etmiyorum, müsaade etmiyorum! deyip, Gıydel’bert yüksek sesle bağırdı ve bir vuruşla beni tahtaya yatırdı. Onun güçlü sesinin etkisinden aniden gevşeyip güçsüzleşiverdim.

– Hakkın yok, hakkın yok! diyerek Gıydel’bert yerde dağılan resimleri toplamaya başladı.

Aman ikna etmeye başlamasaydın daha iyi olurdu. O anda her şey eskisi gibi olacak diye düşündüm.

Müzisyen emrivaki bir ses tonuyla “Haydi, odama geçelim” dedi. Onun ilk zamanlardaki vurdumduymaz halinden eser kalmamıştı.

[230] Derli toplu oda. Kalın halı, ayak seslerini yutuyor. Her nereden çıktıysa Kvazimodo ayaklarımın sarıldı. Onun misafirperverliği yalakaılığından anlaşılıyordu. Bir

köşede, siyah piyano. Duvarda, altın işlemeli tarihi ikonalar koleksiyonu. Diğer tarafta ise “Cennetten Kovulma” adlı tablo...

Gıydel’bert sakince etkileyici bir şekilde bana bakmadan söyleyiveriyor:

[231]–Sana şans gülmüş. Yetenek vermiş. Sen ise onu yok etmeye çalışıyorsun. Biz kendimizi başkalarının önünde ispatlamak için yaşıyoruz. Bu dünyada kendi varlığını da ispat et. Sanatınla elbette. O zaman seni tanırılar hem de sen kendini tanırsın. İşte, böyle bir uyum yoksa, sen güvenini, irade gücünü kaybedeceksin. İçten parçalanacaksın... İşte, benim tüm trajedim budur. Ben, şimdi yaşamaktan korkuyorum. Kendi mezarımın üstünde yürüyorum, eğlenmeye çalışıyorum, gülüyorum, espiri yapıyorum. Bu sadece benim gölgem. Gıydel’bert masaya likör şişesini koydu. Likör şişesinin gölgesinin yansımından yüzüğün kaşı ara sıra akik rengine dönüşüyor. Sen henüz yolun başındasın. Fakat yetinme! Son vuruş o, ilk vuruşun yansımasıdır... Ben de kendimi ne zamandır yetenekli diye kabul ediyordum...O, şarabı bardaklara böldü.

[232] – Haydi, sönmek üzere olan mumun ateşi yeni mumu ateşlesin, deyip bardağını kaldırdı. Tokuşturma anında onun elinin titremesi bardakların çınlamasına geçti.

–Senin hala umudun var... İmreniyorum sana...Ben kendim beste yapamaz duruma gelince başkalarının bestesini çalarak lezzet alıyordum. Onlarda yazamadığım bestelerin kıvılcımlarını görüyordum...

[233] Başını eğmiş bir vaziyette bir süre oturdu. Sanki o, yalnızca kendisinin duyabildiği gizemli bir ezginin etkisinde kalıp kendinden geçmişti.

Bir süre sonra başını kaldırdı ve üzgün bir şekilde gülümsemeye, evet, evet insan bazen hüznle de gülümser.

[234] – Biliyor musun, benim eşim Tatar kızıydı. Biz Kırım’da yaşadık. Taşınırken onu yolda maalesef kaybettik... O, mum yaktı ve kapının önüne doğru giderek girişteki ışığı kapattı. Müzikten anlıyordu.

Ben dayanağımı kaybettim. Bazen piyano bana onun tabutu gibi geliyor. Tellerin sesi ise onun kalbinin sesi gibi...

[235] Yaşlı müzisyenin sade düşünceleri, çoğu insan tarafından anlaşılmamış iç dünyası bu odaya sığmıştır. Belki kendi kederini paylaşmak için uzun süre bu anı

beklemiştir; o insanı, aramıştır. Bazen de kendi problemlerimize fazlasıyla odaklanıp çok yakınımızdaki duvarın arkasında yaşayan insanı bile fark etmiyoruz.

[236] İşte o, alelacele bir o dosyayı bir bu dosyayı karıştırıyor. Hayatı boyunca telleri çalmaya alışan ince ve uzun parmakları tamamıyla sararmış tuşları anımsatıyor. Geydel'berg dosyasını elinden düşürüverdi. Dosyanın içerisindeki kâğıtlar yere saçıldı. Sanki kâğıt değil de çoktandır kafeste kalıp uçma kabiliyetini kaybeden kuşlardı onlar.

-Henüz tamamlanmamış yegâne senfonim. Ömrüm onun bitirmeye yeter mi...

O, notalarını düzenledikten sonra piyanonun başına oturdu. Notalara bakmadan çalışıyor. Siyah piyano üzerindeki beyaz sayfalar onun için adeta bir huzur veren bir aydınlık kaynağıydı.

[237] Kvizimodo başını biraz yaslayıp, bakışlarını sahibine dikmiş. Kederli gözlerini yuvarlayıp, mayışıp müzik dinliyor. Ben koltuğun arkasına yaslanıp gözlerimi yumdum. Yaşlı adam coşup, şevklenip çalışıyor da çalışıyor. Sanki o, tuşlar boyunca değil de demiryolları kerestesi üzerinden koşarak geçmişine gidiyordu.

[238] Mum ışığı (müziğin etkisinden mi yoksa) kelebek gibi çırpınıyor, sağa sola çarpıyor, duvarlara tavana ürpertici gölgeler serpiyor. Loş karanlık odanın içi, antik ikonadaki tasvirlerin kutsal cansızlığı etkisinde bu hüznü kalbi daha da ağırlaştırıyor, ruhu daraltıyor. Kendi kendimi teselli edip unutmaya çalıştığım kaygı derinden yükselmeye başlıyor. Bir yanda acı gerçek babamı defin etme, tabutunun üstüne ilk toprağı atışım gözümün önüne geliyor diğer yanda onun hâlâ yaşadığına inanasım geliyor. Hakikati kabullenememe duygusu hâkim oluyor. İşte, bu inanmak istediğim her şeyin üstesinden geliyor. Belki de ben babamın öldüğüne ancak uzun yıllar geçtikten sonra inanacağım.

[239] Melodiler akıyor da akıyor. Artık müzisyeni kendi melodisinden sonsuza kadar uyandırmak imkânsız gibi. Ayak uçlarıma yavaşça basıp odadan çıkıyorum. Kendi odama girince şüpheli bir tavırla her yeri gözden geçiriyorum. Arkamda birisi var gibi. İşte ayna. O, yorgun gözlerinin ferisi sönmüş, zayıflamış ben. Görünüşümde babamın simasını arıyorum. Ne kadar da benziyorum ona. Ben, babamın varisi. Görünüşümde, gelecekteki değişimimi göz önüne getirmeye çalışıyorum. Babam ortaya çıkıyor. Hayır, hayır, benim yaşlanmamam gerek. Yıllar bu kadar acımasız olabilir mi ki?

[240] Dosyada, babamın yıllar boyunca topladığı mektup yığını. Her mektubun köşesine o Arapça birer hikmetli söz yazar ve altına da onun tercümesini eklerdi. İşte, ilk mektubu "...Tüm âlemleri, canlıları yaratan Allah'a hamd.

Oğlum!

"Cenabı Allah'tan sana uzun yıllar boyunca sağlıklı, hayırlı ömür okulunda büyük başarılarla ulaşabilmeni temenni ediyoruz. Bizler ise çok şükür..."

Güneşin ilk ışıklarına kadar mektupların hepsini okuyup bitirmiştım. Benim için babam yeniden canlandı.

[241] Ayna. Hafızasız cam. O, benim dünkü suretimi kaydedememiş. Yüzümde, bakışımda gerçekleşen iç değişiminin yansıması, dünden daha farklı geliyor. Ben, aynadaki kendimle tartışıyorum.

"Zaman sınırlıdır. Yaşam o, yavaş yavaş ölüme yaklaşmak." Yaşamak deme, yavaş yavaş yeniden doğmaktır. Kendinden sonra da yaşamak için...

"Sıradan bir insanın gidişi dünya için fark edilir mi acaba?"

-Dünya tiyatrosunda, büyük aktörlerin oynayabilmesi için sahneyi omuzlarında taşıyan binlerce sıradan insana ihtiyaç var.

X

[242] İnsanın hayatında değişimler sık sık olur. Bazılarını önceden hissedebiliyorsun. Ancak bazen kaderin aniden vuruşunu hissedemeyebiliyorsun. İşte, o zamanda insanlara ne kadar bağımlı olduğunu anlıyorsun.

Sınıf toplantısında geleceğim belirlendi. Yaşanan olayı Nimet isteksizce anlattı. Bu olayı başlattığı için pişman olmuş gibiydi o. Sınıf başkanı sözünü tamamlayınca Mira Semenovna, ayağa kalktı.

[243]- Arkadaşlar biz sınıfta gerçek dostluk ve birlik hakkında çok kez konuştuk. Fakat bugün ise birlik görünmüyor. Ve böyle giderse olmayacak ta iki yıla yakın eğitim döneminde biz üç kişimizi kaybettik. İşte, dördüncüsü gözümüzün önünde.

-Mira Semenovna, beni parmakla gösterdi ve konuşmasını devam ettirdi. Onun güzelliği eksik olan yüzü öfkelenildiği zaman epeyce değişip parlayıveriyor gibi.

–Eğer herkes merhametli ve dikkatli olsaydı onlar bugün aramızda olurdu. Vaktinde fark edip burda kalmalarını sağlayabilirdik. Koridorda, kendi aranızda konuşurken aranızda birileri böyle bir fikri ağzından kaçırmıştı:

–Biz, geleceğin sanatçılarıyız. Her birimizin kendine özgü kişiliği, kendi tarzı var. Birinin tarzı diğerininkine benzemiyor. Bu ise, birlikteliğimize de yansıyormuş.

[244] Tüm sınıfta bir hareketlenme ve fısıldaşma başladı. Mira Semanovna, kinayeli bir şekilde tebessüm ederek başını salladı ve:

– Çocuklar! diyerek yeniden konuşmaya başladı. Sizdeki “dâhilik” hastalığı geçecek. Yoksa hepiniz de muhteşem mimari eserler yaratacağımızı mı düşünüyorsunuz? Doğruyu söylediğim için affedin bazılarınız sadece örnek çizim üzerinden eser çizenler seviyesinde kalacak. Bu “dâhilik hastalığını” yenip dost bir aile olabilseydik uzaklaşan herkesi o, benim vücudum benim yaram deyip kabul etseydik biz bugün Daniyar Asilov’un davranışını değerlendirmezdik. Ben, Asilov’dan gelecekte muhteşem bir mimar olur diyemiyorum. Fakat yeteneği, hayal gücü ve resme yatkınlığı var onun. Kurallar böyledir, yanlış bir şey yaparsan bütün arşivin açılır. Biliyorsunuz, derslere devam etmediği için ciddi bir şekilde uyarılmış. Öğretim üyesine, robot dediği için ismini söylemiyorum, toplantıda değerlendirilmişti. Ve yine en vahimi, sınıf başkanına el kaldırmış. Bu olaydan sonra sadece özür dilemek olmuyor. Böyle bir öğrencinin üniversitede kalmasını ben gözümün önüne getiremiyorum.

[245] Sınıf bir anda hareketlendi. Ben, onlara doğru bakamıyorum sadece onların bakışlarını hissediyorum.

Leniza, elini sallaya sallaya hemen yerinden kalktı.

– Biz, Daniyar’ın çalışmalarını da unutmayalım, arkadaşlar. Yeni ilçede inşa edilecek olan spor sarayı projesi yarışmasını kim kazandı? Daniyar! En harika onun çalışmasıydı. Üniversitedeki resim sergisini kim düzenledi? Daniyar! Genelde o, iyi bir insan yalnızca bir birey olarak iyiliğini nasıl göstereceğini bilmiyor.

[246] Pencereye baktım. Beş katlı yurdun çatısında küçücük bir çocuk beyaz güvercinler uçuruyor. Kafesin yanında durup hayranlıkla izliyor. Bir çift güvercin beyaz bulut altında dönüyor ve aşağıya iniyorlar. Birisi kafese girmek istemeyip geri

uçuveriyor. Çocuk, ona kızarak sopasını sallıyor... Ah! Şimdi o çocuğun yerinde olsaydım.

“Graf” söz aldı.

– Ben size katılmıyorum, dedi o Leniza’ya bakıp.

[247]– Doğru, Daniyar sergiyi hazırladı hazırlamasına fakat hangi amaçla diye düşünüyorsunuz? Kendi resimlerini sergiletmek için!

– Doğru değil, deyip Leniza ayağa kalkmak üzereyken Mira Semenovna, onu el işareti yaparak durdurdu. “Kont”ı devam ettirdi.

– Doğru, resimleri birçok kişi tarafından beğenildi. Fakat daha ciddi düşünecek olursak onlarda hiçbir şey yoktu. Onlarda günümüz emekçisi nerede? Anlaşılmaz, soyut mitolojik olaylar koleksiyonu onlar.

“Graf” biraz üst düzey bir organizasyonda çalışmanın hesabını yapıyor. Her fırsatta küçücük bir seyirci karşısında performans sergilemeye çalışıyor. Yani konuşma yeteneğine masaj yapıyor.

...Genel olarak yoldaş Asilov’dan bir mimar çıkabileceğini düşünmüyorum ben. O, bizim bugünkü hızımızı, imkânlarımızı, halkın ihtiyaçlarını hesaba katmıyor, anlamsız soyut yapılarla ilgileniyor. [248] “Teklifin ne”, diye Mira Semenovna onun sözünü kesti. “Graf” bir süre ne diyeceğini bilmeden durdu ve:

–Benim önerim şu: “Ben sizinle aynı fikirdeyim”, dedi. Leniza, ayağa kalkmadan az önce kesilen sözüne devam etti.

–Doğru değil. Daniyar kendi çalışmalarını sergiye hiç koymak istememişti. Onu, ben ikna ettim. En son sözleri içinde kaldı. Leniza, çantasından mendil aldı ve aceleyle sınıfı terk etti.

[249] Ben kendi durumumu ciddi bir şekilde değerlendiremiyorum. Babamın ölümünden sonra kendime olan güvenim kayboldu. Üniversitede kalıp kalmayacağım hakkındaki düşüncem düne kadar net değildi. Ve sonunda beklenmeyen olay...

[250]– Komsomol başkanı kürsüye çıktı. Dorogan isimli bu Moldovyalı delikanlı herkese eşit davranır; isteyince herkesle arkadaş, sırdaş olabilir. Fakat her şeyi derinden anlar, anladığını da belli etmezdi.

[251]– Ben, Daniyar’ın üniversiteden atılmasına karşıyım. Tartışma olayına gelirsek... Dorogan eliyle çenesini sıkarak bir süre sessiz kaldı. O, bir geminin güvertesinde durmuş gibi bacaklarını açmış vaziyette duruyor. Konuşurken heyecanlandığından mı ağırlığını kâh bir ayağına kâh diğer ayağına verip sallanıyordu.

– Daniyar, yakın zamanda büyük bir üzüntü yaşadı. Babası ölmüş. Bizim onun ruh halini de göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu olayı daha net bir şekilde değerlendirecek, onun böyle öfkelenmesinin bir nedeni olması lazım. Artık başkan Nimet’in anlattıklarını herkes biliyor. Daniyar, kendisi ne söyleyecek, bi de onu dinleyelim.

[252] Bütün bakışlar bana yöneldi. Ben önümdeki masanın bütün çizgilerini en ince ayrıntısına kadar gözden geçirdim. Nedense bu masa benden daha şanslı gibi geldi. Ne diyebilirdim ki bu anda?

Komsorg başkanı acımış bir şekilde:

Konuşmadığın takdirde kendine zarar verirsin ki, dedi.

– Ben, bu konunun fakülte kurulunda görüşülmesini teklif ediyorum, dedim.

[253] O anda tanıdık olmayan kurul üyesi bir genç yerinden kalktı.

– Arkadaşlar, biraz daha açıklayalım. Mesele biraz daha büyürse eğer Asilov’u ceza bekliyor. Bu cezanın ise ne olacağı herkesçe malum. Kurulda biz hiçbir taviz vermeden Asilov’un komsomolda kalıp kalmayacağı meselesini değerlendirmeliyiz. Komsomoldan atılma, bu otomatik olarak üniversiteden de atılma anlamına gelir. Sınıfın bugün net bir teklifte bulunması gerek.

[254] Bir süre sonra Leniza sınıfa girdi. Nimet’in yanına oturdu ve fısıldayarak bir şeyler anlatmaya başladı. Nimet’in yeniden söz hakkı istemesi sınıfta merak uyandırdı.

– Ben Daniyar’ı affettim. Bende de suç vardır. Bir insanın aniden gruptan çıkarılması, merhametsizlik olmaz mı acaba?...

Gözler buğulanmaya başladı. Sonuçta yanlış bir adım birçok şeyi silebilir mi ki? Geçmiş yıllar hatalı bir saniyenin karşısında bu kadar güçsüz mü ki?

[255] Kapı açılıverdi. Gözlüklü bir kadınla birkaç öğrenci içeriye girdi.

-Afedersiniz, programa göre bizim burada dersimiz var.

Mira Semenovna bozuntuya vermeden;

– Toplantı devam ediyor, başka bir dersliğe geçiyoruz.

Fakülte dekanı Samat İhsanoviç, beni koridorda yakaladı.

–Haydi, bir dakikalığına!

[256] Makamına girince Samat İhsanoviç oturmamı teklif etti. Sigarasını yakıp, kristal kül tablasını kendine doğru çekti.

–Sana inanıyordum. Bazı hatalarını da affediyordum. Sen bana ihanet ettin. İncittin beni... Onun sen diye hitap etmesi aramızdaki yaş ve derece ayrımını yakınlaştırdı gibi...

Rugan ayakkabılarıyla parke zemini gıcırdatarak yürümeye başladı.

– Yetenekli insanlar kendinden emin bir şekilde gezerken beceriksizler, inatla kıskançlıkla bir şeyler yapar ve sonuçta bir şeylere de ulaşırlar da... Hiç olmasa toplumsal faaliyetlerde aktif rol alıp geleceğini sağlamlaştırır. Ya sen?

[257] Bir süre düşündükten sonra elini omzuma bıraktı.

–Peki, peki bu kadar üzülme! Üniversitede kalabilmeni sağlamak mümkün olabilir diye düşünüyorum. Bir şeyler yaparız. Bunu geçici bir durum olarak kabul et.

–Her şey de geçicidir.

Samat İhsanoviç, yine hızlı hızlı yürümeye başladı. Aniden durdu ve:

–Ancak bu zaman diliminde kendini keşfetmen gerekir, dedi.

Ben, kendime gelmiş gibi oldum. “Daima kendini keşfetmen gerek.” Samat İhsanoviç, bana arkasını döndü.

Evet, sen incittin beni...

[258] Bu anda kendimi sudan çıkmış balık gibi hissettim. Zayıflığımı belli etmemek için hemen burdan ayrılmak istedim. Dersliğin kapısının yanında duran Mira Semenovna, beni fark etmedi. Toplantıya tekrardan girmenin anlamı yoktu artık. Güzel bir söze muhtaç üvey bir evlat gibi burada kalasım gelmedi. Taş merdivenden son kez aşağı kata indim.

[259] Ertesi gün eşyalarımı hızlıca topladım ve şehri terk etmek için acele ettim. Gıydelberg hariç kimseyle de vedalaşmadım. Kalpte, tuhaf bir heyecan. Belirsizlik.

Şehrin dünyasındaki kendi çevremden ben hayal ülkesine, çocukluğuma dönüp huzur buluyordum. Artık şimdi ise değişen ve ayak izleri soğuyan geçmişime dönünce şehir dünyası hafızamda derin bir iz, rüya gibi hissedilecek(algılanır).

[260] Kendimi dağıtıp yeniden toplamam gerek.

İnsanın kendi kalbinde, sanatında özgür olabilmesi için hayat labirentlerinde yanlış yola sapmadan doğru yolda yürümesi gerekir. “Hayat o, hızlıca ilerleyen tren.” Farkında olmadan tamburdan düşüyorum. Benim yerimi başkaları alır. Bu hayatta bir kişinin yok olması, kaybolması endişe yaratır mı ki? Güneşin kirpiği bile kıpırdamaz. Haykırmak istiyorum. Kâtiyen, asla olmaz. Bir insanı başka bir insan değiştiremez...

Köyde zaman yavaş yavaş geçecek. Belki bu, kendime ulaşabilmek için bir süreliğine geri adım atmadır.

[261] Biletimi gösterip uçakların beklediği alana çıktığımda bir ses duyup arkama döndüm. Dinara... Tel örgüye yapışmış, saçları alınına dökülmüş. Gürültü, telaş, uçağın uğultusu ve Dinara... Her şey birbirine karıştı, baş dönmesinden düşmemek için destek arayıp bavullarımı yere bıraktım. Dinara'nın kırmızı kimonosu bir anda sisin içinde kaldı ve tekrar netleşerek normal haline döndü. Kimden öğrenip geldi ki acaba? Muhtemelen Gıydelberg söylemiştir.

[262] Elleri, elimde. Arada mavi tel örgü.

– Neden böyle yaptın, Daniyar?..Vedalaşmadın bile...

Dinara'nın gözlerinde yaş. Ne kadar üzgün bakıyor bu gözler.

– Bir şey söylemeyecek misin, Daniyar?

Arada mavi tel örgü.

[263] Ben bu anda Dinara'nın benim için ne kadar değerli ve önemli olduğunu düşündüm, ancak bu yüce hayalleri paylaşmayı başka bir zamana, geleceğe bırakmak gerekiyordu.

– Hoşça kal Dinara!

– Daniyar!...

[264] Gözlerimde biriken yaşları göstermemek için keskin bir şekilde döndüm ve bavullara doğru ilerledim. Onun sorgulayıcı bakışları ne anlama geliyordu? “Ben, seni beklerim mi?... Sonsuza dek elvada mı?... Burada kal mı?..”

[265] Uçağa binmeden önce arkama döndüm. Dinara, hâlâ orada bekliyordu. Görüşürüz anlamında ellerimi birbirine bağlayıp havaya kaldırdım. Dinara, buna karşılık tel örgünün arasından geçe geçe öne doğru ilerleyerek el salladı. Parmak uçlarına basarak bir şeyler söyledi. Fakat sesi, zayıf kanatlı kuş yavrusu gibi genel gürültü içinde kayboldu ve bana ulaşamadı.

[266] Uçak havalandığı zaman aklın bir süre yerde kalıyor. Dinara'nın biraz espiriyle biraz heyecanla papatya yapraklarını kopardığı an aklıma geldi. “Evet... hayır...Evet...hayır...”.

Bu şiirsel geleneğe sanki hayatın ciddi bir gerçekliği yansıma buluyor. İnsan, yaşamına sunulan güneş ışıklarını papatya yaprakları gibi yavaşça koparıyor, koparıyor. “Evet” ile “Hayır” arasında çirpiniyor. Yaprak- ışıklar tamamıyla koparılnca çiçeğin kızıl sarı ortası kalıyor, batan güneşi...

[267] Uçağın penceresinin üzerine yapışmış elma çekirdeği, şehrin maketi üstünde kayıyor.

İşte uçağın gölgesi, İdil nehri üstünde uçan martıların kanadına mavi rengi serpip geçti.

Elvada, şehir! Sen benim kalbimdesin. Gürültünle. İnsanlarınla. Aklın, fikrinle. Önümde, tek katlı evleriyle bağı(koynu) açık köy...

XI

[268] Orman alanı uykusundan yavaş yavaş uyanıyor. Çiğli otların üstünde bin bir türlü renk parlıyor. Kızıl salkımları yaprakları altına gizleyen kiraz çalılıkları, geceki yağmurdan sonra daha da beyazlaşan kayınlar, kabarık *kereşkeler*²¹⁸ sanki üzerinden her şeyi atmış gibi derin bir nefes alıyor.

²¹⁸ Yabani fiğ otu.

Taşlı yoldan gelen bir at, at arabasına yüklenmiş ağır bir yük, yükün üzerinde oturan bir adamın gölgesi çimli çimenlerin üzerinden kayarak ilerliyor. Güneş, kayınların uçlarına değdi degecek.

[269] At arabacısı, kendi gölgesine bakıp ara sıra başını sallıyor. “Tam bir *şureli*²¹⁹ gibi”. Örümcek ağları ve ot tohumları yapışan saçlarını düzeltiveriyor. Birbirine dolaşan gür sakalını sıvazlıyor. Sakal, bıyık ve saçların arasında onun yüzü kaybolmuş. Peşinden gelen sinek bulutundan tamamen bitkin düşen atının ara sıra titremesine de aldırış etmiyor; tekerleğin altına sıkışan sincabın diş gıcirtısını da duymuyor, kendi kendine bir şarkı mırıldanmaya devam ediyor. Elinde karışık dallı bir ağacın kökü, keskin çakısıyla o kökün bir yerlerini soyup alıyor ya da kesip atıyor. Elini biraz kenara uzatıp ortaya çıkan silüetin bir o tarafına bir bu tarafına bakıyor. Tebessüm ediyor...

[270] Gürültüsüyle ormanın sessizliğini zangırdatıp gelen motosikletin sesini işitip Daniyar başını kaldırdı. Geleni taa uzaktan tanıdı. Orman bekçisi Mirhetim amca. Daniyar atını durdurdu. Bacaklarının uyuşukluğunu giderip yükün üzerinden atladı. Orman bekçisinin kontrolünden kolayca geçemeyeceğini biliyordu o. Mirhetim amca, motosikletini at arabasının tam yanında durdurdu. Motosikletini kapattı ve deri eldivenlerini çıkarıp, Daniyar’a elini uzattı.

– Nasılsın, kardeş?

Sertçe sıkılmış pütürlü avuç içerisinde Daniyar’ın eli nefessiz kaldı.

– Hadi, bir sigara içelim!

[271] Şapkasını çıkardı. Terli alınına yapışan bakır renkli saçlarını eliyle düzeltmiş gibi yaptı. Sonra yükünü gözden geçirdi. “Olmuş, olmuş”, diyor.

– Benim gösterdiğim yerden mi yükledin?”

– Evet.

[272] Daniyar, cebinden filtreli sigarasını çıkardı. Orman sahibi sigarayı evire çevire baktı ve:

– Daha serti yok mu ki, bu senin verdiği aç karnına içilen bir şey, deyip sigarayı isteksizce dudaklarının arasına sıkıştırdı. Yaktı. Boğaz düğümünü hareket ettirerek

²¹⁹ Tatar mitolojisinde orman ruhu sayılır.

lezzetli bir nefes aldıktan sonra Daniyar'a doğru baktı. Kurnazca bakan gözlerinde, güneşten yanıp esmerleşen yüzünde bir gülümseme belirdi.

– Hâlâ kesmiyormuşsun şu sakal bıyığını? İşte, “İvanovkaga” köyüne bir papaz gerekiyormuş, diyorlar.

– Görüyorsunuz günümüzün yaşlıları da sakal bıyıksız, kutsal olanı unuttular. Onlar utansın deyip, şeriatın kurallarına göre böyle geziyoruz, Mirhetim amca.

[273] Orman bekçisi çatıdan düşen kar gibi yüksek bir sesle kahkaha attı. Onun başını arkaya atıp, sarı dişlerini göstererek böyle rahat gülüşünü Daniyar hatta biraz kıskanıverdi. Mirhetim abi, gülmesini kesip gözlerini sildi.

[274] Eğitilmiş insan bellidir. Gülümsemesini bir kez daha tekrarladı ve ciddi bir ses tonuyla:

– Senin hakkında köyde çeşitli söylentiler var, dedi. Derslerinde başarısızmışsın, okuldan atılmışsın güya. Ben olamaz, diyorum. O, çocuğun küçüklükten beri alını dikti diyorum. Pes etme. Şimdi devir değişti. Artık bizim köyden de okumuş birinin çıkması gerekiyor.

[275] Daniyar etkilendi, heyecanlandı. Bu sıradan köylünün kendisini şanslı hissetmesi bir yandan onu gururlandırsa da diğer yandan rahatsız ediyordu. Onun amacı ne? Onun hayali var mı? Ne için yaşıyorum diyor o? Hayattın anlamı belki de kendini tatmin etmekten ibarettir. Bu hayatta değerler çok mu, azıcık mı, eğer kendin tatmin oluyorsan demek, bu, aynı benzer duygu.

[276] – Az önce yönetim bürosundaydım. Yaptığın heykeli görmek için komşu köyden gelmişler. Biz de bundan istiyoruz, diyorlar. Göz koymayın dedim, ben. Bizim köyün delikanlısı yaptı onu. Oysa şimdi görüyorsun: Hangi köye gidersen git, birbirine benzer kültür ocakları, aynı heykeller... Eskisi çok kılıksızdı; sonunda söküp atınca şüphelenmiş, umudumu kaybetmişim açıkçası bu genç bir şeyler ortaya çıkarabilir mi diye? Elektrik bağlantısını uzatıp geceleri de çalışmaya başlayınca, başarıyor diyordum, taa çocuklukta alını dikti, dedim.

[277] Mirhetim amca, kayışlanan avucuna tükürüp sigarasını söndürdü ve yere atıp üzerine bastı. Aniden konuyu değiştirdi.

– Gideceksin, diyorlar. Kültür ocağını kime bırakacaksın ki?

– Bulurlar, elbet.

–Bilmiyorum, bu iki katlı sarayı kim idare edebilir? Yaşlılar da gelmeye başlamıştı yine duracakmış. Sadece senin duvara taş dizerek yapmış olduğun tabloları görmeye gelmeye bile değer. Boş ver kültür ocağını. Aklı başında birisin, eğitim alman gerek.

–Mirhetim abi, işte ben kendimi bildim bileli sen orman bekçisi olarak çalışıyorsun. Okumamışsın. Bir yere gitmek de istemiyorsun.

[278] – Gitmek mi, deyip hemen parlayıverdi. Bu ormanı bırakıp gitmek mi? Delisin.

Bir müddet sessiz kaldı, hüzünlü gözlerini kısırıp ormanın derinliklerine doğru baktı ve sakin bir sesle söylenmeye devam etti.

Ormanı hem dinleyebilmek hem de duyabilmek gerekir, kardeşim! Orman hem ağlayabilir hem de gülebilir... Her ağacın kendi dili, kendi canı var...Hey, deyip Mirhetim amca başını salladı.

– Ormanla konuşmayı seviyorum.

[279] Gizlice değil “sarhoş olduğum günlerde” akça ağaçların uzağından geçmeye çalışıyorum. Utanıyorum kardeşim. Gerçekten de. Temiz halk. Böyle zamanlarda en iyisi meşelikte gezmek. Meşe, o sert halk. Bizim gibi erkeklerin durumunu anlıyor. Sen ise kavağa bak!, kavağa...Hatırlıyor musun bizim sokakta yüz yaşında bir Maciyan nine vardı. Ne zaman doğduğunu sadece kendisi değil yaşlılar da hatırlamamıştır muhtemelen. [280] İşte, o nine seccade üzerinde günlerce teşbih çekerek otururdu. Her zaman bir kelimeyi tekrarlar. “Ya Allahım... Ya Allahım...Ya Allahım...” Kavak diyorum: teşbih çekip kendi kendine söylenen nine gibi ne zaman baksam yavaşça hışırdayıp durur.

Orman bekçisi, terleyen yüzünü elinin arkasıyla siliverdi.

– Evet, aynı insanlar gibi ağaçlar da çeşit çeşittir... [281] Karışık ormanın güzelliği de aslında budur. İşte sen benim yaşıma geldiğinde bu bölgede(topraklarda) asker gibi çamlık olacak. Kayınları tamamıyla kesiyoruz görüyorsun. Geçmişte ormanın insan ayağı basmamış sık alanları vardı ki! Şimdi ise... Çam altında şeytan bile yetişmiyor. Ne bir ot ne mantar... Ne yapacaksın böyle...O, sözünü yarıda kesip oturduğu yerden kalktı. İşte, tekrar! Sigara dumanından boğularak öksürmeye başladı. [282] Onun işaret ettiği taraftan, otoyol boyunca önlü arkalı arabalar geliyordu. Yaklaşınca, araba içindeki gürültülü şarkı

söyleyip neşe içinde geçen kalabalığa Mirhetim amca yumruk salladı. Onun bu hareketi genel mutluluğu daha da arttırdı. Birisi el salladı, birisi elini dudağına götürerek “öpücük” attı, birileri yüksek sesle:

– Selam, padişah! dedi.

[283] Arabalar gözden kayboldu. Mirhetim amcanın öfkesi, yüzünde kaba bir şekilde değil bir tür içten gülümsemeyle dışa vuruyordu.

– Evet kardeşim, buraya yakın bir yerde şehir inşaatının başlaması benim için tam bir felaket oldu. Hafta sonu geldi mi gece gündüz ormanda yatıyorlar, bütün çayırlarını mahvediyorlar, vicdansızlar işte. Burada ne bulmuşlar ki, kendi plajlarına gitseler ya.

[284] Mirhetim amca, tek vuruşta motosikletini çalıştırdı.

– Peki kardeşim, ben kalkıyorum. Kusura bakma. Ha, az kalsın unuttuyordum, yarın benim ot biçme imecem var ki. “Huşbilek” çayırını biçtiriyorum. Mutlaka gel...

[285] Motorsikleti duman halkaları çıkararak uzaklaştı. “Çayırım, ormanım diyor ya. Adeta tabiatın kendi oğlu, sahibi” fikri Daniyar’ın aklından geçti. İşte dünya böyle. Küçük bir birey diye düşünüyorsun. Küçümseyip bakıyorsun. Aslında onun içinde ise bir cevher yatıyor. Doğal yetenek. Kendi sanatı. Onun gibi insanlar övünmüyorlar. Hatta kendilerinde zengin bir servet barındırdıklarını bilmeden, hissetmeden yaşıyorlar. Yanlışlıkla açılıverilirler hemen arkasından unutulur da... İnsanlardan ne kadar uzak durmuşum. Doğrudur, merak etmişim sadece derine girmeden. [286] Ben, onlara kendi fikrimi zorla benimsetmişim; kendi istediğim telden çalmışım. Ama onların ise kendi dünyalarını açmalarını beklemeye dayanamamışım, doğa insanın sesini duymak için gönül kulağı olmamış... Daniyar, hafif ve heyecanlı bir hisse kapılarak atının başını sevmiş gibi yaptı. Soğuk, nemli burnunu okşadı. İri gözlerine dikkatle baktı. Hey anlamıyorsun sen, hüzünlü göz! Bir anda kendine gelip birileri gördü mü acaba diye etrafına bakındı. Etrafını saran kayınlar ona biraz değişmiş ciddi gözlemciler gibi göründüler.

[287] ...Avlunun kapısını annesi açtı. Bir elini önlüğünün eteğine gizlemiş. Daniyar, annesinin yüzüne bakınca neler olduğunu anladı. At arabası avluya girince annesi:

–Oğlum, sana mektup geldi. Sesi titreyiverdi. Oğlunun belgelerini Moskova’ya sanat üniversitesine gönderdiğini biliyordu ama. Fakat mektup üniversiteden değil Geydelbergten gelmiş.

[288] “Bize komşunun kızı Dinara geldi. O, şimdi Moskova’da okuyormuş. Sömestir tatiline gelmiş. Seninle mektuplaşmıyoruz, dedi. Hatırlıyor musun, giderken bana “Ben, Kentavir” adlı bir tablo hediye etmiştin. Onu, Dinara’ya verdim. Affet lütfen, çok yalvararak istedi ki!...”

[289] Daniyar, Gıydelberg’in sesini duyar gibi oldu. Gideceği gün uğramıştı o. Nedense, hüznü, daha da çökmüş gibiydi. “Pompeo’nun Son Günü” adlı tabloya uzun uzun baktı ve:

–Geçmişimin yıkımını hatırlatıyor bu. Lütfen bana bırak, saklarım dedi. Daniyar, itiraz etmeden verdi.

–Peki, hoşça kal eski öğrenci, görüşmek dileğiyle. Kusura bakma yolcu edemem dedi ve aceleyle çıktı.

[290] Daniyar, büyük kâğıda mavi renkle “hoşça kal” yazıp pencere arasına bırakmıştı. Dinara, görmüş müdür acaba? Hâlâ her şey dün gibi aklımda. Duyguları bastırmak için ne kadar büyük metanet gerekmiş.

Akşam. Daniyar, karanlık odada açık pencerenin yanında oturuyor. Bahçedeki akça ağaçlar üzerine akşamın sessizliği çökmüş gibi. [291] Yapraklarında şafak kızılığını unutulup kalmış. Kapının önünde kovanın zangırtısı işitiliyor, annesi inek sağıyor. Alacakaranlık evde hüznü boşluk. Daniyar, düşüncelere dalıp tüm dünyadan kopmuş bir halde oturmaya devam ediyor. Ve o, kasetçaları çalıştırdı. Bir süre melodi, örümcek ağına takılmış kelebek gibi uçamadan bekledi, sonra... Damlaların yankısı...şı...şıp...şıp...Dalgalar koşuşturuyor. Ve işte gök gürültüsü! Fırtına, kasırga! Beyaz fırtına...

[292] Daniyar, gözlerini yumup coşan ezgi seline kapılıyor. Beyaz kar fırtınası, hızlıca koşan beyaz at, beyaz saçlarını dağıtmış kız silüetine dönüşüyor ve kayınlar arasına girip kayboluyor. Arkasından siyah bir yazma gibi sallanıyor, gece. Yıldız ışıklarını kendisine çeken karla kaplı alanlar... Uçsuz bucaksız karlı okyanus içinde hareketsiz kalan bir yelkenli gibi küçük evler. Beyaz eğrelti otlı pencereler...

Yankı!...

[293] Brknn kulaklarını sallayıp yürüyen ocuk duruyor. Kar yuvarlayıp, pencereye fırlatıyor. Beyaz eğrelti otları zıngıldaayıp dökülüyor. Kırıyor. Diğer pencereye geçiyor. Kırıyor.

Yankı!...

Son pencerenin camlarını düşürünce irkiliveriyor, yüzünü elleriyle kapatıyor...

Yankı!

Hoşakalın, kar eğrelti otları...

1973-1974.

Ek.3. M. Galiyev'in, *Cihangir, Dala Doğası, Dön'ya Karşısında, Ğalemi Uy, Heyat, İlham, Işanam, Kitaphanede, Min Kötüçe Bulam, Digen İdēm, Öç Mizgël, Süzler, Şherde Neümüz Hetër, Tələklə Tėrek, Tornalar Töşkende, Tufanlı İdə, Tuğan Təl, Tuzan Bulup, Ut Külmegě, Ütken Ğasır Buylap Baram* adlı şiirlerinin transkripsiyonlu yazımları ve Türkiye Türkçesi'ne aktarımları.

CİHANGİR

“...Kaysı da bulsa korol’ne eybet, diler iken, dimek, anın hâkimiyetê barıp çıkmagan.”

“...Sarık baş bulğan arıslan çirüene karağanda, arıslan baş bulğan sarıklar çirüvê köçlerek.”

“...Min Çingiz han kēbēk behtëlê bula almadım.”

Napolyon Bonapart

CİHANGİR

“Herhangi bir krala iyi diyorlarsa, demek, onun hâkimiyeti başarılı olmamış.”

“Koyun önder olan aslanlar sürüsüne nazaran, aslan önder olan koyunlar sürüsü daha güçlüdür.”

“Ben Cengizhan gibi şanslı olamadım.”

Napolyon Bonapart

Teñrê ulı sanap üzēn,

Fatiha algaç Kükten,

Qıtay divarları anın

Qodretēnnen tēz çükken.

Emēr gēne birsen yukşa

Cıñgız atlı böyēk han,

Küpmē halık çirülerē

Bēr isēmge oyışkan.

Tanrı oğlu sayıp kendini,

Fatiha alınca gökten,

Çin duvarları onun

Kudretinden diz çökmüş.

Sadece bir emir versin

Cengiz atlı büyük han,

Nice halk sürüleri

Bu isimle birleşmiş.

Yılğalarnıñ yulın borıp
Tav-kıyalar küçerëp
Kolaçlağan kıytğalarnı,
İllernë, du kitërëp.
Altın özeñgëge başkan
Devër- anıñ devërë!

Irmakların yolunu çevirip,
Dağ-kayalar göçürüp,
Kulaçlayan kıtaları
Devletleri ses getirip.
Altın üzengiye basan
Devir, onun devri!

İlge iye iyer mënse,
Gayer' irlar yav yörër.
Köçlë kavëm şulay ğına
Raslıy ala isëmën;
Kimsênmeslëk bulıp iñsën
İsëmëñe cisëmëñ.

Ûlkeye sahip eyere binerse,
Kudretli erler sefere yürür.
Güçlü kavim ancak böyle
Rastlayabilir ismine;
Noksansızlık olup insan
İsmine cismin.

Mëñe tağın uq oçına
Heter heber kıuyıldı.
Tik nige soñ tınıp çalğan
Şavlı dala kıuyım?
Bayraklar da cılferdemi,
Gasker de tın bu yulı...

İşte yine ok ucuna
Korkunç haber koyuldu.
Fakat neden ki sessiz kalmış
Hareketli bozkır koyunu?
Bayraklar da dalgalanmıyor,
Asker bile sakin bu kez...

Baba ğannar devërënnen
Kilgen bakıy şul ğadet:
Yav-seferge kuzğalganda,
Kılı öç kön ğıybadet.

Dede hanlar devrinden
Gelen baki bu adet:
Ordu sefere çıktığında
Etmek üç gün ibadet.

Bër yalgızı! Aq tirmede,
Uçaq yeneşesende,
Tëzlenëp, Han secde kıla
(Citmëş ikë yeşende)...

Dala doğasın pışıldap,
Ul inelëp yalvara.
Çeç uçması, ut kapqanday,
Kölsulanıp ağara.

İndë mëne ikë tevlëk
Tıp-tın gasker diñgëzë,
Kük gömbezën terep tora
İkë yöz mën söñgësë.

Dön'ya tëzgenën urağan
Çiñgizniñ kılı katı.
Kazık yıldızğa beylegen
Ul üzënëñ Kük atın.

Ul-Teñrë busağasında,
Cirde kalğan şevlesë.
Kük bëlen anlaşıp alu
Cihagirlar heylesë...

Tek başına! Ak çadırda,
Ateşin yanında
Diz çöküp Han secde kılıyor
(Yetmiş iki yaşında)...

Bozkır duasını fısıldayıp,
O, inleyip yalvarıyor.
Saç dibi, ateş sarmış gibi
Kül renginde ağarıyor.

Şimdi işte iki gündür
Çok sessiz asker denizi,
Gök kubbesini destekliyor
İki yüz bin süngüsü

Dünya dizginini dolayan
Cengiz'in sert eli.
Kazık yıldız bağlamış
O, kendinin boz atını.

O, tanrı eşiğinde,
Yerde kalan gölgesi
Gök ile anlaşabilmek,
Cihangirler hilesi...

-Suğış- suyiş. Kúpme kavém

Ut- kılıçtan uzaçak.

Miña kader şulay bulgan,

Minnen soñ da bulaçak.

Büten kanunnarnı bēlmi

İl bēlen il alışı.

Sōngē oçında sına

Halıkların yazmışı.

Suğışlarsız il başının

Danı kısır çalaçak.

Miña kader şulay bulgan,

Minnen soñ da bulaçak.

Min illernē yavlıy-yavlıy

Çan kıyudan tıyamın.

Cirde solıç urnaştırı

Minēm izgē hıyalım.

Küp kavémner ut ve kılıç

Tēlēn gēne sanlıdır.

Andıy ilnē köl itüden

Başka çarem çalmıdır.

-Savaş- kesiş, birçok kavim

Ateş- kılıçtan geçecek

Benden önce böyle olmuş,

Benden sonra da olacak.

Başka kanunları bilmiyor

Devlet ile devlet savaşı.

Süğü ucunda deniyor

Halkların alın yazısı.

Savaşlarsız ülke başının(yönetici)

Adı sanı kısır kalacak.

Benden önce böyle olmuş,

Benden sonra da olacak.

Ben ülkeleri fethederek

Kan dökmeyi yasaklarım.

Yeryüzüne barış getirmek

Benim kutsal hayalim.

Çok kavimler sadece ateş ve kılıç

Dilinden anlıyordur.

Onun gibi devleti kül etmeden

Başka çarem kalmıyordur.

Bötën cihannı yavlasam,
Gölbakça item cirnë...
Savlık bir, Kük, gomërlë it.
Yavğa çıgar yavgirnë!...

-Adem zatın dahi itsen,
Nefësëne köç inër.
Yavlıy kıalsa bar cihannı,
Teñrë bulası kiler...

Pışıldavlı Teñrë süze
Güya uttan yaraldı;
Zihën sürüvën, köydërëp,
Ofıqlarğa taraldı.

Ėter idë bu Ėaқыkat,
Bu- sınalu kimele;
Kılıç yözë këbëk yeşni
Canniñ yalangaç melë.

Anı herçak Ėökëm itken
İzüvë açık dala.
Yeşên taşın uçlap tuğan
Sabıy bit ul dön'yağa.

Bütün cihanı fethetsem
Hasbahçe ederim yeryüzünü...
Sağlık ver, Gök, ömürlü et.
Sefere çıkar yaverini!..

İnsan zatını dahi etsen,
Nefsine güç iner.
Fethederse tüm cihanı,
Tanrı olası gelir...

Fısıldamalı Tanrı sözü
Sanki ateşten yaratıldı;
Zihin kabuğunu tütsüleyip,
Ufuklara dağıldı.

Korkunçtu bu hakikat,
Bu, imtihan zamanı
Kılıç yüzü gibi çakıyor
Canın çıplak anı.

Onu her zaman hüküm eden
Bağrı açık bozkır.
Yıldırım taşını avuçlayıp doğan
Sabidir o, dünyaya.

-Yeşermedeñ asılıñı...

Adem ulı, fani zat.

Minem sınav zincirinnäñ

Qortılasıñ, sin-azat.

- Gizlemeden aslımı...

Âdem oğlu, fani zat.

Benim imtihan zincirinden

Kurtuluyorsun, sen- azat.

“Min kudretle!” diyep yeşev-

Kükten iñgen ferman ul.

İnsannarıñ vöcüdëne

Üzëm salğan ferman ul.

Ben ‘kudretli’ deyip yaşamak

Gökten inen ferman o.

İnsanların vücuduna

Özüm salan ferman o.

Cirde yeşev uyınıñıñ

Qağıdesen këm ciñgen?

Qaysı bahadırğa yazğan

Behetle kitü cirden?

Yerde hayat oyununun

Kurallarını kim yenmiş?

Hangi kahramana nasip olmuş,

Mutlu ayrılmak yeryüzünden

Kerle çorlar sinnen soñ da

Dan bişegën asırlar.

Ciñelmiçe kitüvëñne

Kiçerermë ğasırlar?..

Cüce çağlar senden sonra da

Şan-şöhret beşiğini asarlar

Yenilmeden gidişini

Affeder mi asırlar?

Şerik - Ğarëb arasında

Sin ütken yullar takır.

Un yıl gömer östim siña!

Un yılğa un yav kiçersëñ,

Doğu - Batı arasında

Senin geçtiğin yollar boş.

On yıl ömür ekledim sana!

On yıla on sefer geçirsen

Kük astı- siña çatır.

Şuşı un yıl devamında

Ciñleşëñ bër tapkır!...

Tëtrep kıydı Timuçinniñ

Dala sıyğan yöregë.

Mondıy yazmışlı gomërnëñ

Barmı aña kiregë?

Şulay uyladı Cihangir,

Saldı köbe-külmegën.

Tëzlendë dala börkëtë,

Kükke bağıp küzlerën.

-Cinëlmiçe kitim cirden,

Al canımnı Küklerge!

Soñğı suğış...Soñğı suliş...

Danıñ kalsın küklerge!...

...Sayan tavları yağınnan

Ofıq yözë yaqtıra;

Dehşetlë han urınında

Gap- ğadi qart utıra

Gök altı sana çadır.

Şu on yıl devamında

Yenilirsin bir kez!...

Titreyiverdi Timuçin'in

Bozkırı sığdıran yüregi.

Bunun gibi kaderin, ömrün

Var mı ona gereği?

Böyle düşündü Cihangir,

Bıraktı zırh gömleğini.

Diz çöktü bozkır kartalı,

Göge bakıp gözlerini.

-Yenilmeden gideyim dünyadan,

Al canımı Göklere!

Son savaş... Son nefes...

Şan şöretim kalsın göklere!...

...Sayan dağları tarafından

Ufuklar aydınlanıyor;

Dehşetli han yerinde

Sıradan yaşlı adam oturuyor.

Şul mizgælde Cihangirniñ
Tëlegë çingä aştı.
Kıptı davıl. Tëldë yeşen-
Kük bëlen cir totaştı.
Soñğı tēlek-kükten bülek
Gömër beraberēne;
Yeşen taşın uçqa kısıp,
Avdı ul mënderēne.

Yörek tuğtalğan mizgælde
Kükten yıldız atıldı;
Sulğıldadı yanar tavlار,
Kük kapısı açıldı.

Mönberē de, mëndere de;
İyer buldu öyē de.
Yata Cihangir cesede
K̄ar kēbēk ak kiyēzde.

Tuğız çuklı aq elemner
Moñsulanıp iyēlgen.
Huşlaşırğa dürt kıytğaydan
Devletlē irler kilgen.

O anda Cihangir'in
Dileği hakikate ulaştı.
Koptu fırtına deldi yıldırım
Gök ile yer birleşti.
Son dilek-gökten hediye,
Ömür bahasına;
Yıldırım taşını avucunda sıkıp
Düştü o yastığına.

Kalbi durduğu anda
Gökten yıldız kaydı.
Hıçkırarak ağladı yanar dağlar,
Gök kapısı açıldı.

Minbere de mindere de,
Eyer oldu evi de.
Yatıyor Cihangir cesedi
Kar gibi ak keçede.

Dokuz püsküllü ak alemler
Kederlenip eğilmiş.
Vedalaşmaya dört kıtadan
Kudretli erler gelmiş.

Laçın bulıp oçıp töştë

Ĥanniñ aqtık tēlegë:

Ĥabërmnë bëlmesënner...

Eytsënner: ul ülmedë...

“Ülëm” digen süzden östën

Diñgëz atlı Cihangir!

Aña medhiye cırlağan

Akınnarğa ilham bir!

Şavkımlı danı taralır

Yavlap bötën cihannı.

Ozattılar sıqtap anı.

Kükler- birdë, cir- aldı...

Çalardı devër çalımı

Ofıqqaça- aq dala;

Mëñ- mëñ caydaq taptap uzdı

Tëtrep çapқан atlarda.

Yomıldı cir begirëne

Yapan dala kabëre;

Ciller üpken bayrağına

Küçtë laçın gomëre ...

Şahin olup uçup gitti.

Hanın son dileği:

Kabrimi bilmesinler...

Desinler: o, ölmedi...

“Ölüm” denen sözden üstün

Deniz atlı Cihangir!

Ona methiye söyleyen

Ozanlara ilham ver!

Güçlü adı dağılır.

Dolaşır bütün cihannı.

Yolcu ettiler hıçkırarak onu.

Gökler-verdi, yer-aldı...

Ağardı devir çehresi

Ufuğa kadar ak bozkır;

Binbir süvari üzerinden geçti

Titreyip koşan atlarda.

Gömüldü yer bağına

Yaban bozkır kabri;

Rüzgâr öpen bayrağına

Göçtü şahin ömrü...

DÖN'YA KARŞISIDA

Dön'yağa qarap, yözëmnë
Çıttım da, çıtmadım da;
Sırat küpërlerë aşā
Çıqtım da, çıkmadım da.

Ölëşke tiyer kömëşler

Tidë de, timedë de;

Yatlarğa kalası yarlar

Söydë de, söymedë de.

Qoyrık çençëp çabar behët

Kildë de, kilmedë de;

Qırıs yıllar görür başı

İdë de, imedë de.

Yılğır cannar yetmesene

Qaptım da, qapmadım da;

Tël-der'yada süz hikmetën

Taptım da, tapmadım da.

Bu cirde yeşev qadërën

Sizdëm de, sizmedëm de;

Dön'yalıqnıñ biş kıytğasıñ

Gizdëm de, gizmedëm de.

DÜNYA KARŞISINDA

Dünyaya çevirip yüzümü

Küstüm de küsmedim de;

Sırat köprülerinden aşıp

Geçtim de geçmedim de.

Payıma düşen gümüşler

Değdi de değmedi de;

Ellere kalası yârlar

Sevdi de sevmedi de.

Kuyruğunu kıstırıp koşan baht,

Geldi de gelmedi de;

Acımasız yıllar gururlu başı,

Eğdi de eğmedi de.

Kurnaz canlar ağına

Takıldım da takılmadım da;

Dil deryasında söz hikmetin

Buldum da bulmadım da.

Bu yerde yaşamın kıymetini

Sezdim de sezmedim de;

Dünyalığın beş kıtasını

Gezdim de gezmedim de.

Eytěrler: gomer çelterěn

Ürdě de, ürmedě de;

Yeşevneñ teměn bozmıyça

Üldě de...ülmedě de!...

Söylerler: ömrün dantelini,

Ördü de örmedi de;

Hayatın tadını bozmadan

Öldü de...ölmedi de...

HEYET

Tön. Tavlur. Sirpëlöp isedër.

Ėalemi ciller ğene.

Olığayıp, süzler yığıla

Şağıyr'neñ yöregene.

Tön. Derya. Yarlarga ürele

Adaşkan dulkın ğına.

Kartayğan yıldızlar yığıla

Kük- ğalem upqınına.

Niçêkler ışanıym dön'yağa

Şom-afet kilesene.

Sabırlık doğası kılıyımmı

Bu Kıodret İyesene...

HAYAT

Gece. Dağlar. Serpilip esiyor.

Sadece âlemi rüzğârlar.

Yaşlanıp sözler yıkılıyor

Şairin yüreğine.

Gece. Derya. Kıyılarına tırmanıyor

Yolunu kaybeden dalga.

İhtiyarlayan yıldızlar yıkılıyor

Gök-âlem uçurumuna.

Nasıl inanayım dünyaya

Korkulu afet geleceğine.

Sabır duası edeyim mi

Bu Kudret sahibine...

İLHAM

Min bër ҡolıñ barı... Çaban ğına,

Süz artınnan ersêz çabam ğına.

Uzıştıram,

Suğıştıram,

İrêştërem,

Sözêştërem,

Kilêştërem,

Übêştërem,

Tabunnarda yılķı süz-Atlarım,

Tabırlana yılĝır tulparlarım.

Soltan süzler

Küpmë,

Oltan süzler,

Subay süzler

Küpmë,

Suķbay süzler,

Yalĝan süzler

Küpmë,

Yanĝan süzler,

Ķanlı süzler

Küpmë,

Danlı süzler!

İLHAM

Ben ancak bir kulum... Sadece çoban

Sözün peşinden arsızca koşan.

Yarıştırıyorum,

Savaştırıyorum,

İletiyorum,

Tokuşturuyorum,

Barıştırıyorum,

Öpüştürüyorum.

Sürülerde başıboş gezen söz- Atlarım

Toplanıyor kıvrak tulparlarım²²⁰

Sultan sözler

Nice,

Taban sözler

Direk sözler

Nice,

Evsiz sözler,

Yalan sözler

Nice,

Yanan sözler

Kanlı sözler

Nice,

Şöhretli sözler!

²²⁰ Kanatlı at.

Dön'ya qarınında küpmë sërler,
Küñël aranında küpmë süzler,
Sëz hezêrmê minëm emërême?
(Min bu melde tiñdër emirêñe.)

Dünya karnında nice sırlar,
Gönül gözünde nice sözler,
Siz hazır mısınız benim emrime?
(Ben bu an eşitim senin amirine)

İñreyëp, yarsu çıbırkımnı
Bër şartlatsam eger, kılanıp,
Üre başkan süzlër tabırında
Şomırayta barsı qolağın.

Ateşli kırbacımı çevirip,
Bir patlatsam eğer şov yapıp,
Diken diken duran sözler taburunda
Kabartıyor herkes kulağın.

Şul melëñde derrev kuba saflar,
Qaynıy, uba süzler taşkıñı.
Tıpırdağan toyak têtrevënnen
Kükrep tibe yörek, aşkıñıp.

Şu anda birden saflar kalkıyor,
Kaynıyor sözler taşkıñı
Tıpırdayan toynak titremesinden
Coşkuyla çırpınıyor heyecanla yürek.

Bu bit sinë kümëp kite torğan
Gadël taşkın, izgë ğarasat.
Şuşı ğanimetten taptalıp bër
Köçsëz qalu beñët lebası.

Budur seni gömüp giden
Adil taşkın, ilahi fırtına.
Bu ganimetten bir kez ezilip
Güçsüz kalmak mutluluktur elbet.

Tuğan tëlëm minem - tiñsëz diñgëz,
Arğı yarı-Ħoday katında.
Medet bir sin, mayakları anın
Tatar atlı, deryal ħalkımda.

Ana dilim benim eşsiz bir deniz,
Karşı kıyısı, Allah katında.
Yardım et sen, fenerleri onun
Tatar adlı derya gibi halkımda.

İŞANAM

Min işanam siña, Kükler Şahı,
Barlığıña ihlas işanam.
Bu işanıç kërmi miña çitten,
Mulla-muntağaydan, işannan.

Bu işanuv iñdërêlgen miña
Asmani-Kük dön'yalarinnan.
Her tērëklëk iyeseñe kükten
Nindi oluğ medet salıngan.

Ġalemi moñ dulqımında rehet
Sulğınıp eylenedër her cisëm.
Kamil saylanışka duçar itëp,
Alğan Rabbı iñ himmetlësën.

Niñdi qodret, niñdi ilham nuru!
Bar tērëklëk-ilah moğciza.
Akıl köçsöz qalıp secde kıla,
Böyëk sengat' öçën can fida.

Uyly bële, uynıy bële cihan,
Aqtarıla vaqıt-der'yalar.
Yoldız bëlen yoldız berëlëşëp,
Hâsil bula yaña dön'yalar.

İNANAYIM

Ben inanıyorum sana Gökler Şahı,
Varlığına içten inanıyorum.
Bu inanç bana girmiyor başkalarından,
Sahte molladan, imamdan.

Bu inanç indirilmiş bana
Asmani- Gök dünyasından.
Her canlı sahibine gökten
Nice büyük medet indirilen.

Evrensel hüznün dalgasında rahatça
Solup başkalaşır her cisim
Mükemmel seçilişe düçar edip
Almış Rabbi en himmetlisini.

Hangi kudret, hangi ilham nuru!
Tüm canlılar ilahi mucize.
Akıl güçsüz kalıp secde kılıyor,
Büyük sanat için can feda.

Düşünebiliyor, oynayabiliyor cihan
Alt-üst oluyor zaman, deryalar
Yıldız ile yıldız çarpışıp
Hâsil oluyor yeni dünyalar.

Şul ğarasat, çiksöz meñgölekte
Böz mosafır bulıp yözgenböz.
Uttan-sudan yaratılğan cannar
Kükneñ cidě qatın kürgenböz

Kiyěk Qaz yulınnan bu cirgě böz-
Sınalırğa töşken yolçılar.
Kēm töşēmi, şul töşēmlē yaşı,
Gönahlarğa küpmē cir çıdar?

Ğacizlenmim, Qahhar, sorav birēp,
Teqdir yoldızlarıñ – kügeñde.
Sin hareket birgen heyatlarıñ
Can tibēşē çiksöz kalbēñde.

Kiçer mine, bēr ğorurlık belen
Avaz salsam:
-Böz bar! Böz elē!.. -
Bēr kerrelék zerre bulğan cirneñ
İnsan digen ğamlē bizeğē.

Min ışanam siña, Kükler şahı!
Yeşev cirde – ilahi devam.
Kalbēñde bēr tērē küzenek min,
Semavi süz iñgen üz doğam.

Şu fırtına, sınırsız ebedilikte
Bir misafır olup yüzmüşüz
Ateşten sudan yaratılan canlar
Gögün yedi katını görmüşüz.

Samanyolundan bu yere biz,
İmtihan için inen yolcular.
Kim düşünmez o, zengin yaşar.
Günahlara ne kadar yer dayanır?

Acizlenmem, Kahhar soru verip
Kader yıldızların-gögünde.
Sen can veren hayatların
Yürek çarpıntısı sınırsız kalbinde.

Affet beni, bir gurur ile
Bağırsam:
– Biz varız! Biz henüz!..
Bir defalık zerren olan yerin
İnsan denen gamlı süsü.

Ben inanıyorum sana, Gökler Şahı!
Yaşamak yerde, ilahi devam
Kalbinde bir diri gözeneğim ben,
Semavi söz inen öz duam.

KİTAPĦANEDE

İñge-iñ t relgen kitaplar

Pıslıdaŗa t rl  t lde.

Ciñ l gene kulŗa alam

Ciñ lmesl k illern ,

M fnern  cirge ind rger  orol'lern 

Ni e bitke sıygan

Ħalıqlarnıñ olı tarihları,

 aygıları, Őatlıkları, g nahları.

Ciñ l g ne kulŗa alam kitaplarını

Hem a taram  asırlarını.

 tken- tken..bar da  adi iken.

Şul  ak cirde bulŗan bulsañ,

Ciñ l g ne  el iters ñ k b k

SuŗıŐlarını,  alıqlarnıñ yazmıŐlarını...

K T PHANEDE

Omuz omuza yaslanan kitaplar

FıslıdaŐıyor  eŐitli dilde.

Kolayca ele alıyorum.

Yenilmez  lkeleri,

Binlercesini yere indiren kralları.

Birka  sayfaya sıŗmıŐ

Halkların ulu tarihleri,

 aygıları, mutlulukları, g nahları.

Kolayca ele alıyorum kitapları

Ve karıŐtırıyorum asırları

Ge miŐ-ge miŐtir... her Şey de kolaymıŐ.

O zaman d nyada olsaydın,

Sanki kolayca  ozersin gibi

SavaŐları, halkların kaderlerini...

MİN KÖTÜÇĖ BULAM, DİGEN İDĖM BEN ÇOBAN OLACAĞIM DEMİŞTİM

Karaşımın kükke yöneltedër

Tanış sukmakların azayuvı.

Haman şulay, avıl turısınnan

Ağıp bara Kiek Kazlar yulı.

Çigëne sular, ağışların borıp,

İskë yarın hezër bële këmner?

Kazlar këbëk bër ayakta basıp,

Yoqımsırap tora öyenkëler.

Min hucası idëm bu töbeknëñ,

Çıknë bëlmi idë hıyallarım.

Mëngen sayın tormış basqıçınnan,

Sağındıra artta qalğan yarım.

Min kötüş bulam, digën idëm,

Kiçërëgëz, kırlar, tuğaylarım,

Kitëp barsam da min yıraqlarğa,

Tuğrı qaldım siña, tuğan yağım.

Ütkennerëm inde-büten dön'ya,

Yad itedër hezër üzge könner.

Pekë bëlen uyğan isëmner yuq-

Koymalarğa qader üzgertkenner.

Bakışlarımı göğe yöneltiyordur.

Tanıdık patikaların azalması,

Hâlâ böyle köy civarından

Akıp gidiyor yaban kazlar yolu.

Çekile sular akışlarını çevirip,

Eski yarım şimdi kimler bilir?

Kazlar gibi bir ayakta basıp,

Uyuklayıp duruyor salkım söğüt.

Ben sahibiyim bu diyarın,

Sınırı bilmiyordu hayallerim.

Çıktıkça hayat basamağından

Özlettire geçmişte kalan sevgilim.

Ben çoban olacağım demiştim.

Affediniz kırlar, çayırılarım,

Gitsem de ben uzaklara

Sadık kaldım sana memleketim.

Geçmişlerim artık-başka dünya,

Yad ederler şimdi yeni günler

Çakıyla oyulmuş isimler yok.

Çitlere kadar değiştirmişler.

Söylenm n  et r ağacına,
 iks z k kte-tacın a ıan  m t.
Ceyrep yata  ıklı yoldız yulı-
Taıda k t  kitken  zler k b k.

Yaslanmışım hatıra ağacına,
Sınırsız g kte tacını a mış  mit,
Yayılp yatıyor  iğli yıldız yolu,
Seher vakti s r  giden izler gibi.

ÖÇ MİZGĚL

ÜÇ LAHZA

I

Küpêrden ul yögêrêp këne çıktı,
Almaları ƣaldı ƣoyılıp.
Yağımlı tañ şundi y tınıç idê.
Kükê tavişları
Nindi yakın idê...
Tuƣtalmadı,-
Ez sanar dip ƣurıƣtı buğay.

Köprüden o ƣoşarak çıktı.
Elmaları kaldı dökülüp
Alımlı seher vakti o kadar huzurluydu.
Guguk kuşu sesleri
Nasıl yakındı.
Durmadı,
Az sayar diye korktu galiba.

II

Küpêrden ul salmak ƣına çıktı,
Sağlap ƣına totıp,
Töyênçêğê tulı yazmışın.
Yağımlı kön şundi y tınıç idê,
Kükê tavişları nindi yakın idê...
Tuƣtaldı da,
Ey sanadı, ey sanadı, ey sanadı.

Köprüden o yavaşça çıktı.
Dikkatlice tutup
Bohçası dolu kaderini.
Güneşli gün çok huzurluydu.
Guguk kuşu sesleri nasıl yakın idi...
Durdu ve
Ey saydı, ey saydı, ey saydı.

III

Tayağı bëlen kiñeşleşep këne,
Küpêrden ul bik aƣrın çıktı.
Yağımlı kiç şundi y tınıç idê,
Kükê tavişları nindi yakın idê...
Tuƣtalmadı,-
Küp sanar dip ƣurıƣtı buğay...

Değneği ile anlaşıarak,
Köprüden o yavaşça çıktı.
Alımlı akşam o kadar huzurluydu.
Guguk kuşu sesleri nasıl da yakındı...
Durmadı,
Fazla sayacak diye korktu galiba...

SÜZLER

Tabıp aldım yuldan buydağ bër süz,
Kayırılğan idë qanadı.
Alıp qayttım öyge, devaladım,
Minëm öynë ul da yarattı.

Ene bër süz onıtılıp qalğan,
Yıraqtan uk kilem sizënëp.
Kızlar üte yannan, e süzlerê
Seylen këbëk qala sibëlöp.

Ene bara avıl aqayları,
İskermi de buqay üzlerë.
Yomrı-yomrı süzler ırqıtalar,
Küre bëlseñ, altın-üzegë.

Çitëk kigen ebilernëñ süze
Mamık këbëk ciñël, ak qına.
Babaylarnıñ bik boringı süzen
Uçlarıma alam sak qına.

Mëñ-mëñ törlë süzler ëzlim, tabam,
Alar küpmë tire-yağımda!
Hemme cirde - şavlı uramnarda,
Bazarlarda, yaqtı tabında.

SÖZLER

Bulup aldım yoldan yalnız bir söz
Ayrılmıştı kanadı.
Alıp getirdim eve, tedavi ettim,
Benim evi o da sevdi.

İşte bir söz unutulup kalmış,
Ta uzaktan geliyorum sezinip.
Kızlar geçiyor yandan, sözleri ise
Boncuk gibi kalıyor serpilip.

İşte gidiyor köy ağabeyleri,
Fark bile etmiyor galiba kendileri.
Sivri sivri sözler atıyorlar,
Görebilsen, altındır- özü.

Çizme giyen ninelerin sözü,
Pamuk gibi hafif, bembeyaz.
Dedelerin kadim sözünü,
Avuçlarıma alıyorum özenle.

Bin bir çeşitsöz arıyorum, buluyorum.
Onlar çokça etrafımda!
Her yerde-gürültülü sokaklarda
Pazarlarda, parlak sofralarda.

Ul süzlerně aya uyasıñ dip
Sorasadıız minnen eger de -
Üz tehêtên ězlim herběr süzge
Yazılaak yaña Şıgır'de.

“O sözleri nereye koyarsın?” deyip
Sorarsanız benden eğer ki,
Kendi tahtımı arıyorum her bir söze
Yazılacak yeni Őiirde.

ŞEHİRDE NEVMİZ HETĒR

Sağandıra görür şaytan tayaqları,
Nögeştegë ütkën küren kıyaqları.

Çişme töbëndegë cëm-cëm çuyırtaşlar,-
Biştaş kebëk çeçelgenbëz, uyundaşlar.

Ak tuzanlı Pavıl Dedey tęgërmenë,
Almaları – tıpır-tıpır ölgërgenë;

Sağındıra tönën bürë ulavları,
Kar sayratıp ütken beslë olavları.

İ yarışıp at cigerge öyrenüler
Avlağöyler çiratına köylenüler...

Yözek salış, yoldız sanav uyunında,
Tevge üpken kınak kıızı - kıyınında.

Bar idë bit her avılınıñ bër cülerë,
Bër cülerge tormıy hezër mëñ cülerë!

İ ul çornıñ sade-ğaziz yarlılığı,
Bay küñël urtaq idë barı-yuğı.

ŞEHİRDE HÜZÜNLÜ HATIRA

Özlettire gurur devedikenleri,
Nögeş'teki keskin kamış sapları.

Çeşme dibindeki pırıl-pırıl çakıl taşları
Beştaş gibi saçılmışız, oyundaşlar.

Beyaz tozlu Paul dede değirmi,ni,
Elmaları, tıpır tıpır olgunlaşanı;

Özlettirir, geceleri kurt ulumaları.
Kar şakıtıp geçen donlu at arabaları.

Ey yarışıp at dizginlemeyi öğrenmeler,
Avlağöy²²¹ sırasında nazlanmalar...

Yüzük atma, yıldız sayma oyununda,
İlk öpen misafir kıızı, koynunda.

Vardı be her köyün bir delisi,
Bir deliye değmez şimdi bin delisi!

Ey bu dönemin sade aziz yoksulluğu,
Zengin gönle ortak idi varı-yoğu.

²²¹ Büyüklerin evde olmadığı تنها ev, gençleri akşam oturması.

Tıñlıy iděk suğış kiçken aǵaylarını,
Yakın idě Běrlin- Baltaç araları.

Dinliyorduk savaş geçirmiş aǵabeyleri,
Yakın idi Berlin-Baltaç mesafesi.

Ėsterlěněñ suvı, dime, tězden gěne,
Totařkan ul yıraķ Ƙaspiy diñgězěne.

Esterle'nin suyu, deme, sadece dizden,
Birleşmiş o uzak Hazar denizine.

Beħille sin bězně, ħetěrdegě avıl,
Atlantida kěběk kümdě sine davıl.

Affet sen bizi hatıradaki köy,
Atlantika gibi gömdü seni fırtına.

Nevmiz yıllar... Bar da Ƙaldı arǵı yarda,
Uzǵan ğasır... Yullar inde barmıy anda.

Hüzünlü yıllar... Her şey kaldı öteki tarafta,
Geçmiş asır ...yollar şimdi varmaz oraya.

Yulım büle uramnarnıñ aķ sızıǵı,
Uçta – aslamçıdan taş sıbızǵı.

Yolumu bölüyor sokakların beyaz çiziziǵı,
Avuçta eskiciden alınan taş düdüǵü.

TORNALAR TÖŞKENDE

Torıyık! – diyëp, suzıp-suzıp,
Kük bitëñë sörmë sızıp,

Sağınıp kıayta tornalar.

-Külëm kıayda?

Kügëm - anda

-Kügëm kıayda?

Külëm – anda.

Butaldımı sağınudan

Tuğan yağı manzarası.

(Doğã kııladıır alar da,

Ğoşlarınıñ - üz Allası...)

Kanatınnan kıağã-kıağã

Madagaskar tuzanın,

Kükñëñ zeñger basmasınnan

Töşe torna kervanı.

Çigëñëğëz, ey, tavlarım!

Işıklağız, ey, tallarım!

Yörek biyëklëğë kıaldı

Ğanat çığırdavları.

Torna biyëgen tuylarını

Tizden kürer kırlarım.

Uylandı uylarım...

TURNALAR İNERKEN

Tırıyık! - diye uzatıp uzatıp,
Gökyüzüne sürme çekip

Özleyip dönüyor turnalar

Gölüm nerede?

Gögüm orada.

Gögüm nerede?

Gölüm orada.

Karıştı mı özlemekten

Memleketin manzarası.

(Dua ediyordur onlar da

Kuşların kendi Allah'ı...)

Kanadından çıırpa çıırpa

Madagaskar tozunu,

Gögün mavi basamağından

İniyor turna kervanı.

Çekiliniz, ey, dağlarım!

Koruyunuz, ey, dallarım!

Yürek yüksekliğinde kaldı.

Ğanat gıcırdamaları.

Turnanın oynadığı düğünleri

Yakında görür kırlarım.

Hüzünlendi düşüncelerim...

TUFANLI İDĒ

“...ağıla da bolıt ağıla
Tuğan-üsken iller yağına”.

Andaluziyeněň küklerě
Běr bolıtsız ayaz çağında,
Nik soñ şuşı şığır’ yulları
Sağındırıp kıydu tağın da?

Tufanlı idě bit May ayě...
Anıñ bik az kalğan gomêrên
Ciller elle heber ittêmě,
Sizêp aq çeçeklě küñlên.

Tuğan ilge kıytkan çağında,
Kıalın bolıtlarğa kümêlêp,
Sulkıldışıp kıydu yıldızlar
Bêlgen sıman anın ülêmên.

Haman şul cır mině uyata,
Kağıla da hetêr yarına.
Ağıla da bolıt ağıla
Tufan²²² üsken cirler yağına...

TUFAN’LI İDİ...

“...akıyor da bulut akıyor
Doğduğumuz yerlere doğru”

Andaluziya’nın gökleri
Bir bulutsuz ayaz vaktinde,
Neden ama şu şiir yolları
Özletiverdi yine de.

Tufan’lıydı ki Mayıs ayı...
Onun çok az kalan ömrünü
Yoksa rüzgâr haber mi verdi
Sezip ak çiçekli gönlünü.

Memlekete dönerken
Kalın bulutlara gömülüp,
Ağlayıverdi yıldızlar.
Bilmiş gibi onun ölümünü.

Hâlâ o türkü beni uyandırıyor.
Dokununca gönül kıyısına.
Akıyor da bulut akıyor.
Tufan büyümüş yerlere doğru...

²²² Hesên Tufan (1900-1981), Çağdaş Tatar Edebiyatının yetiştirdiği en önemli şairlerden birisidir.

TUĞAN TĒL

Böyök te sin, boyık ta sin,
İ tuğan tĒl, tuğan tĒl,
Küp ğameller kılğan tĒl!
Argamaqlar cigĕp çapқан,
Bılbıl sayrap kungān tĒl.

Yılatasıñ, yuatasıñ,
İ tuğan tĒl, tuğan tĒl,
Kevser sular yuğan tĒl!
Etkem nigĕz taşı kuyğan,
Enkem bişĕk korgan tĒl.

Uylatasıñ, uyatasıñ,
İ tuğan tĒl, tuğan tĒl,
Der'ya bulıp tulğan tĒl!
Şanlı, danlı devĕrlernĕñ
Hökemdarı bulğan tĒl.

Talımlı sin, yağımlı sin,
İ tuğan tĒl, tuğan tĒl,
Halkım kĕbĕk uñğan tĒl!
Kükten iñgen iman nurın
Meñge saklıy torğan tĒl!

ANA DİL

Büyük de sen, hüzünlü de sen,
Ey ana dil, ana dil
Çok ameller eden dil
Doru atlar dizginleyip koşan,
Bülbül ötüp konan dil

Ağlatırsın, teselli edersin
Ey ana dil, ana dil
Kevser suları yıkayan dil
Babam temel taşı koyan
Annem beşik kuran dil

Düşündürürsün, uyandırırısın,
Ey ana dil, ana dil,
Derya olup dolan dil!
Şanlı, şöhretli devirlerin
Hükümdarı olan dil

Nazlısın sen, alımlısın sen,
Ey ana dil, ana dil,
Halkım gibi hamaratlı dil
Gökten inen iman nurun
Ebedi koruyan dil.

TUZAN BULIP

Köbe külmek. Bulat kılıç. İyerlë at.
Min-şul devër toyağınnan
Sıktap alğan tufraktan;
Tuzan bulıp, gölden gölge
unıp kilem yıraktan.

UT KÜLMEGË

ayda ına biyëse de,
Kërlenmi şul
Örfiye ut külmegë.
Ut ağınan cirde ala
ara kümër köllerë.

TËLEKLË TËREK

Kükten yıldız tamar mel bu,
Tël oyısı sirtmecëne
Sayrar sanduğaç unsa...

Min beğëtlë, diyer şağıyr',
Tuğan tëlge san bulsa.

TOZ OLUP

Zırh gömlek. Çelik kılıç. Eğerli at.
Ben, şu devir toynağından
Hıçkırıp kalan topraktan;
Toz olup çiçekten çiçeğe
Konup geliyorum uzaktan.

ATEŞ GÖMLEĞİ

Nerelerde dans etse de
Hiç kirlenmiyor
Şeffaf, ateş gömleği
Ateş dokunan yerde kalıyor
Kara kömür külleri.

DİLEKLİ DİREK

Gökten yıldız damlar an bu,
Dil kuyusu kaldıracına
Öten bülbül konarsa...

Ben mutluyum der şair,
Ana dile saygı duyulursa.

ÜTKEN ĞASIR BUYLAP BARAM GEÇMİŞASIR BOYUNCA GİDİYORUM

Meşekatlê çuvar uram. Meşakkatli karmaşık sokak.
Yalkav ğına karlar töşe. Tembelce karlar yağıyor.
Ütken ğasır buylap baram. Geçmiş asır boyunca gidiyorum.

Sorı yortlar ışığınnan, Gri evler gölgesinden
Bürök kader êt citeklep, Börk kadar köpek gezdiren,
Hanım üte kupaşı ğına. Şık bir hanım geçiyor.

Uram yüvêş cêpşêk kardan, Sokak ıslak sulu kardan,
Şehir üzegêne citkêç, Şehir merkezine gelince,
“Barabız”dan töşêp kalam. “Barabız”dan iniyorum.

Neni maksat- tübeñ bulu, Küçük maksat - çatın olması,
Satılular hem satular Satılmalar ve satışlar
Sevdegerler töbegê bu. Tüccarlar bölgesi bu.

Pêçen bazarında arıym. Saman pazarında yoruluyorum
“Kisêkbaş”²²³nı kürêp kalğaç, “Kesikbaş”ı görünce
Üz başımnı totıp karıym. Kendi başımı tutup bakıyorum.

Kıyulangan, kızıp alğan Cesaretlenen sarhoş olan
Bêr mosafir cırlap uza. Bir misafir şarkı söyleyip geçiyor .

²²³ Pêçen Bazarı, yaħud Yaña Kisêkbaş (Saman Pazarı veya Yeni Kesikbaş) manzumesi (1908) Abdullah Tukay’ın hiciv türünde manzumesidir.

(Cırı yazılğanmı tuzğa?)

-Baylar kayda saklıy iken

Bezge digen hemerlerně?

Ĥannar elle ũlmi miken

Bulır idě kaběrlere...

(Ėarkısı yazılmış mı geçmişe?)

Zenginler nerede saklıyormuş acaba

Bizim olan içkileri?

Yoksa hanlar ölmüyormuş mu?

Olurdu kabirleri...

E běr çitte çegen kıızı

Yazmışlarını yurap tora,

Işangannar çirat tora.

Bir kenarda ise çingene kıızı

Kader falına bakıyor,

İnananlar sırada bekliyor.

Meşekat'le çuvar uram.

Yalqav ġına qarlar tōře.

Ūtken ġasır buylap baram.

Meşakkatli karmaşık sokak,

Tembel-tembel karlar dūřuyor

Geçmiş asır boyunca gidiyorum.

GALEMİ UY

Siskene cir, kaş cıyıra Kükler,
Bolıt bēlen bolıt sözēşe.
Kök kükretēp, yeşēn taşın çöyēp,
Cihan bēlen cihan kölēşe.

Bu kölüde- böyēk dehşet çını,
Ala önēn, âdem aqılın.
Kēmge yazğan kürü bu dön'yanıñ
Evvelēnde tuğan aqırın?..

Kükrep-yeşnep Kükler añlaşqanda,
Kuyan kēbēk posa cir canı.
Ul bit bu galemnēñ kēşē digen
Böcek sarğan neni tuzanı.

Ey! Tuzan dip kimsētmeyēk elē,
Cir- galemnēñ uyılı börtēgē!
İkē yarımşarı tigēz bizmēn-
Her könē de anıñ, her tönē.

Küpme cannar, şıtıp şuşı cirden,
Kük gömbezēn iñlep oçqandır;
Ġalem digen akıl deryasında
Üz dulqınının tabıp qoçqandır.

EVRENSEL DÜŞÜNCE

İrkiliyor yer, kaş çatıyor Gökler
Bulut ile bulut tokuşuyor.
Gök kükretip, yıldırım taşını zıplatıp,
Cihan ile cihan gülüşüyor.

Bu gülüşte –büyük dehşet sesi,
Alıyor ödünü, insan aklını,
Kime nasip olur bu dünyanın
Evvelinde yaratılan ahirini?..

Kükreyip çakan Gökler anlaşırken,
Tavşan gibi pusuyor yerin canı.
O, ki bu evrenin insan denilen
Böcek saran küçücük zerresi.

Hey! Zerre deyip aşağılamayalım,
Yer âleminin düşünceli tanesi!
İki yarım küre eşit terazidir.
Her günü de onun, her gecesi.

Nice canlar, yeşerip bu topraktan
Gök kubbesinin üzerinden uçmuştur;
Evren denen akıl deryasında
Kendi dalgasıyla kavuşmuştur.

Kön bëlen tön. Allah bëlen iblis-
Aķ ķodret hem Ƙara ķaherlëķ...
İlahi ķoķ yağı ciñalmasa,
Tormış bulır totaş ķabërlëķ.

Cir elëđe hellë...Yavızlıķnıñ
Avızlığın tota kayırıp.
Ëçte tipken utlı yöregënnen
Can cılısın bire ayırıp.

Bërçaķ arır... Küçerënnen küçer.
Këřë meķerënnen özlëğër.
Bik tirende ernëp sünse canı
Toratařķa ķalır öslëğë.

...Mëne üttë kükrev-yeřënnenrë
Yuaşlandı kükler, yaķtırıp;
Altın tacı bulıp Ƙoyař çıktı,
Yarsu bolıtlardan kotılıp.

Ėeter uylar ķollıđınnan min de
İrgitildim yaķtı alança.
Cir cılısı... Şökrana kılam,
Tëz çüktërër tösler bulğança.
Gölge ķunğan bal ķortına ķarıym

Gün ile gece. Allah ile şeytan-
Ak kudret ve Kara kötülük ?
İlahi güç tarafı yenemezse,
Hayat olur tamamen mezarlık.

Dünya henüz gücünde... Kötülüğün
Ağızlığını tutuyor çekip.
İçten çarpan ateşli yüreğinden
Can sıcaklığını veriyor ayırıp.

Bir gün yorulur... Ekseninden çıkar,
İnsan kininden rahatsızlanır.
Çok derinde acıyıp sönse canı
Cansız taşa dönüşür kabuğu.

... İşte geçti kükreyiş-şimşekleri
Sakinleşti gökler, parlayıp
Altın tacı olup güneş çıktı,
Coşkulu bulutlardan kurtulup.

Korkunç düşüncelerin esaretinden ben de
Atıldım aydınlık alana,
Yer sıcaklığı... Teşekkür ediyorum,
Diz çöktüren renkler olduğuına.
Güle konan arıya bakıyorum

İsēm kitēp arıym, ızganıp.
Tēzden batıp eek sērkesēne
Ėşli, bahır “cinēn sızganıp”

Aklım gidip bakıyorum, meraklanıp
Dizine kadar batıp iek polenine
alışıyor, zavallı “kollarını sıvayıp”.

Tēzlenēp, bēr gādēl aış yasa
Şuşı neni bōcek arılı;
Ul bit Cirnēñ asıl bēr ũrneğē-
ağa torğan ballı aılı.

Diz ōkũp, bir doğru keşif yap.
Bu minik bōcek ũzerinden
O ki, Dũnyanın asıl bir ũrneėi,
İğnesi olan ballı aılı.

DALA DOĞASI

Qılıç yözë kèbëk ütken-

Bu Qıpçak dalasını?

Beysëz-uynaq cilnë tëshlep,

Atlarda çabasımı?

Elëgeçe talanmağan

Kurgannar tabasını?

Uçağı süngen devërnëñ

Köllerën qağasını?

Minde dala qanı bar, dip,

Şuşında qalasımı?

Balbal şevlesëne yatıp,

Bër sıqtap alasını?

Bëlemmë dala doğasın,

Min dala balasını?..

BOZKIR DUASI

Kılıç yüzü gibi keskin -

Bu Qıpçak bozkırı mı?

Bağımsız, oynak rüzgârı ısırıp,

Atlarla koşsak mı?

Henüz yağmalanmayan

Kurganlar bulsak mı?

Ateşi sönen devrin

Küllerini silkelese mi?

Bende bozkır kanı var deyip

Buralarda kalsak mı?

Balbal gölgesine uzanıp,

Bir hıçkırık alsak mı?

Biliyor muyum bozkır duasını,

Ben bozkır çocuğu muyum?